

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

В. В. ЗЯНЬКО

**ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО:
СУТНІСТЬ, МЕХАНІЗМИ І ФОРМИ РОЗВИТКУ**

Монографія

УНІВЕРСУМ – Вінниця

2008

УДК 330.341.1

3-99

Рецензенти:

З. С. Варналій, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, начальник науково-дослідного центру з проблем оподаткування Національного університету Державної податкової служби України

В. Л. Осецький, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

А. В. Сірко, доктор економічних наук, професор кафедри основ економічної теорії Вінницького інституту економіки Тернопільського національного економічного університету

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 9 від 24 квітня 2008 р.)

Зянько В. В.

3-99 Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку. Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2008. – 397 с.

ISBN

У монографії досліджуються теоретико-методологічні та практичні засади формування і функціонування інноваційного підприємництва в умовах ринкової трансформації економіки України. Розкривається сутність інновацій та інноваційного підприємництва, його спонукальні мотиви і стимули. Аналізуються суперечності та тенденції розвитку інноваційної сфери і обґрунтовується необхідність розбудови моделі інноваційного розвитку, визначаються її параметри і національні особливості. Розглядаються організаційно-економічні форми інноваційного підприємництва, ринкові й інституціональні механізми його регулювання і управління. Визначаються шляхи вдосконалення інноваційної політики держави.

Розраховано на науковців, фахівців з питань інновацій і підприємництва, політиків, підприємців.

УДК 330.341.1

ISBN

© В. Зянько, 2008

Ministry of Education and Science of Ukraine
Vinnytsia National Technical University

V. V. ZYAN'KO

**INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP:
ESSENCE, MECHANISMS AND FORMS OF DEVELOPMENT**

Monograph

UNIVERSUM – Vinnytsia
2008

УДК 330.341.1
3-99

Reviewers:

Z. S. Varnaliyy, Dr. Sc. (Econ.), Professor, Honored Scientist of Ukraine, Head of the Scientific and Research Centre on the Questions of Taxation of the National University of State Tax Department of Ukraine

V. L. Osetskyy, Dr. Sc. (Econ.), Professor, Head of the Department for Economic Theory of Taras Shevchenko Kyiv National University

A. V. Sirko, Dr. Sc. (Econ.), professor of department of economic theory of the Vinnytsia institute of economy of the Ternopol national economic university

Recommended to the edition by the Scientific Council of Vinnytsia National Technical University of the Ministry of Education and Science of Ukraine (protocol №9 of April 24, 2008)

Zyan'ko V. V.

3-99 Innovative Entrepreneurship: Essence, Mechanisms and Forms of Development. Monograph. – Vinnytsia: UNIVERSUM–Vinnytsia, 2008. – 397 p.

ISBN

There had been researched the theoretic, methodologic and practical aspects of innovative entrepreneurship forming and functioning under the conditions of the Ukrainian economy transformation within the present monograph. There had been revealed the essence of innovations and innovative entrepreneurship, its stimulating reasons and incentives. There had been analyzed the contradictions and tendencies of the process of innovative sphere development in Ukraine and grounded the necessity of innovative development model building, determined its components and national peculiarities. There had been revealed organization and economic forms of innovative entrepreneurship, market and institutional mechanisms of its regulation and management. There had been determined the ways of state innovative policy improvement.

To the view of scientists, specialists on the questions of innovations and entrepreneurship, politicians, entrepreneurs.

УДК 330.341.1

ISBN

© V. Zyan'ko, 2008

Передмова

Наука, технології та інновації, як засвідчує історичний досвід, завжди були вирішальним чинником розвитку суспільства. А за останні десятиліття високорозвинені країни значно активізували інноваційний процес і чимраз він прискорюється, стає масштабнішим. Інноваційна спрямованість підприємницької діяльності забезпечує суб'єктам господарювання конкурентні переваги, слугує зміцненню їх ринкових позицій, а отже сприяє економічному піднесенню тих держав, що підтримують розвиток інноваційного підприємництва у своїй країні.

Сучасний розвиток визначається передусім моделлю інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності національної економічної системи. У реалізації таких цілей чільне місце належить інноваційному підприємству.

Нажаль, в Україні належних умов для інноваційного розвитку економіки досі не створено, вітчизняна економіка продовжує бути енергоємною і неконкурентоспроможною. Наявні дослідження діяльності українських підприємств демонструють комплекс проблем, що виникають при формуванні та реалізації ними стратегії інноваційного розвитку, зокрема, пов'язаних з невизначеністю результатів виконуваних робіт. На шляху переходу до моделі інноваційного розвитку існує багато невирішених питань, серед яких однією з головних є проблема державної підтримки інноваційного підприємства. У програмних документах та реальних діях державної влади поки що не знайшли належного місця інноваційні чинники економічного зростання в Україні. Відтак, економічного зростання хоча й вдається досягти, проте воно нестабільне, оскільки майже не пов'язане з інноваційним розвитком національної економіки і точно не зумовлено ним.

Існуюча несприйнятливність вітчизняною економікою науково-технічного прогресу, зростаюче технологічне відставання від розвинених європейських країн, низька конкурентоспроможність багатьох підприємств і галузей сповільнюють темпи входження

України у світове господарство, в межах якого сучасний ринок діє за допомогою нововведень, а інноваційне прискорення забезпечує стабільність і стійкість економічного розвитку. Тому без підвищення частки інноваційної продукції та збільшення обсягів надання високотехнологічних послуг неможлива ефективна інтеграція нашої країни у світовий економічний простір.

Отже, XXI століття об'єктивно визначає необхідність активізації в Україні інноваційної діяльності. Світовий досвід свідчить, що ті країни, які за темпами і якістю економічного зростання, рівнем добробуту громадян прагнуть увійти в число лідерів, повинні бути спроможними сприймати новітні досягнення науково-технічного прогресу, ефективно та своєчасно трансформуватися, використовуючи таке багатофакторне соціально-економічне явище ринкової економіки, як підприємництво, зокрема, його специфічний різновид – інноваційне підприємництво.

Дослідження інноваційного підприємництва як цілісного об'єкта аналізу, визначення його місця і впливу на еволюцію економічної системи суспільства потребує комплексного системного підходу, зумовлює проникнення наукової думки у складну матерію підприємницької діяльності, ґрунтовне вивчення багатьох проблем, пов'язаних з фундаментальними дослідженнями та нововведеннями. Незважаючи на те, що методологічні основи дослідження сутності інновації та інноваційної діяльності закладені у працях представників різних наукових шкіл, багато робіт вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів присвячено різнобічним аспектам формування сучасної концепції підприємництва, в тому числі інноваційного, все ж загалом у вітчизняній науці теорія інноваційного підприємництва розроблена недостатньо, оскільки є відносно новою, складною, різноплановою, стосується багатьох аспектів ринкової трансформації економічної системи. До того ж, теорія і практика підприємництва перебувають в постійному розвитку, а тому з часом обов'язково з'являються все нові проблеми, що потребують розв'язання, і виникає необхідність у безперервному оновленні знань з питань становлення і

розвитку інноваційного підприємництва. Складність завдань для дослідників цього напрямку полягає у недостатності практичних навичок, браку управлінського і виробничого досвіду.

Усвідомлення актуальності, теоретико-практичної значущості поставленої проблеми, нагальності її вирішення й обумовили написання монографії «Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку та регулювання», метою якої є наукове дослідження інноваційного підприємництва як категорії економічної теорії і розробка теоретико-методологічних засад підвищення активності інноваційних впроваджень та визначення шляхів і конкретних способів вдосконалення системи стимулів, регуляторів та інструментів механізму підвищення активності інноваційного підприємництва в умовах транзитивної економічної системи.

Монографія містить три взаємопов'язані частини.

У частині першій досліджується еволюція наукових поглядів на інновації та інноваційне підприємництво, розкривається сутнісний зміст «інновації», «нововведення» та «інноваційного підприємництва» як економічних категорій, аналізується структура інноваційного процесу, характер інноваційних коливань і їх вплив на темпи та часові межі розповсюдження інновації. Теоретично обґрунтовується напрям розвитку інноваційного підприємництва і вплив на його спрямованість трансформаційних економічних змін. Розглядаються методологічні засади визначення змісту і структури мотиваційного механізму інноваційного підприємництва, досліджується нинішній стан, економічні суперечності та проблеми розвитку вітчизняної інноваційної сфери та визначаються конкретні способи підвищення активності та ефективності інноваційного підприємництва. На основі аналізу системи економічних інтересів визначаються спонукальні мотиви та стимули діяльності підприємця-новатора.

В частині другій монографії досліджуються місце і роль інноваційного підприємництва в економічній системі суспільства. Значну увагу приділено визначенню змісту і основних параметрів

моделі інноваційного розвитку, оцінюванню ефективності її впровадження. У цій частині обґрунтовується необхідність розбудови в Україні моделі інноваційного розвитку, в успіху якої визначальну роль відіграє інноваційне підприємництво та партнерські відносини держави і підприємницького сектора. На цій основі аргументується потреба всебічної державної підтримки і стимулювання розвитку інноваційного підприємництва. Також розкриваються особливості становлення і розвитку в Україні основних організаційно-економічних форм інноваційного підприємництва, зокрема, венчурних підприємств та корпорацій, умови та чинники їх активізації.

У частині третій монографії йдеться про ринковий і державний механізми регулювання та управління розвитком інноваційного підприємництва. Розглядається зарубіжний досвід формування основних елементів ринкової інноваційної інфраструктури та проблеми їх становлення в Україні. Окрема увага приділена питанням фінансового та інвестиційного забезпечення інноваційного підприємництва. Аналізується інституціональне середовище інноваційного підприємництва і визначаються інституціонально-правові заходи стимулювання його ефективного розвитку. Досліджуються наукові підходи щодо розробки на мікро- і макrorівні стратегії інноваційного розвитку та обґрунтовується оптимальний варіант інноваційної політики активізації інноваційного підприємництва в Україні, визначаються основні шляхи, заходи та пріоритетні напрями її здійснення. В завершальному розділі монографії визначається сутність та аналізуються основні компоненти і типи інноваційної стратегії розвитку підприємства, розробляється модель комплексного управління інноваційними ризиками.

Методи дослідження ґрунтуються на системному загальнотеоретичному розумінні проблем інноваційної діяльності. Концептуальною основою дослідження є фундаментальні світоглядні положення послідовності трансформації суспільства, еволюційної та інституціональної теорій. Для досягнення поставленої в роботі

мети автором використані методи індукції і дедукції, аналізу й синтезу, узагальнення, абстрагування, системно-функціональний підхід до аналізу економічних явищ і процесів. На базі діалектичного методу, дотримуючись принципу логічного й історичного, виявлено закономірність еволюції інноваційного підприємництва в умовах транзитивної економічної системи. Застосування методів статистичного, порівняльного і факторного аналізу сприяло узагальненню сучасного становища та проблем інноваційного підприємницького середовища, проведенню оцінювання послідовності здійснюваних в Україні ринкових реформ. Поєднання мікро- і макроекономічного аналізу дозволило розкрити організаційно-економічні аспекти в системі інноваційного підприємництва, визначити зміст і завдання національної інноваційної стратегії та політики держави у розвитку інноваційної підприємницької діяльності.

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативно-правові акти з питань підприємництва й інноваційної діяльності, аналітичні матеріали, результати наукових розробок вітчизняних і зарубіжних вчених.

Монографія розрахована на науковців, фахівців з питань інновацій і підприємництва, політиків, підприємців.

Preamble

As historic experience certifies, science, technologies and innovations have always been the key factor of the development of society. And for the last decades highly developed countries considerably activated innovative process, further and further it accelerates, becomes more scale. The innovative orientation of entrepreneurial activity provides the subjects of economic activity with competitive advantages, serves for their market positions strengthening, and therefore favors an economic development of those states supporting domestic innovative entrepreneurship development.

Modern development is foremost determined by the model of innovative development and national economic system competitiveness increasing. Within the realization of such aims the innovative enterprise takes a key place.

Unfortunately, appropriate conditions for innovative development of economy have not been created yet in Ukraine, domestic economy continues to be power-intensive and uncompetitive. The present researches of Ukrainian enterprises' activity demonstrate the complex of problems, arising within the process of forming and realization their strategies of innovative development, namely related to the vagueness of the results of activity. On the way of transition to the model of innovation development there are a lot of unsolved questions among which one of basic ones is a problem of innovation entrepreneurship support by state. The declared documents and real actions of state authorities are so far from appropriate consideration of innovative factors of the economic growth in Ukraine. Therefore, even whether economic growth is reached, however it is unstable, as it is almost unconnected with innovative development of national economy and is not stipulated by this.

Existent domestic economy's immunity to scientific and technical progress, growing technologic lagging from the developed European countries, low competitiveness of many enterprises and industries are slowing the process of Ukraine's entering to the world economy within which a modern market is operated by innovations, and innova-

tive acceleration provides stability and firmness of economic development. That is why without the increasing of number of innovation products and volumes of hi-tech services granting the effective integration of our state to the world economic community is impossible.

Therefore, XXI age objectively determines the necessity of innovative activity intensification in Ukraine. World experience testifies, those states tending to be leaders by the rates and quality of the economic growth, the level of citizens welfare, should be percipient to the newest achievements of scientific and technical progress, effectively and opportunely transformed, using such multifactor social and economic phenomenon of market economy, as an entrepreneurship, namely its specific variable – the innovative entrepreneurship.

The research of innovative entrepreneurship as the integral object of analysis, determination of its place and influence on the evolution of the economic system of society needs complex system approach, entails penetration of scientific thought to the complex matter of entrepreneurial activity, detailed studies over many problems, related to fundamental researches and innovations. Regardless of the fact that methodologic foundations of innovation and innovative activity essence researches are laid up in the works of different scientific schools representatives, lots of works of domestic and foreign economists are devoted the various aspects of modern entrepreneurship conception forming, including innovative one, however in a whole, in domestic science the theory of innovative entrepreneurship is developed insufficiently, as it is relatively new, complex, versatile, touching many aspects of market transformation of the economic system. Besides, a theory and practice of entrepreneurship are in permanent development, and that's why in course of time new problems to be solved appear certainly, and there is a necessity for the continuous knowledge updating on the questions of formation and development of innovative entrepreneurship. Complication of tasks for the researchers of this school lie down in practical skills insufficiency, administrative and production experience shortage.

Awareness of urgency, theoretic and practical meaningfulness of

the given problem, urgency of its decision stipulated writing of monograph «Innovative Entrepreneurship: Essence, Mechanisms and Forms of Development and Regulation», the purpose of which is a scientific research of innovative entrepreneurship as categories of economic theory and development of theoretic and methodological principles of innovative introductions activity increasing and determination of ways and specific methods of improving of the system of stimuli, regulators and instruments of mechanism of innovative enterprise activity increasing under the conditions of the transitive economic system.

A monograph contains three interconnected parts.

In the first part the evolution of scientific views on innovations and innovative entrepreneurship is under research, essence of «innovation», «novelty» and «innovative entrepreneurship» is considered as economic categories, the structure of innovative process, character of innovative fluctuations and their influence on rates and temporal scopes of distribution of innovation is analyzed. Ways of innovative entrepreneurship development and influence on transformative economic changes orientation is grounded theoretically. Methodological principles of innovative entrepreneurship's motivation mechanism maintenance and structure determination are considered, the present state, economic contradictions and problems of domestic innovative sphere development is under research and specific methods of activity increase and efficiency of innovative enterprise are determined. On the basis of analysis of the system of economic interests, incentive reasons and stimuli of activity of businessman-innovator are determined.

The second part of the monograph is devoted to the research of place and role of innovative entrepreneurship in the economic system of society. Considerable attention is paid to the determination of essence and basic parameters of innovative development model, evaluation of efficiency of its implementation. The necessity of innovative development model alteration in Ukraine is grounded in this part, in success of which a determining role is played by an innovative enterprise and partner relations of the state and entrepre-

neurship sector. On this basis the necessity of comprehensive state support and stimulation of innovative entrepreneurship development is argued. The features of formation and development in Ukraine the basic organizational and economic forms of innovative entrepreneurship are considered, in particular, venture enterprises and corporations, terms and factors of their activation.

The third part of monograph tells about the market and state mechanisms of regulating and management of innovative entrepreneurship development. Foreign experience of forming of basic elements of market innovative infrastructure and problem of their formation in Ukraine is considered. Specific attention is paid to the questions of the financial and investment provision of innovative entrepreneurship. The institutional environment of innovative entrepreneurship is analyzed and the institutional legal measures of stimulation of its effective development are determined. Scientific approaches are researched as for the elaboration of the strategy of innovative development and the optimum variant of innovative policy of activation of innovative entrepreneurship on micro-, mezzo- and macro levels in Ukraine are grounded, fundamental ways, measures and priority directions of its realization are determined. The ending chapter of monograph is devoted to the determination of essence and analysis of basic components and types of innovative strategy of development of enterprise, development of complex innovative risks management model.

Research methods are based on the system general theoretic understanding of innovative activity problems. Conceptual basis of research are fundamental world view positions of sequence of society transformation, evolutionary and institutional theories. For achievement of the given purpose within the present work author uses the methods of induction and deduction, analysis and synthesis, generalization, abstracting, system functional approach to the analysis of the economic phenomena and processes. On the basis of dialectic method, adhering to principle of logical and historical, found out the conformity to the law of evolution of innovative entrepreneurship in the conditions

of the transitive economic system. Application of methods of statistic, comparative and factor analysis favors the generalization of modern state and problems of innovative enterprise environment, conducting an evaluation of sequence of the market reforms carried out in Ukraine. Combination of micro- and macroeconomic analysis allowed to expose organizational and economic aspects in the system of innovative entrepreneurship, to define essence and tasks of national innovative strategy and policy of the state in development of innovative entrepreneurial activity.

The information basis of research became legislation and standards on the questions of enterprise and innovative activity, analytic materials, results of scientific developments of domestic and foreign scientists.

A monograph is counted on researchers, specialists on the questions of innovations and entrepreneurship, politicians, businessmen.

ЗМІСТ

Передмова	9
Частина I	
ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ПРЕДМЕТ І ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	
Розділ 1 ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	19
1.1 Еволюція наукових поглядів на інновації та інноваційне підприємництво	19
1.2 Сутність інновацій та інноваційного підприємництва як категорій економічної теорії	36
1.3 Теоретичні обґрунтування спрямованості розвитку інноваційного підприємництва в умовах трансформаційних змін.....	63
Висновки до розділу	75
Розділ 2 МОТИВИ, СУПЕРЕЧНОСТІ ТА СТИМУЛИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	79
2.1 Методологічні засади визначення змісту і структури мотиваційного механізму інноваційного підприємництва	79
2.2 Суперечності та тенденції сучасного процесу розвитку вітчизняної інноваційної сфери	94
2.3 Механізм ефективного стимулювання інноваційного підприємництва.. ..	118
Висновки до розділу	137
Частина II	
ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ФАКТОР ІННОВАЦІЙНОГО ПРИСКОРЕННЯ	
Розділ 3 РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У РОЗБУДОВІ МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ.....	141
3.1 Необхідність і принципи розбудови моделі інноваційного розвитку економіки, критерії її ефективності та інноваційної спроможності країни.....	141
3.2 Сутність моделі інноваційного розвитку економіки, її основні елементи і національні особливості	150
3.3 Проблеми розбудови в Україні моделі інноваційного розвитку економіки і шляхи їх вирішення	163
Висновки до розділу	168

Розділ 4 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ФОРМИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ	170
4.1 Малі фірми і їх роль у створенні інноваційно-конкурентного середовища.....	170
4.2 Венчурне підприємництво, його види та проблеми розвитку в Україні	174
4.3 Корпоративні інноваційні підприємства та їх значення в сучасному процесі глобалізації світового ринку технологій	187
Висновки до розділу	198

Частина III

СИСТЕМА РЕГУЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Розділ 5 РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	200
5.1 Ринкова інноваційна інфраструктура і її становлення в Україні	200
5.2 Фінансове та інвестиційне забезпечення інноваційного підприємництва	226
Висновки до розділу	248
Розділ 6 ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ.....	252
6.1 Інституціонально-правове забезпечення інноваційної підприємницької діяльності	252
6.2 Активна інноваційна політика як стимул розвитку інноваційного підприємництва.....	272
6.3 Завдання і роль національної інноваційної стратегії у забезпеченні економічного розвитку України	296
Висновки до розділу	306
Розділ 7 УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ТА АТРИБУТИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	311
7.1 Менеджмент в системі інноваційного підприємництва	311
7.2 Система інноваційної стратегії підприємницької поведінки та її особливості	321
7.3 Невизначеність і ризик – невід’ємні ознаки інноваційного підприємництва	348
Висновки до розділу	368
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	373
ДОДАТКИ.....	382

CONTENTS

Preamble.....	14
Part I	
INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP AS THE OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCHES	
Chapter 1 FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE THEORY OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP.....	19
1.1 Evolution of scientific views on innovations and innovative entrepreneurship	19
1.2 Essence of innovations and innovative entrepreneurship as the categories of economic theory	36
1.3 Theoretic groundings of the direction of innovative entrepreneurship under the condition of transformation changes.....	63
Conclusions to the chapter	75
Розділ 2 INCENTIVES, CONTRADICTIONS AND STIMULI OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT	79
2.1 Methodologic grounds of the determination of the context and structure of innovative entrepreneurship motivation mechanism.....	79
2.2 Contradictions and tendencies of modern process of domestic innovative sphere development.....	94
2.3 Mechanism of effective stimulation of innovative entrepreneurship.....	118
Conclusions to the chapter	137
Part II	
INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP AS THE FACTOR OF INNOVATIVE ACCELERATION	
Chapter 3 ROLE OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE ECONOMY'S INNOVATIVE DEVELOPMENT MODEL BUILDING.....	141
3.1 The necessity and principles of economy's innovative development model building, criteria of its efficiency and nation's innovative capability	141
3.2 The essence of economy's innovative development model, its basic elements and national peculiarities	150
3.3 Problems of economy's innovative development model building in Ukraine, and ways of its solution.....	163
Conclusions to the chapter	168

Chapter 4 ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FORMS OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE.....	170
4.1 Small firms and their role in the creation of innovative competitive environment.....	170
4.2 Venture entrepreneurship, its forms and problems of development in Ukraine.....	174
4.3 Corporate innovative enterprises and their role in modern world technologies market globalization process	187
Conclusions to the chapter	198

Part III

SYSTEM OF REGULATION AND MANAGEMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

Chapter 5 MARKET MECHANISM OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP REGULATION	200
5.1 Market innovation infrastructure and its development in Ukraine ...	200
5.2 Financial and investment provision of innovative entrepreneurship	226
Conclusions to the chapter	248
Chapter 6 INFLUENCE OF STATE REGULATION OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP ON THE PROVISION OF COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY	252
6.1 Institutional and legal provision of innovative entrepreneurial activity	252
6.2 Active innovation policy as the stimulus for the innovative entrepreneurship development	272
6.3 Tasks and role of national innovative strategy in the provision of economic development of Ukraine	296
Conclusions to the chapter	306
Chapter 7 MANAGEMENT ASPECTS AND ATTRIBUTES OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP	311
7.1 Management in the system of innovative enterprise.....	311
7.2 System of innovative strategy of entrepreneurial behavior and its peculiarities	321
7.3 Vagueness and risk– integral parts of innovative entrepreneurship ..	348
Conclusions to the chapter	368
GENERAL CONCLUSIONS	373
APPENDIXES	382

Частина I
ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ПРЕДМЕТ
І ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розділ 1 ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ІННОВА-
ЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1 Еволюція наукових поглядів на інновації та інноваційне підприємництво

Економічний розвиток – невідворотний процес зростання різноманітності й ефективності виробництва, ускладнення форм економічного устрою внаслідок змін технологій, появи нових товарів, трансформації організаційних та інституційних форм наукової діяльності. Зумовлюють безперервні зміни, сприяють динамічному розвитку та підвищують результативність економічної системи різного роду винаходи та суттєві новації. Їх наявність є ознакою переходу економіки на новий рівень рівноваги. Саме так – у вигляді послідовних змін рівноважних етапів, уявляв економічний розвиток всесвітньовідомий вчений Йозеф Шумпетер, наукові праці якого, а також фундаментальні світоглядні положення інших представників еволюційної теорії, теорії послідовності трансформації суспільства й інших теорій для країн, що здійснюють ринкові перетворення, виступають концептуально основою дослідження інноваційного підприємництва, його специфічності та значення в економічному розвитку науково-технічної сфери.

Умови транзитивної економіки породжують і якісно нові концептуальні проблеми, пов'язані зі змінами ринкових відносин, зокрема викликають неабиякий науковий інтерес теоретичні положення про те, в якому напрямі розвиватиметься інноваційне підприємництво, яка його роль у підвищенні ефективності трансформаційних змін.

Використання інституціональних, еволюційних та інших теорій фундаментальною економічною доктриною в Україні сприятиме створенню ґрунтовної бази, яка дозволить чітко визначити напрям процесу формування і розвитку інноваційного підприємництва, шляхи та методи посилення його впливу на темпи і якість економічного розвитку, допомагатиме наближенню вітчизняного господарства до

моделі країн з сучасною ринковою економікою.

Методологічні основи розкриття тенденцій економічного зростання під впливом активізації інноваційних процесів, дослідження інноваційного підприємництва доцільно вивчати в контексті суспільного розвитку в цілому, особливостей самоорганізації системи в різних умовах соціально-економічних трансформацій, на основі виявлення гносеологічної природи технологічних змін в економіці та визначення пріоритетних напрямів розвитку високих технологій і наукомісткої продукції, венчурного підприємництва, широкого узагальнення світової практики інноваційного розвитку.

Важливі успіхи в розкритті ролі інновацій у забезпеченні економічного розвитку були досягнуті ще представниками класичної політичної економії. Адам Сміт та Давид Рікардо при дослідженні механізму відтворення суспільного капіталу звертали увагу на роль в забезпеченні економічного розвитку, розвитку продуктивної сили праці «технічного прогресу» – саме цей термін вони використовували при розгляді теоретичних та практичних проблем економічного зростання. Технічний прогрес зумовлює подальший поділ праці та вдосконалення спеціалізації робітників, що дозволяє підвищити продуктивність праці і збільшити обсяги виробництва. Вплив поділу праці і спеціалізації на підвищення продуктивності праці та нагромадження капіталу описаний у роботі А. Сміта «Дослідження природи та чинників багатства націй»¹, у ній також досліджено роль нагромадження капіталу в розвитку виробництва. Ці положення в подальшому були розвинуті

Д. Рікардо при дослідженні капіталістичного господарства як саморегульованої системи з ідеальними зворотними зв'язками² для обґрунтування порівняльних переваг міжнародного поділу праці та спеціалізації країни.

У представників неокласичної економічної теорії зустрічаються діаметрально протилежні оцінки ролі науки та технологій в економічному розвитку: від майже повного ігнорування до безперечного визнання. Починаючи від 70—90-х років XIX ст., коли на зміну класиків прийшли неокласики, і до 30-х років XX ст. останні більше

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М. : Соцэкгиз, 1962. — 684 с.

² Рікардо Д. Сочинения. Т. 1. — М., 1965. — С. 240.

уваги надавали вивченню не глобальних питань економічного розвитку, а дослідженню конкретних економічних проблем, серед яких важливе місце займали питання ціноутворення на окремих ринках та аналіз чинників впливу на нього. Зокрема, А. Маршалл увів в економічну теорію поняття еластичності попиту на споживчі товари. Л. Вальрас розробив систему загальної економічної рівноваги та її математичну інтерпретацію, де при дослідженні умов рівноваги фактор технологій вважався заданим³. Але починаючи з середини ХХ ст. і донині проблема науково-технічного прогресу (НТП) перебуває в центрі уваги економічних теоретичних досліджень. Проведені аналітичні оцінювання росту ВВП по деяких країнах (передусім у США) показали, що вищі темпи його зростання порівняно з темпами збільшення використання таких ресурсів, як праця і капітал безпосередньо зумовлені науково-технічним прогресом⁴.

Важливою складовою методології дослідження інноваційного підприємництва виступає теорія інституціоналізму, що з'явилась на зламі ХІХ-ХХ століть. Інституціоналізм, як особлива течія економічної думки, що вивчає історично встановлені звичаї, правила, норми та способи господарської поведінки суб'єктів у їх зв'язку з іншими сферами суспільного життя⁵ пояснює, як здійснюється регулювання інституційних основ підприємництва, яким чином відбувається трансформація теоретичних принципів у реальні моделі стабільної взаємодії учасників ринкових відносин.

Сучасні соціально-економічні перетворення здійснюються в умовах ринку, який є сферою радикальних змін. Ринкові відносини створюють умови, що змушують фірми й індивідів впроваджувати інновації. На думку Дж. К. Гелбрейта, розвиток і застосування наукових або систематизованих знань для вирішення практичних завдань є центральною характеристикою економічного розвитку⁶. Через ство-

³ Історія економічних вчень: Підручник: У 2-х ч. Ч. 2 / [Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Леоненко П. М., Нестеренко О. П.]. — [3-є вид., виправл. і доповн]. — К.: Знання, 2006. — 586 с.

⁴ Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін: Навч. посібник / Міжнародний фонд «Відродження». — К.: Заповіт, 1996. — 240 с. — С. 17.

⁵ Яременко О. Л. Інституціональні підвалини перехідних процесів у економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. Наук / О. Л. Яременко. — Харків, 1997. — 38 с. — С. 1.

⁶ Гелбрейт Дж. Экономические теории и цели общества; [пер. с англ.]. — М.: Прогресс, 1979. — С. 97.

рення інноваційного середовища в основних сферах людської діяльності відбуваються глибинні структурні зрушення: в економіці, господарській поведінці суб'єктів ринкових відносин, що надає економічній системі динамізму в прогресивних перетвореннях, зокрема й інституціональних. Так, на думку Д. Норта, під час взаємодії інституціональних структур та технологій здійснюється вплив інститутів на знання і технології, в результаті чого утворюються системи формальних відносин і механізми, що забезпечують більш високу ефективність ринків і відносно низькі трансакційні витрати. Це сприяє конкуренції, основаній на знаннях і технології⁷. Така трансформація економічної системи, чи свого роду творча руйнація ринкової економіки, що відбувається під впливом науково-технічної та інноваційної діяльності та є результатом дії численних інноваційно-технологічних чинників поступово виводить на провідні позиції підприємця-новатора.

Отже, процес розвитку сучасної економічної системи характеризується стрімким наростанням змін, збільшенням ступеня невизначеності в майбутніх умовах, підвищенням економічного ризику – такими рисами характеризував економічну систему ще в кінці 60-х років ХХ ст. один з представників інституціональної теорії, відомий американський учений Пітер Друкер, назвавши наш час «епохою без закономірностей». Це означає, що перед сучасними керівниками, підприємцями постає проблема управління стрибкоподібним розвитком господарської діяльності. Забезпечити високу ефективність виробництва в умовах динамічних змін, коли рівень визначеності економічних і соціальних явищ дуже низький, можливо лише на основі управління нововведеннями⁸. А відтак сучасний підприємець повинен володіти інноваційним типом мислення, якому властиві такі риси, як критична оцінка себе й навколишнього світу, перехід від засвоєння накопиченого до створення ще й нового.

Теоретики інституціоналізму Ж. Фураст'є, Дж. Діболд, П. Друкер вважали, що технологічні зміни сприяють розв'язанню суперечностей ринкової економіки – між попитом і пропозицією, надвиробництвом і

⁷ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики (1990). — М. : Фонд экономической книги „Начала”, 1997. — 180 с.

⁸ Кабаков В. С. Менеджмент: проблемы, программа, решение / В. С. Кабаков, Ю. М. Порховник, И. П. Зубов. — Л. : Лениздат, 1990. — 113 с. — С. 48.

споживанням. Проте загострення економічних суперечностей під час «великої депресії» 1929—1933 років показало, що покладатись при цьому лише на ринок не можна.

Представники кейнсіанської теорії, що зародилась в цей період, довели необхідність державного втручання в економіку та запропонували комплекс заходів її регулювання. Дж. Кейнс у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей»⁹ обґрунтував необхідність стимулювання зростання сукупного попиту як засобу досягнення повної зайнятості. Головна роль при цьому відводилась інвестиціям, що на його думку здатні викликати значну амплітуду коливань сукупної зайнятості та доходу.

Для збільшення інвестицій Дж. Кейнс запропонував низку заходів макроекономічного регулювання, серед яких зниження ставки відсотка на кредити, розширення державного інвестування шляхом закупівель урядом товарів і послуг, підвищення ефективності капіталовкладень. І хоча безпосередньо інвестування інновацій Дж. Кейнс не розглядав, його пропозиції щодо використання грошово-кредитних та бюджетних інструментів з метою підвищення ефективності інвестицій безперечно можуть бути використаними для підвищення активності розвитку інноваційного підприємництва. Адже інвестування ефективне тоді, коли забезпечує зростання продуктивності праці, що відбувається перш за все за умови забезпечення безперервного, оновлення технологій і продуктів, на що якраз і орієнтоване інноваційне підприємство.

На домінуючу роль технологічних змін у порівнянні з капітало- та працеозброєністю в економічному зростанні вказують представники теорії технічних нововведень і зростаючого попиту – Е. Денісон, Д. Кендрік, Р. Солоу, які довели, що ВВП США зростає переважно за рахунок технологічних змін¹⁰.

Отже, з часом увага теоретиків і практиків до проблем інноваційного підприємництва, внутрішнім джерелом та рушійною силою розвитку якого виступають розробка і впровадження нових технологій та застосування нововведень, посилюється.

Але ще в кінці XIX та першій половині XX ст. всесвітньовідомими

⁹ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. — М. : Гелиос АРВ, 1999. — 352 с.

¹⁰ Бажал Ю. М. Праця, зазначена на стор. 21. — С. 17.

ученими Михайлом Туган-Барановським, Миколою Кондратьєвим і Йозефом Шумпетером були зроблені оригінальні інноваційні спостереження. Так, у своїй праці «Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя» (1894) Туган-Барановський, дослідивши різні підходи до пояснення технічного характеру економічного розвитку, зробив висновок, що не споживання керує виробництвом, а навпаки – виробництво управляє споживанням через нагромадження позичкового капіталу та його інвестування. На думку українського ученого, позикові капітали поглинають наукові відкриття і технічні вдосконалення й підштовхують виробництво.

Продовжуючи цю тему, автор теорії великих (довгих) циклів господарської кон'юнктури Микола Кондратьєв у 1920-х роках обґрунтував ідею множинності циклів і розробив моделі циклічних коливань: короткі цикли – тривалістю 3—3,5 роки, середні (торгово-промислові) – 7—11 років, і довгі – 48—55 років. Для обґрунтування довгих циклів Кондратьєв дослідив великий фактичний матеріал. Були проаналізовані статистичні дані чотирьох провідних капіталістичних країн — Англії, Франції, Німеччини, США, досліджена динаміка цін, відсотка на капітал, заробітної плати, обсягу зовнішньої торгівлі, а також обсягів виробництва основних видів продукції промисловості – вугілля і чавуну, враховуючи індекси загальносвітового виробництва. Дані охоплювали період у 140 років. Проведені дослідження і дозволили побачити наявність довготривалих інноваційних циклічних хвиль. Микола Кондратьєв виявив емпіричні закономірності, що супроводжують тривалі коливання економічної кон'юнктури. Він вважав, що перед і на початку підвищувальної хвилі кожного великого циклу відбуваються глибокі зміни в економічному житті суспільства, які виражаються в значних змінах техніки (чому передують технічні відкриття і винаходи). Головну роль у таких змінах, на його думку, відіграють науково-технічні новації. Зокрема, у розвитку першої підвищувальної хвилі (кінець XVIII ст.) вирішальну роль мали винаходи і зрушення в текстильній промисловості, виробництві заліза, виплавлянні чавуну. Зростання у період другої хвилі (з середини XIX ст.) було спричинене насамперед будівництвом залізниць, виробництвом сталі, розвитком морського транспорту. Третя підвищувальна хвиля (початок XX ст.) була пов'язана з винаходом двигуна внутрішнього згорання, якісними зрушеннями у галузях енергетики і хімії.

Гіпотезу Миколи Кондратьєва розвинув Йозеф Шумпетер. Наполягаючи на інноваційній природі довгих циклів і визнаючи унікальність умов кожного циклу з точки зору концентрації капіталів, він розглядав економічний розвиток як певну послідовність висхідних пульсацій, зумовлених поширенням відповідних кластерів взаємопов'язаних нововведень. Й. Шумпетер наголошував, що цей процес саморегульований і має характерну форму хвилі.

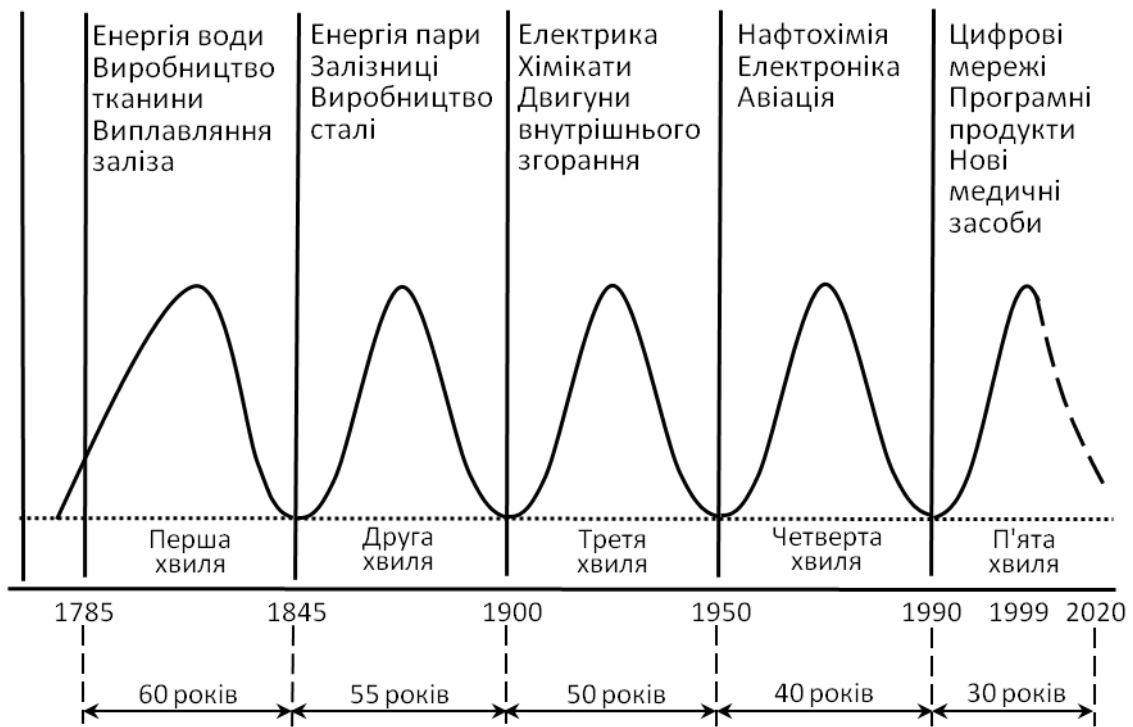
Свої погляди Й. Шумпетер виклав у книзі «Теорія економічного розвитку», що вийшла в 1913 році. На думку цього вченого-економіста, при капіталізмі не існує якого-небудь прибутку крім чистого доходу від підприємництва, а більшість власників капіталу одержують не прибуток, а лише винагороду за власну працю. Але деякі підприємці не бажають миритися з таким становищем. Вони ініціативніші, заповзятливіші і сміливіші за інших, тому на них випадає роль першовідкривачів, що впроваджують у виробництво нові товари і види техніки, відкривають нові ринки і джерела сировини, по-новому організують виробництво. У випадку успіху винагородою їхніх починань служить високий підприємницький прибуток, як плата за додатковий ризик і високу компетентність.

Слідом за такими підприємцями у нові сфери спрямовується постійно зростаюча група послідовників. Інновації охоплюють все більшу кількість взаємозалежних галузей і в економіці починається період прискореного росту, котрий продовжується доти, поки інновації не охоплюють більшу частину виробництва. Тоді підприємницький прибуток починає розсіюватися і, нарешті, зникає. При цьому економіка повертається до того ж стану, в якому була до підйому. З цього випливає, що припинення підйому переростає в кризу, виникнення якої Й. Шумпетер пояснює впливом зовнішніх факторів.

Особливий інтерес викликає четверта і п'ята інноваційні хвилі в економіці наприкінці другого і початку третього тисячоліть, для яких характерна така особливість, як суттєве (майже вдвічі) зменшення тривалості циклу (рис. 1.1).

Кривою лінією на рисунку 1.1 показано темпи інновацій. Як видно з цього рисунка, прискорення четвертої інноваційної хвилі Туган-Барановського—Шумпетера—Кондратьєва (з середини ХХ ст.) відбувається у зв'язку з винаходами у сфері електроніки, нафтохімії, розвитком авіації. Остання – п'ята інноваційна хвиля, яка бере свій

початок з 90-х рр. ХХ ст. і продовжується до сьогодні, спричинена появою цифрових мереж, програмних продуктів, нових медичних засобів. На думку фахівців¹¹, уже з середини 90-х років ХХ ст. починає формуватися шоста інноваційна хвиля (6-й уклад), який базується на розвитку біотехнологій, нанотехнологій, фотоніки, оптоелектроніки, аерокосмічної промисловості, нетрадиційних джерелах енергії та ін. Отже, як бачимо, більшість інновацій нової інноваційної хвилі формуються у фазі попередньої (попереднього укладу).

**Рисунок 1.1 — Прискорення інноваційних хвиль
Туган-Барановського—Шумпетера—Кондратьєва**

Отже, як впливає з досліджень Михайла Туган-Барановського, Миколи Кондратьєва та Йозефа Шумпетера, роль інновацій полягає в тому, що вони переводять господарську кон'юнктуру з понижувальної на підвищувальну тенденцію, викликаючи утворення хвиль (коливань). Інновації розподіляються за часом нерівномірно, з'являючись групами, або, як це ще називають – кластерами. Рекомендації цих учених-економістів використовують при розробці інноваційної стратегії держави.

Особливо треба відзначити заслуги Й. Шумпетера, який власне

¹¹ Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В.П. Семиноженко. — Харків : Константа, 2006. — 272 с.

започаткував інноваційно-еволюційну (чи просто еволюційну) економічну теорію, в тому, що він довів існування нерозривної єдності інновацій і підприємництва. Й. Шумпетер обґрунтував положення про те, що процес розробки та впровадження інновацій є характеристикою найважливішої функції підприємництва, а підприємець є особливого типу господарник – економічний лідер, «новатор», діяльність якого знаходиться в основі будь-якого суспільного розвитку, і який має здатність аналізувати різноманітні ринкові можливості втілення новаторських ідей та інновацій. Й. Шумпетер розглядає інновації не лише як чинник економічного зростання, але одночасно і як чинник нестабільності економічної системи, що може призвести до втрати нею урівноваженого становища. А звідси «завдання підприємця – реформувати та революціонізувати спосіб виробництва шляхом впровадження інновацій, а у загальнішому розумінні – через використання технологій для виробництва нових чи вже існуючих товарів, але новим методом, завдяки відкриттю нового джерела сировини чи нового ринку готової продукції – аж до реорганізації попередньої і створення нової галузі промисловості»¹².

Ідеї Й. Шумпетера щодо інновацій як вирішальної сили економічного розвитку знаходять відображення в системі управління інноваційним підприємництвом. Зокрема, великі корпорації використовують інновації як специфічний інструмент підприємництва, як засіб та стимул розвитку інноваційного процесу. Так, корпорація «Pitney Bowles» з метою підвищення ефективності підприємницької діяльності у 2001 році створила власний мозковий центр, до якого входять близько 600 співробітників, які забезпечують компанії 36% загального прибутку¹³.

Вагомий внесок у розвиток теорії довгих хвиль та інноваційного розвитку Туган-Барановського—Шумпетера—Кондратьєва зробив англійський економіст Крістофер Фрімен. Він очолював робочу групу, що у 1970—1984 роки проводила дослідження теорій довгих хвиль з погляду закономірностей робочої сили. Послідовники цієї теорії

¹² Шумпетер Й. Теория экономического развития /исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры. — М. : Прогресс, 1982. — 455 с. — С. 75.

¹³ Сэнгита Шах. Инновационные стратегии в Центральной и Восточной Европе // Проблемы теории и практики управления. — 2003. — № 6. — С. 83—88. — С. 84.

інтегрували фактор впливу робочої сили на довгі хвилі із ще яким-небудь фактором. На їх думку, зайнятість виступає не лише як наслідок циклічних коливань економічного розвитку, але й відіграє активну роль у якості перемикача економічної активності в нижню позицію. Механізм, завдяки якому зайнятість стає таким перемикачем, можна описати в такий спосіб: впровадження нових технологій викликає до життя нові галузі. На ранніх стадіях застосування піонерських технологій попит на робочу силу носить обмежений проте інтенсивний характер. Це відбувається через те, що обсяги нового виробництва ще невеликі і потрібна не масова, а дуже кваліфікована, унікальна робоча сила. Але в цілому процес створення, розповсюдження та використання інновацій супроводжується всезростаючим попитом на діяльні кваліфіковані кадри – як засіб активного використання і поширення знань, та як чинник підвищення конкурентоспроможності виробництва і зростання ефективності інноваційної діяльності, на що звертають увагу і дослідники інноваційного підприємництва¹⁴. Поступово обсяги виробництва зростають й увага акцентується на капіталозберігаючій техніці, попит на робочу силу починає збільшуватися. Це зростання продовжується до насичення попиту, як на працю, так і на відповідні товари. Паралельно підвищується заробітна плата і зростають витрати. Виникає необхідність інновацій, що дозволяють зекономити працю. Відбувається відтік робочої сили, зниження заробітної плати і загального попиту, тобто економічний спад. Отже, центральним фактором при формуванні тривалих коливань у всіх сферах економічного життя є інновації.

Сполучивши інноваційні ідеї з проблемами зайнятості та соціальними аспектами К. Фрімен розглядав довгохвильовий підйом не лише як результат впровадження радикальних нововведень в одній чи кількох галузях, а й як процес дифузії технологій від кількох лідируючих секторів до всієї економічної системи. Він звернув увагу на те, що значне поширення нововведень стає можливим завдяки дії низки соціальних та інституційних змін: кооперації і конкуренції у сфері підприємництва, участі держави у стимулюванні інвестиційної діяль-

¹⁴ Гохберг Л. Национальная инновационная система России в условиях «новой экономики» // Вопросы экономики. — 2003. — № 3. — С. 26—44. — С. 27—28 ; Рихтюк В. Л. Інноваційне підприємництво як складова сталого економічного зростання // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 10. — С. 135—142.

ності, організації науково-дослідної роботи тощо.

Під впливом численних чинників, що виникають об'єктивно і діють специфічно у кожній країні залежно від її розмірів, географічного положення і клімату, особливостей природних ресурсів, розвитку інститутів держави та підприємницької діяльності, створюються національні інноваційні системи (НІС). Створення у 60-х роках минулого століття в індустріально розвинених країнах НІС стало, на думку автора, закономірним результатом технологічного розвитку та нарощення наукового потенціалу. Орієнтація підприємництва на виробництво високих технологій та інтелектуальний потенціал, розвиток інформації забезпечили цим країнам високі темпи економічного зростання. В останні два десятиліття минулого століття до інноваційної системи економічного розвитку перейшли фактично всі промислово розвинені країни, що корінним чином змінило вигляд їх національних економік.

Розвиток інноваційного підприємництва змінив характер конкуренції. Зокрема, виробництво та реалізація інноваційної продукції дозволили провідним фірмам закріпити ринкові позиції через розширення ринків збуту своїх товарів шляхом здійснення стратегії мінімізації витрат чи диференціації продукту. Відбулася переорієнтація фінансових потоків – з капіталу в його класичній формі – фізичного, на людський капітал, науково-технічну та ринкову інформацію, знання, інтелектуальний капітал. Відмінною рисою якісно нового фактора виробництва, яким є інформація і знання, на думку академіка НАН України А. А. Чухна є те, що він сам по собі, будучи високоефективним, проникає в традиційні фактори виробництва, перетворює їх, істотно підвищуючи ефективність їх функціонування. Інформаційно-телекомунікаційні технології, властива їм комп'ютерна техніка, на відміну від індустріальної машинної техніки, яка примножує в основному людські фізичні сили, пов'язані з операціями, різноманітними діями, є продовженням і примноженням людського розуму. Вони змінюють не лише виробництво, але й систему управління, науку, освіту, медицину, все життя людини – пише А. А. Чухно¹⁵. «Інновація

¹⁵ Чухно А. Нова економічна політика (теоретико-методологічні засади) // Економіка України. — 2005. — № 6. — С. 4—10. — С. 6—7 ; Чухно А. Господарський механізм та шляхи його вдосконалення на сучасному етапі // Економіка України. — 2007. — № 3. — С. 60—67. — С. 66.

як історично безповоротна зміна способу виробництва речей»¹⁶, стає важливим макроекономічним показником розвитку національних економік. Досягши за рахунок інноваційного виробництва незалежності від поставок сировини та імпорту традиційної індустріальної продукції промислово розвинені країни стали домінувати й у виробництві інформаційних ресурсів. Отже, перед країнами, що не зуміли вчасно здійснити перехід до інноваційного типу розвитку, нині стоїть завдання в найкоротший період активізувати нарощення інвестицій, спрямувавши їх передусім на відродження інтелектуального потенціалу – сукупності повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, наявних у свідомості людей та матеріалізованих у технологічних способах виробництва¹⁷, та розвиток інноваційного підприємництва як основних засобів підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Треба сказати, що довгий час в Україні інноваційна проблематика розроблялася в межах економічних досліджень, впроваджень нової техніки у виробництво, вивчалися передовсім проблеми інтеграції науки і виробництва, шляхи опанування досягненнями. Питанням формування середовища інноваційного мислення, соціальній культурі інновацій донедавна вітчизняна інноваційна доктрина приділяла порівняно мало уваги¹⁸, недооцінювала роль інноваційного підприємництва¹⁹. Разом з тим, теорія розвитку не враховувала багато важливих чинників, які впливають на активність інноваційної діяльності в умовах ринкової економіки, і це зрозуміло, адже вони не могли бути використаними в соціалістичному господарюванні.

Проблеми інноваційного підприємництва жваво почали обговорюватися вітчизняними економістами з кінця 80-х – початку 90-х років, коли розпочався перехід України до формування основ ринкової економіки, і до сьогодні залишаються дуже актуальними як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні.

¹⁶ Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм и демократія ; [пер. с англ.] / Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. — М. : Экономика, 1995. — 540 с.

¹⁷ Геєць В. М. Праця, зазначена на стор. 26. — С. 32.

¹⁸ Марцин В. С. Економічне регулювання інноваційної діяльності // Фінанси України. — 2005. — № 5. — С. 44—53. — С. 47.

¹⁹ Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика: Монографія / [Варналій З. С., Кампо В. М., Мазур І. І. та ін.] ; за ред. З. С. Варналія, В. М. Кампо. — К. : Знання України, 2005. — 380 с. — С. 160.

Інноваційну підприємницьку діяльність у якості пріоритетного напрямку економічного розвитку та визначальної форми реалізації національних інтересів розглядають нині багато зарубіжних та вітчизняних дослідників²⁰. Питанням формування сучасної національної концепції інноваційного підприємництва присвячено багато наукових публікацій. Зокрема, концептуальні засади інноваційного розвитку та проблеми управління інноваційними процесами досліджуються у працях таких українських та російських науковців, як Анатолія Чухна, Пітера Друкера, Анни Власової, Вадима Гриньова, Генадія Ковальова, Ніни Краснокутської, Раїса Фатхутдинова, Лео Водачека та ін.

Наукові основи і взаємозв'язок підприємництва з інноваціями досліджуються в роботах Дмитра Кокуріна, Володимира Мединського, Віктора Сизоненка, Любові Шаршукової та ін.

Вплив інвестицій, що спрямовуються в інновації, на економічний розвиток аналізується в наукових публікаціях Олександра Білоцерківця і Леоніда Безчасного, Валерія Осецького, Олександра Фоломьєва та ін. Фінансові аспекти інноваційного розвитку проаналізовані в роботах українських вчених Михайла Крупки, Світлани Онишко та ін.

Проблеми регіонального та галузевого інноваційного розвитку знайшли відображення в працях вітчизняних науковців Ольги Пампури, Дмитра Стеченка та ін.

Наукові праці цих та багатьох інших вчених-економістів створюю-

²⁰ Абалкин Л. Стратегия России: взгляд в завтрашний день (методологические размышления) // Экономист. — 2003. — № 8. — С. 3—9 ; Инновации и экономический рост / [Христенко В., Микульский К., Нижегородцев Р. (отв. ред.) и др.] ; Международная ассоциация академий наук. — М. : Наука, 2002. — 378 с. ; Інноваційна складова економічного розвитку / [Безчасний Л. К., (відп. ред.) Мельник В. П., Білоцерківець О. Г. та ін.] ; НАН України; Інститут економіки — К., 2000. — 262 с. ; Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення: Наукова доповідь / [Бажал Ю. М., Одотюк І. В., Данько М. С. та ін.] ; за ред. В.П. Александрова. — К. : Ін-т економічного прогнозування, 2002. — 80 с. ; Інноваційний фактор сталого розвитку економічного зростання: зб. наук. пр. / Інститут економіки НАН України / відп. ред. Л. К. Безчасний. — К., 2002. — 128 с. ; Ковальчук С. С. Інноваційна діяльність як пріоритет економічного розвитку України // Фінанси України. — 2004. — № 7. — С. 96—103 ; Назарян М. Инновационное развитие как основа интеграции Украины в североатлантический союз // Відносини Україна — НАТО: економічні аспекти. — К. : Вид-во «ІТС», 2003. — 120 с. ; Фридлянов В. Инновации как фактор экономического роста / В. Фридлянов, Р. Некрасов, С. Остапюк // Общество и экономика. — 1999. — № 7—8. — С. 104—128.

ють методологічну основу дослідження взаємозв'язку підприємництва й інновацій.

«Нововведення, як практичне втілення якісно нових рішень, становлять сутність і зміст стратегії підприємства», – вважають Л. Водачек і О. Водачкова²¹. За рахунок інновацій легко відтворюється конкурентоспроможність, залучається до країни потік глобальних інвестицій, — стверджує Н. Крилова²².

Отже, вся діяльність ринку пов'язана з постійним оновленням. Основна маса інновацій в умовах ринку реалізується підприємницькими структурами, яким на сучасні тенденції розвитку і нововведення потрібно реагувати, причому відповідати на зміни треба швидко. Через нововведення фірми реалізують свій інноваційний потенціал і конкурентні позиції, а для більшості підприємств інновації сьогодні стають і умовою виживання на ринку. Інноваційне підприємництво – це засіб досягнення комерційної мети і чинник економічної стабільності й зростання, оскільки інновації орієнтовані на задоволення ринкового попиту, конкретних запитів споживачів. Власне будь-яке підприємство невіддільне від інновацій.

Інноваційне підприємництво в Україні, через низку як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, розвивається дуже повільно. Разом з тим, так само чимало обставин зумовлюють необхідність прискорення розвитку інноваційного підприємництва в нашій країні. До основних таких факторів треба віднести²³:

– актуалізацію інтенсивних факторів розвитку виробництва, які сприяють використанню досягнень в діяльності підприємств (ще у 1968 році Лауреат Нобелівської премії Роберт Солоу (США) довів, що забезпечити рівень добробуту, який безперервно зростає, може тільки НТП)²⁴;

– посилення ролі науки у підвищенні ефективності розробки та впровадження нової техніки і технології;

²¹ Водачек Л. Стратегия управления инновациями на предприятии / Л. Водачек, О. Водачкова; [сокр. пер. со словац.]. — М. : Экономика, 1989. — 167 с. — С. 8.

²² Крылова Н. Влияние инвестиций в инновации на экономическое развитие страны // Персонал. — 1999. — № 2. — С. 43.

²³ Устенко О. Інноваційне підприємництво в Україні: стан та перспективи розвитку // Економіка. Фінанси. Право. — 1999. — Вип. 6. — С. 11—13.

²⁴ Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. — М. : Прогресс, 1968. — 454 с. — С. 95.

- прискорення фізичного і морального старіння основного капіталу і технологій (моральне зношення основного капіталу внаслідок інноваційних процесів зменшує терміни його фізичного життя);
- погіршення економічних показників діяльності підприємств у разі не створення нової продукції;
- необхідність підтримки національного виробника.

Для нормального функціонування та розвитку інноваційного підприємництва треба створювати необхідні умови:

- зміцнювати науковий потенціал;
- вдосконалювати науково-технічний потенціал;
- формувати висококваліфіковані продуктивні сили;
- створювати належну законодавчу базу;
- залучати інвестиції в інновації;
- формувати розвинену ринкову інноваційну інфраструктуру.

Аби зуміти на довгий час укріпитися на ринку в умовах гострої економічної конкуренції, потрібно сформувати умови для розвитку базисних інновацій. Але вони потребують значних довгострокових капіталовкладень. Раніше такі капіталовкладення субсидувалися за рахунок засобів державного бюджету та міністерств. Сьогодні цього джерела фінансування фактично немає, і підприємства змушені шукати для них власні кошти. Для бізнесу, що орієнтується на отримання якомога швидшого прибутку від здійснених капіталовкладень, фінансування базисних інновацій є неефективним чи малоефективним. Через це доводиться сьогодні спостерігати зростання частки винаходів та нововведень, які пов'язані зі створенням нових товарів народного споживання. Проте, не розвиваючи базисні інновації та винаходи революційного типу, досягти успіху і утримувати його впродовж довгого періоду неможливо.

Врешті-решт демонополізація економіки, розвиток конкуренції, а також утвердження і денаціоналізація інтелектуальної власності, котра персоніфікує кожний винахід, заставляючи при його продажі і продавця, і покупця враховувати перспективність ідеї, витрати на придбання патенту, ціну виробу, визначаючи можливий дохід та прибуток, – приведуть до того, що користувач ефективного нововведення буде гарантовано одержувати надприбуток, а той, хто відстає у технологічному процесі, для кого новаторство перестає бути основ-

ною функцією, можливо деякий час і зможе існувати, виживаючи за рахунок великих розмірів та фінансової сили, але зрештою програватиме у конкурентній боротьбі, втрачатиме ринкову частку і неминуче зазнаватиме збитків. У результаті становище винахідника і підприємця-новатора, як суб'єкта ринкових відносин, покращиться. Все більше підприємців буде орієнтуватись на реалізацію винаходів, активно займатимуться інноваційною діяльністю, щоб забезпечити конкурентоздатність своєї продукції не лише на вітчизняному, але й світовому ринку. Поступово сформується інноваційний ринок, об'єктами якого стануть товари у вигляді науково-технічної, проектно-конструкторської, техніко-технологічної продукції, інформаційні послуги, а суб'єктами – дослідники, конструктори, винахідники, підприємці-новатори. Однак, на нинішньому етапі процесу становлення інноваційного ринку і підприємництва необхідна активна підтримка з боку держави:

- правовий захист винаходів;
- певні пільги при використанні значних розробок;
- часткове фінансування базисних інновацій;
- перехід до загальноприйнятих норм патентного права тощо.

Спираючись на положення неокласичної економічної теорії, лауреат Нобелівської премії з економіки К. Ерроу привернув увагу до трьох аргументів на користь державної підтримки (зокрема фінансової) інноваційного процесу, це такі: невизначеність, цілісність і доцільність²⁵.

Невизначеність кінцевих результатів, що властива насамперед фундаментальним дослідженням, робить їх непривабливими для розробників, тому що не гарантує позитивних результатів. Разом з тим, такі дослідження часто займають багато часу й потребують значних інвестицій з довгостроковими термінами окупності. Використовуючи бюджетні кошти держава може диверсифікувати та зменшити ризики, виступити одним з інвесторів інноваційного проекту. Держава повинна також захищати права власників розробок і сприяти, з метою стимулювання інновацій, поширенню результатів фундаментальних досліджень.

²⁵ Arrow K. Economic welfare and the allocation of resources to invention // The rate and direction of inventive activity. National Bureau of Economic Research. — Princeton: Princeton University Press. — 1962.

Цілісність інноваційного процесу полягає в тому, що крім суто економічного, йому властивий ще й соціальний аспект, особливо науково-технічним дослідженням, що проводяться в таких суспільно важливих сферах, як охорона здоров'я, міське господарство тощо. Держава має координувати ці процеси.

Недоцільність проведення інноваційних досліджень з боку лише бізнесу пояснюється відсутністю стимулів для розробки у зв'язку з можливістю копіювання та незаконного використання результатів (наприклад, піратського програмного забезпечення).

Необхідність державної підтримки ринку інновацій зумовлена і тим, що він має ще одну свою специфіку – визначається обмеженістю виявлення товарної форми досягнень науки і техніки.

Особливістю інноваційної продукції є і те, що вона якийсь час може не мати споживчої вартості та цінності – не бути товаром, а тому не підлягає комерціалізації. Але через деякий період її цінність проявляється. Це стосується перш за все фундаментальних досліджень, спрямованих на одержання знань без зв'язку з конкретною метою їх практичного застосування. Лише тоді, коли визначається прикладна вагомість досліджень, ця новинка чи винахід перетворюється на товар. Допоки результати інноваційних досліджень і розробок не можуть приносити прибутку, тобто бути проданими, ринкові відносини на них не розповсюджуються. Так само, не виявляється товарність досягнень науки і техніки наукових організацій, які включені у структуру підприємств, оскільки результати їх інтелектуальних досягнень є проміжною продукцією. Але наукові досягнення можуть бути проданими як складова частина ліцензій.

У зв'язку з недостатнім розвитком конкуренції та існуючим монополізмом у науково-технічній сфері, в нашій країні ринок інноваційної продукції обмежений. Нейтралізувати монопольний рівень цін на інноваційну продукцію можна шляхом розвитку в середовищі інноваційного підприємництва економічної конкуренції, формування розгалуженої інфраструктури та територіальної структури інноваційного підприємництва: створення технопарків, бізнес-інкубаторів, інжинірингових бірж, створення державної системи функціонування комерційних посередників, які за рахунок спеціальних джерел централізованих фінансових фондів, інноваційних банків тощо могли б компенсувати виробникам матеріально-технічні та фінансові витрати

на створення технологічних інновацій. Аналогічними джерелами матеріально-фінансової компенсації можуть стати засоби незалежних комерційних посередників – різних суспільних фондів та спілок.

Велике значення у розвитку інноваційного підприємництва відіграють споживачі інноваційних товарів. Причому у багатьох випадках їх роль у створенні і розповсюдженні інновацій є не меншою ніж роль безпосередніх виробників інновацій. Так, в дослідженні, проведеному співробітниками Массачусетського технологічного інституту (США), показано, що нововведення часто беруть початок від споживачів продукції, що потребують нових чи кращих виробів. У науковому приладобудуванні на споживачів припадає 77 % нововведень, а у деяких галузях виробництва пластмас — 90 %. У закордонних дослідженнях відзначається, що співвідношення нововведень, викликаних новими споживачами і новими технологічними можливостями, складає 3:1²⁶. Хоча на етапі становлення ринкової економіки, коли товарний ринок ненасичений, існує диктат виробників – економічний інтерес підприємця не дуже пов'язаний з турботами про споживачів.

Отже, власне економічний прогрес та розвиток інноваційного підприємництва виступає передумовою як соціальних перетворень, так і соціального розвитку в цілому.

1.2 Сутність «інновацій» та «інноваційного підприємництва» як категорій економічної теорії

У світовій економічній літературі «інновація» інтерпретується як перетворення потенційного в реальний, що втілюється в нових продуктах і технологіях. Вітчизняними економістами цей термін став активно використовуватися лише в період переходу до ринкової економіки. Причому як самостійно, так і для позначення ряду родинних понять: «інноваційна діяльність», «інноваційний процес», «інноваційне рішення» і т. ін.

Загалом у науковій літературі існують різні погляди щодо визначення сутності поняття «інновація». Різні вчені – Йозеф Шумпетер, Гарольд Барнет, Брайан Твіст, Павло Завлін, Анатолій Казанцев і

²⁶ Бурмистрова Т. Новая научно-техническая политика: контуры формирования и реализации / Т. Бурмистрова, А. Федотов // Экономист. — 1992. — № 2.— С. 53—61.

Леван Мінделі, Світлана Ільєнкова і Леонід Гохберг, Роберт Мюллер, Олена Лапко, Ф. Ніксон, Дмитро Черваньов і Лідія Нейкова, Іван Перлак, Борис Санто та інші трактують це поняття залежно від об'єкта і предмету свого дослідження.

На думку Михайла Крупки «інновація, як і інформація – єдиного визначення не має. Особливість цього поняття та, що його використовують у всіх без винятку галузях і в повсякденному житті. Тому конкретне тлумачення інновацій залежить від методу конкретної науки, мети дослідження або просто від наших життєвих уявлень»²⁷.

Наприклад, соціолог Гарольд Барнет при визначенні поняття інновація виділяє аспект духовної творчості і трактує цей термін як нові думки, способи поведінки або предмети, що якісно відрізняються від попередніх форм²⁸. Роберт Мюллер розуміє інновацію як зміну (активну чи пасивну) конкретної системи щодо зовнішнього середовища²⁹.

Як бачимо, ці визначення інновації є дуже широкими і потребують уточнення. Так, нову думку навряд чи правильно називати інновацією, тим паче, якщо вона існує лише у свідомості людини і можливо нею ще й не висловлена, не сформульована. Нова думка – це поштовх до творчої діяльності, вона породжує новаторську ідею, яка, розвиваючись і вдосконалюючись, врешті-решт приводить до появи інновації. Але не будь-яке нове розмірковування чи новаторська ідея мають шанс у перспективі породити інновацію.

Так само не будь-яку зміну системи стосовно певного середовища можна назвати інновацією. Поняття «система» означає сукупність елементів (частин), з'єднаних між собою у певну цілісність, єдність. Для будь-якої системи характерна організованість, а також нерозривна єдність з середовищем, у зв'язку з яким система проявляє свою цілісність. Отже, по-перше, будь-який розрив цього зв'язку означає втрату певної цілісності системи. По-друге, для більшості систем характерна наявність у них самих процесів передачі інформації та управління. Такі системи у процесі свого функціонування здатні

²⁷ Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — Л. : Видавн. центр Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2001. — 607 с. — С. 20.

²⁸ Barnett H. Innovation the Basis of Cultural change. — N.Y., 1953.

²⁹ Muller R. Das Management der Innovation. Frankfurt am Mein, 1973.

змінювати свою структуру.

Отже, проста зміна системи це процес її нормального розвитку чи функціонування, тому таку зміну теж не можна вважати інновацією. Можливо інновацією є лише якась особлива і притому позитивна зміна системи щодо зовнішнього середовища?

Ряд економістів вважає, що інновація – це процес: техніко-економічний, суспільно-економічний або комплексний. Так, Дмитро Черваньов і Лідія Нейкова визначають інновацію як техніко-економічний процес, який, завдяки практичному використанню продуктів розумової праці – ідей і винаходів, приводить до створення кращих за властивостями, нових видів продукції та нових технологій, які, з'явившись на ринку у якості нововведень, можуть принести додатковий дохід³⁰.

Отже, автори розрізняють поняття «інновація» і «нововведення», вважаючи, що останнє, на відміну від інновації, є не процесом, а результатом процесу діяльності – новим видом продукції чи технології. Виходить, що нововведення – це продукт розумової праці: ідей та винаходів.

На думку Олени Лапко, інновація – комплексний процес, котрий включає створення, розробку, доведення до комерційного використання і розповсюдження нового технічного або якогось іншого рішення, що задовольняє певну потребу³¹. Як процес, у якому винахід чи ідея набуває економічного змісту, визначає інновацію Брайан Твісс³². Борис Санто також вважає, що інновація – це такий суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і у випадку, якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява на ринку може принести додат-

³⁰ Черваньов Д. М. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України / Д. М. Черваньов, Л. І. Нейкова. — К. : Знання, 1999. — 516 с. — С. 25.

³¹ Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання / Ін-т екон. прогнозів. НАН України; Івано-Франківський держ. техн. ун-т нафти і газу. — К., 1999. — 253 с. — С. 38.

³² Твісс Б. Управление научно-техническими нововведениями ; [сокр. пер. с англ.] / Авт. предисл. науч. ред. К. Ф. Пузыня. — М. : Экономика, 1989. — 217 с. — С. 76.

ковий дохід³³.

Отже, розглядаючи інновацію як процес, вчені показують, що вона виникає з новаторської ідеї, яка, розвиваючись у часі, поступово і послідовно конкретизується, перетворюється з абстрактної в реальну, усвідомлюється і матеріалізується.

Поняття «новаторська ідея» означає початок (від грец. *ίδεα* – початок, основа, первообраз) пізнання чогось нового чи оновленого (від лат. *novatio* – оновлення, зміна; або *novo* – оновлюю), що йде від його ініціатора – новатора (від лат. *novator* – оновлювач) – творителя нового, прогресивного в науці, техніці, виробництві; зачинателя нових методів праці. Новаторська ідея, на думку автора, вказує на зародження у свідомості суб'єкта змоги, шансу, тобто лише потенційної можливості, яка реальною може ніколи й не стати, творення нетрадиційним чи звичним способом чогось цілковито нового або вдосконаленого – способу, методу чи засобу виробництва.

Аби продукувати новаторські ідеї потрібна інформація, котра виступає їх джерелом. Це насамперед нові знання. Якщо говорити про інновації в економіці, то їх джерелами є нові чи фундаментальні знання про ринок, його функціонування та потреби, про новітні технології, матеріали, інвесторів виробництва товару; про існуючі структурні чи географічні проблеми забезпеченості товаром, що цікавить. Суб'єктами інноваційної ідеї виступають:

- споживачі;
- учені, що займаються винайденням нових матеріалів, нових товарних властивостей, які можуть привести до створення нетрадиційних чи вдосконалених варіантів товарів та послуг;
- консультанти підприємця з конкретних напрямів чи елементів інноваційної діяльності;
- працівники підприємства;
- торгові агенти, дилери та інші посередники;
- конкуренти, діяльність яких може у деяких випадках підштовхнути підприємця до нових ідей.

Для зацікавленості персоналу підприємства генерувати новаторські ідеї підприємець використовує різноманітні прийоми стимулювання

³³ Санто Б. Инновация как средство экономического развития ; [пер. с венг.] / Общ. ред. и вступ. ст. Б. В.Сазонова. — М. : Прогресс, 1990. — 296 с.

працівників фірми до нових розробок. Не зайве у процес зародження новаторської ідеї долучати рядових працівників підприємства. Це, на думку автора, надасть їм праці більшої змістовності, а водночас сприятиме піднесенню авторитету інноваційного менеджера.

Власне новаторська ідея, навіть якщо вона дуже перспективна, без реальних і вичерпних знань й інформації про створюваний інноваційний продукт, без засобів для її втілення може так і не стати реальною. Підприємець, що взявся за реалізацію новаторської ідеї, повинен зуміти оцінити її справжній потенціал, він має чітко уявляти, чи буде на створений науково-технічний продукт ринковий попит, який власне і перетворює його на інновацію як таку, яка величина цього попиту і хто належить до потенційних споживачів цієї інновації. Підприємець повинен вивчати інтереси споживачів, а також економічні переваги інновації перед традиційними виробами чи способами задоволення певних потреб та запитів споживачів, зуміти передбачити обмеженості у виробничих ресурсах, що знадобляться на етапах створення, виробництва та збуту інновації, всебічно спрогнозувати сфери поширення інновації. Для втілення новаторської ідеї у більшості випадків потрібен колектив. Треба зуміти підібрати такий персонал підприємства, який відповідатиме основним вимогам – компетентності, цілеспрямованості і працездатності. І, звичайно, велике значення має якість організації і управління інноваційним процесом.

Як впливає з вищесказаного, процес створення інновації ще не означає саму інновацію, лише його завершення може дати відповідь на питання, чи відбулося втілення чи матеріалізація інноваційної ідеї у якийсь новий продукт, метод чи засіб.

Ф. Ніксон вважає, що інновація — це сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що дають поштовх появі на ринку нових і поліпшених промислових процесів і устаткування³⁴. Знову таки, на думку автора, тут мова йде власне не про саму інновацію, а ті заходи, які врешті-решт повинні сприяти появі інновації як такої, зокрема й на ринку. Натомість Й. Шумпетер трактує інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих факторів, мотивовану підприємницьким духом³⁵. Таким чином, він, як і Ф. Ніксон,

³⁴ *Инновационный менеджмент* / [С. Д. Ильенкова (ред.), Л. М. Гохберг, С. Ю. Ягудин и др]. — М. : ЮНИТИ, 2000. — 328 с.

³⁵ Шумпетер Й. *Праця*, зазначена на стор. 27. — С. 15.

велику роль в успіхові інновації надає заходам, пов'язаним з організацією та управлінням виробничим процесом, але розуміє під поняттям «інновація» (хоч і не дає в цьому випадку її визначення) не сам процес, а власне його результат, котрий відбувся внаслідок якісних змін виробничого процесу.

Й. Шумпетер виділив п'ять типових інноваційних змін:

- 1) використання нової техніки, нових технологічних процесів чи нового ринкового забезпечення виробництва (купівля — продаж);
- 2) впровадження продукції з новими властивостями;
- 3) використання нової сировини;
- 4) зміни в організації виробництва і його матеріально-технічного забезпечення;
- 5) поява нових ринків збуту.

Ці положення, в яких розкрито специфічний зміст та основні функції інновації, Шумпетер сформулював ще в 1911 році. Пізніше, у 30-і роки, він уже ввів поняття «інновація», трактуючи його як «втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології або новому виді виробу». Як «впровадження будь-чого нового відносно організації чи її безпосереднього оточення», чи «як особливий випадок процесу змін в організації» розглядає інновацію і Ф. Найт³⁶.

Методологія системного опису технологічних інновацій в умовах ринкової економіки базується на міжнародних стандартах, згідно з якими інновація визначається як кінцевий результат науково-технічної діяльності, що одержав втілення у вигляді нового чи удосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового чи удосконаленого технологічного процесу, котрий використовується в практичній діяльності, або в новому підході до соціальних послуг³⁷.

Як результат творчого процесу, як створені чи впроваджені нові споживчі вартості, застосування котрих вимагає, аби особи чи організації, що їх використовують, змінили звичні стереотипи діяльності, свої навички, – трактують інновацію Павло Завлін, Анатолій Казанцев

³⁶ Американские буржуазные теории управления (критич. анализ) ; под ред. Б. З. Мильнера, Е. А. Чижова. — М. : Мысль, 1978. — 366 с.

³⁷ Руководство Фраскати «Стандартная практика для обследований научных исследований и разработок» (1963г., в ред. 1993г.) — Режим доступа : <http://www.nw-innovations.ru>

та Леван Мінделі³⁸. Те, що інновація – «результат успішного ринкового обміну ідей на інвестиції для їхньої реалізації» – стверджує Юрій Пімошенко³⁹.

Отже, ряд економістів розглядають інновацію у статичному аспекті, видаючи за кінцевий результат науково-виробничого циклу, інтелектуальної чи науково-технічної діяльності, пов'язаної з практичним втіленням нових форм організації праці та управління, які приводять до появи нових споживчих властивостей товару, чи нових споживчих вартостей.

Для наочності різні визначення категорії «інновація», за певними характерними ознаками, зведено у порівняльну таблицю 1.1.

Таблиця 1.1 — Визначення сутності категорії «інновація»

Автор	Визначення	Характерна ознака
1	2	3
Дмитро Черваньов, Лідія Нейкова	Інновація – техніко-економічний процес, який, завдяки практичному використанню продуктів розумової праці – ідей і винаходів, приводить до створення кращих за властивостями, нових видів продукції і нових технологій, які, з'явившись на ринку у якості нововведень, можуть принести додатковий дохід	Процес створення чи впровадження нових споживчих вартостей
Олена Лапко	Інновація – комплексний процес, котрий включає створення, розробку, доведення до комерційного використання і розповсюдження нового технічного або якогось іншого рішення, що задовольняє певну потребу	
Брайан Твісс	Інновація – процес, у якому винахід чи ідея набуває економічного змісту	
Борис Санто	Інновація – такий суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і у випадку, якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява на ринку може принести додатковий дохід	

³⁸ Основы инновационного менеджмента: Теория и практика: Учебн. пособие / Под ред. Завлина П. Н., Казанцева А. К., Миндели Л. Э. — М. : ОАО НПО «Издательство Экономика», 2000. — 475 с.

³⁹ Пімошенко Ю. Інноватор — это прежде всего предприниматель // Финансы и бизнес. — 1997. — № 3 (41). — С. 25—28. — С. 26.

Продовження таблиці 1.1

1	2	3
К. Найт	Інновація – процес впровадження будь-чого нового відносно організації чи її безпосереднього оточення», чи особливий випадок процесу змін в організації	
Роберт Мюллер	Інновація – активна чи пасивна зміна конкретної системи щодо зовнішнього середовища	<u>Зміна</u> системи у процесі розвитку
Йозеф Шумпетер	Інновація – втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології або новому виді виробу	
Павло Завлін, Анатолій Казанцев, Леван Мінделі	Інновація – результат творчого процесу, це створені чи впроваджені нові споживчі вартості, застосування котрих вимагає, аби особи чи організації, що їх використовують, змінили звичні стереотипи діяльності, свої навички	<u>Результат</u> виробничої чи інтелектуальної діяльності
Юрій Пімошенко	Інновація – результат успішного ринкового обміну ідей на інвестиції для їхньої реалізації	
Ф. Ніксон	Інновація – сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що дають поштовх появі на ринку нових і поліпшених промислових процесів і устаткування	<u>Комплекс заходів</u> зі створення нових речей
Гарольд Барнет	Інновація – нові думки, способи поведінки або предмети, що якісно відрізняються від попередніх форм	<u>Нові думки</u> , способи, предмети

Проаналізувавши різні погляди вчених-економістів можна дати таке визначення цієї економічної категорії: *інновація – це результат втілення чи матеріалізації новаторської ідеї у певній предметній субстанції – продукті, технології, засобі людської діяльності чи послугі, для якої властиві нові споживчі якості, а реалізація передбачає зміну усталених, звичних способів діяльності, створення нового чи урізноманітнення старого попиту з метою отримання економічного, соціального, екологічного чи іншого ефекту*

Розуміння того, що інновація це кінцевий результат, а не процес, логічно викликає ряд запитань.

Запитання перше: чи є інновацією нова технологія або нові методи людської діяльності, у яких втілена новаторська ідея, але які не є кінцевим результатом діяльності даного підприємства? Тобто підприємець не збирається розроблену ним нову технологію чи винайдені нові методи праці нікому продавати, реалізовувати, а застосовує

одержані розробки у власному виробництві для збільшення ефекту від випуску з їх допомогою товарів чи послуг, які до того ж не обов'язково будуть мати нові споживчі властивості – не обов'язково будуть інноваціями.

У наведеному прикладі втілена у предметній субстанції новаторська ідея не являється кінцевим результатом діяльності підприємця. Але, на думку автора, тут немає сумнівів стосовно того, що розроблена нова технологія та нові методи є інноваціями. І у визначенні інновації, даному вище, немає суперечності щодо того, що ці розробки не є кінцевим результатом діяльності підприємця чи підприємства. Адже, у визначенні інновації не йдеться про те, що інновація це обов'язково кінцевий результат діяльності підприємства, а лише про те, що вона є результатом втілення новаторської ідеї. До того ж, напевне одержаний результат новаторської ідеї буде запатентований і надалі підприємець зможе його реалізовувати, як вироблену ним інновацію, одержуючи додатковий інноваційний прибуток.

З вищесказаного виникає інше питання: чи є інновацією та новітня технологія, нові засоби, методи чи прийоми, які підприємець не розробляє, а купує на ринку для подальшого використання у виробничому процесі з метою створення товарів та послуг з новими споживчими властивостями, чи, можливо, традиційних виробів? На думку автора, в цьому випадку мова має йти уже не про інновацію, а про нововведення.

В економічній науковій літературі часто інновація ототожнюється з нововведенням. Так, на думку Ольги Пампури, поява терміну «нововведення» пов'язана з суб'єктивізмом при перекладі українською мовою поняття інновація і є не що інше, як один з українських варіантів англійського «innovation», і тому немає потреби «...шукати відмінностей між нововведеннями та інноваціями»⁴⁰.

Серед вчених, що вбачають певні відмінності між поняттями «нововведення» і «інновація», думки розділилися. Одні вважають, що науково-технічні розробки і нововведення – це лише проміжний результат науково-виробничого циклу, який в практичному застосуванні перетворюється в науково-технічні інновації – кінцевий результат. Інновація є стрибком від старої виробничої функції до нової, але

⁴⁰ Пампура О. И. Управление инновационным процессом в промышленности. — Донецк, 1997. — 363 с. — С. 35.

не кожне нововведення, нове виробництво, є інновацією – вважає Юрій Бажал⁴¹.

Інші науковці стверджують, що обидва поняття – і нововведення, й інновація, є науково-технічним процесом. Так, О. М. Алімов, Н. П. Гончарова, М. Г. Дражан, Д. М. Черваньов стверджують, що «інновація являє собою науково-економічний процес, який завдяки практичному використанню продуктів розумової праці – ідей і винаходів, приводить до створення кращих за властивостями нових видів продукції та нових технологій», а «нововведення – процес доведення наукових ідей до технічного винаходу, до стадії практичного використання, що приносить дохід»⁴².

Ще інші науковці вважають, що у динаміці треба розглядати лише інновацію, а нововведення є кінцевим результатом впровадження інновації, що «нововведення – це результат практичного освоєння новації, задіяної у динаміці, ефективність якої оцінюється не тільки економічним, а й соціальним ефектом»⁴³.

У зв'язку з цим, виникає необхідність розглядати різницю також між такими категоріями, як «новація», «інновація» та «нововведення». Однак, оскільки в науковій економічній літературі немає єдиного розуміння категорій інновація і нововведення, то, відповідно, існують і різні тлумачення новації, яку розглядають одні як процес – у динаміці, інші як результат – у статичному аспекті. Так, на думку А.Г. Кругликова, новацію слід розглядати як певне ціле, неділиме, однорідне і тотожне самому собі протягом усього життєвого циклу нововведення⁴⁴. Н. В. Краснокутська вважає, що «новація – це кінцевий метод, принцип, новий порядок, винахід, новий продукт, процес, якісно відмінний від попереднього аналога, що є результатом інтелектуальної діяльності, закінчених наукових досліджень і розробок»⁴⁵. В останньому випадку новації приписуються характерні ознаки і новов-

⁴¹ Бажал Ю. М. Праця, зазначена на стор. 21.

⁴² Климов А. Н. Управление инновационным циклом / А. Н. Алимов, Н. П. Гончарова, М. Г. Дражан, Д. Н. Черванёв. — К. : Наукова думка, 1993. — 220 с.

⁴³ Краснокутська Н. В. Інноваційний менеджмент: Навч. посібник — К. : КНЕУ, 2003. — 504 с. — С. 14.

⁴⁴ Кругликов А. Г. Системный анализ научно-технических нововведений. — М. : Наука, 1991. — 120 с.

⁴⁵ Краснокутська Н. В. Праця, зазначена на стор. 45. — С. 14.

ведення, й інновації, і винаходу. Е. Менесфілд пов'язує новацію з винаходом і стверджує, що коли винахід починає використовуватись, він стає науково-технічною новацією⁴⁶.

Отже, не дивлячись на існування різних поглядів щодо розуміння змісту поняття «новація», більшість авторів, по-суті, сходяться в одному – що цим терміном характеризується така ознака предмету, як новизна, котра властива як кожній інновації, та і кожному нововведенню.

На думку автора, нововведення, так само як інновація, є матеріалізованою у новому засобі, методі чи продукті новаторською ідеєю, новим чи вдосконаленим предметом або технологією, що містять суттєві відмінності від уже існуючих аналогів, однак ці два поняття не тотожні. Інновація відрізняється від нововведення за своїм призначенням. Ці поняття треба класифікувати за таким самим принципом, за яким класифікують предмети праці і засоби праці, відносячи одну і ту ж річ чи то до предмета праці – якщо вона є кінцевим результатом виробничої діяльності, чи то до засобу праці – якщо за її допомогою створюється інша річ. Так само нововведення – це засіб чи інструмент, за допомогою якого можна створити інновацію, тоді як інновація виступає кінцевим результатом діяльності новатора. Те, що є інновацією для одних може бути використано у якості нововведення іншими, хоча насправді мова йде про одну і ту ж річ.

При такому підході можна стверджувати, наприклад, що виріб, який вироблено з використанням певних нововведень, що дозволило виробникові знизити його собівартість, так і залишається звичайним товаром і не є інновацією, якщо споживчі властивості виготовленого виробу не зазнали суттєвих видозмін, якщо вироблений товар є аналогічним з тими, що виробляються і вироблялись раніше. Хоча з метою зниження виробничих витрат підприємець, можливо, придбав на ринку інновацію, яку використав у якості нововведення для створення свого традиційного виробу.

У більшості випадків інновація створюється на основі використання певних нововведень, проте інколи вона може бути вироблена і за допомогою традиційних засобів чи способів. Так само і за допомогою нововведення можуть створюватися звичайні, традиційні товари.

⁴⁶ Американские буржуазные теории управления (критич. анализ). Праця, зазначена на стор. 41.

Що стосується категорій новація, винахід, новинка, відкриття – то, на думку автора, за їх допомогою описуються певні ознаки та властивості тієї або іншої інновації чи нововведення. Зокрема, новація властива новому продукту, який характеризується певними відмінностями від попередніх аналогів, і вказує на те, що його напевне можна віднести до типу модифікованої інновації. Але якщо новизна продукту несуттєва, тоді вона буде віднесена до псевдоінновації. Термін «псевдоінновація» був запропонований Генріхом Меншем⁴⁷ для характеристики виробів, що по-суті, за основними параметрами не відрізняються від традиційних, які мають лише видимість оновлення, змінені поверхово, що є несуттєвим для споживача цього товару.

Винахід свідчить про створення технічної інновації, для якої характерні суттєві відмінності від аналогічного традиційного виробу. Винахід є напевне ознакою радикальної чи покращувальної інновації, при використанні якої може бути одержаний у тій чи іншій економічній сфері додатковий позитивний ефект. Тому право на винахід засвідчується авторським посвідченням або патентом.

Без наукового відкриття фактично неможливо створити зовсім нової чи радикальної у якійсь галузі інновації. Але саме собою наукове відкриття характеризує досягнення, зроблені у процесі пізнання природи чи суспільства, які раніше не були ніким відомі чи встановлені. Важливі відкриття також є об'єктом спеціальної правової охорони. Проте не будь-яке наукове відкриття чи винахід є інноваційним. Скажімо, у результаті відкриття нової зірки раніше невідоме стало відомим, але ця зірка існувала й до її відкриття астрономами, тобто нове на сьогодні для людей існувало й раніше.

Тому можна зробити висновок, що відкриття, винаходи, нові ідеї – часто втілюються у певних інноваціях, без них інновації не виникають. Разом з тим винаходи, відкриття та нові ідеї є лише засобами інновації чи інноваційними ресурсами, а не власне інноваціями.

Для одержання творчого результату – інновації, новаторська ідея повинна пройти ряд етапів інноваційного процесу, під час яких вона, так би мовити, відточується. Це етапи від зародження нової ідеї до її матеріалізації, оформлення у вигляді створеного винаходу. Ідея – продукт інтелектуального виробництва, що заходиться в основі

⁴⁷ Mensch G. Das technologische Patt: Innovation überwinden die Depression. — Frankfurt/Main, 1975.

інноваційної економіки. Завдяки використанню інтелекту, носієм якого є робоча сила, здійснюється інноваційний процес створення вартості і доданої вартості. Нова ідея, зароджуючись на початковому етапі інноваційного процесу, матеріалізується, втілюється у певну інновацію, яка, пройшовши послідовно певні етапи інноваційного процесу запускається у масове виробництво та поширюється у різних сферах економіки.

В інноваційному процесі на різних його етапах бере участь дуже багато найрізноманітніших суб'єктів, які тісно співпрацюють між собою, адже повноцінне відтворення цього процесу вимагає взаємодії фундаментальних досліджень, дослідно-експериментальних робіт, виробництва, комерційного освоєння винаходів та реалізації виробленої інноваційної продукції. Окрім того, в інноваційний процес, як складну і взаємопов'язану систему, залучаються держава, кредитно-фінансові установи, інвестиційні компанії та інноваційні фонди, фірми та інші учасники, взаємодія яких опосередковується інституціональними чинниками⁴⁸. У той же час інноваційний процес є частиною інвестиційного процесу, адже його здійснення передбачає реалізацію інвестицій в науку, техніку, економіку, підприємництво й управління, які у такий спосіб об'єднуються цим інноваційним процесом. Зрештою під час інноваційного процесу відбувається поступова заміна старої технології новою⁴⁹.

Отже, інноваційний процес відображає сукупність прогресивних, якісно нових видозмін, що безперервно виникають у просторі і часі. Він відбувається динамічно, перетворюючи наукові знання на інновацію. У межах всього періоду, протягом якого він триває, можна виділити певні часові межі (етапи). Ряд послідовних етапів інноваційного процесу, що забезпечують створення та використання інновації, різняться за видами діяльності. Адже до початку реалізації інновації, до моменту досягнення кінцевого етапу інноваційного процесу, необхідно:

- здійснити наукові дослідження (відкриття, винаходи) і набути нових знань;
- використати набуті чи нові знання для створення новітньої тех-

⁴⁸ Иванова Н. Национальные инновационные системы // Вопросы экономики. — 2001. — № 7. — С. 59-70. — С. 60.

⁴⁹ Крупка М. І. Праця, зазначена на стор. 37. — С. 28.

ніки чи іншого засобу людської діяльності, тобто інновації;

– знайти доцільні і ефективні способи практичного застосування створеної інновації.

Виходячи з цього, більшість науковців розглядають наступні етапи послідовного здійснення інноваційного процесу.

Перший етап починається із зародження нової ідеї чи виникнення концепції винаходу. Нові ідеї з'являються, як правило, у результаті проведення фундаментальних наукових досліджень. Фундаментальні дослідження є початком наукової діяльності зі створення інновації. Хоча науковою діяльністю насичений весь інноваційний процес, але кожний наступний його етап пов'язаний з фундаментальними дослідженнями, що відрізняються своєю оригінальністю, новизною і доведеністю зроблених висновків. Результати фундаментальних наукових досліджень зрештою втілюються у прикладних дослідженнях, але не відразу і далеко не всі. Приблизно лише 10 відсотків з них використовується при розробці і проектуванні інновації і набувають таким чином позитивного результату. Але і не всі фундаментальні дослідження з позитивним результатом врешті-решт будуть використані практично. Розрив між початковими (розробка і просування) і завершальними (впровадження і використання) стадіями інноваційного процесу свідчить про існування проблеми узгодженості інтересів партнерів. І все ж мета фундаментального дослідження полягає насамперед у пізнанні процесу та визначенні чи є сенс «матеріалізації» одержаних нових знань. Правда інколи винахід може бути зроблений і без накопичення відповідних знань – у результаті миттєвого «осяяння».

Після завершення фундаментальних досліджень інноваційний процес переходить у новий етап – матеріалізації ідеї чи оформлення винаходу. Науково-технічне досягнення втілюється в якусь предметну субстанцію, котра виступає як результат науково-дослідницьких і експериментально-конструкторських розробок. На цьому етапі обґрунтовується науково-технічна можливість і доцільність реалізації ідеї інновації, втіленої в реальний дослідний зразок. Тепер інновація підготовлена для організації масового комерційного її виробництва і реалізації. Саме з цього етапу інноваційного процесу розпочинається, на думку автора, життєвий цикл інновації як такої.

На наступному етапі – впровадження, інновація у якості нового

продукту, методу чи засобу людської діяльності запускається у масове виробництво. Створюються необхідні для цього виробничі потужності, здійснюється вдосконалення новинки згідно з рекомендаціями маркетингового відділу і вимогами конкретних споживачів з розрахунком отримати певний ефект від впровадження інновації. Після цього етапу нова ідея, продукт чи метод, перетворені на інновацію, функціонують ніби самостійно.

Процес створення інновації змінюється інноваційним процесом використання, коли інновація дає корисний ефект, який розподіляється між основними учасниками інноваційного процесу – новаторами і споживачами інновації. Але в цьому напрямі інноваційний процес має пройти ще кілька етапів. Насамперед, це етап розповсюдження інновації. Інновація широко починає впроваджуватися у різних сферах економіки. Значно зростає випуск нової продукції, створюються нові підприємства для її серійного виробництва, з'являються послідовники піонерів – тих підприємців-новаторів, що першими освоїли інновацію. Вони намагаються повторити чи скопіювати винахід. Таких послідовників називають імітаторами. Передбачення можливості отримання надприбутку від впровадження інновації швидко збільшує кількість імітаторів. Як правило, найбільший додатковий прибуток отримує все ж той, хто першим впровадив інновацію у виробництво. Хто запізнився, ризикує налагоджувати випуск виробів, які можуть виявитись морально застарілими.

Акумулятивний процес поширення інновації на макrorівні називається дифузією. Дифузія інновації означає не тільки збільшення числа імітаторів інновації, але й розвиток інформаційного процесу, за допомогою якого інновація передається комунікаційними каналами між членами соціальної системи у часі. Форма і швидкість інформаційного процесу залежать від потужності комунікаційних каналів, особливостей сприйняття інформації господарськими суб'єктами, їх здатності до практичного використання цієї інформації і т. ін. Адже різні господарські суб'єкти, що діють у реальному економічному середовищі, виявляють неоднакове ставлення до пошуку інновацій і різну здатність до їх засвоєння. Дифузія збільшує не лише кількість виробників інновації, але й споживачів, а також змінює характеристики інновації. Швидкість дифузії багато в чому визначається перервами чи безперервністю подальшого освоєння інновації

суб'єктами ринкової економіки. На швидкість дифузії інновації впливає багато різних чинників, серед яких:

- форма ухвалення рішення;
- спосіб передачі інформації;
- особливості соціальної системи;
- властивості самої інновації, до яких можна віднести відносні переваги у порівнянні з традиційними рішеннями, сумісність з існуючою практикою господарювання і технологічною структурою виробництва – взаємодію інновації з соціально-економічним середовищем, конкурентними їй технологіями тощо;
- дія соціальних та інституційних змін в суспільстві;
- набутий досвід впровадження такої інновації та ін.

У результаті дифузії повністю реалізується закладений у початковій ідеї інновації її потенційний ефект.

Розповсюдившись у всіх сферах економіки країни використання інновації, зрештою, відносно стабілізується. Це означає, що інноваційний процес вступив у свій передостанній етап розвитку – етап панування інновації у конкретній сфері людської діяльності чи галузі економіки країни. На цьому етапі власне новий продукт уже перестає бути таким. Його новизна втрачається через те, що на ринку з'являються альтернативні продукти, можливо аналогічні, але ефективніші – вони і займають місце «новинки».

Монополія на інновацію виробника-піонера втрачається. Так би мовити «стара» інновація вступає у свій останній етап розвитку – етап скорочення сфер і масштабів застосування інновації і заміни її на ефективніший новий продукт чи їх типи. Залежно від вдосконалення споживчих властивостей нової інновації та сфери її використання заміна «старої інновації» може бути як частковою, так і повною. Так завершується останній етап інноваційного процесу, а з ним і весь «життєвий цикл» інновації.

Звичайно, що розглянута нами структура інноваційного процесу певною мірою є неповною. Інноваційний процес може протікати як простіше, так і значно складніше.

Так, наприклад, О. О. Торчина спробував представити структуру

інноваційного процесу у вигляді, як показано у таблиці 1.2⁵⁰.

Таблиця 1.2 — Структура інноваційного процесу

Фундаментальні дослідження	Диалогічне дослідження				Сфера невиробничих послуг
	Теоретичні дослідження				
	Цілеспрямовані дослідження				
	Пошукові дослідження				
Прикладні дослідження	Прикладні системні дослідження				Сфера виробництва товарів і матеріальних послуг
	Прикладні інтегровані дослідження				
	Прикладні експлуатаційні дослідження				
Технічні розробки	Диалогічні дослідження	Проектні дослідження	Технологічні дослідження	Організаційні дослідження	
Первинне опанування нововведень	Експериментальне виробництво				
	Випробування				
Промислове виготовлення новинки	Технологічна підготовка виробництва				
	Організація та запуск виробництва				
	Дрібносерійне виробництво				
	Серійне виробництво				
	Масове виробництво				
Використання новинки	Розповсюдження				Сфера експлуатації
	Ефективне застосування				
	Старіння				

Інколи інноваційний процес не охоплює всіх вищеназваних етапів та ще й у такій суворій їх послідовності. Наприклад, для дрібної і нерадикальної інновації можливо не потрібні відкриття і винаходи у точному розумінні цих слів. Але етап створення чи впровадження інновації з метою її практичного використання є обов'язковим. Перераховані етапи можуть мати також різну тривалість та часові розриви. До використання відкриття можуть пройти десятиріччя, аж поки не настане сприятлива соціально-економічна ситуація і з'явиться відповідний попит на такий винахід. Певні труднощі можуть виникнути і в процесі розповсюдження інновації – періоди швидкого впровадження інновації в одній галузі можуть супроводжуватися труднощами її впровадження в інших, що може призвести до скорочення сфери використання інновації. Етап панування інновації може продовжуватися досить довго, а інколи взагалі бути необмеженим. Але може

⁵⁰ Торчина О. О. Понятійно-термінологічний апарат та стан інноваційної діяльності в машинобудуванні України // Фінансова консультація. — 2000. — № 39—40.

трапитись, що цей етап відсутній зовсім, якщо на ринку швидко з'являється ефективніша за неї альтернатива.

Отже, перебіг інноваційного процесу залежить від складності інновації, її типу. За типом інновації класифікують за різними ознаками. Зокрема, за характером та функціональним призначенням інновації поділяють на:

– *технічні* – нові продукти, технології, енергія, конструкційні матеріали, обладнання, а також більш досконалі способи виготовлення продукції;

– *організаційні чи управлінські* – нові методи і форми оптимізації процесу виробництва, збуту та обігу продукції підприємств і їх добровільних об'єднань – асоціацій, товариств, концернів, корпорацій;

– *економічні* – методи управління наукою і виробництвом через реалізацію функцій прогнозування і планування, фінансування, ціноутворення, мотивації і оплати праці, оцінки результатів діяльності (інколи до економічних інновацій відносять лише ті інновації, що стосуються господарської діяльності, і окремо виділяють фінансові інновації, як інновації у фінансовій сфері, які реалізують на фінансовому ринку у вигляді фінансового продукту чи фінансової операції)⁵¹;

– *соціальні* – різні форми активізації людського фактора, які стосуються перш за все якісних змін умов праці у соціальній сфері, включаючи персональну підготовку та постійне підвищення кваліфікації персоналу, стимулювання його творчої діяльності, створення комфортних умов життя;

– *юридичні* – нові чи змінені закони та різноманітні нормативно-правові документи, що визначають і регулюють всі види діяльності підприємств і організацій, певних груп або окремих осіб;

– *інформаційні* – пов'язані з вирішенням завдань оптимізації інформаційних потоків у різних сферах науково-технічної та виробничої діяльності, підвищення достовірності та оперативності одержання інформації тощо.

За технологічними параметрами чи характером застосування розрізняють інновації:

⁵¹ Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента: Учеб. пособие для сред. спец. учеб. заведений. — 3-е изд., доп. и перераб. — М. : Финансы и статистика, 2000. — 528 с. ; Крылова Н. Праця, зазначена на стор. 32. — С. 43.

– *продуктові* – пов’язані із застосуванням у виробництві нових матеріалів, нових напівфабрикатів та комплектуючих виробів і одержання завдяки цьому принципово нових продуктів (виробів);

– *технологічні* – пов’язані із застосуванням нових методів організації і управління виробництвом, впровадженням нових технологій, підвищенням рівня автоматизації;

– *комплексні* – ті, що об’єднують кілька видів змін.

За типом новизни для ринку інновації поділяють на:

– *зовсім нові*,

– *нові для галузі* в тій чи іншій країні,

– *нові для конкретного підприємства* чи їх групи.

На думку автора, останній тип новизни є настільки несуттєвим для споживача, який в змозі на розвиненому ринку придбати аналогічні товари у інших підприємств, що навряд чи доцільно подібного роду виріб чи продукт вважати інноваційним. Це якраз той випадок, коли подібну інновацію наділяють префіксом «псевдо». Хоч нерідко і псевдоінновації бувають прикриті авторськими посвідченнями чи патентами. Для псевдоінновацій характерні й інші ознаки:

– несуттєві видозміни в продуктах і технологіях, як то естетичні (кольору, форми, і т. ін.);

– незначні технічні чи зовнішні зміни в продуктах, які залишають незмінними конструктивне виконання, несуттєво впливають на параметри, властивості і вартість виробу і матеріалів, а також компонентів, що входять до їх складу;

– розширення номенклатури продукції за рахунок освоєння виробництва тих продуктів, які раніше на цьому підприємстві не випускалися, але уже відомі на товарному ринку.

Часткове поліпшення технології чи продукту інколи дозволяє виробникові продовжити їх використання ще на якийсь час, але у більшості випадків такі дії підприємливості та винахідливості приречені на невдачу, виступають гальмом суспільного прогресу. На думку російського економіста Юрія Яковця⁵², псевдоінновації, що здебільшого виникають на завершальній фазі життєвого циклу системи, яка відходить, показують, що ця система в основному уже вичерпала свій

⁵² Яковец Ю. В. Эпохальные инновации XXI века. — М. : ЗАО «Издательство Экономика», 2004. — 444 с. — С. 17.

потенціал, але за будь-що впирається заміні прогресивнішою системою, намагається за допомогою видимості оновлення зберегти свою нішу у новому світі.

Залежно від ступеня новизни, виділяють кілька типів інновацій:

– *радикальні* (базові) – ті, що мають суттєві відмінності від існуючих продуктів чи методів організації виробничого процесу, технологій тощо завдяки кардинальному оновленню бізнес-лінії підприємства. Базові інновації є основою для формування нових поколінь і напрямків розвитку техніки у провідних секторах економіки, вони створюють принципово нові можливості, відповідні їм потреби і ринок. Звичайно, що це потребує значних початкових витрат;

– *покращувальні* (імітуючі) інновації – здебільшого дрібні і середні винаходи, що переважають на етапах розповсюдження і стабілізації науково-технічного циклу інноваційного процесу. Ефективна покращувальна інновація не створює нового ринку, але створює можливість серйозних конкурентних переваг на традиційному ринку;

– *модифікаційні* чи часткові – що мають характер окремих вдосконалень у результаті часткового оновлення бізнес-лінії підприємства.

За місцем у виробничому процесі розділяють:

– *інновації, що впроваджуються у виробництво на конкретному підприємстві* і пов'язані, як правило, зі змінами у виборі і використанні сировини, матеріалів, машин і устаткування, інформації тощо;

– *інновації на виході з підприємства* – пов'язані з реалізацією підприємством готових нових виробів, послуг, технологій, інформації.

Власне і за самою системою структури підприємства інновації поділяються на: *інновації в системі управління підприємством; інновації у структурі виробничої діяльності; інновації, які пов'язані зі змінами у технології.*

Класифікацію інновацій можна продовжити, враховуючи швидкість її розповсюдження і масштаб – *одиничні і дифузні, локальні і глобальні інновації*; інтенсивність та глибину інноваційної зміни – *новий варіант, нове покоління, новий вид чи рід*; місце у виробничому циклі – *сировинні, продуктові, єднальні*; роль у процесі відтворення – *споживацькі, інвестиційні*; причини виникнення – *реактивні, адаптивні та стратегічні інновації* та інші властивості і ознаки.

Таке різноманіття класифікацій свідчить, на думку автора, про універсальність інноваційних процесів, інновацій, що проникають у

всі сфери життя суспільства. Класифікація інновацій за основними ознаками дозволяє визначити глибину здійснюваних в суспільстві перетворень та їх вплив на суспільний прогрес, охарактеризувати дієздатність і розвиток економічної системи, допомагає правильно зробити вибір інноваційної стратегії (відповідно до типу інновації), форми управління інноваційним процесом, способу реалізації інновації на ринку тощо. Зокрема, для створення ефективної системи управління інноваційним процесом науковці пропонують використовувати класифікатори інновацій, що сортують їх за спільними ознаками, характером чи іншими властивостями.

Так, колектив російських учених⁵³ пропонує класифікатор інновацій, інноваційних процесів та нововведень за базовими ознаками об'єктів класифікації (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 — Класифікатор інновацій, інноваційних процесів та нововведень

Базові ознаки об'єктів класифікації	Групування типологічних понять за базовими ознаками
1	2
1.1. Інновації (новації)	1.1.1. Науково-технічні 1.1.2. Технологічні 1.1.3. Економічні 1.1.4. Організаційні 1.1.5. Управлінські
1.2. Рівень новизни	1.2.1. Абсолютна 1.2.2. Відносна 1.2.3. Умовна 1.2.4. Часткова
1.3. Інноваційний потенціал	1.3.1. Радикальний 1.3.2. Комбінований 1.3.3. Модифікований
2.1. Інноваційні процеси	2.1.1. Основні цілі 2.1.2. Тривалість проведення 2.1.3. Вартість 2.1.4. Інвестиції 2.1.5. Ризики (економічні, комерційні)

⁵³ Управление инновациями: 17-модульная программа для менеджеров Управление развитием организации. Модуль 7 / В. Н. Гунин, В. П. Баранчев, В. А. Устинов, С. Ю. Ляпина. — М. : Инфра-М, 1999. — 238 с.

Продовження таблиці 1.3.

1	2
2.2. Особливість організації інноваційних процесів	2.2.1. Внутрішньоорганізаційні 2.2.2. Міжорганізаційні 2.2.3. Проектно-програмні 2.2.4. Конкурсні
3.1. Нововведення	3.1.1. Простий продукт 3.1.2. Складний інноваційний продукт 3.1.3. Модифікаційний продукт 3.1.4. Технологічні процеси 3.1.5. Послуги
3.2. Рівень розробки і поширення нововведення	3.2.1. Державний 3.2.2. Регіональний 3.2.3. Галузевий 3.2.4. Корпоративний 3.2.5. Фірмовий (рівень підприємства)
3.3. Сфера розробки і поширення нововведення	3.3.1. Промислова 3.3.2. Науково-педагогічна 3.3.3. Юридична

У цьому класифікаторі кожний об'єкт групується за типом певних логічних понять. Такий класифікатор може бути використаний при прийнятті управлінських рішень щодо доцільності інвестування інноваційного процесу, вибору методів інноваційної діяльності, оцінки ризику інновації, форм організації інноваційного процесу.

О. М. Цветков⁵⁴ розробив класифікатор, у якому згруповані ознаки, за якими розділяють інновації, та значення цих ознак чи параметри впливу та поширення інновації залежно від потреб користувача базою даних (табл. 1.4).

Власну класифікацію представила також українська вчена Н. В. Краснокутська⁵⁵. Вона пропонує розподіл інновацій за певними ознаками (табл. 1.5), що дозволяє конкретизувати напрями інноваційного процесу, здійснювати оцінку його результативності та створювати економічні механізми й організаційні форми управління інноваційною діяльністю у залежності від характеру інновації.

Розглянуті класифікації інновацій дають змогу краще оцінити спрямованість та ефективність інноваційного процесу і підібрати методи управління, які будуть адекватні його особливостям, що залежать насамперед від типу інновації. Вони також показують

⁵⁴ Цветков А. Н. Государственный организационно-экономический механизм научно-технических нововведений. — СПб., 1997. — 142 с.

⁵⁵ Краснокутська Н. В. Праця, зазначена на стор. 45. — С. 126.

складність інноваційного процесу, який можна аналізувати з різних позицій, узагальнювати чи навпаки – деталізувати.

Таблиця 1.4 — Класифікатор інновацій

Ознаки класифікації	Значення ознак			
Широта впливу і масштабність	Глобальне	Галузеве	Локальне	
Ступінь радикальності інновацій	Базисна	Поліпшуюча	Псевдоінновація	
Джерело ідеї	Відкриття	Винахід	Раціоналізаторська пропозиція	Інші
Вид нововведення	Конструкція і пристрій	Технологія	Матеріал, речовина	Живі організми
Спосіб заміщення існуючих аналогів	Вільне заміщення		Системне заміщення	

Таблиця 1.5 — Класифікація інновацій

Характер інновацій	Зміст інноваційних процесів
1. Рівень новизни	1.1. Радикальні (впровадження відкриттів, винаходів, патентів) 1.2. Ординарні (ноу-хау, раціоналізаторські пропозиції)
2. Стадія життєвого циклу товару, на якій запроваджується інновація	2.1. Дослідження та розробки 2.2. Виробництво 2.3. Сервіс
3. Сфера застосування	3.1. Технологічні 3.2. Виробничі 3.3. Економічні 3.4. Торговельні 3.5. Соціальні 3.6. У галузі управління
4. Міра новизни	4.1. Нові у світі 4.2. Нові в країні 4.3. Нові в галузі 4.4. Нові для фірми
5. Темпи здійснення	5.1. Швидкі 5.2. Уповільненні 5.3. Такі, що нарощуються 5.4. Рівномірні 5.5. Стрибкоподібні
6. Вид ефекту, отриманого в результаті впровадження інновації	6.1. Економічний 6.2. Соціальний 6.3. Екологічний 6.4. Інтегральний

Інноваційний процес можна досліджувати як паралельно-послідовне здійснення науково-дослідницької, науково-технічної і винахідницької діяльності, а можна як сукупність етапів життєвого циклу виробу – від виникнення інноваційної ідеї до її розробки і впровадження. При цьому в будь-якому випадку сутність інноваційного процесу залишається все такою ж – це послідовний ланцюжок подій, під час яких інноваційна ідея «дозріває» до конкретного продукту, технології чи послуги і поширюється у практиці господарювання відповідно до інтересів підприємця-новатора – особи, що організовує виробництво і реалізацію інновацій, використовує на це необхідні ресурси, бере на себе інноваційний ризик, а тому, у випадку успіху, має право привласнити одержаний інноваційний прибуток. Але треба пам'ятати, що крім організатора будь-який інноваційний процес включає й інших його учасників: автора інноваційної ідеї – особу (осіб), яка першою відчуває й усвідомлює необхідність змін і пропонує шляхи здійснення інновацій у тій чи іншій сфері суспільства (найчастіше авторами інноваційної ідеї бувають учені, винахідники); експерта – особу, що оцінює економічну ефективність інновацій; інвестора – особу, що вкладає свої кошти в інновацію.

Звичайно, відносно невелика інновація може бути запропонована і втілена в життя самим підприємцем-новатором, однак чим інновація більша, масштабніша, тим значніших ресурсів вона потребує на освоєння і розповсюдження, отже, тим більшою буде кількість учасників інноваційного процесу, значнішим ризик і вагоміші втрати у випадку невдачі. При організації та реалізації інноваційного процесу мають враховуватись інтереси всіх учасників. Тут лише деякі переваги одержує підприємець, оскільки він, взявшись за реалізацію інноваційного проекту, бере на себе найбільшу частину фінансового ризику.

Інноваційний процес не завершується впровадженням ідеї, першою появою на ринку нового продукту, послуги, чи доведенням до проектної потужності нової технології. Він продовжується і після цього. Розповсюджуючись в економіці, інновація вдосконалюється, стає ефективнішою, набуває нових споживчих властивостей і перед нею відкриваються все нові сфери застосування, нові ринки, а, отже, нові споживачі.

Процес зі створення та просування на ринок інноваційних товарів

(як конкретної продукції, так і технології, тобто способу виробництва чи управління виробництвом), в ціну яких входить додана вартість та оцінка об'єкта інтелектуальної власності з точки зору суб'єкта господарювання є інноваційною діяльністю. Мета, яка спонукає підприємця до такої діяльності, лежить у площині одержання ним зиску та/або набуття переваг від домінування на певному ринку як регіонального, так і глобального рівнів.

Підприємцеві, що займається конкретним видом інноваційної діяльності, складно виявити всі реальні чинники, що сприяють чи перешкоджають розвитку інноваційного процесу, оскільки, як показують дослідження, розвиток інновації може бути різним, залежно від її характеру і типу. Тому й форми організації інноваційної діяльності, масштаби і способи впливу на неї теж різні.

Отже, розглядаючи загалом інноваційну підприємницьку діяльність як складну динамічну систему дій і взаємодії різних учасників інноваційного процесу: вчених; винахідників; підприємців-новаторів; експертів; інвесторів – що займаються інноваційними дослідженнями і створенням інновацій, вдосконалюють технологічний процес, обладнання, застосовуючи в процесі виробництва різного роду нововведення, новітні науково-технічні досягнення; необхідно охарактеризувати і роль власне інноваційного менеджера (підприємця).

Діяльність інноваційного менеджера, як і діяльність інших учасників інноваційного процесу, безпосередньо спрямована на планування і фінансування НТП. Разом з тим, він виконує функції координатора дій всіх учасників інноваційної діяльності, і повинен постійно вдосконалювати економічні важелі та стимули, щоб підтримувати високу ефективність їх праці. У функції підприємця інноваційного підприємства входить також розробка системи дій з управління комплексом взаємозумовлених процесів чи заходів, що так чи інакше спрямовані на прискорення та інтенсифікацію розвитку і підвищення соціально-економічної ефективності виробництва.

Інноваційна підприємницька діяльність – один з видів творчої діяльності, спрямованої на створення нового або вдосконаленого продукту, технологічного процесу, чи то на вироблення нового підходу до надання соціальних послуг. Вона включає науково-технічну діяльність, організаційну, фінансову і комерційну, а також є найважливі-

шою складового просування нововведень споживачам⁵⁶.

Підприємницька інноваційна діяльність безпосередньо пов'язана з вдосконаленням знань, доведенням інноваційної ідеї до розробок конкретного товару, послуги чи технології, які користуються попитом на ринку, з розрахунком одержати інноваційний прибуток. Така діяльність передбачає здійснення цілого комплексу практичних заходів з підготовки і організації виробничого процесу, модифікації продукту і технології, перепідготовку персоналу для виконання нового завдання, застосування нових технологій, обладнання тощо, які бере на себе організатор господарського процесу – підприємець. Будь-яка підприємницька діяльність комерційна за своєю природою, тому в будь-якому випадку передбачає отримання прибутку (доходу). Але, так само як відносини між людьми не обмежуються лише економічною сферою, так й інноваційна діяльність може здійснюватись далеко за межами підприємницької діяльності. Зокрема, в житті важливе місце займають політика, мистецтво, проблеми охорони навколишнього середовища, освіти, охорони здоров'я і т. ін., тобто те, що може бути віднесено до соціальної сфери. У такого роду діяльності, не дивлячись на те, чи є вона підприємництвом, чи ні, можливі інновації, втілення яких дуже часто тягне за собою серйозні наслідки для економіки, підприємництва. Це, в свою чергу, сповна може позначитися на розвитку науки і техніки.

Підприємницька інноваційна діяльність завжди спрямована на одержання певного економічного ефекту від впровадження винаходів і реалізації нової продукції за ринковими цінами, у зв'язку з чим вона передбачає проведення маркетингових досліджень ринкового попиту на нову продукцію, зокрема здійснення рекламної компанії, вивчення пропозиції близької за своїми техніко-економічними характеристиками продукції фірм-конкурентів і т. ін. Все це говорить про те, що необхідною умовою вдосконалення механізму управління інноваційною діяльністю в процесі формування ринкової економічної системи є створення системи розвиненого інноваційного підприємництва.

Пошук нових ідей і їх реалізація – одне з головних і найскладніших завдань підприємця. Новаторство і новизна – невід'ємні риси підприємництва. «Новатор – зазначає П. Самуельсон, розглядаючи

⁵⁶ Инновационный менеджмент. Праця, зазначена на стор. 40.

підприємницьку діяльність, – це людина прониклива. З оригінальним мисленням і сміливістю. Він може і не бути вченим, який саме відкриває новий процес. Проте сам він домагається успішного впровадження нових ідей»⁵⁷.

Інноваційне підприємництво є складним різновидом господарської діяльності, вимагає від суб'єкта не лише творчого мислення та знаходження нових рішень, але й розуміння розкладу різних сил, що взаємодіють і конкурують між собою, приймають різноманітні рішення, виходячи з конкретних обставин, що склалися на ринку та за його межами.

Господарський кодекс України визначає підприємництво як самостійну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку⁵⁸. Підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 % його загального обсягу продукції і (або) послуг, носить назву інноваційного підприємства (інноваційного центру, технопарку, технополісу, інноваційного бізнес-інкубатора тощо) – визначено у Законі України «Про інноваційну діяльність»⁵⁹.

Отже, *під поняттям «інноваційне підприємництво», на думку автора, треба розуміти економічну діяльність зі створення та управління інноваційним підприємством з метою розробки, впровадження і комерційного використання різного роду інновацій*. Інновації в цьому випадку виступають специфічним інструментом інноваційного підприємства.

Однак, на думку автора, господарська діяльність, що пов'язана з використанням придбаних підприємцем нововведень у постачальників для випуску традиційних товарів та послуг не є інноваційною, оскільки не передбачає розробки, створення, впровадження і реалізації самим підприємцем чи його підприємством власної інновації. Цей

⁵⁷ Самуельсон П. Економіка: Підручник. — Л. : Світ. 1993. — С. 461.

⁵⁸ Господарський кодекс України. Від 16 січня 2003 р. — К. : Атака, 2003. — 208 с.

⁵⁹ Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради. — 2002. — № 36. — С. 266.

факт повинен враховуватись органами статистики при оцінюванні інноваційної активності, аби до підприємств, що займаються інноваційною діяльністю не включати ті, що лише купують нововведення з метою зниження собівартості випуску традиційних товарів.

Виходячи з сказаного можна сформулювати основне завдання підприємця-новатора – це організація виробництва ефективних інновацій. А значить економічний інтерес підприємця-новатора орієнтований на реформування і прискорення існуючого виробничого процесу, аж до його повної реорганізації, шляхом розробки і впровадження винаходів, використання нових технологічних можливостей для виробництва нових продуктів або існуючих, але з новими властивостями, чи виготовлених на основі нових, запропонованих ним самим чи під його керівництвом, методів виробництва.

Інноваційне підприємництво – це особливий вид господарської діяльності орієнтований на інновації. Це діяльність зі створення чогось нового, постійного пошуку нових можливостей, впровадження нових проектів чи покращення існуючих. Тому підприємець, який розробляє і реалізує інновації, як ніхто інший повинен бути готовим до ризику, але разом з тим і до відповідальності за наслідки своєї інноваційної діяльності – фінансові, моральні і соціальні.

1.3 Теоретичні обґрунтування спрямованості розвитку інноваційного підприємництва в умовах трансформаційних змін

Дослідження показують, що соціальна задоволеність людей неможлива у тих суспільствах, які слабкі з економічних позицій і перебувають на периферії світового розвитку, оскільки за таких обставин посилюється об'єктивна суперечність між умовами буття суб'єкта і його реальними потребами, що зумовлює соціальну активність, яка спричинена власне діяльною природою людини і пов'язана з перетворенням її інтересу у фактор дії, спрямованої на перетворення дійсності з метою подолання невідповідності між існуючими потребами і умовами існування суб'єкта. Що стосується такої ключової постаті ринкової економіки, як підприємця, то господарська діяльність останнього визначається об'єктивною спрямованістю його інтересу і

залежить насамперед від рівня розвитку в країні ринкових відносин. Нерозвиненість ринкової економіки, дефіцит товарів та послуг породжує виробничу орієнтацію економічного інтересу підприємця, при якій його увага зосереджена в основному на збільшенні обсягів виробництва. Про реалізацію виробленої продукції в умовах товарного дефіциту, а отже про краще задоволення запитів споживачів особливої турботи підприємець за таких обставин не проявляє. Лише з вдосконаленням ринкових відносин, що виражається насамперед у насиченості товарного ринку, увага підприємця поступово починає переорієнтовуватись з виробництва на збут, і, відповідно, його економічний інтерес спрямовується на формування попиту покупців на нову продукцію та на підвищення конкурентоспроможності товарів, що виробляються, шляхом покращання їх якості, зовнішнього вигляду, умов доставки та зручностей післяреалізаційного обслуговування⁶⁰. Зміни відбуваються і в критеріях оцінки маркетингової діяльності, основними з яких стають швидкість реакції фірми на зміни зовнішнього середовища, вміння передбачити виникнення зовсім нових ситуацій, непередбачених явищ.

В Україні нині виробництво все ще продовжує домінувати над споживчим попитом, що видно з того, що на ринку переважають товари низької якості (причому як вітчизняні, так й імпорتنі), що свідчить про розбалансованість внутрішнього ринку і дефіцитність матеріально-технічних ресурсів. За цих умов виробнича програма багатьох вітчизняних підприємств продовжує формуватися на основі тих товарів, які вони виробляють. Відповідно, економічний інтерес підприємця зорієнтований перш за все на виробництво, і тільки коли з'являються проблеми збуту продукції він виявляє деякий інтерес до задоволення попиту споживачів. Нерозвиненість ринкових відносин, старіння матеріально-технічної бази виробництва, інертність до інноваційної діяльності є нині основною причиною того, що навіть виявлені в результаті маркетингових досліджень потреби споживачів далеко не завжди можуть бути задоволені виробництвом через нестачу матеріально-технічних ресурсів, відсутність новітніх розробок, а також коштів (а часто і бажання) для їх впровадження.

До орієнтації економічного інтересу підприємця на задоволення

⁶⁰ Зянько В. В. Основні етапи розвитку соціальної спрямованості підприємницького інтересу // Вісник ВПІ. — 1997. — № 2. — С. 31-34.

потреб споживачів не спонукає існуючий монополізм у виробництві багатьох товарів та низький рівень економічної конкуренції. Разом з тим, можемо спостерігати, що у тих сферах економіки, де відбувається стабілізація розвитку виробництва та поступове насичення товарного ринку, орієнтація підприємницького інтересу хоч і повільно, та все ж змінюється, з'являється зацікавленість підприємств у виробленні таких товарів чи наданні послуг, які краще і повніше задовольняють потреби споживачів. Така спрямованість підприємницького інтересу у міру розвитку ринкових відносин, насичення товарного ринку дедалі ставатиме виразнішою, оскільки вирішення багатьох першочергових та перспективних завдань підприємницької діяльності — як то визначення стратегії і тактики розвитку; асортименту та обсягів виробництва; техніко-економічних параметрів продукції, що випускається підприємством; формування ринків збуту і т. ін. стають неможливими без врахування при здійсненні підприємницької діяльності запитів та потреб споживачів. Для вирішення цих проблем все більша кількість підприємств змушена вдаватися до проведення широкомасштабних маркетингових досліджень, планування, формування політики розподілу ресурсів, створення системи формування попиту та стимулювання збуту, здійснення сервісної політики.

Безумовно, головну роль у збільшенні уваги з боку підприємця до запитів споживачів відіграє економічна конкуренція. Через неї ринок винагороджує тих господарських суб'єктів, котрі ефективніше використовують надані їм у розпорядження ресурси і карає недбалих, змушуючи їх проводити комплексні дослідження ринкової кон'юнктури, які, між іншим, показують, що останнім часом сфера виробництва загалом, а структура та обсяги споживання зокрема, під впливом процесу нагромадження нових знань і зростання ролі наукових досліджень зазнали принципових змін. Споживання переважної частини громадян розвинених країн світу складається сьогодні з таких товарів та послуг, як комп'ютерна техніка, аксесуари, комплектуючі й програми, засоби телекомунікації і транспорту тощо, потреба в яких з'явилася завдяки найновішим досягненням науки і техніки. За цих умов зростає економічний інтерес підприємця до вивчення ринкової кон'юнктури, до знаходження нових шляхів якомога повнішого задоволення індивідуальних запитів кожного споживача. Поряд з тим, свою роль у посиленні інноваційної орієнтації підприємництва повин-

ні відіграти державні органи управління, котрі мають задіяти ефективну систему заходів, які б стимулювали підприємця до активної і продуктивної дослідницької діяльності, оволодіння інформацією та нарощення інтелектуального потенціалу.

Отже, обмеження монополізму та розвиток конкуренції в Україні сприятиме розширенню ринку інноваційної продукції.

Світовий досвід свідчить, що інновації сьогодні – це бум в усьому цивілізованому світі. Спеціалісти прогнозують, що те підприємство, той регіон чи країна, які виявляться нездатними нарощувати свій науково-технологічний потенціал, приречені потрапити в глибоку економічну залежність від інноваційно сильних підприємств, регіонів, держав. Адже ми бачимо, як сучасний технологічний процес змінив не тільки масштаби і структуру виробництва індустріально розвинених держав, але й здійснив великий вплив на якість життя, взаємини людей, їх ставлення до довкілля. Якщо врахувати ще й глибину нинішніх глобальних екологічних проблем, то можна напевне стверджувати, що подальший прогрес людства забезпечить застосування екологічно чистих, безвідходних технологій, розробка яких можлива лише на основі здійснення науково-технічних досліджень та розвитку інноваційного підприємництва. Тому активізація інноваційного підприємництва – це шлях до підвищення якості життя, зміцнення міжнародної конкурентоспроможності, бережного ставлення людини до довкілля.

Об'єктивно спрямованість розвитку підприємницької діяльності у напрямку підвищення активності інноваційних досліджень, освоєння нововведень зумовлена також нинішнім процесом глобалізації, який стимулює розвиток засобів комунікації та інформаційних технологій.

Сучасна світова економіка дедалі інтенсивніше глобалізується. Це всеохоплюючий процес, жодна країна не може уникнути його впливу на ті чи інші сфери суспільного життя. Цю новітню тенденцію розвитку суспільства досліджують різні наукові школи, хоч єдиного визначення терміна «глобалізація» поки ще немає. Усе ж узагальнюючи відомі підходи, можна сказати, що глобалізація становить комплексне геополітичне, гео економічне і геокультурне явище, яке справляє

потужний вплив на всі сторони життєдіяльності суспільства⁶¹. В основі глобалізації лежить розвиток світових ринків товарів, послуг, праці і капіталу⁶². Цей процес позначений інтенсифікацією руху капіталу, що направляється у найприбутковіші галузі національних економік, швидким розвитком фінансових ринків, які генерують потужні фінансові потоки, активізацією ринку фінансових інновацій і загалом інноваційного процесу, в ході якого створюються і поширюються інновації.

Стрімка глобалізація та інтелектуалізація виробництва, ринку й економічної діяльності викликані небаченими темпами і масштабами інновацій, які докорінно змінюють соціально-економічну структуру суспільства і виробничих відносин. Стає очевидним, що для вирішення господарсько-економічних завдань потрібні нові підходи, якісні прогресивні зміни. Безперервно виникаючи у просторі і часі, такі зміни є характерною ознакою інноваційного процесу, на основі якого розвиваються інформаційні технології, зокрема глобальна мережа Інтернет, що зв'язує різноякісні технології, структури, вузли, системи, послуги, пропозиції тощо в об'єднане комунікативно-функціональне середовище.

Інноваційний процес можна розглядати з різних позицій⁶³. Але в будь-якому разі він завжди являє собою послідовний ланцюжок подій, які спричиняють «дозрівання» інноваційної ідеї до конкретного продукту, технології чи послуги, а далі – поширення результату в практиці господарювання відповідно до інтересів підприємця-новатора. Утверджуючись в економіці, інновація вдосконалюється, стає ефективнішою, набуває власних споживчих властивостей, перед нею відкриваються, завдяки процесу глобалізації, сфери застосування та ринки.

Інноваційний процес включає в себе реалізацію інвестицій, у ході якої поєднується наука, техніка, економіка, підприємництво й управ-

⁶¹ Стукало Н. В. Глобалізація та розвиток фінансової системи України // Фінанси України. — 2005. — № 5. — С. 29-35.

⁶² Лукашевич В.М. Глобалистика: Учебное пособие. — Львов: Новий світ—2004, 2004. — 392 с. — С. 13—16.

⁶³ Зянько В. В. Інноваційне підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку: Монографія — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. — 263 с. — С. 48—60.

ління⁶⁴. Глобалізація, стимулюючи розвиток засобів комунікації та інформаційних технологій, сприяє націленості інвестицій на освоєння нововведень та активізує інноваційне підприємництво. Тенденція до глобалізації проявляється, зокрема, у зростанні частки іноземного фінансування наукових досліджень у більшості розвинених та нових індустріальних країн, масованому створенні дослідницьких підрозділів транснаціональних корпорацій у сприятливих для такої діяльності регіонах.

На думку Юрія Пахомова, інвестиції пов'язані з глобалізацією настільки тісно, що нині під її впливом інвестиційні проекти виходять на новий рівень щодо структурної будови, територіальної ознаки поширення основного масиву та окремих видів інвестицій, природи їх здійснення, мотиваційних критеріїв і, звичайно, економічних та соціальних наслідків⁶⁵.

Але для України глобалізація може породити певні проблеми: з одного боку, відкриваються перспективи залучення фінансових ресурсів, яких не вистачає для того, щоб розвивати інноваційний процес; але з іншого боку, загострюється міжнародна конкуренція за ці ресурси і локальним фірмам не під силу змагатися з транснаціональними корпораціями (ТНК), що застосовують новітні досягнення у сфері управління та виробництва.

«Глобалізація позначається на якісній трансформації зв'язків між макроекономічними змінними і призводить до істотних структурних зрушень у напрямку розширення конкуренції та підвищення гнучкості економіки» – пише В. В. Козак⁶⁶. На його думку, підвищення гнучкості економіки спричинюється прямим тиском глобальної конкуренції на зниження цін, що передається усім країнам каналами дедалі більшої відкритості та через пристосування макроекономічних органів до викликів глобалізації⁶⁷.

⁶⁴ Крупка М.І. Праця, зазначена на стор. 37. — С. 28.

⁶⁵ Пахомов Ю. Н. Глобализация в контексте новых инвестиционных возможностей и новых рисков // Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України: Матер. міжн. наук.-практ. конф. Київ, 27 червня 2001. / Міжвідом. коміс. з питань фін. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. — К., 2001. — 144 с.

⁶⁶ Козак В. В. Дезінфляція на тлі глобалізаційного процесу // Фінанси України. — 2005. — № 6. — С. 40—46. — С. 41.

⁶⁷ Там само. — С. 46.

На позитивний вплив ефекту конкуренції, до якого ніби неминуче веде глобалізація, вказують й інші вчені⁶⁸. Проте, на думку автора, вплив конкуренції, спричинений процесом глобалізації, може мати для деяких економік і негативні наслідки.

Зокрема Україна, яка за загальним індексом конкурентоспроможності посідає майже останнє серед країн Європи місце – а саме 86-те⁶⁹, навряд чи спроможна взяти верх у такій конкурентній боротьбі. І найістотнішою перешкодою для підвищення потенціалу міжнародної конкурентоспроможності України на сучасному етапі розвитку її економіки є якраз відставання у сфері інноваційних технологій. Безперечно, перемога у такому змаганні за величезними ТНК, капітал яких сконцентрований у наймогутніших країнах світу. Ці впливові, добре організовані утворення прагнуть завоювати нові ринки, виступають за впровадження єдиних ліберальних правил господарської гри, які проте, аж ніяк не придатні для менш розвинених та менш впливових країн. Насправді так звані глобальні фірми, що виходять за нинішнього процесу глобалізації на авансцену світової економіки, серйозно загрожують економічному суверенітету тих держав, які не належать до високорозвинених, а серед них – і Україні.

Отже, глобалізація не позбавлена негативних рис. А на думку Папи Івана Павла II, оскільки глобалізація керується лише законами ринку в інтересах наймогутніших держав, її наслідки можуть бути тільки негативними. Такими є, наприклад, підхід до економіки як абсолютної цінності, безробіття, збільшення розриву між бідними і багатими, несправедлива конкуренція, яка ставить бідні нації у становище всезростаючої приниженості⁷⁰.

Процес глобалізації складний і суперечливий, його не можна оцінювати однозначно. Україна поступово втягується в нього і з часом вплив глобалізації ставатиме дедалі все відчутнішим. Могутні держави часто прагнуть диктувати іншим країнам власний сценарій їхнього розвитку, який не враховує національних інтересів, що посилює

⁶⁸ Савченко Т. В. Уточнення економічного змісту й особливостей глобалізації // *Фінанси України*. — 2004. — № 7. — С. 20—26. — С. 26.

⁶⁹ Притикіна О. Л., Інноваційна політика України та інтеграція до ЄС / О. Л. Притикіна, Ю. М. Стасюк, О. В. Щипанова. // *Фінанси України*. — 2005. — № 5. С. 36—43. — С. 38.

⁷⁰ *Етос глобального мира / Горбачев-фонд*. — М. : РАН. Восточная литература, 1999. — 206 с.

залежність слабких національних економік від всесильних міжнародних (насамперед, фінансових) організацій. Протистояти глобалізації нелегко, до того ж її посилює розвиток інформаційної сфери. Залишатися осторонь процесу інформатизації теж не можна – це веління часу, зумовлене науково-технічним прогресом. Інформація у ХХІ столітті є головним ресурсом, який витісняє на другий план ті, що панували впродовж минулих століть, – сировину й енергію⁷¹.

Через те, що тенденція технічного розвитку в нашій країні набула певного негативного характеру, технологічний розрив між Україною і промислово розвиненими країнами, які будь-що намагаються посилити свій вплив на світовому ринку, невпинно збільшується. Сьогодні національна економіка істотно ослаблена суттєвим погіршенням зовнішніх і внутрішніх чинників зростання. Тож постає нагальна проблема *активного використання інновацій як засобу розвитку й адаптації до процесу глобалізації*. Українським підприємствам треба розробляти і втілювати передові, не гірші від зарубіжних, технології управління, щоб забезпечити свою конкурентоспроможність, з урахуванням особливостей сучасних господарських процесів.

Ще у 70-і роки минулого століття з'явилися терміни «інформаційна економіка», «економіка знань»⁷². Нині вони вже широко вживаються у зв'язку з ускладненням усіх сфер господарського життя та впровадженням комунікаційних технологій. Розвиток сучасної економічної науки показує: знання сьогодні самі перетворюються в ефективне виробництво. Традиційні економічні ресурси – капітал, земля, робоча сила поступаються місцем ефективному менеджменту. Індустріальне суспільство з його характерними ознаками: розвиненим ринком праці та капіталу, наприкінці ХХ століття переходить у постіндустріальне суспільство, в якому домінують інформація і знання, і яке має принципово іншу соціальну організацію⁷³. Знання та інші «нематеріальні» цінності стають вирішальним чинником ефективного розвитку підприємств, їх конкурентоспроможності. Інформація, знання та цілі

⁷¹ Дубас А. Информатизация — основа моделирования и прогнозирования общественно-политической деятельности // Персонал. — 2003. — № 1. — С. 45—49. — С. 49.

⁷² Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. — М. : Academia, 1999. — 956 с.

⁷³ Хоменко О. Україна інноваційна: реалія чи обрій? // Зовнішньоекономічний кур'єр. — 2006. — № 1—2. — С. 2—10. — С. 3.

визначають рух суб'єкта в економічному середовищі чи його волю до руху, але і те і друге, у свою чергу, породжує знання та інформацію.

Активізація інноваційного процесу неможлива без заохочення та ефективного використання новаторської розумової праці, що створює нові знання і новітні технології⁷⁴. Адже інноваційний тип розширеного відтворення передбачає не тільки постійне оновлення виробництва, але й розширене відтворення інтелектуального потенціалу, висококваліфікованої робочої сили. Такий тип відтворення позитивно відображається на підвищенні продуктивності праці, зростанні ВВП⁷⁵. Інноваційний розвиток економіки, характерний для сучасного виробництва, характеризується зростанням не лише обсягів виробленої продукції, але й підвищенням її конкурентоспроможності, що досягається переважно за рахунок використання знань⁷⁶. Механічне використання чужих, запозичених «ноу-хау» сьогодні є не настільки цінним, як раніше. Зі сфери вимог ощадливішого використання часу та обмежених матеріальних ресурсів, що знижує собівартість і ціну продукції, світова конкуренція перемістилась у сферу технологічного прогресу, техніко-технологічного вдосконалення. На жаль, у цьому аспекті Україна з роками дедалі більше залежить від інтелектуальної, наукомісткої продукції інших країн. Досить часто матеріали, обладнання, машини, технічний досвід і «ноу-хау» вітчизняні підприємства купують за кордоном, і буває, що через брак коштів купується далеко не найкраще. Проте, хоча в такій залежності і прихована певна небезпека, рішення відмовитися від залучення зарубіжних технологічних знань, прирікаючи себе на технічну та економічну ізоляцію, на думку автора, було би теж помилковим.

Уроком для України має стати практика країн, що розвиваються. Їхні економічні дії були приречені на поразку передовсім тому, що через гострий брак людського капіталу, відсутність господарської інфраструктури та економічних рішень, необхідних для реалізації наявних можливостей, проводилася політика наздоганяючого розвитку, вживалися заходи до разового імпорту машин та обладнання. Такі

⁷⁴ Зянько В. В. Глобалізація та інноваційний процес: їх взаємовплив // *Економіка України*. — 2006. — № 2. — С. 84—89. — С. 87.

⁷⁵ Лібанова Е. М. Ринок праці. Навчальний посібник. — К., МОН України, 2003. — 224 с. — С. 51—75 ; Чижова В. І. Інноваційний фактор соціалізації ринку праці // *Міжн. наук.-практ. конф. Наук. доп. I том*. — К., 2000. — 553 с. — С. 217—225.

⁷⁶ Рихтюк В. Л. Праця, зазначена на стор. 28. — С. 135-142.

спорадичні ін'єкції виявилися марними: адже без пошуку власної ніші в загальноцивілізаційному процесі, без створення умов для самостійного технічного розвитку, без удосконалення та модернізації всього технічного парку не можна створити конкурентоспроможне виробництво. Імпорт техніки вчорашнього дня викликає постійну потребу в нових закупівлях і невпинних витратах валютних ресурсів, що здобуваються за рахунок дешевизни робочої сили і низького рівня життя людей. А це дуже дорога плата. Проте, за відсутності системної діяльності з удосконалення та розвитку техніки й технології такий машинний імпорт врешті-решт може призвести до провалу національної економіки. Ринковий механізм треба використовувати на повну потужність не для наздоганяючого розвитку, а для здійснення радикальних структурних перетворень, спроможних поставити країну поруч з державами постіндустріального рівня. Досягти такого рівня неможливо без посилення мотиваційних стимулів до праці, інноваційної діяльності, підвищення уваги до людського фактора.

На жаль, фундаментальне положення економічної теорії, згідно з яким головним фактором виробництва і головним капіталом є праця, в Україні впродовж 90-х років ігнорувалося: ставлення до носія праці було відверто байдужим. Спочатку негативно позначилася на рівні життя та соціальній структурі суспільства економічна криза початку 90-х років, а після лібералізації цін у 1992 році основна маса населення опинилася за межею бідності. Якщо у 1990 році частка заробітної плати у валовому національному доході становила майже 60 %, то у 1993 році вона знизилася до 39 %, а у 1994 році – до 30 %. З 2000 року в Україні спостерігається економічне зростання, проте частка заробітної плати у структурі загальних доходів упродовж 2000-2008 рр. майже не змінилась: у 2003 році, за даними Держкомстату, вона становила 42,7 %, у січні-листопаді 2004 р. – 43 %⁷⁷. У 2005 р. частка зарплати у загальному доході знизилась до 40,5 %, у 2006 р. дещо збільшилась – до 43,2 %, у 2007 р. склала 42,7 %, а за січень—травень 2008 р. — 43,9 %⁷⁸.

⁷⁷ Пропозиції Федерації профспілок України щодо реалізації Програми дій Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» Проект. — Режим доступу : <http://www.fpsu.org.ua/>

⁷⁸ Медвідь З.В., Поляк Н.О. Чи впливають виплати по соціальним допомогам на рівень інфляції? / Центр перспективних соціальних досліджень. — Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua/?pr=8&id=359>

Для порівняння: у США частка заробітної плати в національному доході дорівнює 72 %, у Німеччині – 62 %, у Румунії – 55 %⁷⁹. Співвідношення заробітної плати і продуктивності праці в Україні у п'ять разів нижче світового рівня⁸⁰. Навіть ураховуючи значне відставання України від високорозвинених країн, неможливо збагнути, чому вітчизняний робітник, купуючи необхідні для життя товари та послуги найчастіше за цінами, встановленими на рівні світових, вимушений за нинішніх економічних умов виробляти приблизно у 2 рази більше продукції в розрахунку на долар заробітної плати, ніж середньостатистичний працівник у США. Усе це свідчить про те, що вітчизняний робітник працює фактично майже задарма⁸¹. Чи не в цьому криється головна причина того, що 16 млн українських громадян, згідно з даними Фонду «Демократичні ініціативи» та Київського інституту соціології, хотіли б емігрувати з країни. Якщо врахувати, – пише академік НАН України, директор Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України Юрій Пахомов, – що цей контингент – доросле працездатне населення, то звідси випливає, що покинути країну бажають більше половини тих, хто здатний з неї виїхати. А оскільки до цієї групи людей належить в основному освічена молодь, то це – майже всі громадяни України⁸².

Це стосується і висококваліфікованої праці, зокрема дипломованих фахівців бюджетної сфери – науковців, вчителів, лікарів та ін., зарплата яких через недотримання міжпосадових (міжкваліфікаційних) співвідношень в оплаті праці після чергового підвищення мінімальної заробітної плати інколи майже зрівнювалася із зарплатою за некваліфіковану працю.

Насамперед з огляду на дешевизну фізичної і розумової праці підприємцю не має сенсу ввозити в Україну новітнє обладнання та

⁷⁹ Борщевський В. В. Іноземні інвестиції як чинник регіонального розвитку // *Фінанси України*. — 2003. — № 10. — С. 108—117.

⁸⁰ Еськов А. Л., Рабочая сила, её использование, развитие и конкурентоспособность как фактор привлечения инвестиций / А. Л. Еськов, И. В. Мамиев // *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: регион. аспект: сб. науч. тр.* — Донецк : ДонНУ, 2002. — С. 119—121.

⁸¹ Бубенко П. Т. Що заважає прискоренню інноваційних процесів в Україні? // *Проблеми науки*. — 2000. — № 11. — С. 34.

⁸² Пахомов Ю. Развитие как коррекция инерционного роста в контексте глобальной конкуренции // *Економічний часопис* — XXI. — № 3. — 2004. — С. 3—6. — С. 6.

найпередовіші технології, щоб впровадити їх у виробництво. Низький рівень заробітної плати робить вигідним замість впровадження у виробничий процес новітнього, а тому дорогого обладнання і технологій, використання дещо застарілого, але значно дешевшого устаткування. Плата за перевитрати енергоресурсів та неефективне використання інших матеріальних факторів виробництва не така й велика порівняно з тією економією коштів, яку підприємець в Україні одержує за існуючих обставин, використовуючи дешеву працю. А тому, допоки економічно вигідним для підприємця залишатиметься застосування ресурсовитратних технологій і дешевої робочої сили, марно сподіватися на те, що в Україні активізується інноваційна діяльність, збільшиться імпорт передової техніки, втілюватимуться інноваційні ідеї. Адже не лише тому, що втілення інноваційних ідей справа ризикована, і не тому, що за сучасних ринкових умов вітчизняні підприємці почали критичніше ставитися до вибору інновацій, але насамперед у зв'язку з простим підприємницьким розрахунком – поєднання дешевої праці, застарілої техніки, архаїчних технологій є вигіднішим, дозволяє отримувати більше прибутку – в Україні 80—90 % пропонованих інноваційних ідей відхиляються. Порівняймо: наприклад, у Польщі частка прийнятих до виробництва інноваційних проектів становить 30 % їхньої загальної кількості, у Швеції – 45 %, США – 52 %, в Японії – 63 %⁸³. «Прив'язаність» до такого джерела доходу, як дешевої праці, лише консервує відсталість, неухильно відтісняючи країну від магістрального шляху технічного прогресу.

Для зацікавленості у розвитку інноваційної діяльності треба невідкладно реформувати існуючу в Україні систему оплати праці, підвищити вартість праці. Якщо фізична й інтелектуальна праця оплачуватиметься належним чином, то перед підприємцями постане проблема її економії. Це може дещо підвищити рівень безробіття і посилити конкуренцію на вітчизняному ринку праці, але змусить економити енергоресурси та інші фактори виробництва, підвищувати продуктивність праці. Розробка та впровадження новітньої техніки і прогресивних технологій стануть основним способом ведення конкурентної боротьби, завоювання нових ринків збуту. Отже, збільшиться попит на розумову працю інженерів, здатних ефективно працювати в

⁸³ Економіка, фінанси, право. — 1999. — № 6. — С. 12.

умовах економічних змін, на авансцену вийдуть підприємці-новатори, здатні не лише впроваджувати традиційну, імітаційну чи залежну інноваційну стратегію, а й розробляти стратегію наступальну, що вимагає високої кваліфікації, вправного менеджменту, раціональної організації роботи, аби вивести підприємство на лідируючі позиції не лише на вітчизняному, а й на світовому ринку.

Забезпечити економічну ефективність і конкурентоспроможність в сучасних умовах можливо лише параметрами якості та унікальності, що досягається використанням у виробничому процесі нових ідей, високих технологій та новітньої техніки, на що орієнтоване інноваційне підприємництво. Без заохочення розвитку і підтримки інноваційної підприємницької діяльності переорієнтації економіки на високотехнологічний постіндустріальний розвиток не відбудеться, натомість матиме місце консервування технологічного відставання.

Отже, активізація інноваційної діяльності та створення умов для розвитку інноваційного підприємництва зумовлена об'єктивним процесом розвитку сучасного виробництва і є головним завданням України, від вирішення якого залежить добробут громадян, конкурентоспроможність економіки та місце країни на міжнародній арені.

Висновки до розділу

1. Інновації, як показує дослідження теоретичних підходів представниками різних напрямів економічної думки, спричинюють великий вплив на економічний розвиток. Через створення інноваційного середовища в основних сферах людської діяльності, перш за все в економіці та господарській поведінці суб'єктів ринкових відносин, відбуваються глибинні структурні зрушення, що надає економічній системі динамізму в прогресивних перетвореннях.

2. Інновації виступають центральним фактором при формуванні тривалих циклічних коливань у всіх сферах економічного життя, оскільки розподіляються за часом нерівномірно, з'являючись групами (кластерами). Завдяки інноваціям економічний розвиток виглядає як певна послідовність висхідних пульсацій, зумовлених поширенням відповідних кластерів взаємопов'язаних нововведень. Роль інновацій полягає в тому, що вони переводять господарську кон'юнктуру з понижувальної на підвищувальну тенденцію, викликаючи утворення хвиль (коливань).

3. Трансформація економічної системи, яку можна розглядати як свого роду творчу руйнацію ринкової економіки, що відбувається під впливом науково-технічної та інноваційної діяльності та є результатом дії численних інноваційно-технологічних чинників, поступово виводить на провідні позиції підприємця-новатора, який, на основі управління нововведеннями, покликаний забезпечити високу ефективність виробництва в умовах динамічних змін та низького рівня визначеності економічних і соціальних явищ.

4. Оскільки інновації – це не лише чинник економічного зростання, але й одночасно чинник нестабільності економічної системи, що може призвести до втрати нею урівноваженого становища, завданням підприємця є реформування та революціонізування способу виробництва шляхом впровадження інновацій. Розробка і впровадження нових технологій та застосування нововведень виступає внутрішнім джерелом та рушійною силою розвитку інноваційного підприємництва.

5. Інноваційна підприємницька діяльність виступає пріоритетним напрямом економічного розвитку та визначальною формою реалізації національних інтересів. За рахунок інновацій легко відтворюється конкурентоспроможність, залучається до країни потік глобальних інвестицій. Разом з тим, інвестування ефективно лише тоді, коли забезпечує зростання продуктивності праці, що відбувається перш за все шляхом забезпечення безперервності, оновлення технологій і продуктів, на що якраз і орієнтоване інноваційне підприємництво.

6. Інноваційне підприємництво – це засіб досягнення комерційної мети і чинник економічної стабільності й зростання, оскільки інновації орієнтовані на задоволення ринкового попиту, конкретних запитів споживачів. Але інноваційне підприємництво потребує активної підтримки та стимулювання розвитку з боку держави: у зв'язку з невизначеністю кінцевих результатів більшості фундаментальних досліджень; недостатністю стимулів з боку приватного бізнесу до проведення науково-технічних досліджень у сфері охорони здоров'я, міського господарства тощо, результати яких дають в основному соціальний, а не економічний ефект; недостатнім розвитком в нашій країні економічної конкуренції та існуючим монополізмом в науково-технічній сфері, що обмежує ринок інноваційної продукції.

7. Узагальнення різних поглядів вчених-економістів щодо змісту категорії «інновація» дозволяє визначити її як результат втілення чи

матеріалізації новаторської ідеї у певній предметній субстанції, якій притаманні нові споживчі властивості і реалізація якої передбачає зміну усталених способів діяльності суб'єкта, створення нового чи урізноманітнення старого попиту з метою отримання економічного, соціального, екологічного або інших видів ефектів. А, отже, життєвий цикл інновації починається тоді, коли на основі визрівання інноваційної ідеї створюється уже певна предметна субстанція, тобто з другого етапу інноваційного процесу.

8. Поняття «інновація» і «нововведення» не тотожні, вони різняться за своїм призначенням. Інновація завжди виступає у якості кінцевого результату господарської діяльності суб'єкта, а нововведення – це засіб, за допомогою якого створюється інновація. Отже, те що для одних виступає інновацією, іншими може бути використано у якості нововведення, хоча йдеться про одну і ту ж саму річ.

Інноваційне підприємництво – це економічна діяльність зі створення та управління інноваційним підприємством з метою розробки, впровадження і комерційного використання різного роду інновацій. В цьому значенні інновації виступають специфічним інструментом інноваційного підприємництва.

9. Інновація поширюється у практиці господарювання відповідно до економічного інтересу підприємця-новатора, ефективність прояву якого залежить від рівня розвитку в країні ринкових відносин. Панування монополізму у виробництві багатьох товарів, дефіцитність ресурсів та нерозвиненість економічної конкуренції породжує виробничу орієнтацію підприємницького інтересу. Обмеження монополізму та розвиток конкуренції посилює ринкову орієнтацію підприємця, намагання повніше задовольнити потреби споживачів, сприяє розширенню ринку інноваційної продукції.

10. Об'єктивно спрямованість розвитку підприємницької діяльності у напрямі підвищення активності інноваційних досліджень, освоєння нововведень зумовлена також нинішньою тенденцією до глобалізації світової економіки, яка проявляється у зростанні частки фінансування наукових досліджень в більшості розвинених і нових індустріальних країн, створенні всезростаючої кількості дослідницьких підрозділів ТНК у сприятливих для такої діяльності регіонах. Разом з тим, процес глобалізації складний і суперечливий: з одного боку, він відкриває перед країнами перспективи залучення додаткових

фінансових ресурсів для розвитку національних інноваційних процесів, але з іншого – таким шансом мають змогу скористатися далеко не всі держави через те, що глобалізація спричинює загострення міжнародної конкуренції за використання фінансових та ін. інвестиційних ресурсів, у якій, безумовно, програють ті країни, що мають низьку конкурентоспроможність і допустили значне відставання у сфері інноваційних технологій (серед таких країн і Україна), а виграють величезні ТНК, капітал яких сконцентрований в основному у наймогутніших країнах світу. Але, не дивлячись на небезпеку в зв'язку з глобалізацією потрапити в економічну залежність від могутніх міжнародних (насамперед фінансових) організацій, залишатися осторонь цього процесу також не можна. Протидією негативним тенденціям глобалізації є підвищення ефективності використання інновацій, що досягається шляхом розвитку інноваційного підприємництва. Активізація інноваційного підприємництва сприяє поступовій адаптації національної економіки до світового процесу глобалізації через зміцнення міжнародної конкурентоспроможності країни.

11. Пріоритетність розвитку інноваційної діяльності зумовлює зміну підходів до підтримки і розвитку передусім таких сфер, як наука, освіта, фундаментальні та прикладні дослідження; потребує налагодження тісного зв'язку науки з виробничою діяльністю, системою ринкових відносин, формування умов розвитку базисних інновацій, реформування існуючої системи оплати праці у напрямі підвищення вартості робочої сили, розбудови моделі інноваційного розвитку економіки України.

Розділ 2 МОТИВИ, СУПЕРЕЧНОСТІ ТА СТИМУЛИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

2.1 Методологічні засади визначення змісту і структури мотиваційного механізму інноваційного підприємництва

Специфіка підприємництва в цілому, й інноваційного зокрема, вимагає від суб'єктів господарювання особливого таланту – підприємливості. Підприємливість зумовлена економічним інтересом підприємця, а інтерес виступає його основним внутрішнім спонукальним мотивом до творчих і продуктивних господарських дій. Тому дослідження змісту інноваційного підприємництва передбачає вивчення адекватного реаліям транзитивної економіки його мотиваційного механізму. Від ефективності системи економічної мотивації для висококваліфікованих і творчих особистостей, забезпеченості можливостей для реалізації підприємцем власницької мотивації й інтелектуального потенціалу залежить успіх інноваційної підприємницької діяльності, спрямованої на формування якісно нової економічної системи, шлях до якої пролягає через розбудову національної моделі інноваційного розвитку економіки.

Підприємництво – істотна ознака економічної системи, що ґрунтується на ринкових принципах⁸⁴ і провідна форма господарювання⁸⁵. Основними принципами функціонування ринкової економіки є перш за все особиста ініціатива та свобода підприємництва, які створюють умови вияву потреб, розкриття здібностей суб'єктів господарювання, прояву інтересів, формування механізму їх реалізації.

Тому підхід до пізнання головного суб'єкта господарювання ринкової економіки – підприємця, за допомогою його внутрішніх мотивів – потреб та інтересів, враховуючи мету діяльності, є методологічно обґрунтованим.

Недарма мотиви та цілі господарської діяльності підприємця постійно перебувають у центрі уваги вітчизняних та закордонних науковців Й. Шумпетера, Ф. Хайєка, Е. Долана, П. Друкера, І. Ансоффа,

⁸⁴ Воротіна Л. І. Малий бізнес та підприємництво як засіб адаптації до ринкових форм господарювання. — К. : Т-во «Знання України», 1996. — 48 с. — С. 4.

⁸⁵ Сизоненко В. О. Підприємництво в структурі ринкової економіки: Монографія. — К. : Інститут економіки і права «Крок», 2003. — 312 с. — С. 25.

С. Брю, Л. Гурієвої, , Д. Кокуріна, Н. Краснокутської, В. Кушіліна, Дж. Ліндсея, Ф. Найта, К. Макконнелла, В. Мединського, Л. Мізеса, В. Сизоненка, К. Татеїсі, Й. Тюнера, , Л. Шаршурової, та ін. Шляхом аналізу об'єктивних суперечностей, властивих процесові становлення і функціонування мотиваційного механізму підприємницької діяльності, вчені досліджують і прогнозують можливі варіанти розвитку підприємницького сектора, добирають способи впливу на нього з метою підвищення ефективності господарювання, вирішення інших важливих економічних та соціальних проблем.

Під мотивом розуміють сукупність внутрішніх, індивідуальних для кожного окремого суб'єкта спонукальних чинників до певних дій задля досягнення особистої мети або цілей організації. «Цілеспрямоване спонукання людей до праці засновано як на внутрішніх мотивах поведінки, зумовлених потребами та інтересами, так і зовнішніх, пов'язаних з матеріальними, соціальними, організаційними та іншими мотиваторами»⁸⁶. Мотив людських дій тісно пов'язаний з економічним інтересом, на що вказував ще Поль Гольбах⁸⁷. А цілі підприємця пов'язані з новаторством, пошуком і реалізацією ринкових можливостей та «нових комбінацій» за широким спектром напрямків: освоєння новаторських ідей; розробка невідомих раніше товарів, або оволодіння перспективними ресурсами; створення і розвиток передових галузей⁸⁸.

Отже, дослідження сутності підприємницької діяльності передбачає аналіз поведінки підприємця, його мотивів, цілей та, зрештою, економічних інтересів. Тому що, як зазначає Ф. Хайєк, по-перше – вищою цінністю ринкової економіки є особиста свобода і саме вона дозволяє людині продуктивніше розпоряджатися своїми здібностями та знаннями, інформаційно-економічним потенціалом; по-друге – ринок через дію цінових механізмів координує процеси використання підприємницького потенціалу особи, інформує про шанси і ризики, стан попиту і пропозиції, можливості нових засобів задоволення потреб споживачів. Поведінка є проявом певної форми діяльності

⁸⁶ Сизоненко В. О. Праця, зазначена на стор. 79. — С. 54.

⁸⁷ Гольбах П. А. Система природы, или о законах мира философского и мира духовного (Избр. произв.: в 2-х т.). — Т. 1. — М. : Соцэкгиз, 1963. — 715 с. — С. 311.

⁸⁸ Шумпетер Й. Праця, зазначена на стор. 27. — С. 158-159.

суб'єкта. Вона розкриває соціальну зумовленість практичної людської діяльності⁸⁹, показуючи індивідуальність, своєрідність людини, виявлення її здібностей у тій чи іншій сфері діяльності.

Якщо підприємливість, діловитість, винахідливість – риса, яка може бути властива будь-якому типу господарювання, то підприємництво як суспільне утворення, форма діяльності та відносин, виділяється серед інших видів економічної діяльності тим, що ґрунтується на раціональному, капіталістичному типі господарювання, а не на такій поведінці індивідуума, як у традиційних суспільствах, де суб'єкт орієнтований на традиції, звички, афекти, почуття⁹⁰.

Отож, поведінка виступає формою діяльності – участі людини в суспільному житті, способом її існування в суспільстві. Звідси випливає, що поняття «поведінка» і «діяльність» співвідносяться як «форма» і «зміст». Форма і зміст не тотожні поняття, але, за словами Георга Гегеля при розгляді протилежності між формою і змістом важливо не залишати поза увагою, що зміст не безформний, а форма водночас є в самому змістові, і є чимось зовнішнім йому⁹¹.

Власне економічна діяльність визначає зміст підприємницької поведінки. «Підприємницька поведінка є похідною від ступеня економічної свободи особистості, вимог ринку, державного регулювання підприємницької діяльності, національних та етичних звичаїв, конкретно-історичної ситуації»⁹².

Організуючи господарський процес підприємець проявляє ініціативу, рішучість, кмітливість, інтуїтивність, комунікабельність та інші риси підприємливості, як діяльної форми підприємництва. Підприємливість пов'язана з проявом підприємницьких здібностей і особистою зацікавленістю здійснювати самостійну економічну діяльність. Особиста зацікавленість – головний мотив поведінки, який визначає мотивацію підприємницької діяльності, спонукає до активних інноваційних дій, невпинного пошуку нових ринкових можливостей. Основою імпульсів, що викликають бажання бути підприємливим, висту-

⁸⁹ Философский энциклопедический словарь. — М. : Советская энциклопедия, 1983. — 840 с.

⁹⁰ Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика: Монографія. Праця, зазначена на стор. 30. — С. 15.

⁹¹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук в 3-х т. — Т.1. Наука логики. — М., 1974. — 452 с. — С. 298.

⁹² Сизоненко В.О. Праця, зазначена на стор. 79. — С. 55.

пає специфічний економічний інтерес підприємця.

Інтерес – це мотив, що визначає волю людини, і «будь-який інтерес зрештою буває практичним» – писав Іммануїл Кант⁹³. Внутрішньою спонукальною силою діяльності, одним із джерел інтересу суб'єкта виступає потреба⁹⁴. «Саме потреба, як необхідність у будь-чому для існування та розвитку, є головною умовою мотивації окремої особистості, так і людства в цілому, унаслідок чого створюються предметні й духовні цінності цивілізації»⁹⁵. Волею і потребами суб'єкта зумовлений прояв інтересу. Тому спрямованість на задоволення потреб є безпосередньою властивістю інтересу. Але, якщо потреба характеризує суб'єкта з точки зору його бажання, прагнення, запитів, то інтереси характеризують його як активного діяча, виражаючи готовність до перетворень, змін суспільного виробництва, творчості, самовираження і самоутвердження. Інтерес відображає не лише об'єктивну необхідність певних дій суб'єкта, але й передбачає здійснення тих заходів, з допомогою яких потреба зможе бути задоволена. Потреба та інтереси у класичних теоріях мотивації виступають у якості висхідних категорій⁹⁶. Під їх впливом формуються різноманітні мотиви та стимули до певних дій і вчинків людини. На відміну від категорій «інтерес» і «потреба», природа яких зумовлена об'єктивною реальністю, категорії «мотив» і «стимул» мають суб'єктивне походження.

Термін «мотив» походить від французького «*motiv*» – спонукальна причина, привід до дії. Однак мотив не є просто «причиною» якоїсь дії, а лише її відображенням у психіці. «Мотиви – відносно стійкі риси, прояви особистості»⁹⁷. «Мотив – це тільки інструмент, за допо-

⁹³ Кант И. Основы метафизики нравственности — (Сочинения : в 6 т.) Т. 4. — Ч. 1. — М. : Мысль, 1965. — 544 с. — С. 454.

⁹⁴ Сизоненко В. А. Управление экономическими интересами в хозяйственной практике: опыт, проблемы, перспективы. — К., 1989. — 20 с. — С. 5.

⁹⁵ Краснокутська Н. В. Праця, зазначена на стор. 45. — С. 412.

⁹⁶ До основних теорій мотивації праці належать: змістовні — теорія потреб А. Маслоу, теорія існування зв'язку і росту К. Альдерфера, теорія придбаних потреб Д. Мак-Клелланда, теорія двох факторів Ф. Герцберга; процесуальні — теорія очікування В. Врума, теорія справедливості С. Адамса, модель вибору ризику Д. Аткинсона, теорія мотивації Л. Портера — Е. Лоулера; гедонічна теорія П. Юнга; теорії управління — теорія «Х» та теорія «У» Д. Мак Григора, теорія «Z» У. Оучі; психоаналітична теорія З. Фрейда; теорія «драйвів К. Халла» та ін.

⁹⁷ Краснокутська Н. В. Праця, зазначена на стор. 45. — С. 412.

могою якого дослідник інколи може пояснити для себе та інших, тобто зрозуміти, причинно-наслідкову залежність явищ суспільного життя на відміну від явищ «неживої» природи»⁹⁸. Інакше кажучи, мотив є відображенням нашого розуміння відповідного явища. У кожної людини формується власний комплекс найрізноплановіших мотивів, які визначаються її поглядами, звичками, переконаннями. «Будь-яка свідома людська дія виходить з мотивів, із спонукального переживання чогось значущого, що розкриває сенс даної дії для індивіда, тобто її внутрішній психологічний зміст. При цьому свідома дія завжди спрямована на певну мету, яка також усвідомлюється індивідом»⁹⁹.

Стимул, як і мотив, є формою прояву інтересу. Це форма, в яку інтерес ніби «переходить» у процесі свого розвитку. Через систему стимулів інтерес, так би мовити, «розгортається», конкретизується. Економічні стимули детермінують підприємницьку діяльність і на поверхні економічних відносин виступають в вигляді «стимулювання» (заохочення) суб'єкта до господарської діяльності, підвищення трудової активності. «Стимули – це, по суті, реакція соціально-економічного середовища підприємницької діяльності на поведінку конкретного підприємця. А стимулювання ... сукупність форм, методів і засобів залучення людей до підприємницької діяльності, зростання їхньої трудової активності»¹⁰⁰.

Стимулювання інноваційної праці має свої особливості, які пов'язані насамперед з тим, що люди, котрі мають справу з розробкою і впровадженням нової техніки та продукції, відрізняються серед інших категорій працівників високим рівнем освіченості, розумом, кмітливостю. Треба враховувати й те, що темпи інноваційних змін практично щороку зростають, також змінюються цінності, соціальні орієнтації, світогляд людей, підвищуються психологічні навантаження. Тому заохочення до інноваційної діяльності персоналу фірми, інших працівників вимагає використання широкого спектру матеріальних і нематеріальних, організаційних і психологічних стимулів,

⁹⁸ Шумпетер Й. Праця, зазначена на стор. 27. — С. 202.

⁹⁹ Краснокутська Н. В. Праця, зазначена на стор. 45. — С. 412.

¹⁰⁰ Сизоненко В. О. Формування і розвиток національної системи підприємництва: теоретико-методологічні аспекти і механізми реалізації: Монографія. — К. : Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2004. — 229 с. — С. 130.

спрямованих на задоволення потреб вищого рівня¹⁰¹. Процес стимулювання у сфері інноваційної підприємницької діяльності має носити постійний характер, а не бути акцією, яка проводиться час від часу, що зумовлено насамперед специфікою цієї діяльності.

Сукупність інтересів, потреб, мотивів, стимулів та створена на їх основі система матеріального і морального стимулювання (заінтересованості) утворюють складний мотиваційний механізм підприємницької діяльності. Внутрішніми спонукальними чинниками цього механізму виступають економічні потреби та інтереси підприємця, а зовнішніми – стимули та система стимулювання.

Мотивацію до праці у будь-якій сфері діяльності треба розглядати як єдність цінностей праці, вимог до роботи і можливостей реалізації цих вимог. На наш погляд, треба розрізняти мотивацію трудової діяльності загалом, і мотивацію підприємницької діяльності зокрема. Адже між інтересами найманих працівників та інтересами підприємців існують певні розбіжності. «Стимулювання праці в межах ринкової економіки стикається з різною мотивацією господаря і працівника: власника, що отримує прибуток, і найманого робітника, що живе на зарплату; менеджера, який управляє, і виконавця, яким керують»¹⁰².

Так, наймані робітники, підлеглі можуть бути зорієнтовані лише на досягнення результату, але не на якісне і вчасне виконання завдання організації. Але ж у науково-технічній сфері висококваліфіковані спеціалісти: наукові робітники, інженери, конструктори – це центральні постаті, особливо на першому етапі інноваційного процесу, де відбувається втілення ідей у якийсь початковий зразок інноваційного продукту. Від їх таланту і працьовитості залежить успіх справи, отже

¹⁰¹ Класифікаційна модель А. Маслоу складається з п'яти рівнів потреб: перший рівень — фізіологічні потреби; другий — самозбереження; третій — соціальні потреби; четвертий — потреби в повазі, авторитеті, успіху, розумінні, гармонії; п'ятий (найвищий) рівень потреб — самоутвердження (реалізація здібностей, саморозвиток, самоактуалізація). Причому, на думку А. Маслоу, потреби кожного рівня «спрацюють» як активні мотиви тільки після задоволення потреб попереднього рівня. На наш погляд, така підпорядкованість потреб в реальній дійсності буває порушується, зокрема, людина може займатися творчою діяльністю, винаходами тощо і при незадоволенні чи, принаймні, неповному задоволенні потреб «нижчого» рівня.

¹⁰² Гуриева Л. К. Национальная инновационная система России: модели и инфраструктура // Бюллетень ВИУ. — 2003. — Вип. № 9 — Режим доступу до журн. : <http://masters.donntu.edu.ua>

їх треба заінтересувати як в ефективному виконанні завдань організації на кожному етапі інноваційного процесу, так і в досягненні позитивного результату в цілому. Тому підприємцеві, менеджеру необхідно добре знати, які саме мотиви можуть спонукати працівників до бажаних для організації дій, і те, як викликати ці мотиви та послабити ті, що суперечать завданням організації.

Для керівника підприємства важливо, щоб його підлегли були зорієнтовані і на завдання, і на результат. На відміну від найманих працівників господарська діяльність підприємця-власника не протидіє йому як вияв чужої волі, не є примусовою, а практично завжди виступає формою прояву власної сутності, як творчої, ініціативної людини. Тому мотивація підприємницької діяльності – як особливої форми господарської поведінки, знаходить свою реалізацію у самостійній, творчо-пошуковій, ініціативній, ризиковій новаторській діяльності.

І. Ансофф¹⁰³, описуючи два типи поведінки підприємства: прирослий і підприємницький, вказував, що, на відміну від прирослої поведінки, яка спрямована на ствердження традицій як усередині організації, так і в її відносинах з навколишнім середовищем, при якій зміни не сприймаються, обмежуються та мінімізуються (хоч у зв'язку з неминучістю соціальних змін організаціям не вдається виключити їх повністю, однак реакція на зміни відбувається вже після того, як їх необхідність стала наявною, нагальною), підприємницький тип поведінки спричинює зовсім інше ставлення до змін: підприємницька організація прагне до них, виступає за неперервну зміну досягнутого стану. Але ж не кожен суб'єкт має економічний інтерес займатися підприємництвом. Лише економічний інтерес особливого суб'єкта – підприємця, є основою підприємливості. Підприємець реалізує свій специфічний талант – підприємливість, якщо виступає ініціатором, засновником, закріплює певний спосіб чи форму добування благ.

Підприємець – один з найактивніших економічних господарників (господарських суб'єктів) ринкової економіки. Проте слід зауважити, що поняття «підприємець», «економічний суб'єкт», «господарський суб'єкт» не тотожні.

Підприємець може бути господарським суб'єктом, а останній може бути економічним суб'єктом виробничих відносин. Проте, визна-

¹⁰³ Ансофф И. Стратегическое управление: [пер. с англ.]. — М. : Экономика, 1989. — 519 с.

чальною ознакою економічного суб'єкта є володіння власністю на засоби виробництва (капітал), чого може виявитися недостатньо для того, аби вважатися господарським суб'єктом. Для цього необхідно ще, аби власник капіталу реально брав участь у виробничих відносинах, інакше він залишатиметься лише фактором виробництва, а не носієм виробничого процесу.

Так само як господарський суб'єкт може виконувати економічні функції, не будучи при цьому власником, так і власник засобів виробництва може делегувати права розпорядження і користування власністю іншій особі – господарському суб'єкту.

Право власності на засоби виробництва безперечно впливає на поведінку суб'єкта-власника, проте не є суттєвою ознакою не лише господарського суб'єкта, але і підприємця. Не всі господарські суб'єкти, котрі діють на свій страх і ризик підпадають під це (підприємця – авт.) визначення¹⁰⁴. Лише той господарський суб'єкт, котрий виконує особливі функції, пов'язані з організацією економічної діяльності, який по-новому поєднує і використовує надані йому в розпорядження ресурси, технології та потенційні можливості розвитку свого підприємства, від якого залежить результативність виробництва (а тому він вбачає свої функції у постійному впровадженні інновацій, розширенні існуючих на пошуку нових ринків збуту продукції і напрямів діяльності) до того ж ці функції пов'язані з економічним ризиком, тобто можливістю втрати ресурсів чи недоотримання доходів, що не можуть бути покриті жодними системами засторог у порівнянні із запланованим варіантом – вважається підприємцем.

Отже, підприємець – це не обов'язково власник засобів виробництва, капіталу, він може на правах господарського суб'єкта розпоряджатися і чужою власністю, однак в будь-якому випадку його головною функцією є управління власністю. Виконання цієї функції передбачає застосування підприємницьких здібностей – здатності використовувати певне поєднання ресурсів для вироблення товару, приймати послідовні рішення, створювати інновації і йти на ризик¹⁰⁵. Це пред'являє до підприємця як особистості певні вимоги, зокрема –

¹⁰⁴ Шумпетер Й. Праця, зазначена на стор. 27. — С. 170.

¹⁰⁵ Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс. Принципы, проблемы и политика: Учебник: В 2т. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; — [13-е изд.]. — М. : «Инфра-М», 2003. — Т. 2 — 527 с. — С. 394.

він має володіти такими рисами, як діловитість, ініціативність, рішучість, наполегливість, прагматичність та ін., які є невід'ємними ознаками підприємницького таланту.

Підприємницькі здібності включають в себе здатність до новаторства, вдосконалення та радикальної зміни виробничого процесу, спроможність брати на себе відповідальність за ризик, пов'язаний з втіленням нововведень та створенням інновацій. Всі ці вимоги до підприємця як господарського суб'єкта висуває здійснювана ним економічна діяльність, успіх якої залежить від підприємницьких здібностей і мотивації підприємця, що визначається його інтересами.

Ядром і основою мотиваційного механізму підприємця, силою, що визначає спрямованість його господарської діяльності, виступає підприємницький інтерес, який служить основою імпульсів, що викликають бажання працювати ефективно та високопродуктивно, досягаючи поставленої мети – одержання прибутку від вкладених засобів (це передбачає також задоволення запитів споживачів), та самореалізації себе як особистості, що прагне до задоволення не лише матеріальних, але й інших інтересів (духовних, політичних тощо).

У діяльності підприємця чітко простежується спрямованість його підприємницького інтересу на одержання економічної вигоди, зиску, успіху. «Максимальна вигода, заінтересованість – цілі, котрі кожна фірма, кожний власник, споживач вважають для себе найкращими і яких прагнуть досягти», — стверджують Кемпбелл Макконнелл та Стенлі Брю¹⁰⁶. «Мотив прибутку – це якраз той чинник, який змушує бізнесмена найефективнішим чином забезпечувати виробництво тих товарів, що їх бажать використовувати споживачі», – зазначає Людвіг Мізес¹⁰⁷.

Те що підприємець намагається одержати на вкладені у справу кошти економічну вигоду є зрозумілим і природним, адже прибуток виступає його гарантом від банкрутства, невизначеності ситуації і економічного ризику. З цієї ж причини підприємець прагне до завоювання монопольної влади, надійність якої в умовах розвиненого ринку та конкуренції забезпечує найбільшою мірою інноваційний прибуток.

Отже, підприємницький інтерес, спрямований на одержання при-

¹⁰⁶ Макконнелл К.Р. Праця, зазначена на стор. 86. — Т. 2.

¹⁰⁷ Мізес Людвіг фон. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность ; [пер. с англ.]. — М. : Дело, 1993 — С. 24.

бутку, виступає потужним спонукальним мотивом до здійснення інноваційної діяльності, впровадження нововведень. На думку Юрія Яковця¹⁰⁸, одержання надприбутку в період поширення ефективних інновацій – головний результат і стимул інноваційної діяльності. Разом з тим, на думку Йозефа Шумпетера, для підприємця «величина прибутку лише показник успіху – часто тільки тому, що іншого нема, – і символ перемоги»¹⁰⁹.

Справді, підприємець залишається підприємцем і тоді, коли з якихось причин (зміни кон'юнктури ринку, здійснення реконструкції підприємства, модернізації обладнання тощо) не отримує прибутку зовсім, а то й зазнає збитків від своєї господарської діяльності. До того ж інноваційна діяльність підприємця завжди пов'язана з ризиком, невизначеністю результату, а тому на прибуток інколи доводиться лише розраховувати і сподіватися, що вибраний варіант чи прийняте рішення виявляться найкращими, а фортуна буде прихильною.

На думку Віктора Сизоненка, прагнення отримати прибуток чи підприємницький дохід виглядає у якості головної мети підприємця лише на перший погляд, але «за детальнішого ознайомлення зі спонукальними мотивами до праці спостерігається намагання підприємця управляти рухом матеріальних цінностей, максимізувати дохід і брати участь у його розподілі, визначати напрямки вигідного використання отриманого доходу, тобто мати певні форми самовиразу»¹¹⁰.

У Європі термін «підприємництво» з'явився у середні віки, а підприємцями називали організаторів парадів і різних музичних вистав, керівників великих виробничих чи будівельних проектів¹¹¹.

Часто будівництво храмів доручали духовним особам, котрі керували в межах наданих їм ресурсів і без будь-якого серйозного ризику, виявляючи енергійність та підприємливість. Ці керівники фактично були організаторами виробництва, тобто певною мірою підприємцями, виконували масштабні корисні для суспільства роботи і розпоряджалися чужим, а не своїм майном. Одержання прибутку не було для них самоціллю. З огляду на це деякі економісти вважають, що в

¹⁰⁸ Яковець Ю.В. Праця, зазначена на стор. 54. — С.46-47.

¹⁰⁹ Шумпетер Й. Праця, зазначена на стор. 27. — С. 193.

¹¹⁰ Сизоненко В. О. Праця, зазначена на стор. 79. — С. 55.

¹¹¹ Глущенко Е. В. Основы предпринимательства: Учеб. пособие / .Глущенко Е. В., Капцов А. И., Тихонравов Ю. В. — М. : Вестник, 1996. — 336 с. — С. 17.

певному розумінні підприємницька діяльність, якщо тільки вона не призводить до духовної деградації підприємця, є цілком прийнятною з позицій християнства. Вони наголошують на тому, що підприємець повинен дотримуватися християнських законів: займатися суспільно-корисною роботою, працювати чесно, бути справедливим, не спрямовувати своїх зусиль винятково на особисте збагачення та життя в розкоші, займатися благодійністю тощо.

На думку автора, навіть найчесніша підприємницька діяльність по суті передбачає одержання прибутку, хоч це не ставиться підприємцем за самоціль, а тому з християнською релігією несумісна. Адже у Біблії сказано: «Не можете служити Богу і мамоні» [Мф. 6,24], де слово «мамона» означає – багатство, прибуток, житейські блага.

Не пов'язував мету підприємця з його прагненням до наживи, максимального прибутку для себе і Альфред Маршалл. Він вважав, що підприємець – це особа, яка керує виробництвом, щоб за певних витрат забезпечити найбільший ефект у задоволенні людських потреб¹¹².

Підприємець постійно реагує на зміни ринкового середовища, що, так само, як і конкуренція, впливає на мотиви, наміри і мету його діяльності, і, відповідно, змінює форму мотивації, веде до ускладнення системи управління та організації бізнесу. Адаптація до тієї чи іншої ринкової ситуації зумовлює диференціацію цілей підприємця: на поточні, тактичні, стратегічні, котрі виступають у якості певних орієнтирів господарської діяльності; передбачає комбінування різних способів досягнення цілей і задоволення різноманітних потреб: зростання обсягів виробництва чи/та продаж, освоєння нового ринкового сегмента, економічне розширення фірми, реінжиніринг бізнесу тощо. Тому, на думку Кадзуми Татеїсі, сьогодні бути підприємцем у цивілізованому суспільстві може найобдарованіша мужня людина, яка швидко реагує на запити клієнтів, йде на розумний ризик, прагне одержувати прибуток у міру створення нових товарів і максимального задоволення побажань споживача, включаючи якість товару, його вартість і спосіб доставки, орієнтується тільки на інтереси служіння

¹¹² Маршалл А. Принципы экономической науки — Т.1. Пер. с англ. — М. : Прогресс, Универс, 1993. — 415 с. — С. 367.

суспільству¹¹³.

Отже, одержання прибутку не може бути для підприємця основою, принаймні єдиною метою і єдиним спонукальним мотивом його діяльності. Підприємець значну увагу приділяє завоюванню міцних позицій фірми на ринку, переймається перспективами збереження та успішного розвитку розпочатої справи, намагається самоутвердитися¹¹⁴ в суспільстві, самовиразитись¹¹⁵ як особистість, зокрема, беручи на себе вирішення важливих соціальних проблем. Свою суспільну значимість підприємець доводить, здійснюючи новаторський пошук нових сфер застосування капіталу, спрямовуючи свої зусилля на винайдення нових форм і способів задоволення існуючих запитів споживачів та формування нових потреб, тобто – займаючись інноваційною діяльністю.

Величезне прагнення до економічної вигоди виразно простежується у якості одного з основних мотивів підприємця, як правило тоді, коли незадоволеними залишаються його елементарні матеріальні потреби. Адже, як відзначає Георгій Бласко, в якості наймогутніших і донині єдиних дійсно достатніх мотивацій, що діють у найширших межах, виявився лише інстинкт самозбереження»¹¹⁶. Можна додати, що цьому інстинкту підпорядковується інстинкт виживання. Мабуть саме через чітко виражене прагнення підприємців до особистого збагачення, що чітко простежувалось у античні часи (з боку купців,

¹¹³ Кадзума Татеиси. Вечный дух предпринимательства. К. : Укрзакордонсервис, 1992 — 204 с. — С. 53.

¹¹⁴ Під терміном «самоутвердження» ми розуміємо потребу людини не стільки в задоволенні матеріальними благами, скільки у моральному задоволенні. Адже багато людей, добре забезпечених матеріально, відчувають свою внутрішню спустошеність, знедоленість. Відчуття самоутвердженості більше пов'язане з тим, «хто ти є», аніж з тим, «що у тебе є». У такому розумінні самоутвердження є нескінченим процесом або станом людини, до якого вона прагне наблизитися, оскільки відчуває певну занепокоєність нинішнім положенням, неврівноваженість, неспокій в душі.

¹¹⁵ Самовираження, на нашу думку, як і самоутвердження, є особливою потребою, яка не може бути задоволеною у звичному розумінні. Відомий вчений А. Маслоу потребу в самовираженні тлумачить як потребу людини в розвитку своїх здібностей: чим більше людина вдосконалює себе в якійсь галузі чи сфері знань, тим сильнішою стає потреба в подальшому прогресі.

¹¹⁶ Экономическое чудо или экономическая загадка? (социальное рыночное хозяйство и его применение. Теория А. Мюллера-Армака, обоснованная теологически и политологически, дополненная предложениями по применению. В кратком изложении Г. Бласко). — К. : Світовид, 1992. — 60 с. — С. 10.

крамарів, лихварів, які тільки-но починали з'являтися) та в період феодального устрою, ставлення до цих суб'єктів було негативним, їх діяльність характеризувалась як «мерзенна», «негідна».

Але коли підприємець заробляє власною працею та розумом засоби, яких уже достатньо не тільки для «виживання», а й для «нормального прожиття» – для себе, своєї сім'ї, нащадків, його творчий запал не згасає, хоч прагнення до максимізації прибутку дещо відходить на інший план. Так, наприклад, Арманд Хаммер, котрий впродовж багатьох років очолював одну з найбільших ТНК «Оксідентал петролеум», пише, що для нього бізнес «це не просто засіб збагачення. Нагромадження багатства ніколи не було для мене самоціллю. Бізнес дає мені задоволення тому, що він просто стимулює, вимагає щоденної концентрації всіх розумових здібностей для вирішення величезної кількості різноманітних проблем, починаючи з найменших деталей і закінчуючи принциповими рішеннями»¹¹⁷.

На відміну від інших господарських суб'єктів, економічний мотив підприємця – прагнення до перетворення благ¹¹⁸, намагання піднятися вгору соціальними східцями, радість творчості¹¹⁹ і т. ін. Типовий підприємець ніколи не переймається питанням, чи принесе йому кожне докладене зусилля достатню компенсацію у вигляді «приросту насолоди», його мало турбують гедонічні результати його праці. Він трудиться, не знаючи спокою, тому, що не може інакше, мета його життя полягає в тому, щоб отримати насолоду від досягнутого. Якщо ж у нього виникає таке бажання, то це не зупинка шляху, а симптом паралічу, не досягнення мети, а провісник фізичної смерті¹²⁰.

Щоб постійно отримувати насолоду від досягнутого, треба постійно рухатися вперед, досягати кращих результатів, випереджати інших. Як зауважив Льюїс Керрол: «... треба бігти так швидко як тільки можеш, щоб лишитися на тому ж місці. Якщо ти хочеш чогось досягти, тобі треба бігти принаймні вдвічі швидше!»¹²¹.

В умовах сучасної ринкової економіки підприємцеві, аби зуміти не

¹¹⁷ Хаммер А. Мой век двадцатый. Пути и встречи. — М. : Прогресс, 1988. — 304 с. — С. 181.

¹¹⁸ Шумпетер Й. Праця, зазначена на стор. 27. — С. 189.

¹¹⁹ Там само. — С. 193.

¹²⁰ Там само. — С. 192.

¹²¹ Керрол Л. Аліса в Країні Чудес; Аліса в Задзеркаллі / В. Корнієнко (пер. з англ.) — К. : Дитяче видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2001. — 140 с.

просто вижити, але й досягти певної економічної стабільності й процвітання, обов'язково слід ризикувати, активно займатися дослідженням і впровадженням інновацій. Адже нинішній процес трансформації ринкових відносин характеризується зростанням швидкості змін споживчого попиту і гострою економічною конкуренцією. За цих умов рівень розвитку країни значною мірою визначається здатністю економіки сприймати останні досягнення НТП, стрижнем якого є інновація¹²². Інновації, як локомотиви, тягнуть за собою модернізацію і структурну перебудову всієї економіки. Через інноваційний процес здійснюється «природній добір» шляхів розвитку суспільства. Країна, що ухиляється від участі в «інноваційних змаганнях», дуже швидко стає аутсайдером світового співтовариства.

На зламі ХІХ — ХХ ст. у більшості дослідників формується позитивне уявлення про підприємця як суб'єкта, котрий відіграє важливу і вагомую роль у розвитку ринкової економіки, стали підкреслюватися такі його риси, як наявність творчих та новаторських засад, господарська активність, інноваційне спрямування діяльності, прагнення до застосування у виробничому процесі нових машин і технологій, що сприяють врешті-решт економічному зростанню. Порівнюючи підприємця з капіталістом у вузькому значенні цього слова, Ж. Б. Сей підкреслював, що підприємець є активною людиною, навколо якої «обертаються» виробництво і розподіл, талант якої сприяє розвитку промисловості. За його висловом, підприємець переміщує ресурси з царини низької продуктивності й низьких доходів у царину вищої продуктивності й прибутковості. Одержуваний підприємцем дохід Й. Тюнен та Ф. Найт розглядали як винагороду за новаторську діяльність, підприємницьке мистецтво¹²³.

Отже, як бачимо, дослідники все частіше наголошують на присутності інноваційної складової підприємництва. Так, Й. Шумпетер пише, що бути підприємцем означає «робити не те, що роблять інші» і «робити не так, як роблять інші»¹²⁴. П. Друкер наголошує, що іннова-

¹²² Зянько В. В. Інновація як складова науково-технічного прогресу // Вісник «Економіка» Київ. націон. ун-ту ім. Т. Шевченка. — Вип. 69, 2004. — С. 45—47. — С. 46.

¹²³ Предпринимательство в конце XX века / [Дынкин А. А., Стерлин А. Р., Тулин И. Б. и др.]. — М. : Наука, 1992. — 312 с. — С. 21—22.

¹²⁴ Шумпетер Й. Праця, зазначена на стор. 27. — С. 199.

ційність – особливий інструмент підприємництва¹²⁵.

Пов'язують підприємництво з інноваціями і сучасні західні економісти. Так, Е. Дж. Долан та Д. Ліндсей у своїх працях зазначають, що для підприємництва властиві пошук та використання нових ринкових можливостей, нових технологій і нових сфер вкладання капіталу, подолання старих стереотипів і меж¹²⁶. В. Зомбарт у статті «Капіталістичний підприємець» (1909) описуючи тип підприємця, визначає основне його завдання – просування технічних новинок на ринок, і робить висновок, що підприємець – це носій інновацій.

З такими твердженнями погоджуються й українські економісти, зокрема, на думку В. О. Сизоненка, підприємництво – «це розвиток інноваційної ідеї в процесі самоорганізації і саморозвитку бізнесу у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем його функціонування»¹²⁷. Спонукає підприємця до інноваційної діяльності власне його інтерес до пошуку чогось нового, нетипового, намагання віднайти нову нішу на ринку чи нові ринки реалізації своєї продукції, задля чого він готовий йти на ризик. Адже власне людина схильна до змін у житті та роботі, що зумовлено постійними змінами і зростанням її потреб та збільшенням здібностей, щоб ці потреби задовольнити. «Схильність до інновацій, до змін закладена у природі людини, її психології, і ця схильність є спонукальною основою для розвитку інтелекту»¹²⁸. Схильність до інновацій служить основою для вдосконалення інтелектуальних здібностей, штовхає підприємця на пошук, обладнання. Щоб утвердитися в житті, він має займатися інноваціями, причому, чим більших успіхів підприємець досягає в цьому напрямі, тим сильнішим є його мотив до здійснення інноваційної діяльності. Але цей стимул не зникає і тоді, коли підприємець терпить невдачі, навпаки, він ще посилюється з його усвідомленням неминучості зазнати науково-технічного збитку і банкрутства у випадку, якщо відстане у безперервному процесі конкурентного освоєння нової техніки і технології, у ринковій гонитві за лідером.

Існування об'єктивної суперечності між зростаючими потребами і

¹²⁵ Друкер П. Ф. Рынок: как выйти в лидеры: Практика и принципы. — М. : Book chamber international, 1992. — 351 с.

¹²⁶ Долан Э. Дж., Рынок: микроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д. Линдсей ; пер. с англ. В. Лукашевича и др. — СПб., 1992. — 496 с. — С. 13.

¹²⁷ Сизоненко В. О. Праця, зазначена на стор. 83. — С. 23.

¹²⁸ Яковец Ю. В. Праця, зазначена на стор. 54. — С. 370.

обмеженістю ресурсів породжує жорстоку конкурентну боротьбу як за ринки виробничих ресурсів, так і за місце на ринку. Щоб вистояти у цьому економічному суперництві, треба постійно вдосконалюватись, витончувати свої розумові здібності, розвивати підприємницький талант. Прогрес науки, відкриття нових законів розвитку природи і суспільства, знаходження нових способів використання цих законів спонукає до практичного застосування нових знань і водночас відкриває нові, невідомі раніше горизонти перед інноваційним підприємництвом. «Інновації перемагають депресію» – цей вислів Герхарда Менша справедливий не лише для підприємців-новаторів, які чималі зусилля спрямовують на досягнення інноваційних перемог, але й для суспільства, країни, цивілізації, оскільки той соціальний організм, який не має достатніх сил, мотивів та стимулів для того, щоб у потрібний час і в потрібному напрямі здійснити інноваційний прорив, витісняється на периферію історичного прогресу.

2.2 Суперечності та тенденції сучасного процесу розвитку вітчизняної інноваційної сфери

Інноваційне підприємництво функціонує у досить специфічних умовах. Інновація, з одного боку, викликає певні позитивні економічні зрушення, сприяє розширеному відтворенню промислового капіталу на якісно новій технологічній основі, обіцяє надприбутковість інвестицій у разі вдалого комерційного впровадження інноваційного проекту, але з іншого – порушує стійкість економічної системи, руйнує узвичаєну рівновагу ринку, зумовлює невизначеність результатів інноваційної діяльності, підвищує рівень ризику капіталовкладень у науково-технічні розробки і тому часто сприяє загостренню економічних суперечностей. Економічні суперечності, що виникають між суб'єктами інноваційного підприємництва, ними та іншими суб'єктами ринкових відносин зумовлюються зіткненням протилежних інтересів. Вони проявляються у вигляді економічної конкуренції і, як правило, не носять антагоністичного характеру, розв'язуються шляхом узгодження економічних інтересів різних суб'єктів ринкових відносин. Більше того, об'єктивні економічні суперечності створюють передумови для налагодження ефективного функціонування всіх елементів ринкового механізму, підвищення ефективності інновацій-

ної підприємницької діяльності. Вивчення діалектичних суперечностей дозволить на практиці виробити ефективну систему економічних стимулів активізації інноваційного підприємництва, що ґрунтується на використанні інновацій і прирощенні нових знань як найважливіших ресурсів економічного зростання.

Розуміючи, що головне джерело інновацій – наука, яка інтенсивно проникає в усі економічні процеси, промислово розвинені країни наполегливо розгортають модель інноваційного розвитку національних економік, створюють сприятливе для розвитку інноваційної діяльності середовище, формують цивілізовані ринкові відносини у сфері обігу об'єктів інтелектуальної власності, концентрують фінансові ресурси на пріоритетних напрямках науково-технічного розвитку, утворюють певні організаційні структури інноваційного підприємства, створюють для нього організаційно-правові умови. Все це спонукає підприємців до активної інноваційної діяльності.

Натомість в Україні розбудова моделі інноваційного розвитку економіки знаходиться поки що в початковій стадії: майже відсутні радикальні (базові) інновації; незначні обсяги інноваційної продукції принципової новизни; низька інноваційна активність підприємств¹²⁹. Складається враження, що держава очікує, поки економічні передумови інноваційного розвитку визріють самі-собою, сформується еволюційним шляхом. Адже, як свідчать дані аналізу економічної сфери, ті позитивні зрушення, які досягнуто в галузях промислового та сільськогосподарського виробництва за останніх 6 років, відбувалися за рахунок традиційних вітчизняних технологій та шляхом певного запозичення застарілих зарубіжних технологій, вони майже не пов'язані з інноваційним розвитком національної економіки і напевне не зумовлені ним. Через те й темпи економічного зростання нестабільні.

Так, згідно з даними Міністерства економіки України приріст реального ВВП, який вперше за роки незалежності України досягнуто у 2000 році, становив: у 2000 р. – 5,9 % до відповідного періоду минулого року, у 2001 р. – 9,2 %, у 2002 р. – 2,4 %, у 2003 р. – 9,6 %, у 2004 р. – 10,2 %, у 2005 р. – 10,2 %, у 2006 р. – 10,2 %.

¹²⁹ Зянько В. В. Проблеми та пріоритети розвитку інноваційного підприємництва в Україні // Теоретичні та прикладні питання економіки: Зб. наук. праць / За ред. Єханурова Ю. І., Шегди А. В. — К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2006. — Вип. 9. — С.167—173. — С. 167.

у 2004 р. – 12,1 %, у 2005 р. – 5,2 % у 2006 р. – 7,1 %, у 2007 р. – 7,6 %¹³⁰. У січні-липні 2008 р., порівняно з січнем—липнем 2007 р. реальний ВВП становив 6,5 %¹³¹. Така нерівномірність економічного розвитку в Україні зумовлена багатьма економічними та політичними чинниками, зокрема: визначальним чинником економічного зростання у 2000 р. була інфляція, яка становила 25,8 %; у 2000—2005 рр. в Україні була створена експортнозорієнтована модель економічного зростання, до того ж зорієнтована на експорт ресурсомісткої продукції (частка сировинної продукції у загальному обсязі реалізованої продукції промисловості в 2005 р. склала 66,7 %, інвестиційної продукції – 13,5 %, товарів широкого використання – 18,7 %, товарів тривалого використання 1,3 %). Така модель, хоч і підтримує темпи зростання промислового виробництва, але останніми роками вона перетворилася в гальмо структурної перебудови промисловості, зберігаючи її сировинну спеціалізацію, – вважає П. С. Єщенко¹³². Дія чинників, що негативно впливають на якість економічного зростання, посилилась впродовж 2005 – початку 2006 рр. у зв'язку з невизначеністю питання щодо підвищення ціни на природний газ, внаслідок чого відбулось зниження виробництва в галузях із високою його часткою у собівартості виробленої продукції (обробній промисловості). До того ж у 2005 р. почала розгортатися криза експорто-орієнтованої моделі промислового розвитку¹³³. Так, темпи зростання промислового виробництва сповільнилися у 2005 р. до 103,1 % проти 112,5 % у попередньому році, а у січні 2006 р. обсяги промислового виробництва порівняно з січнем 2005 р. зменшились ще на 2,9 %¹³⁴. Лише в кінці 2006 р. ситуацію вдалось вирівняти, індекс промислового виробництва зріс

¹³⁰ Основні показники економічного та соціального розвитку України — Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>

¹³¹ Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹³² Єщенко П. С. Рушійні сили економічного розвитку в Україні // Теоретичні та прикладні питання економіки: Зб. наук. праць / За ред. Єханурова Ю. І., Шегди А. В. — К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2006. — Вип. 9. — С. 6—12. — С. 6.

¹³³ Варналій З. С. Тенденції та стратегічні пріоритети розвитку промислового виробництва України // Теоретичні та прикладні питання економіки: Зб. наук. праць / За ред. Єханурова Ю. І., Шегди А. В. — К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2006. — Вип. 9. — С. 13—18. — С. 15.

¹³⁴ Економіка України за січень 2006 року // Урядовий кур'єр, 23 лютого 2006 року. — № 37. — С. 8.

до 106,2 %, і за підсумками 7 місяців 2008р. приріст виробництва у промисловості становив 7,3%¹³⁵.

Нестабільність економічного розвитку в нашій країні має глибинні причини, що криються передусім у послідовному згортанні (про що буде показано далі в цьому підрозділі) наукомістких галузей та виробництв з високими технологіями, які відіграють важливу роль у формуванні умов піднесення виробництва в суміжних галузях та посиленні ефекту економічного зростання. Натомість зростає виробництво продукції, яка має низький вміст доданої вартості, що призводить до зменшення оборотних коштів виробників, а отже, і ресурсів для розвитку й інновацій. У результаті загострюються економічні суперечності становлення національної інноваційної системи, зокрема між низькою інновативністю української економіки та високою енергомісткістю промислового виробництва.

Так, починаючи з 2002—2003 років і понині, темпи зростання машинобудування перевищують загальні темпи економічного зростання. У 2005 р. приріст обсягів виробництва промислової продукції машинобудування склав 7,1 %, у 2006 р. – 11,8 %, у січні—липні 2008 р., порівняно з січнем—липнем 2007р., обсяги випуску продукції машинобудування зросли на 28,7%¹³⁶. Та, на жаль, це не зумовлено інноваційним розвитком промислового виробництва. Впродовж 2002—2003 років питома вага верстатів з числовим програмним управлінням у загальному виробництві металорізальних верстатів машинобудівними підприємствами України скоротилася з 4,8 % до 3,7 %, а верстатів високої та особливо високої точності з 6,6 % до 4,7 %¹³⁷. У 2006 р. обсяги виробництва верстатів скоротилися у порівнянні з 2005 р. на 9,9 %, устаткування для радіо, телебачення та зв'язку на 7,0 %¹³⁸. За даними Державного комітету статистики частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислового виробництва нашої країни впродовж 2003—2005 рр. коливалась в межах

¹³⁵ Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹³⁶ Там само.

¹³⁷ Україна у цифрах у 2003 році. Держкомстат України. Короткий статистичний довідник. — К. : Консультант, 2004. — 272 с. — С. 190.

¹³⁸ Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

5,6—5,8 %¹³⁹. Не зазнала вона суттєвих змін і понині, хоча позитивним є деяке збільшення цієї частки у 2006 р. — до 6,7 %, і у 2007р. — до 6,7 %¹⁴⁰. Але ж економічно розвинені країни саме за рахунок інвестування інноваційних процесів забезпечують сьогодні приріст ВВП і 85—90 % такого приросту припадає на виробництво наукомісткої продукції¹⁴¹. Саме розвиток інноваційної діяльності промислових підприємств є одним з основних шляхів стабілізації економіки, забезпечення випуску якісної і високотехнологічної продукції, конкурентоспроможної як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Тому стратегія економічних перетворень в Україні повинна містити заходи щодо активного створення засад інноваційного розвитку.

У сучасному світі співвідношення потужності держав, їх міжнародна вага визначаються не стільки наявністю тих чи інших традиційних виробничих ресурсів, скільки порівнянням інноваційних можливостей та вмінням ефективніше їх використовувати. Із загостренням на світовому та національному ринках конкуренції і прискоренням з цієї причини науково-технічного і організаційного прогресу, для більшості підприємств інноваційна діяльність стає об'єктом підвищеної уваги. У нинішніх умовах господарювання вона реально служить могутнім каталізатором розвитку економіки і надійною гарантією високоефективного бізнесу. «Інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та її перспективи на світовому ринку. В країнах, що належать до числа інноваційних лідерів, спостерігаються висока концентрація найбільш рентабельних видів бізнесу (з найвищим вмістом доданої вартості в ціні товару), переважно високотехнологічна структура національного виробництва, винесення за межі країни промислово-технологічного циклу виробництв, які є еколого-, та ресурсомісткими тощо, зосередження найбільших фінансових потоків»¹⁴².

На жаль, в Україні сприятливих умов для розвитку інноваційного

¹³⁹ Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України / Я. А. Жаліло, С. І. Архієреєв, Я. Б. Базилук та ін. — К. : НІСД, 2005. — 24 с. — С.6.

¹⁴⁰ Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁴¹ Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України // Освіта України. — № 17, 4 березня 2003 року.

¹⁴² Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. Праця, зазначена на стор. 98. — С.3.

підприємництва й інноваційної діяльності загалом досі не створено, і надалі відбувається зниження і так низької питомої ваги промислових підприємств, що впроваджують інновації. А відтак, згадувана вище суперечність між низькою інновативністю української економіки і високою енергомісткістю промислового виробництва загострюється.

Згідно з статистичними даними у нас питома вага підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність, з кожним роком зменшується: за період з 1994 по 1999 роки вона скоротилась на 10,9 %, а починаючи з 2000 року, коли вперше після кризового періоду в Україні було зафіксовано зростання ВВП, і до кінця 2006 року питома вага інноваційно активних підприємств скоротилась ще на 3,5 % – до 10,0 %, (додаток А, табл. А.1). У 2007 році питома вага підприємств, що впроваджували інновації, дещо збільшилась і склала 11,5 %¹⁴³, тоді як у провідних країнах – США, Японії, Німеччині й Франції це значення коливається у межах 70—80 %¹⁴⁴.

Як видно з рисунка 2.1, за останнє десятиліття певне пожвавлення у сфері інноваційної діяльності спостерігалось двічі: у 2001—2002 рр., і нині, що почалось з 2006 року.

Інноваційне пожвавлення впродовж 2001—2002 рр. можна пов'язувати з відновленням в Україні економічного зростання після затяжної кризи 90-х років, за які було втрачено значну частину виробництв нових технологічних укладів. Також це можна пояснити використанням підприємствами виробничих заділів, недовикористаних у 1995—1999 рр., тобто в період кризових явищ в українській економіці. Однак з 2003 р. в Україні продовжився спад інноваційної діяльності, який тривав до 2005 р. За 2006 рік частка підприємств, що впроваджували інновації, зросла порівняно з попереднім роком на 1,8 %, досягши рівня 2004 р., і у 2007 р. збільшилась ще на 1,5 %, досягши 11,5 %. Однак такі зміни є несуттєвими, і говорити про початок позитивної довгострокової тенденції підвищення інноваційної активності ще рано.

Загалом переорієнтація виробничого потенціалу на новітні технології в нас здійснюється повільно, у багатьох галузях промисловості продовжує домінувати тенденція не оновлення виробничих потужностей, а завантаження наявних, недостатньо продуктивних.

¹⁴³ Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

¹⁴⁴ Приतिकіна О. Л., Праця, зазначена на стор. 69. — С. 39.

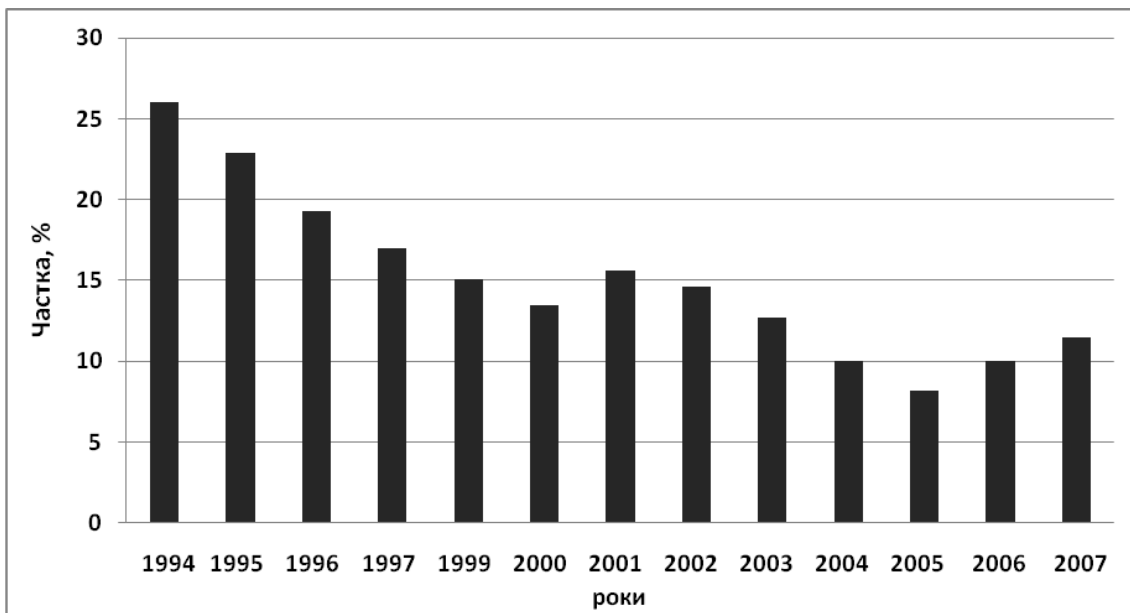

Рисунок 2.1 — Частка підприємств України, що впроваджували інновації впродовж 1995 – 2007 років у загальній кількості промислових підприємств, %¹⁴⁵

Затримка у їх модернізації та впровадженні інновацій дедалі збільшує розрив між можливостями вітчизняних виробників та їхніх конкурентів, поглиблює технологічне відставання від світових лідерів. Вкрай низькими залишаються обсяги виробництва високотехнологічної, отже високоефективної продукції. Для більшості існуючих виробництв використання інновацій не є головним фактором розвитку.

За роки незалежності в Україні кількість втілених у життя технологічних нововведень скоротилась порівняно з 1990 роком приблизно вдвічі, причому серед останніх лише 2 % відповідає світовому рівню¹⁴⁶. Це є свідченням стагнації техніко-технологічного потенціалу України, а отже існування суперечності між необхідністю сприйняття економікою науково-технологічних розробок і можливістю та бажанням більшості підприємств займатися інноваційною діяльністю.

Порівняно з розвиненими країнами Західної Європи та більшістю країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу, в Україні питома вага високо- та середньотехнологічних галузей промисловості зали-

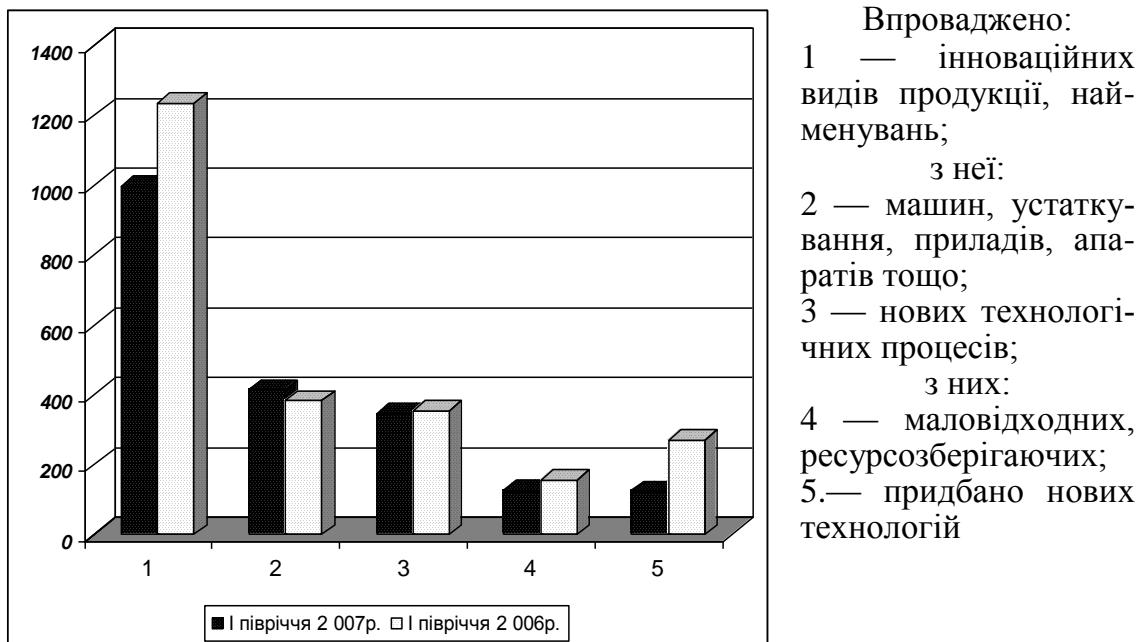
¹⁴⁵ Складено на основі: Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> ; Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. Праця, зазначена на стор. 98.— С. 5 ; Україна у цифрах у 2003 році. Праця, зазначена на стор. 97. — С. 189.

¹⁴⁶ Притикіна О. Л., Праця, зазначена на стор. 69. — С. 39.

шається набагато нижчою. Загалом у нашій державі спостерігається стагнація за всіма напрямками інноваційної діяльності (додаток А, табл. А.2), незважаючи на те, що у 2007 р., у порівнянні з попереднім роком, впровадження інновацій дещо активізувалось.

Особливо викликає занепокоєння те, що триває скорочення і без того дуже низької питомої ваги інноваційно активних промислових підприємств, що впроваджують нові засоби механізації і автоматизації виробництва, купують нові технології, або створюють та освоюють нову чи значно удосконалену продукцію.

Як видно з рисунка 2.2, ця негативна тенденція збереглася і в 2007 році.

Впроваджено:
 1 — інноваційних видів продукції, найменувань;
 з неї:
 2 — машин, устаткування, приладів, апаратів тощо;
 3 — нових технологічних процесів;
 з них:
 4 — маловідходних, ресурсозберігаючих;
 5.— придбано нових технологій

Рисунок 2.2 — Розподіл підприємств за напрямками інноваційної діяльності, одиниць¹⁴⁷

Майже на кожному другому вітчизняному підприємстві, що реалізувало інноваційну продукцію, її частка у загальному обсязі промислової продукції у I півріччі 2007 р. становила до 10 %, на кожному п'ятому – 10—25 %, майже на кожному сьомому – 25—50 %, на кожному шістнадцятому – 50—70 %. Найбільш значна частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції – на підприємствах хімічної та нафтохімічної промисловості

¹⁴⁷ Складено на основі: Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

(16,2 %), машинобудування (14,7 %), з добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних (11,5 %), целюлозно-паперового виробництва, видавничої діяльності (9,4 %).

Після різкого зменшення кількості впроваджень нових прогресивних технологічних процесів – у 2003 р. цей показник був у 4,9 рази менший ніж у 1991 р., нині їх освоєння продовжує бути на дуже низькому рівні (див. додаток А, рис. А.2). Це також видно з рис. 2.3.

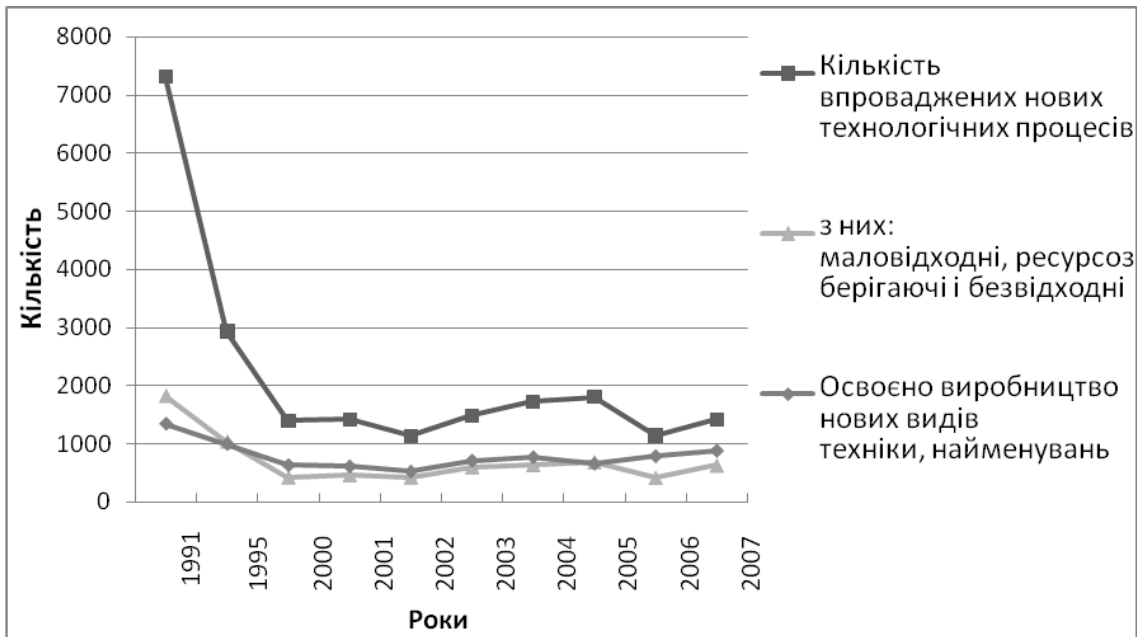

Рисунок 2.3 — Впровадження інновацій на промислових підприємствах України¹⁴⁸

У 2007 році кількість інновацій на промислових підприємствах України у порівнянні з 2007 роком дещо збільшилась, зокрема, було впроваджено 1419 нових технологічних процесів, що на 274 найменування більше, ніж у 2006 році; на 210 найменувань зросла кількість впроваджених маловідходних та ресурсозберігаючих технологій; було освоєно виробництво 881 нових видів техніки, що на 95 найменувань більше, ніж у 2006 році. Однак, як видно з рис. 2.1, ці показники все ж дуже низькі, що свідчить про те, що стагнація в інноваційній сфері України продовжується понині.

Ще у 2005 р. найбільшою частка інноваційної продукції закономі-

¹⁴⁸ Складено на основі: Міністерство статистики України. — Режим доступу : <http://www.state.gov.ua> ; Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. Праця, зазначена на стор. 98. — С. 6 ; Україна у цифрах у 2003 році. Праця, зазначена на стор. 97. — с. 189.

рно залишалася в галузі машинобудування, проте є тривожним той факт, що на тлі повільного збільшення частки інноваційної продукції в промисловості України загалом, цей показник у машинобудуванні порівняно з 2004 р. зменшився – з 19,3 % до 18,1 %. У 2006 р. на перше місце за часткою інноваційної продукції вийшли підприємства з виробництва коксу та продуктів нафтопереробки, відтіснивши машинобудівні підприємства на друге місце. За цей же період зросла частка інноваційно активних підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості. Ця тенденція фактично збереглась і в I півріччі 2007 р., хоча загалом ситуація у порівнянні з I півріччям 2006 р. погіршилась (див. додаток Б, рис. Б.1). Так, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки у I півріччя 2007 р. залишилось на такому ж рівні, як і рік тому – 27,1 %, на другому місці залишились машинобудівні підприємства, але вони скоротили виробництво інноваційної продукції у порівнянні з I півріччям 2006 р. з 18,1 % до 16,4 %. За ними йдуть підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості, які допустили спад виробництва інноваційної продукції з 17,0 % у I півріччі 2006 р. до 15,8 % за I півріччя 2007 р.

Сучасна економіка України все більше стає залежною від імпорту нових технологій. Водночас в експорті переважає продукція із відносно невисокою часткою доданої вартості, до того ж сама частка високотехнологічних товарів є дуже низькою. Зокрема, в експорті обробної промисловості частка високотехнологічних товарів складає лише 5 %, тоді як у Казахстані цей показник становить 10 %, в Росії – 13 %, у країнах Європейського союзу – 17 %; а світовим лідером є Сінгапур (60 %) ¹⁴⁹. Це робить становище країни вкрай нестабільним. Вона стала об'єктом постійної загрози з боку менш розвинених країн, що починають активно діяти на тих самих ринках, що й Україна. З динамікою експорту пов'язана ще одна небезпечна тенденція для нашої країни – погіршення якості економічного зростання. У зв'язку з тим, що, починаючи з 2002 року, експорт перевищує темпи зростання ВВП, зокрема, у 2002 році експорт збільшувався удвічі швидше ¹⁵⁰, на початок 2005 року утворився великий розрив на користь динамічного зростання доходів, що веде до послаблення ролі виробничого нагро-

¹⁴⁹ Ковалев С. Это вряд ли ... // Бизнес. — 2004. — № 39. — С. 34.

¹⁵⁰ Литвицький В. О. Подолання макроекономічної анемії в Україні // Банківська справа. — 2003. — № 2. — С. 3—13.

мадження. Отже, поглиблюється економічна суперечність між фондом споживання і фондом нагромадження. Скорочення довгострокових витрат на оновлення виробничої бази, використання застарілої технології тощо, намагання збільшити сьогоденний прибуток врешті-решт призводить до технологічного відставання від промислово розвинених країн, втрати конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і продукції, що ними випускається, падіння темпів економічного зростання, економічної кризи. Розв'язати цю суперечність можливо лише шляхом стимулювання розвитку, активізації інноваційного підприємництва, діяльність якого спрямована якраз на технологічне оновлення виробництва, його переорієнтацію на випуск конкурентоспроможних товарів.

Країни з розвинутою ринковою економікою для підтримки інноваційної діяльності, перш за все фундаментальних та прикладних наукових досліджень, широко залучають фінансові ресурси держбюджету. Держава бере на себе від 1/5 до половини національних наукових витрат. У таких країнах, як США, Франція, Німеччина, Великобританія, Японія й інших частка наукових витрат за останні 20 років у загальній сумі державних бюджетів хоча відносно невелика, зате досить стабільна, і складає 6—7 % у США, 4—5 % – у Франції, Німеччині, Великобританії та Італії, 3—3,5 % – в Японії¹⁵¹. Для фундаментальних розробок цей показник значно вищий – від половини до двох третин. Практично повністю з бюджетів фінансується наука в університетах та національних центрах охорони здоров'я, створення найскладніших та дорогих експериментальних установок, зокрема прискорювачів, телескопів, космічних станцій тощо.

Високорозвинені країни розуміють, що сьогодні інноваційна діяльність має величезне значення, що освіта і наука стають однією з найважливіших сфер, яка значною мірою визначає місце і роль окремої країни в геополітиці.

На жаль, в Україні сфера освіти і науки досі не ввійшла в систему державних пріоритетів. На шляху її фінансування існують серйозні завади, вона постійно відчуває на собі «фінансову аритмію». Якщо у 1992 році обсяг видатків державного бюджету України на науку становив 2,2 %, то уже у 1993 році він склав 0,9 % і таким був і в

¹⁵¹ Иванова Н. Инновационная сфера // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 8. — С. 43—48. — С. 45.

2002 році. Тоді як видатки на управління зросли з 3,6 % у 1992 році до 16,1 % у 2002-му¹⁵². З 1990 по 1998 рр. скорочення фінансування науки відбувалося у 1,5—2,8 рази швидше за темпи зниження ВВП і фактичних обсягів держбюджету України.

Є проте певні об'єктивні причини процесу скорочення частки бюджетного фінансування науки у нинішній період становлення національної економіки.

По-перше, це зумовлено скороченням оборонних програм, які фінансувалися виключно з державного бюджету.

По-друге, з розвитком ринкових відносин певна частина інноваційних витрат переходить до приватного сектора.

По-третє, тривалий період економіка України перебувала у дуже складній економічній кризі.

Але починаючи з кінця 1999 року в країні спостерігається економічне зростання, що, логічно, повинно позитивно відобразитися і на видатках держави на розвиток науки і освіти. Однак, якщо у кризовий період, зокрема, у 1998 р. частка державних витрат на розвиток науки становила всього 0,53 %, у 1999 р. – 0,4 %, то у післякризовий час вона ще більше скоротилась, зокрема у 2002 р. склала всього 0,31 % від ВВП. У 2003 р. фактичні витрати з держбюджету України на наукові дослідження і розробки становили 0,39 % ВВП¹⁵³. За останні роки фінансування науки з бюджету залишається на рівні 0,3 %—0,5 % ВВП, тоді як фактичні потреби, враховуючи світовий досвід, становлять не менше 4,0 % (такими були витрати на розвиток науки у Франції на початку 90-х рр.) До того ж, практично жодного разу за вказані роки виконання дохідної та витратних статей держбюджету України не було задовільним. Це тоді як Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» передбачено бюджетні асигнування на науку і науково-технічну діяльність в розмірі 1,7 % ВВП, при тому, що вчені постійно наголошують, що сьогодні економічний і соціальний прогрес визначає рівень розвитку і динамізм інноваційної сфери – науки, наукомістких галузей і компаній, світових ринків технологій. Саме він створює основу стійкого економічного зростання. Нам же поки доводиться покладати надію на те, що у розвитку інноваційного підприємництва стануть зацікавлені комер-

¹⁵² Назарян М. Праця, зазначена на стор 31. — С.31.

¹⁵³ Приतिकіна О. Л., Праця, зазначена на стор. 69. — С. 41.

ційні банки, які мають можливість ризикувати, спонсори та інші суб'єкти, що прагнуть зайняти своє місце в економічному житті суспільства.

На загальнодержавному рівні і надалі спостерігається стійка тенденція до скорочення частки ВВП, що виділяється на НДДКР. Продовжує залишатися вкрай низьким рівень наукового забезпечення цілої низки галузей вітчизняного виробництва. У провідних галузях промисловості, які випускають три чверті товарної продукції, співвідношення витрат на НДДКР до вартості товарної продукції складає менш ніж 0,4 %, а у деяких галузях воно є меншим за 0,05 %. При цьому понад 60 % коштів, що витрачаються на інноваційну діяльність, припадає на закупівлю нового обладнання, а на закупівлю прав на той чи інший вид інтелектуальної власності було витрачено менше 5 % відповідних асигнувань. На виконання НДДКР кошти витрачало лише кожне четверте з інноваційних підприємств¹⁵⁴.

Для порівняння у США, Японії і Німеччині наукомісткість ВВП (відношення національних видатків на НДДКР до ВВП) за період з 1985 по 2000 рік майже не змінювалася і дорівнювала 2,5—2,9 %; у Франції і Великобританії – 2,2—2,4 %; Італії і Канаді – 1,3—1,7 %¹⁵⁵. Разом з тим, незважаючи на те, що загальний рівень інвестицій у дослідну сферу в країнах Європейського союзу у період з 2000 по 2002 рік залишався на рівні близько 1,9 % ВВП, починаючи з 2001 року у більшості цих держав почалося зниження темпів економічного зростання. Так, у 2000 році цей показник становив 3,6 %, у 2001 році – лише 1,7 %, у 2002-му – 1,1 %, 2003-му – 0,9 %¹⁵⁶. У зв'язку з цим, у березні 2002 року керівники європейських урядів і держав на саміті в Барселоні визнали, що основною метою їх спільної діяльності має стати забезпечення зростання інтересу до інноваційної сфери. Було прийняте рішення про збільшення загального рівня інвестицій у дослідну сферу до 3,0 % ВВП терміном до 2010 року.

Отже, як показує світовий досвід, для досягнення зростання ефективності та конкурентоспроможності економіки країни треба підтримувати постійний і належний рівень інвестування у знання, наукові

¹⁵⁴ Пропозиції до проекту інноваційної моделі структурної перебудови економіки та механізму її запровадження — Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>

¹⁵⁵ Иванова Н. Праця, зазначена на стор. 104. — С. 54.

¹⁵⁶ Євростат — Режим доступу : <http://www.eurostat.com>

дослідження, інновації, вдосконалювати інформаційну та інноваційну інфраструктуру, що дозволить активізувати інноваційну підприємницьку діяльність. Разом з тим в Україні, як свідчать статистичні дані, загострюється суперечність між потребами в інноваціях, наукових дослідженнях, оновленні промислового потенціалу на новій технологічній основі і попитом на них та їх пропозицією насамперед у зв'язку з тим, що держава не приділяє належної уваги розвитку науки, освіти, недостатньо фінансує НДДКР, не забезпечує сприятливих умов для розвитку інноваційного підприємництва.

Наразі Україна знаходиться на порозі руйнації науково-технічного та інтелектуального потенціалу суспільства, великою є еміграція з країни кадрів національних вчених з багатьох причин, а передусім, як показують дослідження Інституту соціології НАН України¹⁵⁷, з матеріальних міркувань. Так, за період з 1990 по 2000 рік через недостатнє інвестування в інтелектуальний капітал людський ресурсний потенціал України зменшився майже вдвічі – із 45-ї позиції, яку Україна займала серед 173 країн згідно зі шкалою людського розвитку, вона опустилась на 80-е місце¹⁵⁸. Фактично частка ВВП, яка витрачається на наукові дослідження в Україні у 2—2,5 рази менша ніж у провідних країнах світу. Питомі витрати на наукові дослідження в розрахунку на одного науковця в Україні майже втричі менші ніж у Росії, у 18 разів – ніж у Бразилії, у 34 – ніж у Південній Кореї і більше ніж у 70 разів – ніж у США¹⁵⁹. Як результат – у науку сьогодні йде лише два з кожних 100 випускників ВНЗ, тоді як у кінці 80-х років цей показник був втричі кращим.

Щорічно за межі України емігрує в середньому 50 тис. дипломованих спеціалістів, що мають відношення до інноваційної діяльності. Скорочується кількість наукових кадрів. Так, у 2000 р. чисельність науковців в Україні становила 120,8 тис. осіб, у 2001 р. – 113,3 тис., у 2002 р. – 107,4 тис. осіб, у 2003 р. ця цифра зменшилася до 104,8 тис. осіб. Правда у 2004 р. тенденція до зменшення чисельності наукових

¹⁵⁷ Макознак Є. Еміграційні наміри громадян України // Україна — 2002. Моніторинг соціальних змін. — К. : Інститут соціології НАН України, 2002. — С. 425.

¹⁵⁸ Human development report 2002. Published for the United Nations Development Programme (UNDR). — New York. Oxford. Oxford University Press. — 2002. — P. 191.

¹⁵⁹ Баранець І. О. Особливості та перспективи розвитку венчурного підприємництва в Україні // Формування ринкових відносин в Україні. — 2004. — № 4.

кадрів призупинилася і ця цифра навіть дещо зросла – до 106,6 тис. осіб, проте ненадовго, адже вже у 2005 р. за даними Держкомстату України кількість науковців скоротилось до 105,5 тис. осіб., у 2006 р. ця цифра склала 100,2 тис. осіб, а у 2007 р. – 96,82 тис. осіб. Кількість докторів наук, що зайняті виконанням науково-технічних робіт, практично не змінюється, хоч і має деяку позитивну динаміку, а число кандидатів наук за період 1992—2003 рр. зменшилося з 22,9 до 16,8 тис. осіб¹⁶⁰, але впродовж 2004—2007 рр. негативна тенденція була перервана і кількість зайнятих у науково-технічній сфері кандидатів наук стабілізувалось на цифрі близько 17,0 тис. осіб (додаток В, табл. В.1). Це не може вважатись задовільним, оскільки кількість студентів ВНЗ щороку зростає і в цілому підготовка фахівців вищої кваліфікації в Україні значно випереджає темпи розвитку науково-технічної сфери. Виходить, що наукова сфера діяльності не приваблює сьогодні молодих спеціалістів: із загальної кількості випускників ВНЗ України 2004 року, що отримали дипломи магістра, спеціаліста, бакалавра та молодшого спеціаліста лише 0,6 % пішли працювати в наукові організації¹⁶¹.

Згідно з даними Держкомстату України, за період з 1991 до початку 2004 р. з країни емігрувало 348 докторів наук та понад 1,5 тис. кандидатів наук, переважно до Росії та США. Лише за період з 2003 р. по 2005 р. до Сполучених Штатів Америки виїхало 62 фахівця вищої кваліфікації, до Росії – 46, до Німеччини – 46, до Канади – 21, до інших країн – 57. Із загального числа спеціалістів, які виїхали за кордон, майже третина – вчені, які належать до групи найбільш творчо активних, а саме, кандидати наук у віці до 40 років, 35,8 % – доктори та кандидати наук віком 41–50 років. У результаті середній вік докторів та кандидатів наук, які виїхали за межі країни, менший за середній в Україні і становив практично 57 і 44 роки відповідно¹⁶².

На нашу думку, ми просто недооцінюємо глибини існуючого катастрофічного становища інноваційної сфери. Але на поновлення науково-технічного та кваліфікаційного потенціалу, що втрачається,

¹⁶⁰ Україна у цифрах у 2003 році. Праця, зазначена на стор. 97. — С. 185.

¹⁶¹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. — К. : Держкомстат України. — 2005. — 360 с. — С. 31.

¹⁶² Білоус Т., Аналітична записка щодо загроз економічній безпеці України / Білоус Т., Кваша Т., Пашенко Д. — К. : Міністерство економіки України, Департамент економічної стратегії, 2006. — 26 с. — С. 14.

знадобиться значно більше засобів, аніж на його нинішню підтримку.

Все це свідчить про те, що Україні, аби досягти вищого технологічного укладу, властивого високорозвиненим країнам, потрібно змінити повністю існуючий підхід до підтримки і розвитку науки, освіти, наукових фундаментальних та прикладних досліджень, створювати сприятливе середовище для розвитку інноваційного підприємницького сектора. Сьогодні жодна держава не може досягти вагомих економічних результатів шляхом використання традиційних ресурсів – видобутку нафти, газу або навіть золота, експорту металопродукції чи деревини, якщо при цьому не впроваджуються інноваційні технології. У постіндустріальному світі «люди працюють мозком замість рук..., комунікаційні технології створюють глобальну конкуренцію, ... інвестиції вкладаються радше в нові концепції або засоби їх створення, ніж у нові машини, ... і постійними є лише швидкі зміни»¹⁶³.

Без впровадження інновацій досягти сьогодні сталого розвитку, а не просто певних позитивних економічних змін, неможливо. Чим вищими темпами буде розвиватися інноваційне підприємництво та науково-дослідна сфера, тим стабільнішим буде економічний розвиток держави.

Стабільність розвитку економіки країни залежить від стабільності розвитку економіки в кожному її регіоні.

На жаль, нестача власних коштів і недостатня державна підтримка інноваційної діяльності є головною причиною нестабільної роботи більшості промислових підприємств області і стримує впровадження ними інновацій. Хоча з 2001 року економіка області набула певних позитивних тенденцій, забезпечити стабільний розвиток інноваційної діяльності не вдається. За даними Вінницького обласного управління статистики, кількість підприємств області, що здійснювали інновації, збільшувалась лише впродовж 2001—2002 років – із 60 підприємств у 2001 р. до 99 у 2002 р. Відповідно, за цей період зросла і питома вага інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств області з 15,4 % у 2001 р. до 26,8 % у 2002 р. Однак позитивна динаміка розвитку інноваційної діяльності тривала недовго, уже в 2003 році, за даними статистичного спостереження Головного управління статистики у Вінницькій області, кількість підприємств,

¹⁶³ Семиноженко В. П. Інноваційна політика на Україні як національний проект. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. — К. — 2004. — С. 20.

які здійснювали інноваційну діяльність, порівняно з 2002-м роком, знову скоротилося до цифри 93, хоча їх питома вага у загальній кількості працюючих промислових підприємств не зменшилася, і навіть дещо зросла – до 28,6 %, що на 1,8 % перевищило показники за попередній рік, і на 13,2 % більше, ніж було у 2001 році. Але у 2004 р. знову відбулося досить суттєве зниження кількості інноваційно активних підприємств області – до 30, тобто лише за рік більше ніж у три рази! Відповідно, частка таких підприємств знизилась до 9,4 % від загальної кількості функціонуючих промислових підприємств Вінниччини. У 2005 р. кількість підприємств, що здійснювали інновації в області становила всього 18 одиниць, а їх частка у загальній кількості промислових підприємств скоротилась до 5,6 %¹⁶⁴. За даними статистичного спостереження за 2006 рік інновації в області здійснювали 12,5 % підприємств від загальної кількості працюючих промислових підприємств. У 2007 р. інновації впроваджували 75 промислових підприємств області, що на 11,4 % більше ніж у 2006 р.

Якщо оцінювати роботу підприємств Вінниччини за обсягом виробленої інноваційної продукції, то ситуація тут така: у 2002 р. (другому після кризового періоду) частка інноваційної продукції склала 4,5 % від загального обсягу, або дорівнювала 147,7 млн грн. У 2003 р., на фоні подальшого економічного зростання, обсяг інноваційної продукції знизився до 95,3 млн грн, і становив лише 2,7 % до загального обсягу промислової продукції¹⁶⁵. Це на 2,4 % (тобто майже вдвічі) менше ніж у середньому по Україні. У 2004—2005 рр. відбулось подальше зниження обсягів реалізації інноваційної продукції – у 2004 р. було реалізовано такої продукції на суму всього 57,6 млн грн, що склало лише 1,2 % від обсягу реалізованої промислової продукції, а у 2005 р. – на суму 54,0 млн грн, що становило 0,9 % у загальному обсязі продукції промисловості області¹⁶⁶. За I півріччя 2006 р. обсяг реалізованої інноваційної продукції скоротився до 21,9 млн грн, що становило 0,7 % від загального обсягу промислової продукції, ще меншим цей показник був лише у Рівненській (0,1 %) та Тернопільсь-

¹⁶⁴ Осауленко О. Інноваційна активність промислових підприємств України у 2005 році // Зовнішньоекономічний кур'єр. — 2006. — № 1-2. — С. 11.

¹⁶⁵ Статистичний бюлетень. Економічне і соціальне становище Вінницької області за 2003 рік. — Вінниця, 2004. — С. 22.

¹⁶⁶ Осауленко О. Праця, зазначена вище. — С.11.

кій (0,6 %) областях. Не спостерігається позитивних змін за цим показником і в I півріччі 2007 р., навпаки, за цей час частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції підприємств Вінниччини скоротилась до 0,5 % (нижчий цей показник лише у Миколаївській області – 0,4 %, та Рівненській – 0,3 %.) (додаток В, табл. В.3).

Отже, якихось кардинальних змін на краще в інноваційній сфері Вінниччини, як і загалом по Україні, не спостерігається.

Треба сказати, що малі підприємства традиційно проявляють нижчу активність у впровадженні інновацій ніж середні та великі компанії. Так, у 2003 році частка інноваційно активних підприємств на Вінниччині з чисельністю працюючих від 100 до 200 осіб становила 36,5 %, від 200 до 500 осіб – 38,2 %, а частка малих підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, склала всього 25,3 %. Більшу інноваційну активність проявляють великі підприємства і в розрізі України в цілому. Так, частка інноваційно активних підприємств з чисельністю працюючих 50—99 осіб та 100—200 осіб по країні складає відповідно 8,7 % і 13,5 %, а серед підприємств з чисельністю 5—10 тис. осіб та 10—25 тис. осіб інновації здійснюють 63,8 % та 62,5 % відповідної групи підприємств¹⁶⁷.

Це відповідає в цілому загальносвітовим тенденціям, що чим більша компанія, тим вища ймовірність здійснення нею інновацій. Так, у країнах ЄС інновації застосовують в середньому 79 % великих виробничих компаній із зайнятістю більше 250 осіб, 58 % середніх компаній, що мають кількість працюючих від 50 до 249 осіб, і тільки 44 % малих фірм, на яких зайнято менше 50 осіб¹⁶⁸. Разом з тим, ці дані говорять про те, що в Україні інноваційна активність порівняно дуже низька, а особливо малого бізнесу, який поки що не відіграє такої важливої ролі в інноваційних процесах, як у розвинених країнах. Він все ще перебуває у стані становлення, як і загалом середній клас, і його діяльність зорієнтована здебільшого на торговельні операції. А втім, саме мале інноваційне підприємництво, котрому властивий високий рівень чутливості економічних процесів розвитку, є тією

¹⁶⁷ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. — К. : Держкомстат України. — 2005. — 360 с. — С. 186.

¹⁶⁸ UNCTAD. World Investment Report 1999: foreign direct investment and the challenge of development. New York and Geneva: United Nations, 2000. — P. 15.

ланкою, що спроможна подолати суперечність у розриві інноваційного процесу, який виникає між стадією наукових досліджень та виконанням їх результатів у практичній діяльності.

За період економічного пожвавлення, починаючи з 2001 р., дещо змінилася інноваційна активність підприємств Вінницької області за галузевою ознакою. У 2003 р. зафіксована найбільша частка впровадження інновацій на підприємствах харчової промисловості: всього 48 підприємств, що становило 33,3 %. У 2004 р. позитивна тенденція розвитку інноваційної діяльності підприємствами харчової промисловості та переробки сільськогосподарської продукції збереглася – їх частка зростає майже до 50 % від інноваційно активних підприємств області, тоді як у 2000 р. інновації здійснювало лише кожне четверте підприємство харчової промисловості. Так само у 2006 р. підприємства харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів становили половину промислових підприємств області з тих, що займалися інноваційною діяльністю, на другому місці підприємства машинобудування — 20,5 %, на третьому підприємства металургії та оброблення металу — 2,8 %.

Зростання кількості підприємств, що займаються інноваційною діяльністю саме у харчовій промисловості є для Вінниччини дуже важливим, адже на харчову промисловість припадає 53 % від загального обсягу промислового виробництва області. Однак, у 2007 році на перше місце по інноваційній активності вийшли підприємства целюлозно-паперового виробництва та видавничої діяльності, частка яких у загальній кількості інноваційно активних складала 57,1%, за ними підприємства з обробки деревини та виробництва виробів з деревини, виробництва транспортних засобів та устаткування — 50%, далі підприємства машинобудування — 32,7%, металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів — 31,3%, легкої промисловості — 26,3%, а виробництво харчових продуктів скоротилось до 19,1%.

Зниження виробництва харчових продуктів для Вінниччини є дуже негативним явищем, а от підвищення у 2007 р. інноваційної активності підприємств машинобудівної сфери є позитивним сигналом, який свідчить про підвищення технічного рівня виробництва у цій сфері.

Напрями інноваційної діяльності на Вінниччині хоч в цілому

принципових змін за останні роки не зазнали, проте впровадження інновацій має тенденцію до зниження практично за всіма напрямками такої діяльності до 2006 року. Зокрема, у 2006 р. найпоширенішим напрямом інноваційної діяльності залишалось освоєння виробництва нових видів продукції. Однак, порівняно з 2002 р., коли кількість такої продукції була найбільшою за останнє десятиріччя і становила 1226 найменувань, у 2003 р. підприємствами області було освоєно виробництво лише 313 нових видів товарів, у 2004 р. — 34, у 2005 р. — всього 30 найменувань, у 2006 р. — 37 найменувань.

У 2007 р. 38 (50,7 %) підприємств займались реалізацією інноваційної продукції, але для 29 (76,3%) продукція була новою тільки для підприємства, і лише для 13 (34,2%) підприємств – новою для ринку. У 2007 р. підприємства Вінниччини стали активніше, ніж у 2006 р., впроваджувати інновації, зокрема: нових технологічних процесів у 2007 р. було впроваджено 79, проти 24 у 2006 р.; значно збільшилась кількість придбаних нових технологій — 61 проти 15, тоді як у 2005 р. підприємства області придбали лише дві нові технології, а у 2004 р. — 3. Нових видів продукції у 2007 р. було освоєно 124 найменування, що у 3,35 рази більше, ніж у 2006 р. (додаток Д, табл. Д.1).

Однак, незважаючи на такі позитивні зрушення, загалом по області за 2007 р. виручка, отримана від реалізації інноваційної продукції, становила 616,0 млн грн, що склало всього лише 6,6% від загального обсягу реалізованої промислової продукції. Це приблизно стільки ж, як загалом по Україні, де питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової у 2007 р., як і в попередньому 2006 р., дорівнювала 6,7 %, хоча деяке позбавлення впровадження інновацій на промислових підприємствах України, як видно з таблиці Д.2 додатка Д, також спостерігалось. Зокрема, збільшилась кількість впроваджень нових прогресивних технологічних процесів — з 1145 у 2006 р. до 1419 у 2007 р., у тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих – з 424 у 2006 р. до 634 у 2007 р., освоєно дещо більше нових видів техніки та продукції (див. додаток Д, табл. Д. 2).

До позитивних зрушень у структурі інноваційних витрат на промислових підприємствах Вінниччини за останні роки треба віднести також незначне збільшення (на 0,4 %) питомої ваги коштів, що виділялися на придбання прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки; ліцензій на використання зазначених об'єктів.

Тенденція збільшення витрат підприємств і організацій на охорону прав на об'єкти приватної власності на раціоналізаторські пропозиції є характерною по Україні в цілому.

За даними Держкомстату станом на 1.01.2003 р. в Україні було зареєстровано 1124 патенти на корисні моделі, з яких чинними є 936. Також зареєстровано 5573 патенти на промислові зразки, 22334 свідоцтва на знаки для товарів і послуг за національною процедурою, з яких чинними є 21020, та 32340 міжнародних знаків для товарів і послуг за міжнародною процедурою. А вже станом на 1.01.2005 р. загальна кількість чинних патентів в Україні склала 41810 (з яких 27211 деклараційних). За останні п'ять років (щорічно) кількість виданих патентів на винаходи зростала приблизно на 9—10 тис. Подібні тенденції спостерігаються і щодо корисних моделей та промислових зразків¹⁶⁹. Але загальна кількість запатентованих винаходів в Україні залишається невеликою, причиною чого є незахищеність прав інтелектуальної власності, що не стимулює інвестиції в інноваційну сферу. За офіційними даними, від недостатнього захисту інтелектуальної власності Україна щороку втрачає близько \$1 млрд¹⁷⁰.

Загалом можна констатувати, що нинішній стан винахідництва не відповідає ні потребам, ні ресурсам нашої держави, і свідчить про поступову втрату Україною найціннішого багатства – інтелектуального потенціалу, який донедавна був предметом її особливої гордості. Якщо порівнювати із США, то число винаходів на одного громадянина в Україні за 1999—2002 рр. була меншою приблизно у 7 – 10 разів.

Якщо порівнювати з періодом радянських часів, то тоді Україна була лідером серед союзних республік за кількістю запатентованих винаходів: її частка від загальної кількості усіх радянських патентів становила майже 40 %, а частка у світовому інженерно-науковому потенціалі, за даними ЮНЕСКО, дорівнювала майже 7 %¹⁷¹.

Отже, на сучасному етапі Україна практично втратила свої позиції в інноваційній сфері. Нині її частка у світовому обсязі торгівлі наукомісткою продукцією складає приблизно 0,1 %, тоді як для Росії

¹⁶⁹ Річний звіт 2004. Державний департамент інтелектуальної власності. Офіційне видання. — К., 2005. — 92 с.

¹⁷⁰ Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. Праця, зазначена на стор. 98. — С. 17.

¹⁷¹ Приतिकіна О. Л., Праця, зазначена на стор. 69. — С. 38.

відповідний показник становить 0,3 %, США – 36 %. Через дефіцит коштів та дорожнечу патентної процедури, а також у зв'язку з затяжним процесом оформлення патенту, суб'єкти інноваційної діяльності не спроможні виділити на фінансування патентно-ліцензійної діяльності більшу суму грошових засобів. Зокрема, у Вінницькій області у 2004 р. фінансування наукових досліджень і розробок, порівняно з попереднім роком зменшилося з 970,6 тис. грн до 685,1 тис. грн, а у порівнянні з 2002 р. більш як у 6 разів. Якщо у 2002 р. витрати на придбання наукових досліджень і розробок здійснювало кожне друге промислове підприємство з тих, що займалися інноваційною діяльністю, то у 2003 р. лише кожне четверте підприємство, у 2004-у – кожне третє, проте, зважаючи на існуючу впродовж названих років тенденцію до зниження кількості інноваційно активних підприємств у Вінницькій області, число тих з них, що здійснювали витрати на дослідження і розробки постійно скорочувалось: у 2002 р. таких підприємств було 49, у 2003 р. – 21, у 2004 р. – 11. Значно – у 23 рази (з 11810,1 тис. грн до 512,8 тис. грн), скоротилися у 2003 р. у порівнянні з попереднім інноваційні витрати на технологічну підготовку виробництва, правда у 2004 р. вони знову збільшились майже у 4,7 рази і становили 2399,6 тис. грн. Якщо порівнювати з 1995 р., то кількість українських підприємств, які займаються дослідницькою і раціоналізаторською роботою, скоротилася більш ніж у 5 разів.

Невирішені проблеми у патентно-ліцензійній сфері експерти головним чином пов'язують з економічними і правовими аспектами. Так, недостатньо застережені права авторів об'єктів промислової власності: обов'язок роботодавця щодо виплати винагороди, можливості автора використовувати свій винахід, отримувати комерційну вигоду. Недостатньо розроблені проблеми оцінки вартості прав інтелектуальної власності, постановки їх на баланс як нематеріальних активів, внесення до статутних фондів підприємств тощо. Законодавство покладає на власника прав обов'язок щодо їхнього добросовісного використання, проте не надає жодних гарантій використання об'єктів, що отримали правову охорону. Більшість національних заявників і власників прав психологічно не готові займатися пошуком інвесторів і зацікавлених виробників, оскільки через нерозвиненість системи захисту інтелектуальної власності та недостатньо розвинену інфраструктуру не можуть в Україні реалізувати економічний потенціал

багатьох своїх розробок.

Особливо негативно позначається те, що права інтелектуальної власності набувають відчутного економічного значення при високому ступені матеріалізації науково-технічних рішень, що досягається лише при серійному випуску відповідної продукції, яка не забезпечується вітчизняним виробництвом. Тому не дивно, що ініціативу щодо захисту в Україні прав інтелектуальної власності перебирають на себе іноземні неурядові організації, які зацікавлені в доступі до внутрішнього споживчого ринку. Вони часто відкрито лобіюють інтереси певних зарубіжних виробничих чи торговельних корпорацій. Наочним прикладом такого лобіювання є потужний зовнішній тиск на Україну з приводу регулювання виробництва і розповсюдження оптичних дисків для лазерних систем зчитування. Проте, майже непомітна реальна допомога неурядових організацій у формі навчання та підвищення кваліфікації українських спеціалістів, безоплатної поставки апаратури і обладнання для виявлення і реєстрації піратських і контрабандних товарів тощо.

Таке становище в патентно-ліцензійній сфері показує, що в Україні ні все ще не створені сприятливі умови для розвитку інноваційної діяльності, і держава повинна задіяти і в цій галузі додаткові механізми стимулювання інноваційної і технологічної активності суб'єктів підприємницької діяльності та окремих винахідників, як це роблять промислово розвинені країни, впроваджуючи прогресивні форми і методи державного стимулювання винахідницької діяльності як підприємців, так і окремих винахідників. Серед основних таких форм заохочення, за визначенням міжнародного бюро Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), яка провела дослідження за матеріалами патентних відомств Австрії, Великобританії, Німеччини, Швеції, США і Японії, є такі¹⁷²:

- пряме фінансування, що сягає до 50 % від витрат на розробку винаходу;
- надання позик, зокрема без виплати відсотків (Швеція);
- дотації (практично всі країни);
- безоплатні позики (Німеччина);
- знижка державного мита для індивідуальних винахідників

¹⁷² Краснокутська Н. В. Праця, зазначена на стор. 45. — С. 430.

(Австрія, Німеччина, США та ін.);

– відстрочення сплати або звільнення від мита, якщо винахід стоується економії енергії (Австрія);

– безкоштовне ведення діловодства за заявками індивідуальних винахідників, безоплатні послуги патентних повірених (Нідерланди);

– використання системи субсидій з метою залучення окремих кваліфікованих спеціалістів до винахідницької діяльності.

На жаль, в Україні для розвитку винахідництва й інноваційної творчості не сформована відповідна база: Верховна Рада і уряд нині недостатньо ініціюють інноваційні технологічні зміни в економіці, не приділяють належної уваги механізмам економічної та моральної мотивації, іншим формам державної підтримки винахідництва.

Отже, огляд статистичних даних засвідчує: загалом стан інноваційної діяльності на вітчизняних підприємствах (як у Вінницькій області, так і в Україні у цілому) досі залишається незадовільним. Незважаючи на те, що питання ефективності інноваційної діяльності дедалі частіше стають предметом досліджень науковців і спеціалістів-практиків, цілісна комплексна система ефективного управління інноваційною діяльністю на підприємствах досі не вироблена.

Для стимулювання динамічного розвитку інноваційного підприємництва та підприємницької конкуренції не існує належної законодавчої й інституційної бази, уряд не заохочує бізнесменів працювати на ринку високих технологій, залишається низьким життєвий рівень громадян, що стримує інвестування у довгострокові проекти. Вагомою причиною несприйнятливості до інновацій і неспроможності їх використання є нерозвиненість економічного механізму управління. Для багатьох підприємців в Україні ризик втратити ринки збуту через торговельні обмеження є більшим, ніж через технологічну відсталість виробництва й гіршу якість продукції. Існує також чимало проблем, пов'язаних з обмеженістю доступу підприємців до кредитних і фінансових ресурсів, які можна отримати у більшості випадків лише на короткий термін, тоді як інноваційні процеси потребують довготермінового і масштабного фінансування.

Розв'язання суперечностей між необхідністю і можливістю (а то й бажанням) активно займатися інноваційною діяльністю відбувається на основі формування ефективної ринкової системи стимулювання розвитку інноваційного підприємництва.

2.3 Механізм ефективного стимулювання інноваційного підприємництва

Активність підприємницької діяльності перебуває в прямій залежності від економічних інтересів підприємця, формою прояву яких є система мотивів і стимулів. Через них виявляються потенційні здібності індивіда, які проявляються у конкретних його діях. Економічні стимули і мотиви, виступаючи на поверхні економічних відносин у вигляді різноманітних форм економічного стимулювання та заохочення, визначають напрям розвитку підприємницької діяльності. Відповідно, система стимулювання та заохочення виступає засобом безпосереднього спонукання суб'єктів до дій, до господарської активності. Тому, щоб активізувати дієві важелі впливу на економічні інтереси підприємця-новатора, потрібно вдосконалювати різні форми прояву і реалізації його економічних інтересів.

Поняття «прояв» означає дію чи процес, а «процес» – закономірну, послідовну зміну явища, його перехід в інше явище¹⁷³, чи сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення певних результатів, зокрема й виробничих¹⁷⁴. Прояв економічних інтересів підприємця можна тлумачити як процес, під час якого господарський суб'єкт досягає поставлених економічних цілей – конкретних результатів господарювання. Реалізація означає власне момент досягнення соціально-економічного результату. Для підприємця економічним результатом господарської діяльності є підприємницький дохід, зиск, підвищення продуктивності праці тощо. Активізація інноваційного підприємництва залежить від того, наскільки ефективно задіяні економічні стимули та сформована на їх основі система економічного стимулювання, матеріальної і моральної заінтересованості, через яку власне й відбувається прояв та реалізація потреб та інтересів господарського суб'єкта.

Ринкові відносини зумовлюють передусім значне посилення ролі системи економічного стимулювання у розвитку різноманітних форм та видів підприємницької діяльності.

¹⁷³ Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — [5-е изд.]. — М. : Политиздат, 1986. — 590 с.

¹⁷⁴ Український радянський енциклопедичний словник. — К. : Головна редакція української радянської енциклопедії. — Т 3. — 1987. — 735 с.

Активність інноваційного підприємництва визначається не лише спонукальними мотивами до нововведень, усвідомленням необхідності зміни застарілого обладнання з метою підвищення ринкової конкурентоздатності інноваційного підприємства, але й дієвою системою стимулів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва. Актуальність розгляду системи стимулів інноваційної активності зумовлена також необхідністю переорієнтації вітчизняної економіки у напрямі інноваційного розвитку як одного із стратегічних напрямів розвитку національної економіки¹⁷⁵. Це змушує самостійних господарських суб'єктів, що конкурують між собою, змінювати стереотипи своєї поведінки у сфері інноваційної діяльності.

Питання щодо створення передумов і системи стимулювання розвитку інноваційного підприємництва постають через зростання ролі інновації, яка, дещо відтіснивши інвестиції, виступає нині у якості головного чинника економічного зростання. Аналізу чинників активізації та зростання ефективності підприємницької діяльності в цілому й інноваційного підприємництва зокрема, їх впливу на поведінку виробників присвячена велика кількість наукових праць¹⁷⁶. Важливі положення, що розглядаються у цих публікаціях, потребують подальшого аналізу у зв'язку з динамічними змінами економічної ситуації в Україні, зокрема, у сфері базових економічних відносин – відносин власності. Адже, розмаїття відносин власності і організаційно-правових форм господарювання в ринковій економіці розширює економічну самостійність та свободу суб'єктів, створює сприятливі умови для підвищення активності інноваційної підприємницької діяльності у різних сферах та напрямках, сприяє підвищенню ефективності і конкурентоспроможності національної економіки.

Серед різноманітних форм власності, на думку західних економістів, вирішальний вплив на забезпечення самостійності господарських

¹⁷⁵ Утверджувати інноваційну модель економічних перетворень // Урядовий кур'єр. — 2003. — № 36. — 25 лютого.

¹⁷⁶ Верхован П. Предприниматель (Главы из книги) // Деловой мир. — 1991. — 2 ноября. — С. 2 ; Верхован Петер Х. Підприємець: його економічна функція та суспільно-політична відповідальність. — Б.м., 1994. — 59 с. ; Власова А. М., Інноваційний менеджмент: Навч. посібник / А. М. Власова, Н. В. Краснокутська. — К., 1997. — 92 с. ; Кокурин Д. И. Инновационная деятельность. — М. : Экзамен, 2001. — 575 с. ; Краснокутська Н. В. Праця, зазначена на стор. 45 ; Крупка М. І. Праця, зазначена на стор. 37 ; Лапко О. Праця, зазначена на стор. 38.; Сизоненко В. О. Підприємництво: Підручник — К. : Вікар: Знання, 1999. — 438 с.

суб'єктів справляє перш за все приватна власність¹⁷⁷. Приватна власність вважається також основою становлення системи мотивації підприємців і працівників¹⁷⁸. Адже ця власність може використовуватися не тільки для мети підприємництва, але й для благодійництва, особистого споживання послуг і товарів фізичними особами тощо¹⁷⁹.

У країнах з ринковою економікою (до яких віднедавна належить й Україна) право власності є одним із головних засад суспільного розвитку, і не випадково в ринкових умовах серед різноманітних форм власності переважає саме приватна. Адже приватна власність, будучи джерелом доходів для власника і основою, що забезпечує його незалежну поведінку, служить потужним стимулом до високоефективної діяльності тих господарських суб'єктів, що безпосередньо розпоряджаються власністю, тобто виступають справжніми господарями. Володіння і розпорядження власністю сприяє відродженню промисловості, підвищує зацікавленість до підприємницької діяльності, оскільки дозволяє повною мірою використати потенціал суб'єкта-власника і підприємця.

Для більшості підприємців робота пов'язана із їх власною справою, і працюють вони винятково на себе. А тому основні помисли підприємця з часом стають нерозривно пов'язаними з роботою. Як правило, у справі підприємця міститься відповідь на питання щодо спрямованості його економічних інтересів. Підприємець-власник не просто працює, він постійно «включений» у проблеми своєї фірми, щиро вболіває за них, прагне будь-що підвищити свою кваліфікацію і якість роботи. Власницька мотивація та інтелектуальний потенціал максимально реалізуються у сфері інноваційного підприємництва, насамперед на підприємствах малого бізнесу та інноваційно-впроваджувальних фірмах.

Власність, на думку автора, є внутрішнім стимулом, що змушує власника господарювати ефективно, раціонально використовувати наявні ресурси і час. Проте, в сучасних умовах значення інституту

¹⁷⁷ Роджерс Ф. Дж. ИБМ. Взгляд изнутри. Человек — фирма — маркетинг ; [пер. с англ.]. — М. : Прогресс, 1990. — 278 с. ; Самуэльсон П. Экономикс. Вводный курс. ; [пер. с англ.]. — М. : Прогресс, 1964.

¹⁷⁸ Будкін В. Передумови і результати трансформації власності у постсоціалістичних державах // Економіка України. — 2002. — № 5. — С. 76—83. — С. 78.

¹⁷⁹ Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика: Моногр. Праця, зазначена на стор. 30. — С. 74.

приватної власності не слід абсолютизувати. Зокрема, у країнах Заходу приватна власність нині втратила свій традиційний вплив на підприємництво хоча б через те, що для започаткування власної справи особа може брати банківські кредити тощо. Крім цього, суттєво змінилися функції приватної власності: від чисто економічних цілей і завдань вони еволюціонують до соціально-етичних¹⁸⁰. Це означає, що підприємництво все більше уваги повинно приділяти збільшенню робочих місць, підвищенню рівня кваліфікації працюючих тощо. У фаховому зростанні робітників найбільше зацікавлене інноваційне підприємництво.

Отже, становлення і розвиток підприємництва в цілому залежить не лише від стану приватної власності в державі, існують й інші внутрішні мотиви та стимули ефективною і активною економічною діяльністю суб'єктів господарювання, які, втім, тісно пов'язані з власністю. Зокрема, це прагнення до забезпечення економічної стабільності і сталого розвитку господарства. Прагнення підприємця до володіння стійкими позиціями на ринку, заінтересований творчий підхід, суспільне визнання і найголовніше – збереження розпочатої справи, на думку німецького економіста Петера Верхана, є найважливішими мотивами підприємницької діяльності¹⁸¹.

Щоб налагодити ефективне функціонування підприємства в умовах невизначеності економічної діяльності, підприємцеві треба нагромаджувати прибуток. За висловом одного з представників правління концерну «Дженерал Моторс», «прибуток тече туди, де є мізки». Заняття інноваційною діяльністю потребує від підприємця неабияких розумових здібностей і знань, зате дає змогу одержати інноваційний прибуток, який, таким чином, з одного боку є одним із найстабільніших джерел підприємницького доходу, а з іншого – потужним стимулом до ефективною інноваційною підприємницької діяльності.

Змушує розробляти і втілювати в життя інновації, займатись інноваційним підприємництвом також економічна конкуренція. На думку автора, здорова економічна конкуренція виступає одним з найсильніших об'єктивних стимулів до активної інноваційною підприємницької

¹⁸⁰ Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика: Моногр. Праця, зазначена на стор. 30. — С. 75.

¹⁸¹ Верхан П. Предприниматель (Главы из книги) // Деловой мир. — 1991. — 2 ноября. — С. 2.

діяльності, яка є запорукою економічного зростання, оскільки інновації стимулюють інвестиції, інвестиції – збільшення загального обсягу продукції, а, отже, і зайнятість. «Нововведення є основним фактором економічного росту, і саме гонитва за прибутком лежить в основі більшості нововведень», — стверджують Кемпбелл Макконнелл та Стенлі Брю¹⁸².

Конкуренція виступає ефективним координаційним інструментом, дійовим механізмом відтворення інноваційного потенціалу, узгодження економічних інтересів різних суб'єктів. Крім того, вона генерує ділові стимули для того, щоб підтримувати ініціативний характер інноваційної діяльності, здійснювати науково-технічне оновлення виробництва, а економічним агентам забезпечує реальні можливості вільного вибору господарського маневру, культивує ринковий компонент практичних навичок і знань¹⁸³.

Конкуренція – стимул розвитку інноваційного підприємництва. Вона змушує виробників постійно шукати прогресивніші способи організації виробничої діяльності, можливості втілення нової техніки та новітніх технологій, вишукувати альтернативні варіанти використання ресурсів тощо. Бажання одержати вигоду штовхає підприємця до виробництва продукції, що найкраще задовольняє суспільні потреби. Якщо ринок сигналізує виробникам товарів і власникам ресурсів про бажання споживачів, то конкуренція сприяє тому, щоб ці бажання задовольнялися найбільш повно. Економічна конкуренція діє як невидимий контролер ринкової економіки, ключовою постаттю якої є підприємець. Вона стимулює зростання масштабів виробництва, зниження виробничих витрат, покращення якості продукції. «Фірми і постачальники ресурсів, котрі домагаються вигоди для себе і діють в межах гостроконкурентної ринкової системи, одночасно, — ніби керовані «невидимою рукою», — сприяють забезпеченню державних або суспільних інтересів»¹⁸⁴. Конкуренція встановлює межі для реалізації особистих економічних інтересів як покупцями, так і продавцями, перешкоджає господарським суб'єктам нехтувати інтересами споживачів, коли вони намагаються збільшити свою особисту

¹⁸² Макконнелл К. Р. Праця, зазначена на стор. 86. — Т. 2. — С. 184.

¹⁸³ Осецький В. Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики. — К. : ІАЕ УААН, 2003. — 413 с. — С. 72.

¹⁸⁴ Макконнелл К. Р., Праця, зазначена на стор. 86. — Т. 1. — С. 87.

вигоду.

Коли економічна конкуренція затухає, власник чи керівник підприємства, відчуваючи певні монопольні переваги і можливість діяти виходячи виключно з власних інтересів, досить часто вдається до підвищення ціни на свої товари, а його мотиви до підвищення якості, розширення асортименту і постійного оновлення продукції з метою кращого задоволення потреб споживачів поступово згасають. Зменшується, а то й зникає зовсім, інтерес до заняття інноваційною діяльністю, і тоді «приватні інтереси стають тією «невидимою п'ятою», що розтоптує загальне благо»¹⁸⁵. Але, коли на ринку знову з'являється економічна конкуренція, прагнення окремих осіб до особистої вигоди скеровується нею таким чином, що це ефективніше служить інтересам суспільства, ніж коли б люди у своїй діяльності безпосередньо керувалися суспільними інтересами¹⁸⁶.

В умовах конкурентної боротьби підприємець, будучи зацікавленим у продовженні економічної діяльності, змушений проявляти постійну турботу про вдосконалення виробництва, покращення якості продукції, освоєння нових технологій і випуску нових товарів з покращеними споживчими властивостями. Конкуренція виконує роль економічного каталізатора виявлення справжніх підприємців, змушує проявляти кмітливість, бути новатором, йти на ризик. Якщо власник капіталу не має достатніх підприємницьких здібностей, або просто не бажає особисто займатися підприємницькою діяльністю, то конкуренція вимагає, щоб він найняв менеджера, тобто передав право розпоряджатися його власністю найманому підприємцеві, який відповідатиме перерахованим вище вимогам.

Отже, економічна конкуренція – потужний спонукальний мотив розвитку інноваційного підприємництва. Виробники і споживачі, які використовують застарілу техніку і технологію, зрештою одержують диференційні збитки, у результаті чого вимушені скорочувати витрати виробництва на основі освоєння інновацій. Підприємницькі фірми, що першими освоїли ефективні інновації, мають можливість знизити собівартість і, відповідно, ринкову ціну на свою продукцію (товари, послуги), внаслідок чого зміцнюють свої позиції у конкурентній

¹⁸⁵ Один мир для всех. Контуры глобального сознания: [пер. с нем.]. — М. : Прогресс, 1990. — 216 с. — С. 145.

¹⁸⁶ Смит А. Праця, зазначена на стор. 20. — С. 332.

боротьбі з фірмами, які пропонують традиційні товари-субститути. Розвиток конкуренції ініціює спроби винайдення та втілення у практику чогось принципово нового, що викликає зміни в структурі економіки, сприяє появі нових товарів, технологій і виробництв.

Такі внутрішні стимули активізації інноваційного підприємництва, як володіння власністю, прагнення зайняти монопольні позиції на ринку, здобути перемогу в конкурентній боротьбі з метою забезпечити економічну стабільність чи зберегти розпочату справу, доповнюються зовнішніми, роль яких виконує система державного економічного стимулювання та матеріальної і моральної заінтересованості. За допомогою такої системи держава чинить вплив на актуальні потреби підприємця і спрямовує його діяльність у потрібному для неї напрямі – напрямі інноваційного розвитку.

Необхідність стимулювання з боку державних органів підвищення активності та ефективності діяльності інноваційного підприємництва зумовлена цілим рядом причин:

- значним посиленням ролі інтенсивних чинників розвитку виробництва, що ґрунтуються на застосуванні останніх досягнень у всіх сферах економічної діяльності;

- зростанням ролі науки і освіти у підвищенні ефективності розробок і освоєнні інновацій;

- необхідністю прискорити впровадження винаходів і розробок та одночасно суттєво скоротити терміни створення і освоєння нової техніки, технології тощо у зв'язку з швидкими темпами морального старіння техніки і технології;

- підвищенням вимог до технічного рівня виробництва та ін.

Важливе місце в системі економічного стимулювання відводиться фінансовим важелям¹⁸⁷, оскільки інтерес підприємця орієнтований перш за все на одержання фінансового результату – різних форм доходу (прибутку, дивідендів, відсотків, рентних платежів тощо).

З метою підвищення мотивації високопродуктивної і високоякісної праці ринкова економіка вимагає максимально ефективного використання системи фінансових важелів та інструментів – цін, податків, зборів, мита, норм, пільг, заохочувальних фондів, премій,

¹⁸⁷ Юркевич О. М. фінансовий механізм сприяння розвитку інноваційної діяльності // Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць. — Вип. 9 (28). — К., 2003. — С. 19-22. — С. 20.

штрафів, дотацій, субсидій, відсотків, тарифів та ін. Розробка і застосування фінансових важелів повинна базуватися на врахуванні економічних інтересів всіх зацікавлених сторін – держави, підприємств та організацій, населення, а не виходити з вигідності їх для якогось одного із суб'єктів фінансових відносин.

Особливо велике значення у стимулюванні економічного розвитку взагалі й інноваційного, зокрема, має такий фінансовий важіль як податкове навантаження, податкова пільга. Податки інколи називають основою непрямого стимулювання інновацій¹⁸⁸. За їх допомогою держава мобілізує кошти для виконання покладених на неї суспільством функцій, і водночас податки служать вагомим інструментом впливу на ефективність підприємницької діяльності, інвестиційну та інноваційну активність. Величина податку впливає на пропорції нагромадження та споживання, на раціональність використання виробничих ресурсів.

Величина прибутку, що залишається в розпорядженні підприємця після сплати податків, має визначальний вплив на потенційні можливості здійснення ним інноваційної діяльності. Держава може збільшити розмір фінансування інноваційної діяльності не лише прямим способом – через цільове спрямування бюджетних коштів, але й впливаючи на інтереси підприємця опосередковано – знижуючи ставку податку на прибуток.

Як показує досвід промислово розвинених країн, податкові пільги, які застосовуються при стимулюванні інвестиційної діяльності підприємств, опосередковано стимулюють розвиток інноваційної діяльності. Адже збільшуються капіталовкладення в основний капітал, за рахунок чого, як правило, відбувається оновлення основних фондів, обладнання, що спричинює відповідні позитивні якісні зміни у виробленій на оновленому обладнанні продукції. Промислово розвиненими країнами з метою стимулювання інноваційної діяльності використовуються різні види податкових пільг. Зокрема, для підвищення конкурентоспроможності підприємствам, що здійснюють технологічну модернізацію, дається право на одержання дослідницького інвестиційного податкового кредиту, що надається у вигляді відстрочення податкових платежів у частині витрат з прибутку, який використову-

¹⁸⁸ Завлин П. Н. Обеспечение стимулирования инновационной деятельности // Проблемы науки. — 1999. — № 10. — С. 15.

ється підприємством на інноваційну діяльність. Певна сума нарахованого податку на прибуток підприємства вираховується і залишається на підприємстві на визначений термін, за який воно повинно встигнути закінчити модернізацію виробництва й отримати прибуток від інноваційної діяльності.

У Великобританії ще в середині 40-х років були введені «першочергові знижки», які надавалися підприємствам у перший рік експлуатації машин, обладнання та промислових споруд. Пізніше ці знижки збільшилися, і у 70—80 роки їх величина сягала 50 % вартості нових машин і обладнання. У Канаді теж запроваджені інвестиційні знижки, величина яких коливається, залежно від територіального розташування підприємства, від 10 до 15 відсотків вартості нових машин і устаткування. А в Японії промислові підприємства мають право вираховувати з суми податку на прибуток 7 % і спрямовувати ці кошти на придбання новітнього устаткування, призначеного для проведення інноваційних досліджень і розробок. До того ж, така податкова пільга застосовується як для великих, так і середніх та малих фірм, які оснащуються сучасним обладнанням. У США малі інноваційні фірми сплачують податки за ставкою на 25 % меншою, ніж інші малі підприємства¹⁸⁹.

Практично в усіх промислово розвинених країнах з метою створення стимулів для фінансування підприємствами власних наукових програм, результати яких не можуть окупитися протягом короткострокового періоду діяльності, застосовується такий вид пільги, як «податковий кредит на приріст науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт (НДДКР)» (дослідницький податковий кредит). Сутність цієї податкової пільги полягає в тому, що підприємству надається право вираховувати з податку на прибуток певну суму, величина якої визначається приростом нинішніх витрат підприємства на НДДКР відносно аналогічних витрат у попередньому періоді. Максимальна сума, яку дозволяється вираховувати, визначається в абсолютній цифрі чи у відсотках до загальної суми податкових зобов'язань (податку на прибуток) підприємства.

З метою здійснення стимулюючого впливу на інноваційне підприємництво ряд країн Західної Європи застосовують такі пільги на

¹⁸⁹ Кокурин Д. И. Праця, зазначена на стор. 119.

оподаткування прибутку, як «податкові канікули», які надаються підприємствам, що освоюють інноваційні проекти; пільгове оподаткування дивідендів на акції інноваційних організацій, з метою стимулювання їх придбання юридичними і фізичними особами; ув'язування розміру податку з приростом інноваційних витрат; пільгове оподаткування прибутку, одержуваного за винаходи, ноу-хау, інші види інтелектуальної діяльності; зменшення суми податку з прибутку на величину вартості приладів і обладнання, що передається навчальним закладам, науково-дослідним інститутам тощо¹⁹⁰.

У багатьох країнах податок на прибуток може сплачуватися не лише окремою фірмою, але й материнською компанією (якщо така є), що на практиці дає змогу знизити базу оподаткування¹⁹¹.

Отже, система оподаткування розвинених країн побудована так, щоб постійно заохочувати підприємницьку ініціативу, інвестиції, впровадження інновацій.

Враховуючи досвід цих країн, для стимулювання розвитку інноваційної діяльності на малих та середніх підприємствах і окремими інвесторами в Україні, на думку автора, потрібно запровадити:

- пряме фінансування, як у Франції, США та інших країнах, де його розмір сягає 50 % від витрат на створення нової продукції та технології;

- надання позик, зокрема без виплати відсотків, що широко застосовується у Швеції;

- дотації, які у якості стимулів розвитку інноваційної діяльності використовують практично всі розвинені країни;

- створення фондів втілення інновацій з врахуванням можливого ризику, що набуло поширення у Великобританії, Німеччині, Франції, Швейцарії та Нідерландах;

- надання безповоротних позик, що практикується у Німеччині, де вони сягають 50 % витрат на впровадження новинок;

- зниження державного мита для індивідуальних винахідників, що використовують такі країни як Австрія, Німеччина, США та ін.;

¹⁹⁰ Сизоненко В. О. Праця, зазначена на стор. 119. — 438 с. ; Стратегическое планирование: Учебник / — М. : Ассоциация авторов и издателей «Тандем», 1999. — 438 с.

¹⁹¹ Литвиненко Є. О. Податкове стимулювання розвитку промислового виробництва // Фінанси України. — 2004. — № 4. — С. 69-75. — С. 75.

– відстрочення сплати мита чи звільнення від нього, якщо винахід стосується економії енергії (застосовує Австрія);

– безплатні послуги патентних повірених (надаються у Нідерландах).

Особливо велика увага промислово розвиненими країнами приділяється розвитку венчурних підприємств, яким надається вагома підтримка.

Здійснення перерахованих вище заходів дозволило б активізувати інноваційну підприємницьку діяльність в Україні. Та, на жаль, ряд головних положень Закону України «Про інноваційну діяльність» щодо надання податкових та митних пільг підприємствам, які випускають інноваційну продукцію, ще одразу після його прийняття були призупинені і, так і не набравши чинності, нині повністю скасовані. Це свідчить про недооцінку Урядом і Верховною Радою України ролі інноваційної діяльності у розвитку економіки та стимулюючої ролі податку як інструмента, що здатен активізувати діяльність інноваційного підприємництва.

Але треба сказати, що податкові пільги на інноваційну діяльність в Україні все-таки існують. Зокрема: від сплати податків звільняються державні навчально-виховні заклади, наукові установи і організації, діяльність яких повністю чи частково фінансується з бюджету. Прибуток (дохід) дослідно-конструкторських, конструкторсько-технологічних організацій та дослідних виробництв при цих установах оподатковується у розмірі 25 % від ставки податку, встановленого для підприємств в Україні; у розмірі 50 % від ставки податку оподатковується прибуток (дохід) дослідних заводів, частка дослідної продукції яких становить не менше 80 %; звільняються від сплати податку державний фонд фундаментальних досліджень та інноваційні фонди, які зареєстровані в установленому порядку, а оподаткований прибуток підприємств та об'єднань, що здійснюють добровільні внески до цих фондів, зменшується на суму таких внесків. Спеціальний режим оподаткування поширювався донедавна і на інноваційні проекти технопарків, які зареєстровані і діють відповідно Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяль-

ності технологічних парків»¹⁹². Після того, як спеціальний режим інноваційної діяльності технопарків та спеціальних економічних зон (СЕЗ) навесні 2005 року був скасований, Верховна Рада України 12 січня 2006 року після повторного розгляду прийняла в новій редакції Закон України (№ 3333-IV) «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших законів України»¹⁹³, який підписав Президент України. Цей Закон знову визначає низку заходів державної фінансової підтримки, цільового субсидування та кредитування технопарків, фактично повертає пільги 16 технопаркам.

Але в цілому система оподаткування в Україні недостатньо спрямована на стимулювання розвитку інноваційного підприємництва. Практично відсутній механізм заохочення інвестування частин прибутку у виробництво, не створено стимулів щодо науково-дослідних та проектно-конструкторських робіт. Існує значна неадекватність між наявними джерелами фінансування та потребами інноваційного розвитку. Традиційні засоби фінансування непристосовані до впровадження інновацій. Це особливо стосується ранніх стадій інноваційного циклу.

Розвиток податкової системи має будуватися на науково обґрунтованих принципах і враховувати зарубіжний досвід з питань оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності. При її вдосконаленні треба зосередити увагу на підвищенні стимулюючої ролі податку в цілому і домогтися, щоб податки виконували всі властиві їм функції, зокрема, регулятивну і стимулюючу. Систему податкових пільг, на наш погляд, потрібно диференціювати залежно від наукомісткості виробництва, типу обладнання (на користь науково-дослідного), території, на якій розгортається інноваційне підприємництво та формується інноваційна інфраструктура (дослідницькі центри, інноваційні інкубатори, технопарки, технополіси тощо), враховуючи рівень розвитку окремих регіонів та їх розташування. Сьогодні ж пільги почасти надаються тим підприємствам, які демонструють гірші показники діяльності, що є

¹⁹² Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяльності технологічних парків» // Відомості Верховної Ради. — 1999. — № 40. — С. 363.

¹⁹³ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших законів України» // Голос України. 03.02.2006 — № 21.

абсолютно нелогічним з макроекономічної точки зору. Неефективні суб'єкти господарювання підтримуються державою з метою збереження робочих місць та забезпечення хоча б мінімальних податкових надходжень завдяки включенню окремих податків у ціну продукції, що виробляється. Разом з тим, значно знижена кількість пільг, що надаються підприємствам машинобудування, що не завжди себе виправдовує, адже саме машинобудування створює значну кількість кінцевої вартості і характеризується схильністю до впровадження інновацій. Отже, така практика суперечить курсу на інноваційне оновлення промисловості, спричинює невиправдане скорочення надходжень до бюджету, зрештою порушує принцип дотримання справедливості оподаткування.

Податкові пільги повинні носити цільовий характер, і право на них має бути закріплено законодавчо. Вони мають надаватися підприємствам, які виконують державні умови щодо пріоритетного розвитку промисловості: реалізують продукцію на експорт, впроваджують інновації, демонструють кращі показники ефективності господарювання, забезпечують високу якість виробленої продукції тощо. При вдосконаленні податкового законодавства потрібно звернути увагу й на інші проблеми, зокрема такі, як:

- послаблення податкового тягара на платника податку, насамперед на виробника товарів;
- перегляд надання податкових пільг з метою їх обмеження, щоб всі підприємницькі структури були у рівних умовах діяльності, а також створення ефективних стимулів інноваційної діяльності;
- забезпечення стабільності й простоти у сплаті податків;
- уникнення подвійного оподаткування;
- посилення відповідальності за несплату податків тощо.

Що стосується встановлення норм амортизаційних відрахувань та визначення методів нарахування амортизації, то нині їх наукове обґрунтування має дуже важливе значення у зв'язку з застосуванням прискореної амортизації. Адже, як необґрунтоване збільшення, так і зменшення норм амортизації має негативні наслідки для розвитку інноваційної діяльності. У високорозвинених країнах норми амортизації нині виконують функцію створення передумов прискорення обігу основного капіталу і виступають стимулом для підприємств, які проводять активну політику технічного оновлення. Наприклад, в

Японії дозволяється у перший рік виробництва окремих особливо важливих виробів отримати до 25 % вартості такої продукції за рахунок амортизаційних відрахувань¹⁹⁴. Саме за рахунок амортизації у розвинених країнах формується до 70—80 % інновацій¹⁹⁵.

В умовах ринкової економіки велике значення мають такі види фінансових стимулів, як заохочувальні фонди, що утворюються з прибутку підприємства, бюджетне фінансування інноваційного напряму розвитку економіки та тих підприємств, чия діяльність має важливе соціально-економічне значення, фінансування підготовки та перепідготовки кадрів. Важливе місце належить також фінансовим санкціям, які покликані посилити матеріальну відповідальність суб'єктів господарювання за виконання взятих на себе зобов'язань (виконання договорів, сплати податків тощо).

Все вищесказане підтверджує те, що одним з наймогутніших важелів заінтересованості підприємця у вдосконаленні й оновленні виробничого процесу, підвищенні продуктивності праці, якості вироблених товарів та зниження їх собівартості виступає додаткова величина одержуваного прибутку. Від розміру прибутку, залежить його добробут і стабільність розвитку підприємства. До того ж, добробут підприємця і стабільність діяльності фірми взаємопов'язані, що змушує підприємця використовувати одержаний прибуток не лише на задоволення особистих потреб, а й здійснювати інвестиції у нововведення, займатися вдосконаленням системи оплати праці працівників підприємства тощо.

Заробітна плата, будучи формою стимулювання праці найманих працівників, має двояке значення у зростанні результатів господарської діяльності підприємства.

З одного боку, підвищення зарплати автоматично призводить до зменшення прибутку, отже й коштів, що виділятимуться на розширення випуску продукції.

Але з іншого боку, підвищення рівня оплати праці сприяє зростанню зацікавленості працівників підприємства у високоєфективній праці, підвищенню продуктивності праці і приводить до зменшення

¹⁹⁴ Литвиненко Є. О. Праця, зазначена на стор. 127. — С. 38.

¹⁹⁵ Рудченко О. О. Актуальні питання відтворення основних фондів та активізації інвестиційної діяльності в економіці України / О. О. Рудченко, Н. І. Омелянчик, В. Г. Федоренко // Інвестиції: практика та досвід. — 2003. — № 16. — С. 20.

собівартості виробленої продукції. А це сприяє збільшенню обсягів виробництва та пропозиції товарів на ринку.

На жаль, існуючі в нашій країні високі відрахування з фонду оплати праці до бюджетних фондів (понад 40 %) ¹⁹⁶ не дозволяють підвищити заробітну плату. Інноваційна творчість має слабку мотивацію. Триває процес виїзду перспективних учених (віком до 50 років) за кордон, середній вік докторів і кандидатів наук дедалі збільшується. Вчені, які працюють у корпоративній науці, створюють інноваційну продукцію і власною працею забезпечують упровадження результатів науково-технічної творчості у виробництво, не мають відповідного обсягу соціальних гарантій та не можуть розраховувати на підвищену пенсію ¹⁹⁷. Прийняті останнім часом рішення про зниження ряду податкових ставок (зокрема, доходи фізичних осіб оподатковувалися до 2007 року за ставкою 13 %, правда з 1 січня 2007 року – 15 %, прибутки підприємств – 25 %, ПДВ – за ставкою 20 %) є, на наш погляд, лише першими кроками до зміни ситуації з оплатою праці впродовж ближчих років на краще.

Провідні фірми високорозвинених країн всіляко використовують заробітну плату та інші грошові винагороди в якості стимулу інноваційної діяльності. Наприклад, корпорація «Minnesota Mining and Manufacturing» впровадила систему «подвійної драбини», або «двох напрямів у кар'єрі» ¹⁹⁸. Такими напрямками є адміністративна або науково-інженерна лінії для тих працівників, які зайняті у сфері НДДКР. Працівник, який не проявляє схильності до адміністративної роботи, може одержати посадове підвищення при значному вкладі в досягнення інноваційного успіху фірми. Першим рівнем в ієрархії науково-інженерних посад (як для учених зі ступенем, так і без них) є посада «спеціаліст», другим – «старший спеціаліст», третім – «учений відділення» і четвертим – «корпоративний учений». А ті, що мають ще й здібності до адміністративної роботи, можуть займати і адміністративні посади – «майстер лабораторії», «менеджер з технології дослідження», «менеджер лабораторії», «директор». Найвищий рівень

¹⁹⁶ Литвиненко Є. О. Праця, зазначена на стор. 127. — С. 71.

¹⁹⁷ Захарін С. В. Інвестиційне забезпечення економічного розвитку // Фінанси України. — 2004. — № 10. — С. 72—81. — С. 77.

¹⁹⁸ Грачев М. Суперкадры. Управление персоналом в международной корпорации. — М. : Дело ЛТД, 1993. — 208 с.

по науково-інженерній лінії – «корпоративний вчений», відповідає вищій адміністративній посаді – директора відділення, підрозділу.

У науково-дослідній сфері таких корпорацій, як «Дженерал електрік», «Крайслер», «Полароїд» та інших розмір заробітної плати встановлюється за методом «кривих досвіду». Суть цього методу полягає в тому, що величина оплати праці розглядається як функція від стажу роботи працюючого, рівня його кваліфікації, досвіду роботи тощо¹⁹⁹. Крім того, у багатьох зарубіжних фірмах запроваджені додаткові виплати, премії, пільги, які максимально орієнтовані на виконання завдань організації і досягнення високих кінцевих результатів інноваційного процесу, активізацію творчої діяльності науково-технічних працівників.

Так, у компанії «ІБМ» діє система винагород наукових співробітників за окремі досягнення, що виходять за межі звичайних вимог до виконуваної роботи. Зокрема, за визначні інновації сплачується сума від \$2,5 до 10 тис. (щороку видається близько 40 таких винагород); за ефективне застосування розроблених ідей, що позначилось на суттєвому збільшенні прибутку чи зменшенні витрат, передбачені винагороди теж у розмірі від \$2,5 до 10 тис.; за винаходи, що одержали патенти, винагорода встановлена у сумі від \$2,4 тис. Подібні методи мотивації до інноваційної творчості шляхом збільшення заробітної плати та надання певних гарантій щодо просування по службі використовують й інші великі промислові компанії США, Японії, Великобританії та інших країн.

Отже, до чинників, що впливають на активність функціонування інноваційного підприємництва, треба віднести кількість і науковий рівень працівників, зайнятих у всіх сферах економіки країни, і особливо тих, що визначають економічне зростання. Звичайно, що розвиток інноваційного підприємництва залежить і від рівня освіти працездатного населення, підготовки наукових кадрів, які спроможні не лише запропонувати інноваційні ідеї, але й вміють реалізовувати їх практично. Недарма сьогодні багато країн намагаються переманити висококваліфіковані наукові кадри. Це дозволяє їм зменшити витрати на їх підготовку і водночас прискореними темпами розвивати НТП та

¹⁹⁹ Современный бизнес: Учебник в 2 т. Т.1. ; [пер с англ.] / Под ред. Д. Дж. Речмена, М. Х. Мескона, К. Л. Боуви, Дж. В. Тилла. — М. : Республика, 1995. — С. 370-371.

інноваційне підприємництво.

Важливою умовою активізації інноваційної діяльності в країні також є турбота про інноваційну культуру суспільства: підтримка наукових видавництв, наукових та науково-популярних видань, розширення освітніх програм у засобах масової інформації, підвищення рівня навчального та наукового процесу, забезпечивши його сучасними комп'ютерними технологіями тощо.

Отже, науковий рівень працівників виробничої і соціальної сфер та загальний рівень знань всього працездатного населення, поряд з наявністю та доступністю інноваційних фінансових ресурсів і сприятливим інноваційним кліматом (системи соціально-економічних і законодавчих установ, які підтримують інноваційну діяльність, зокрема інноваційне підприємництво) – належать до важливих інноваційно-утворювальних чинників. До універсальних фінансово-кредитних важелів інноваційного розвитку української економіки Михайло Крупка²⁰⁰ відносить:

- поширення венчурних механізмів освоєння нововведень;
- сприяння залученню приватних інвестицій у сферу НДДКР та освоєнню нових технологій;
- вирівнювання і збільшення інноваційного потенціалу регіонів шляхом активізації наявних у них науково-технічних ресурсів;
- використання можливостей технологічних трансфертів у національних і міжнародних масштабах.

На інноваційну діяльність впливає досить багато чинників, які не лише сприяють її розвитку, але й перешкоджають йому. Серед них техніко-економічні, юридичні, організаційно-управлінські та соціально-психологічні чинники²⁰¹.

Об'єднавши основні чинники активізації інноваційного підприємництва за певними ознаками, ми представили їх класифікацію у таблиці 2.1, у якій чинники розділені на дві групи: на ті, що заважають успіху інноваційного підприємництва, та на ті, що створюють передумови такого розвитку. При цьому ми виходили з того, що основним носієм інновації є індивідуум, особистість, і саме їй належить головна роль в активізації інноваційної діяльності.

²⁰⁰ Крупка М. І. Праця, зазначена на стор. 37. — С. 60.

²⁰¹ Власова А. М. Праця, зазначена на стор.119. — С. 30.

Оскільки формування, функціонування і розвиток соціально-економічної системи відбувається завдяки діяльності особистого фактора виробництва то, відповідно, при управлінні інноваціями саме людина, а не техніко-технологічні чинники, потребує до себе найбільшої уваги. Адже за Йозефом Шумпетером, головна внутрішня причина економічного розвитку пов'язана з творчістю людини, а новатори-підприємці – це ті, котрі здатні перетворювати нові ідеї в ефективні економічні рішення²⁰².

Таблиця 2.1 — Чинники позитивного та негативного впливу на розвиток інноваційного підприємництва в Україні

Класифікація чинників	Чинники, що перешкоджають розвитку інноваційного підприємництва	Чинники, що створюють передумови розвитку інноваційного підприємництва
1	2	3
1. Організаційно-економічні	Нерозвиненість ринку, дефіцитність товарів, нестача інвестиційних ресурсів для фінансування інноваційних розробок і проектів, відсталість матеріальної і науково-технічної бази, відсутність резервних потужностей, домінування спрямованості економічних інтересів підприємця на поточне виробництво.	Домінування приватної власності, наявність здорової економічної конкуренції між товаровиробниками, необхідної господарської та науково-технічної інфраструктури, мережі комунікацій, резерву фінансових ресурсів та матеріально-технічних засобів, прогресивних технологій, орієнтація економічних інтересів підприємця на ринок, на задоволення запитів споживача.
2. Фінансово-кредитні	Нестача та недоступність фінансових ресурсів, не чинність законодавчих положень щодо оподаткування підприємств, що випускають інноваційну продукцію, недосконалість системи оподаткування, існуючі високі відрахування з фонду оплати праці.	Державна фінансова підтримка інноваційного бізнесу, запровадження дієвої системи податкових пільг, здійснення ефективної політики прискореної амортизації, надання державних гарантій в інвестиційних кредитах, пільгових позик, створення інноваційних фондів, сприяння організації та діяльності комерційних інноваційних банків, заохочення системи пільгового страхування ризиків інноваційного підприємництва.

²⁰² Шумпетер Й. Праця, зазначена на стор. 27.

Продовження таблиці 2.1

1	2	3
3. Політико-правові	Мінливість і нестабільність вітчизняної законодавчої бази, існування обмежень з боку податкового, патентно-ліцензійного законодавства, блокування дії деяких статей Законів України «Про інноваційну діяльність», «Про оподаткування прибутку підприємств».	Наявність прийнятих законодавчих та нормативних актів, що гарантують однакові «правила гри» для всіх учасників ринкових відносин, існування законодавчих пільг та адміністративних важелів, що заохочують підприємницьку інноваційну діяльність, підтримку фундаментальних досліджень та інноваційного підприємництва з боку уряду, визнання інноваційного розвитку як пріоритетного напрямку економічної політики держави.
4. Управлінські	Надмірно централізована структура та авторитарний стиль управління, переважання вертикальних потоків інформації, орієнтація виробників лише на уже існуючі ринки і короткострокову окупність інвестицій, неузгодженість інтересів учасників інноваційних процесів.	Гнучкість організаційної структури підприємств, демократичний стиль управління, переважання горизонтальних інформаційних потоків, ретельне бізнес-планування, залучення до роботи над інноваційним проектом всіх підрозділів підприємства, починаючи з ранніх стадій.
5. Соціально-психологічні	Острах і опір змінам, що можуть спричинити негативні наслідки для колективу підприємства, небажання змінювати існуючі способи діяльності, робочі місця, поведінку і традиції, боязнь невизначеності, невдач.	Формування позитивної суспільної думки щодо підприємницької діяльності, моральне заохочення учасників інноваційного процесу, забезпечення умов самореалізації, заохочення талановитих винахідників і менеджерів, працівників з творчим мисленням і широким світоглядом, створення нормального психологічного клімату в колективі підприємства.

Із Йозефом Шумпетером погоджується Пітер Друкер, який пише, що становлення та розвиток нового постіндустріального суспільства можливе лише за досить високого рівня добробуту населення і творчої

активності сучасної інтелектуальної особистості²⁰³.

Низька зарплата звужує внутрішній ринок і обмежує попит на національну продукцію. У конкурентному середовищі низький рівень зарплати відповідає низькокваліфікованій і непродуктивній праці. Зважаючи на те, що в моделі інноваційного розвитку складова доданої вартості, яка формується внаслідок діяльності людського капіталу, є достатньо значною, саме висока вартість праці є запорукою високої ефективності виробничого процесу, тоді як низька зарплата робить позиції вітчизняних виробників незахищеними відносно іноземних конкурентів. Зростання доходів сприяє підвищенню продуктивності праці, останнє – ефективному використанню ресурсів. Посилення платоспроможності споживачів та вивільнення внутрішніх ресурсів при створенні позитивної мотивації до підвищення ефективності суспільної праці становить базу для опанування моделлю інноваційного розвитку, нарощування виробництва у високотехнологічних галузях, в тому числі – інформаційних технологіях. Останні повинні стати потужним інструментом перетворення країни на високотехнологічну, конкурентоспроможну державу.

Висновки до розділу

1. Основним спонукальним мотивом підприємця до творчої і продуктивної господарської діяльності є його економічний інтерес, джерелом якого виступає потреба. Під впливом економічних потреб та інтересів формуються різноманітні мотиви, стимули, система матеріального і морального стимулювання, сукупність яких утворює складний мотиваційний механізм підприємницької діяльності. Економічні потреби та інтереси підприємця слугують внутрішніми чинниками його мотиваційного механізму, а різноманітні стимули та система стимулювання – зовнішніми.

2. Роль системи стимулювання розвитку інноваційного підприємництва значно зростає в сучасних умовах посилення ваги інтенсивних факторів розвитку економіки, що ґрунтуються на застосуванні останніх досягнень НТП у всіх сферах господарської діяльності, зростання важливості науки і освіти в розробці й освоєнні інновацій, прискорення процесу морального старіння техніки і технології. Це зумовлює

²⁰³ Druker P. Management Challenges for the 21st Century. — Harperbusiness, 1999. — 207 p.

підвищення вимог до технічного рівня виробництва та активізацію діяльності інноваційного підприємництва, що, у свою чергу, потребує вдосконалення різних форм прояву і реалізації економічних інтересів підприємця, від яких безпосередньо залежить підприємницька активність, мотиваційного механізму інноваційної діяльності в цілому.

3. Порівняльний аналіз інноваційної діяльності в Україні і світі за останнє десятиліття засвідчує значне технологічне відставання нашої країни від країн, що належать до світових лідерів, причому воно продовжує зростати, адже у зв'язку з прискоренням конкуренція на світовому ринку з року в рік загострюється і здобути в ній перемогу в змозі лише ті фірми та країни, у яких могутнім каталізатором економічного розвитку служить інноваційна діяльність і великими темпами розгортається науково-дослідна сфера, тоді як у нас досі: для більшості вітчизняних підприємств використання інновацій не стало головним фактором їх розвитку; наукова сфера не входить у систему державних пріоритетів; зростає залежність вітчизняної економіки від імпорту нових технологій; продовжується зниження частки ВВП у НДДКР, великою залишається еміграція вітчизняних вчених.

4. Головними причинами незадовільного стану інноваційної діяльності підприємств України, і Вінниччини зокрема, є такі: нестача власних коштів підприємств; недостатня державна підтримка інноваційної діяльності, передусім науки, освіти, наукових фундаментальних і прикладних досліджень; невирішеність багатьох питань у патентно-ліцензійній сфері; недосконалість механізмів економічної і моральної мотивації винахідництва; відсутність належної законодавчої і загалом інституційної бази розвитку інноваційного підприємництва, незацікавленість банківської системи у фінансуванні інноваційної діяльності і в цілому виробничої сфери. Це призвело до загострення суперечностей, властивих для періоду становлення національної інноваційної системи, зокрема: між низькою інновативністю української економіки та високою енергомісткістю промислового виробництва; між необхідністю сприйняття економікою науково-технологічних розробок і можливістю та бажанням більшості підприємств займатися інноваційною діяльністю; між фондом споживання і фондом нагромадження через скорочення довгострокових витрат на оновлення виробничої бази, використання застарілої технології, намагання збільшити сьогоденний прибуток, що врешті-решт призводить до технологічного

відставання, втрати конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і продукції, падіння темпів економічного зростання; між потребами в інноваціях, наукових дослідженнях, оновленні промислового потенціалу на новій технологічній основі і попитом на них та пропозицією інновацій; між стадією наукових досліджень та використанням їх результатів у практичній діяльності та ін.

5. Для стимулювання інноваційної підприємницької діяльності необхідно задіяти перш за все фінансові важелі та інструменти, зокрема, різноманітні податкові пільги, пряме фінансування важливих інноваційних програм і проектів, надання позик і дотацій тощо. Система податкових пільг повинна бути диференційована залежно від наукомісткості виробництва, типу обладнання, рівня розвитку і розташування регіону країни, де розгортається інноваційне підприємництво і формується інноваційна інфраструктура. За податковими пільгами має бути законодавчо закріплене їх цільове використання і спрямовуватись вони повинні насамперед на розвиток виробничих підприємств, які впроваджують інновації та створюють високоякісну продукцію, що реалізується на експорт, демонструють ефективне господарювання.

6. Ефективність функціонування інноваційного підприємництва багато в чому залежить від того, чи має можливість підприємець реалізовувати у повній мірі власницьку мотивацію та інтелектуальний потенціал, що досягається через надання йому права володіти і розпоряджатися власністю та одержувати у якості підприємницького доходу інноваційний прибуток.

Потужним чинником та наймогутнішим стимулом до підвищення ефективності інноваційної підприємницької діяльності виступає економічна конкуренція, котра змушує підприємців діяти високопродуктивно. Якщо бажання одержати прибуток заставляє підприємця виробляти продукцію, яку можна вигідно продати, тобто таку, що задовольняє суспільні потреби, то конкуренція сприяє, щоб ці потреби задовольнялися з найбільшою повнотою. Тим самим конкуренція підштовхує товаровиробників до прояву ініціативи, науково-технічного оновлення виробництва, застосування найпрогресивніших способів організації господарської діяльності, впровадження нової техніки і новітніх технологій, пошуку кращих варіантів використання ресурсів.

7. В системі чинників активізації інноваційного підприємництва

найбільшу роль відіграє людський фактор, який виступає основним носієм інновації і завдяки якому формується, функціонує і розвивається соціально-економічна система, а тому підвищенню кваліфікації, освіченості та добробуту необхідно приділяти найбільшу увагу. Адже насамперед від якості підготовки наукових кадрів, їх спроможності генерувати інноваційні ідеї і практично реалізовувати залежить ефективність розвитку інноваційного підприємництва. Належна матеріальна та моральна винагорода за працю заохочує творчість, сприяє розвитку здібностей людини і, отже, виступає потужним стимулом підвищення ефективності інноваційної діяльності.

Виявленню талановитих винахідників і менеджерів, особистостей з творчим мисленням і широким світоглядом завжди сприяє хороший психологічний клімат в колективах установ, підприємств та організацій, цьому ж сприятиме підвищення інноваційної культури всього суспільства. Тому держава повинна підтримувати наукові видавництва, наукові та науково-популярні видання, розширювати освітні програми, підвищувати рівень навчального і наукового процесу тощо.

Частина II
ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ФАКТОР
ІННОВАЦІЙНОГО ПРИСКОРЕННЯ

Розділ 3 РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У
РОЗБУДОВІ МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ЕКОНОМІКИ

3.1 Необхідність і принципи розбудови моделі інноваційного
розвитку економіки, критерії її ефективності та
інноваційної спроможності країни

Перехід до інноваційного типу розвитку – одне з головних завдань нашої держави на найближчу перспективу, оскільки джерела посткризового зростання сьогодні себе фактично вичерпали, спричинивши загострення економічних суперечностей на шляху розвитку інноваційного підприємництва. Проблеми переходу до інноваційного шляху розвитку носять не лише національний, але й планетарний характер, що зумовлено нинішніми процесами глобалізації, які вимагають взаємодії не в уособлених, а в масових комунікативних діях. Отже, логіка забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної економіки вимагає визначення перспектив розвитку підприємництва, інноваційних соціально-економічних перетворень, що дозволить Україні не лише зберегти, але й примножити свій науково-технічний та інтелектуальний потенціал і зайняти гідне місце у світовому просторі.

Для інтегрування до світової економіки необхідно використовувати ринкові механізми, які забезпечують швидке оновлення, впровадження та широке розповсюдження передових технологій, збільшення випуску конкурентоздатної на світовому ринку продукції. Цілком очевидно, що побудувати державу з розвиненою конкурентоспроможною економікою можливо лише на основі створення умов для якомога повнішого вияву професійних здібностей і талантів громадян, освоєння нових знань, їх трансформації у найсучасніші технології і продукцію. А відтак необхідна цілісна стратегія щодо створення економічної мотивації і відповідного інституційного середовища для широкомасштабного і ефективного використання національних і глобальних знань в усіх секторах економіки, активізації виробництва, попиту та

впровадження в усі сфери господарського та особистого життя інформаційно-комунікаційних технологій.

Ядром структурних змін як промислово розвинених країн, так і країн, що швидко розвиваються, є державна інноваційна стратегія та активна науково-технічна політика підприємств і регіонів, орієнтована на сприяння розвитку передових технологій, НДДКР проривного характеру. Те, що основою стійкого економічного зростання є рівень розвитку й динамізм інноваційної сфери – науки, нових технологій, наукомістких галузей і компаній стало очевидним ще у 1980-і роки. А у 1990-і роки зросли темпи науково-технічних змін, бурхливий розвиток наукомістких виробництв і послуг дали новий поштовх прискореного економічного розвитку промислово розвинених країн.

Отож, у світовому господарстві формується нова парадигма економічного розвитку на основі використання знань, інформації та інновацій – як найважливіших ресурсів.

Україна в цей час стала на шлях ринкової трансформації економіки. На жаль, період реформ розтягнувся на десятиліття, держава так і не спромоглась виробити ефективної політики зі стимулювання НТП й інноваційної діяльності, навпаки, відбулося скорочення всіх витрат на відтворення людського капіталу. Сьогодні Україна далеко відстає у технологічному розвитку від високорозвинених держав, тому необхідно якомога швидше створити нову оптимальну систему управління науково-технічним прогресом, розробити і впровадити в життя модель інноваційного розвитку економіки.

Основи сучасної теорії інноваційної діяльності закладені західними економістами К. Фріменом²⁰⁴, Б. Лундвалом²⁰⁵, Р. Нельсоном²⁰⁶ та ін., які у 80—90 роках ХХ ст. розробили концепцію національних інноваційних систем (НІС), в основу якої були покладені такі загально методичні принципи:

– дотримання ідей Й. Шумпетера про конкуренцію на основі інновацій і наукових розробок у корпораціях як головних факторів економічної динаміки;

²⁰⁴ Freeman C. The National System of Innovation in Historical Perspective. // Cambridge Journal of Economics. — 1995. — Vol. 19 — № 1.

²⁰⁵ Vundvall B.-A. National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. — London : Pinter Publishers, 1992.

²⁰⁶ Nelson R. National Innovation Systems. A Comparative Analysis. — Oxford : Oxford University Press, 1993. — 541 p.

- визнання особливої ролі знання в економічному розвитку;
- розгляд інституціонального контексту інноваційної діяльності як фактора, що прямо впливає на її зміст і структуру.

Проблематику розвитку інноваційних систем (моделей) все частіше порушують у своїх наукових публікаціях вітчизняні економісти та політики²⁰⁷, науковці СНД²⁰⁸.

Зокрема, український вчений М. І. Крупка вважає, що інноваційний тип розвитку економіки втілюють за допомогою інноваційної моделі, яка є «теоретичним вираженням інноваційних пріоритетів, напрямів, структур, мотивацій, стратегій, механізмів тощо, які спрямовані на формування інноваційного типу розширеного відтворення національних економік»²⁰⁹. Він стверджує, що інноваційна модель розвитку для України, яка потерпає від дефіциту капіталу, є найрозумілішою, оскільки дозволяє оптимально використати власні економічні ресурси в межах національних потреб. Її можна застосувати і до окремих територій, галузей, підприємств. Інноваційна модель розвитку може слугувати основою для розширеного відтворення всіх форм власності на засадах використання ідей і продуктів. Об'єднавши економічні інтереси, ця модель може формувати гнучке наукомістке виробництво та ринок інноваційних продуктів, інтегрувати спільні зусилля держави та підприємців для розробки і реалізації інноваційної політики²¹⁰.

Провідний російський спеціаліст з проблематики інноваційних систем²¹¹ Н. І. Іванова наводить таке визначення НІС: «Національна

²⁰⁷ Гальчинський А., Україна: наука та інноваційний розвиток / Гальчинський А., Геєць В., Семиноженко В. — К. : Оранта, 1997 ; Геєць В. М. Праця, зазначена на стор. 26 ; Крупка М. І. Праця, зазначена на стор. 37 ; Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку // Економіка України. — 2002. — № 12. — С. 64—67 ; Хаустов В. Інноваційні проблеми в Україні: реалії та перспективи розвитку / В. Хаустов, Т. Памфілова // Економіст. — 2002. — № 3. — С. 51—56.

²⁰⁸ Іванова Н. И. Национальные инновационные системы. — М. : Наука, 2002. — 244 с. ; Краснокутська Н. В. Праця, зазначена на стор. 45 ; Кабалина В. Инновации на постсоветских промышленных предприятиях / В. Кабалина, С. Кларк // Вопросы экономики. — 2001. — № 7. — С. 18—32 ; Нелле В. Инновационная политика // Свободная мысль — XXI. — 2001. — № 6. — С. 78—84.

²⁰⁹ Крупка М. І. Праця, зазначена на стор. 37. — С. 31.

²¹⁰ Там само. — С. 31.

²¹¹ Терміни «система» і «модель» не тотожні, під моделлю в дослідженнях економічних процесів зазвичай розуміють певне відображення чи умовний, спрощений образ об'єктів реального світу, що може бути побудований і дослі-

інноваційна система – це сукупність взаємопов’язаних організацій (структур), зайнятих виробництвом і комерційною реалізацією наукових знань і технологій в межах національних кордонів. У той же час, НІС – комплекс інститутів правового, фінансового та соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси та мають міцне національне коріння, традиції, політичні й культурні особливості»²¹².

На думку автора, у цьому визначенні національної інноваційної системи акцент робиться на її основних структурних елементах і ніби збоку залишаються мотиви, засоби та умови, за допомогою яких досягається використання НТП. Поза увагою залишаються і критерії, за якими можна визначити орієнтацію суспільства і його рух у напрямі розбудови інноваційної системи.

Для створення і розповсюдження інновацій потрібно не лише щоб процвітала освіта, наука, а виробництво було здатне сприймати новітні досягнення, але й існували стимули, що спонукають суб’єктів розробляти і впроваджувати інновації, фінансові засоби, сприятливі соціальні умови. Аби можна було стверджувати, що суспільство формує інноваційну систему, треба щоб позитивною була його орієнтація на НТП.

Для моделі (системи) інноваційного розвитку властивий пріоритетний розвиток освіти і науки, науково-дослідних робіт і конструкторських розробок. Завдяки використанню інтелектуального багатства така модель сприяє науково-технічному, економічному і соціальному прогресу, формує у суспільстві культ нововведень та дух новаторства. При цьому інновації витісняють старі продукти та виробництва, забезпечують структурну перебудову економіки.

Модель інноваційного розвитку властива тим економікам, які динамічно розвиваються, в яких безперервно створюються нові види продукції, нові технології, нові методи виробництва тощо. Зрозуміло,

джений за допомогою різних способів – від словесного опису до імітації на ЕОМ чи системи математичних рівнянь (див. Лимитовский М. А. Инвестиции на развивающихся рынках. — М. : ООО Издательско-консалтинговая компания «ДеКА», 2002. — 484 с. — С. 23), а система (від грец. – утворення, складення) – це сукупність певних принципів, господарських одиниць, форма суспільного устрою тощо. Однак, інколи слова «система» і «модель» можуть вживатись і як синоніми (див. Караванський С. Словник синонімів української мови. – К. : Видво «Орій» при УКСП «Кобза», 1993. – 472 с.)

²¹² Иванова Н. Праця, зазначена на стор. 48. – С. 61.

що для цього потрібні чималі інвестиційні ресурси. Проте інновації виступають могутнім чинником інвестицій, – це довів І. Фішер, який, зокрема, дослідив, що результатом відкриття є підвищення норми доходу над витратами, зростання відсоткової ставки та пожвавлення інвестицій. Воно триватиме доти, поки не відбудеться інвестиційне насичення і, як наслідок, зниження відсоткової ставки, а також допоки підприємці отримуватимуть надприбутки від інноваційної діяльності²¹³. Те, що інноваційна економіка ґрунтується на пошуку, підготовці й реалізації інвестицій, які підвищують можливості реалізації потреб суспільства, стверджується багатьма економістами²¹⁴.

Отже, величину інвестицій, залучених на фінансування інноваційних проектів, слід вважати одним з основних критеріїв, за яким оцінюється інтенсивність розвитку «інноваційних пріоритетів». Розмір таких інвестицій відображають показники наукомісткості виробництва: частка капіталовкладень у дослідження і розробки в загальному обсязі витрат виробництва; частка цих вкладень у науку тощо.

До важливих показників, які характеризують результат втілення суспільством моделі інноваційного розвитку, треба, на думку автора, віднести також такі:

– кількість нових робочих місць у наукомісткій сфері (для оцінки інтелектуального потенціалу цей показник доповнюють такими показниками, як питома вага населення з вищою освітою, чисельність дослідників у розрахунку на 1 тис. зайнятих);

– число інноваційних підприємств, що функціонують в країні, обсяг виробленої ними інноваційної продукції (цей показник характеризує результати використання інновацій, так само, як і наступний показник);

– рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і товарів та послуг на світовому ринку (його оцінюють, зокрема, визначенням питомої ваги високотехнологічного експорту в загальному

²¹³ Татаренко Н. О. Теорії інвестицій: Навч. посібн. / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2000. – 160 с. – С. 72.

²¹⁴ Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / За ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІС, 2005. – 388 с. ; Осецький В. Л. Праця, зазначена на стор. 122 ; Павловський М. А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. – К. : Техніка, 1999. – 336 с.

промисловому експорту);

– рівень розвитку інноваційної інфраструктури;

– розмір фінансових витрат на НДДКР (державних і приватних); витрат на інформаційно-комунікаційні технології; витрат, пов'язаних з інноваційним ризиком та ін. (ці витрати, а також кількість поданих заявок на патенти характеризують генерування нових знань та їх дифузії).

Сукупність цих показників характеризує інноваційну спроможність країни. За ними, та іншими показниками, які в статистиці України поки відсутні, у країнах Європейського Союзу визначають композитний індекс інноваційної спроможності (ПС), розрахований за методикою Європейської комісії. Він має такий вигляд:

$$ПС_i^t = \frac{\sum_{j=1}^m q_j y_{ij}^t}{\sum_{j=1}^m q_j}, \quad (1)$$

де q_j – ваговий коефіцієнт присвоєний j -му показнику в композитному індексі; y_{ij}^t – значення трансформованого j -го показника для i -ї країни.

Як показують дослідження²¹⁵, для України значення ПС значно поступається середньому значенню для країн ЄС, зокрема, стосовно світових технологічних лідерів – США, Швейцарії, Фінляндії, Японії і Швеції рівень інноваційної спроможності України менший у 3—3,5 рази. Разом з тим, за ПС наша країна впритул наблизилась до Болгарії, Польщі, Латвії, Іспанії, і значно випереджає Туреччину і Румунію.

Країни ЄС для визначення синтетичного показника інноваційності, тобто здатності до продукування або пошуку нових рішень, які базуються на знаннях, їх пристосування до конкретних умов підприємства і країни, впровадження у практику, а в результаті – поширення, застосовують цілий ряд показників інноваційності підприємств і галузей, які об'єднані в п'ять категорій, кожна з яких застосовується до окремої сфери для визначення її інноваційної активності. Набір

²¹⁵ Федірко О. А. Передумови конвергенції України до Європейського науково-дослідного простору // На Схід та Південь від ЄС: проблеми формування спільного європейського простору: Зб. матер-лів міжн. наук.-практ. конф. 5—7 жовтня 2006 р. – К. : КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, 2006. – С. 115—117. – С. 116.

відповідних інструментів для аналізу інноваційності дає Таблиця Результатів Європейських Інновацій (ТРЕІ).

На підставі методики створення ТРЕІ²¹⁶ виокремлюють такі п'ять видів механізмів: освітні, фінансові, мотиваційні, господарчі та інституціональні, дієвість яких визначається за допомогою показників, що одночасно виконують роль інструментів у формуванні інноваційності. Ці показники представлені у таблицях 3.1—3.5²¹⁷

Відповідно, у таблиці 3.1 представлено першу категорію показників – інноваційності освітніх механізмів.

Таблиця 3.1 — Показники інноваційності в освітніх механізмах

Номер показника	I категорія: підстави інноваційності
1.1	Рівень технічної освіти суспільства, визначений кількістю випускників технічних факультетів
1.2	Освітній рівень суспільства, визначений кількістю населення з вищою освітою
1.3	Роль Інтернету у формуванні інноваційності економіки, визначена кількістю широкосмугових каналів
1.4	Активність у сфері підвищення кваліфікації, виміряна кількістю людей, які беруть участь у безперервному навчанні (довільна форма освіти)
1.5	Величина «резервів» людського капіталу, виміряна у відсотках населення з найнижчою середньою освітою у віці 20—24 років

Ці показники характеризують рівень інноваційного економічного потенціалу країни, демонструючи основні чинники, що відображають інноваційну компетентність людей, що проявляється в їхній здатності до широкого використання знань, носієм яких є інновації.

У таблиці 3.2 представлено фінансові механізми, що сприяють формуванню знань та розвитку економіки, що базується на знаннях. Показники, відображені у таблиці 3.2, показують, що рівень інноваційності залежить від величини витрат на НДДКР, участі держави і приватного сектора у фінансуванні інноваційної діяльності, від використання отриманих коштів для підтримки НДДКР.

²¹⁶ European Trend Chart on Innovation. European Innovation Scoreboard 2005. Comparative Analysis of Innovation Performance. – Brussels: European Commission, 2005.

²¹⁷ ТРЕІ 2005. — Табл. D, С. — С. 38—44.

Таблиця 3.2 — Показники інноваційності, що відображають фінансові механізми

Номер показника	II категорія: формування знань
2.1	Включення держави в забезпечення інноваційності економіки, виміряне часткою бюджетних витрат на НДДКР у ВВП
2.2	Включення бізнесових сфер у підвищення інноваційності, виражене часткою витрат приватного сектора на НДДКР у ВВП
2.3	Включення витрат на НДДКР у заходи, що потребують високих технологій, виражене часткою витрат НДДКР на середні і високі технології
2.4	Ступінь фінансування інновацій державою, виражений часткою підприємств, що користуються цим фінансуванням з державних коштів
2.5	Ступінь розвитку приватно-державного партнерства, виражений величиною витрат університетів на НДДКР, фінансованих бізнесовими сферами

У таблиці 3.3 представлено мотиваційні інноваційні механізми, що віднесені до третьої категорії. Вони сприяють активізації інноваційної діяльності малих та середніх підприємств.

Таблиця 3.3 — Показники інноваційності, що відображають мотиваційні механізми

Номер показника	III категорія: застосування інноваційності в підприємстві
3.1	Включення малих і середніх підприємств (МСП) до впровадження інновацій, виражене часткою (у %) інноваційних фірм у загальній кількості МСП
3.2	Готовність МСП до інноваційної співпраці, виражена часткою (у %) підприємств, які кооперуються для інноваційної діяльності
3.3	Інноваційна орієнтація підприємств, виражена часткою витрат на інновації в загальних оборотах
3.4	Розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, виражений часткою ВВП, яка витрачається на інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ)
3.5	Масштаби нетехнічних інновацій, виміряні часткою підприємств, які застосовують інновації в організації, управлінні тощо, у загальній кількості МСП

Економічні механізми, що вимагають підвищеного рівня технічного розвитку промислових підприємств і, відповідно, сприяють зростанню зайнятості у цих секторах економіки та збільшенню обсягів продажу нових продуктів з використанням середніх та високих технологій, відображені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 — Показники інноваційності, що відображають економічні механізми

Номер показника	IV категорія: застосування знань
4.1	Розвиток високотехнічних послуг, виміряний часткою населення (у %), зайнятого в цьому секторі, від загальної зайнятості
4.2	Рівень конкурентоздатності економіки, виміряний часткою високотехнічного експорту в загальному експорті
4.3	Рівень інноваційності підприємства, виражений часткою продажу «ринкових новинок» в загальних оборотах
4.4	Рівень інноваційності підприємства, виражений часткою продажу продуктів, нових для підприємства (але не «ринкових новинок»), в загальних оборотах
4.5	Розвиток середньо- і високотехнічної промисловості, виражений часткою населення (у %), зайнятого в ній, від загальної зайнятості

У таблиці 3.5 представлено показники інноваційності п'ятої категорії – інституціональні механізми, що головним чином стосуються охорони права інтелектуальної власності (патентів, торгових знаків, промислових зразків) та засвідчують шанобливе ставлення до результатів вдалого застосування специфічних знань.

Таблиця 3.5 — Показники інноваційності, що відображають інституціональні механізми

Номер показника	V категорія: винахідницька активність і ступінь захисту інтелектуальної власності
5.1	Кількість патентів, виданих Європейським Патентним Управлінням (EPO), на 1млн населення
5.2	Кількість патентів, виданих Патентним Управлінням США (USPTO), на 1 млн населення
5.3	Кількість т.зв. «triadic patent families» на 1 млн населення
5.4	Кількість нових зареєстрованих товарних знаків на 1 млн населення
5.5	Кількість зареєстрованих проектних зразків на 1млн населення

На думку спеціаліста з Департаменту Розвитку та Інноваційної політики ЄС Ф. Дюпона²¹⁸, вищу загальну інноваційність зберігають ті країни, у яких спостерігається незначна розбіжність у всіх п'яти категоріях показників інноваційності, тобто які пропорційно займаються всіма аспектами інноваційності: освітою – як базовим засобом

²¹⁸ Innovation Scoreboard takes wider view // European Innovation. – 2006. – № 6, — С. 23—25.

інноваційності, формуванням і продукуванням інновацій, їх фінансуванням та впровадженням. У такому контексті Україну не можна віднести до групи інноваційних держав, хоча деякі показники інноваційності в нас вищі за аналогічний середній показник по ЄС. Наприклад, питома вага населення з вищою освітою в Україні в 1,7 рази перевищує середній по ЄС показник, а частка зайнятих у високотехнологічних галузях сфери послуг (інформаційно-комунікаційні, НДДКР) у нас на 28 % вища за середню по ЄС²¹⁹. Без інноваційності неможливо скоротити відставання у розвитку національної економіки від інноваційно активних та інноваційно спроможних держав, проте різниця у розвитку між окремими країнами виникає не лише через технологічну диференціацію країн, але й через державну економічну політику щодо інтеграції їх господарчих механізмів²²⁰.

3.2 Сутність моделі інноваційного розвитку економіки, її основні елементи і національні особливості

У методологічному плані уявлення про модель інноваційного розвитку повинно виходити із визнання необхідності цілісного підходу до інноваційного процесу, що розгортається в межах існуючої економічної системи, його формування, структури і динаміки.

На думку автора, поняття «інноваційна модель» і «модель інноваційного розвитку» не тотожні. Словосполучення «інноваційна модель» вказує, що ця модель цілісна. Цим поняттям певною мірою підмінюється поняття «економічна система». Адже саме останнє поняття характеризується економістами як «сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства»²²¹. Отже, якщо поняття «інноваційна модель» теж означає цілісність, тоді мова йде про дві різні системи – економічну та інноваційну. Натомість поняття «модель інноваційного розвитку» вказує лише на напрям розвитку існуючої економічної системи, або рух в межах економічної системи, яка у своєму розвитку, не втрачаючи цілісності, розвивається

²¹⁹ Федірко О. А. Праця, зазначена на стор.146. – С. 116.

²²⁰ Sachs J. D. Economic Reform and the process of Global Integration / J. D. Sachs, A. Warner // brooking Papers on Economic Activity. – 1995. – N 1, — P. 1—18.

²²¹ Економічна теорія: політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – [6-те вид., перероб. і доп]. — К. : Знання-Прес, 2007. — 720 с. — С. 63.

у напрямі розгортання й активізації інноваційної діяльності. На думку автора, модель інноваційного розвитку – складовий елемент сучасної економічної системи, а тому її реалізація не означає перехід суспільства до нової економічної системи. Отже, характеризуючи динаміку інноваційного процесу коректно говорити саме про модель інноваційного розвитку економіки чи економічної системи, а не про інноваційну модель як таку.

Предметом дослідження інноваційного процесу як моделі є два взаємопов'язаних аспекти: перший – що характеризує технологічний процес створення інноваційного продукту і налагодження його серійного виробництва; другий – який вказує на соціально-економічні чинники, що забезпечують можливість та характер проходження інноваційного продукту в конкретних суспільних умовах. Інноваційний процес здійснюється успішно, якщо кожний з його компонентів (виробничий і соціальний) виконує покладену на нього функцію: науково-технічна сфера – де виникає інноваційний процес, забезпечує створення інновації; а соціальна сфера – де інновація знаходить свого споживача, забезпечує надходження ніби по ланцюжку зворотної інформації до виробника про якість інноваційної продукції, що споживається, її переваги і недоліки, про потреби суспільства у продуктах інноваційної діяльності. Якщо виникають перепони в будь-яких із цих двох сфер (наприклад, потреби на новий товар не виникає), тоді інноваційна діяльність на одній із стадій інноваційного процесу затухає. Так от, соціальне значення мають не розрізненні спроби використання конкретних розробок в конкретному виробництві, не поодинокі заходи з налагодження тієї чи іншої складової інноваційного процесу, а створення цілісної, гнучкої і динамічної інноваційної системи, здатної вирішувати проблему зміни чи модернізації технологічної бази суспільства. Тому методологія системного підходу до визначення змісту інноваційної системи набуває принципового значення не лише в теоретичному, але й практичному плані.

З викладеного вище, на думку автора, можна сформулювати *модель інноваційного розвитку – як сукупність чітко визначених соціально-економічних пріоритетів, схем управління інноваціями, якісних і кількісних критеріїв, що характеризують ефективність інноваційного напрямку розвитку економіки, які покладені в основу стратегічної інноваційної політики держави.*

Модель інноваційного розвитку має складну структуру, включає велику кількість взаємопов'язаних між собою елементів, які, динамічно розвиваючись, вдосконалюють її. До головних елементів моделі інноваційного розвитку економіки треба віднести²²²:

- систему продукування наукових знань та інновацій;
- систему освіти та підвищення кваліфікації;
- систему комерціалізації наукових знань та інновацій;
- систему використання інновацій;
- систему управління і регулювання інноваційним розвитком економіки.

Досягти позитивного результату можна лише за умови, що кожному з перерахованих вище елементів моделі інноваційного розвитку надається належна увага: наука і освіта одержують пріоритетну підтримку, невідкладно вирішуються питання щодо забезпечення захисту інтелектуальної власності, держава всіляко сприяє збільшенню ринкового попиту на інновації. При цьому особливої уваги як з боку уряду, так і з боку регіональних та галузевих органів, а також безпосередньо з боку керівників підприємств і організацій потребує система управління і регулювання розвитком економіки.

Модель інноваційного розвитку формується під впливом безлічі об'єктивних для тієї чи іншої країни чинників, зокрема таких, як її масштаб; наявність природних і людських ресурсів, їх якісний і кількісний склад; особливостей історичного розвитку інституцій країни та форм підприємницької діяльності. Всі ці фактори певною мірою визначають напрям і швидкість розвитку інноваційного підприємства.

В економічній літературі досліджується кілька видів моделей інноваційного розвитку економіки, кожна з яких характеризується особливостями поєднання та упорядкування її структурних елементів, що забезпечує достатню стабільність їх інституціональної взаємодії. Так, автори підручника «Основи економічної теорії: політекономічний аспект», рекомендують для України аж шість моделей інноваційного розвитку: активної дифузії інновацій; державної підтримки інноваційних форм; локального інноваційного середовища; міжгалузевих

²²² Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г. Н. Климка, В. П. Нестеренка. – К. : Вища школа, 1994. – 559 с.

науково-технічних комплексів; світового співробітництва; модель СНД²²³. Для індустріально розвинених країн автори довідкового посібника «Інноваційний менеджмент» виділяють три головні типи моделей інноваційного розвитку: для таких держав, як США, Франція, Англія – модель, орієнтовану на резерви в науці та реалізацію великомасштабних цільових проєктів, які охоплюють усі стадії науково-виробничого циклу; для Німеччини, Швеції і Швейцарії – модель, що зорієнтована на розповсюдження нововведень, формування відповідного інноваційного середовища і раціоналізацію структури економіки; для Японії і Південної Кореї – модель, орієнтовану на поширення нововведень через координацію дій різних секторів у сфері науки і технологій, забезпечення розвитку інноваційної інфраструктури, сприйнятливості досягнень НТП²²⁴.

Якщо узагальнити різні види моделей інноваційного розвитку, то можна описати так би мовити загальну, найпростішу модель, яка змальовує взаємодію основних її елементів. У цій моделі інноваційного розвитку приватному сектору економіки відводиться роль розробки технологій на базі здійснення власних досліджень та ринкового впровадження інновацій, а держава має сприяти фундаментальним дослідженням і взяти на себе розробку технологій стратегічного (зокрема воєнного) характеру, а також допомагати у створенні інфраструктури та сприятливих інституціональних умов для діяльності приватного інноваційного підприємництва.

У межах такої загальної моделі і формуються національні особливості інноваційних систем, які відрізняються за такими основними ознаками: роллю держави і приватного сектора у виконанні названих функцій; порівняльним значенням, яке відіграє в економіці великий і малий бізнес; співвідношенням фундаментальних та прикладних досліджень і розробок; динамізмом розвитку та галузевою структурою інноваційної діяльності.

Особливості, властиві національним інноваційним системам та підприємницьким моделям, значною мірою сприяють збереженню

²²³ Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник. Праця, зазначена на стор. 152. – С. 421—423.

²²⁴ Инновационный менеджмент: Справочное пособие / [Завлин П. Н. (ред.), Казанцев А. К., Миндели Л. Э. и др.]. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Центр исследований и статистики науки, 1998. — 567 с. — С. 234.

національної специфіки при виборі форм і методів інноваційної політики в окремих країнах²²⁵. Так, у 1980—1990 рр. країни, що належать до нових індустріальних держав Південно-Східної Азії (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг) продемонстрували швидке економічне зростання, що базувалося на розвитку науки, освіти і передових наукомістких галузей. Для моделей інноваційного розвитку цих країн характерні такі особливості: сприятливий інвестиційний клімат; високі темпи розвитку науки й інновацій (це забезпечило потреби експортоорієнтованих галузей, що виробляють технічно складні товари – такі як електроніка, автомобілі); широкий доступ населення до різних форм освіти, зокрема до вищої технічної. Натомість країнам Латинської Америки не вдалося створити сприятливий інноваційний та інвестиційний клімат, вони допустили деградацію наукової сфери й освіти, а тому їх економіка стикнулася з інфляційними проблемами, для неї був характерний стагнаційний розвиток.

Отже, кожна модель інноваційного розвитку має національні особливості. Історичний досвід переконує, що копіювання зарубіжних рецептів з управління чи то інвестиційними, чи то інноваційними процесами, так само як запозичення певної моделі економічного розвитку, як правило, виявляється нерезультативним, не приносить бажаного ефекту. Досягти запланованого результату часто не вдається з об'єктивних причин. В економічних системах різного рівня розвитку існують різні мотиватори поведінки суб'єктів економічних відносин, сигнали й механізми управління, роль держави та суспільні наслідки є також різними²²⁶. Все це треба враховувати при визначенні параметрів моделі інноваційного розвитку.

По-перше, створюючи модель інноваційного розвитку національної економіки треба мати на увазі, що економічні закони і закони управління завжди видозмінюються самими умовами суспільства, що трансформується. І якому, можливо, ще не властиві всі ознаки системності та цілісності.

По-друге, треба розуміти, що власне процес трансформації економічних відносин – як характеризують нинішній етап становлення і

²²⁵ Геєць В. М. Праця, зазначена на стор. 26. – С. 121.

²²⁶ Комаринський Я. Фінансово-інвестиційний аналіз: Навч. посібник / Я. Комаринський, І. Яремчук. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1996. — 299 с. – С. 236.

розвитку в Україні ринкової економічної системи, не є явищем тимчасовим, властивим лише якомусь конкретному періоду розвитку економіки, а що це об'єктивний процес еволюції товарно-грошових відносин і ринку. Триватиме він постійно і завжди, його неможливо ні зупинити, ні завершити, оскільки це буде означати, що економічна система перестала розвиватися і вдосконалюватися. Але дуже важливо на кожному етапі трансформації економічних відносин правильно визначити подальший напрямок соціально-економічних перетворень, що сприяв би швидкому і повноцінному формуванню необхідних компонентів ринкової економічної системи, її вдосконаленню. Видозмінюючись, економічна система потребуватиме модифікації моделі інноваційного розвитку. Кожна держава створює свою політичну модель, модель соціально-економічного розвитку, модель власності, які відповідають її особливостям: економічним, політичним, ідеологічним, національним, історичним, ментальності²²⁷. Це означає, що неможливо ефективно застосувати скопійовану в іншому суспільстві будь-яку економічну модель без внесення до неї суттєвих змін. Але при формуванні власної моделі інноваційного розвитку, безумовно, треба спиратися на світовий досвід і враховувати останні досягнення НТП. Виробленню дієвих механізмів переходу на модель інноваційного розвитку має передувати всебічний аналіз загальних магістральних тенденцій розвитку економічної системи й оцінка ситуації в кожному значимому для України секторі, що допоможе у визначенні ефективних напрямів розвитку та формуванні стратегії розвитку власних інноваційних ніш у світовому господарстві.

По-третє, створюючи власну модель інноваційного розвитку треба враховувати, що трансформація вітчизняної економіки здійснюється на фоні переходу розвинених країн до постіндустріальної моделі економічного розвитку і формування принципово нової системи господарських зв'язків. І українська модель повинна бути спрямована в кінцевому рахунку на досягнення суспільством рівня розвитку сучасних цивілізованих держав, сприяти якнайшвидшому переходу нашої країни до науково-інформаційного технологічного способу виробництва, який значною мірою ґрунтується на інтелектуальній власності і знаннях – як безпосередній продуктивній силі суспільства.

²²⁷ Штепа Л. О. Оцінка відносин власності в умовах трансформації економіки України // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 13—15. – С. 15.

Враховуючи реалії трансформаційної економіки України, існуючі фінансові обмеження і труднощі залучення довгострокових інвестицій для розвитку інноваційного підприємництва, стабільне економічне зростання забезпечить, на думку автора, *модель інноваційного розвитку, орієнтована на стимулювання попиту на науково-технічні розробки з боку споживачів інноваційної продукції, насамперед – підприємницького сектора.*

Заходи щодо заохочення інноваційної підприємницької діяльності мають сприяти зростанню сукупного попиту на інноваційні продукти, у тому числі обладнання і технології, що сприятиме дифузії інновацій, підтримуватиме активну динаміку розвитку наукоємних галузей, активізуватиме процес комерціалізації наукових та дослідно-конструкторських розробок.

Схематично така індикативна модель інноваційного розвитку економічної системи показана на рисунку 3.1. У ній визначальна роль відводиться інноваційному підприємству, від якого залежить реальне зростання економіки, та формуванню партнерських відносин держави і підприємницького сектора. Держава повинна визначити пріоритетні напрями науково-технічного розвитку, які дозволять докорінно оновити фізично і морально зношену технологічну базу промислових підприємств, розробити відповідні державні програми і прийняти рішення про їх фінансування, забезпечити створення сприятливих умов для інвестування і кредитування інноваційної діяльності.

Вплив довгострокових кредитів комерційних банків та інвестицій на динаміку інноваційного розвитку економіки України можна описати за допомогою економіко-статистичної моделі – системи математичних співвідношень, що описує певний економічний об'єкт, процес чи явище, параметри якого оцінюються на основі фактичних даних за допомогою статистичних методів²²⁸. Така модель будується на низці припущень стосовно незмінності умов розвитку процесу, і отже є певною абстракцією реального процесу від низки факторів, які априорі вважаються несуттєвими. У той же час, метод дослідження повинен забезпечити вимірювання впливу факторів на результативний показник у їх взаємозв'язку й обумовленості.

²²⁸ Статистический словарь / Гл. ред. Ю. А. Юрков; Редкол.: И. К. Белявский, В. А. Варенов, В. И. Галицкий и др. — М. Финстатинформ, 1996. — 479 с. — С. 235.

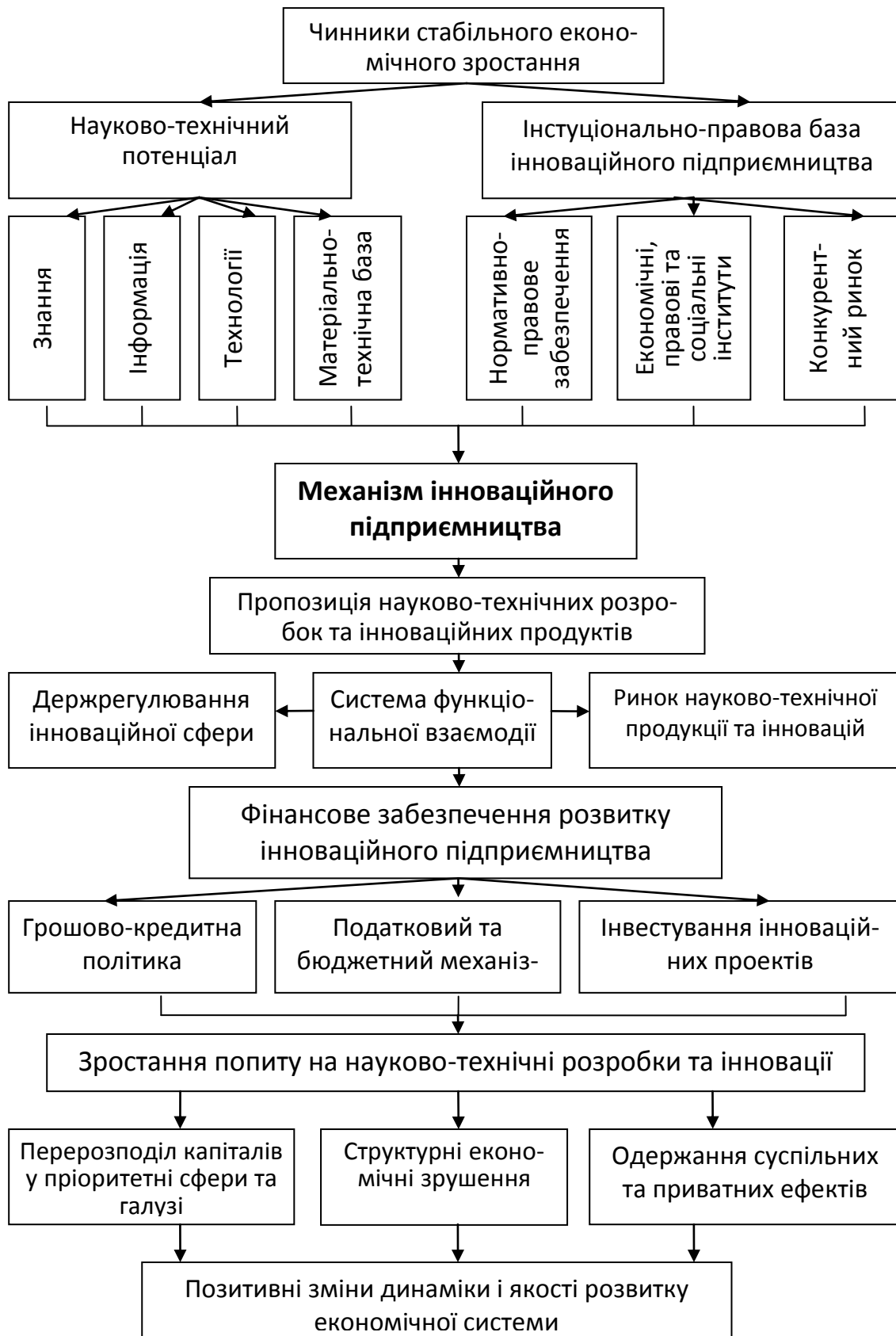

Рисунок 3.1 — Індикативна модель інноваційного розвитку економічної системи

Залежно від масштабу дослідження розрізняють моделі загальноекономічні, галузеві, моделі об'єднань (підприємств). Кількість і склад факторів визначається специфікою та економічним змістом досліджуваних показників²²⁹.

З огляду на вищевикладене, розглянемо, використавши вихідні статистичні дані за період з 2000 по 2005 роки²³⁰, особливості побудови й аналізу таких загальноекономічних економіко-статистичних моделей, які характеризують вплив кредитів та інвестицій на динаміку інноваційного розвитку економіки України і, відповідно, на ВВП.

Модель 1.

$$\ln y = a_0 + a_1 \ln X_1 + a_2 \ln X_2 + a_3 \ln X_3, \quad (2)$$

де y – обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт (у фактичних цінах, млн грн); X_1 – загальна сума витрат на фінансування технологічних інновацій, млн грн; X_2 – довгострокові кредити комерційних банків, млрд грн; X_3 – кількість впроваджених нових технологічних процесів, шт.

Реалізоване на ПЕОМ рівняння (2) набуло такого вигляду:

$$\ln y = -3,872 + 0,498 \ln X_1 + 0,001 \ln X_2 + 1,074 \ln X_3. \quad (3)$$

Використання лінійно-логарифмічної форми зв'язку нескладне у математичному та обчислювальному відношенні, достатньо добре узгоджується зі змістовною і якісною уявою про взаємодію факторів з досліджуваним показником. До того ж, зазначені моделі доцільно застосовувати в обробці динамічних рядів, оскільки логарифмування початкових даних послаблює автокореляцію в рядах динаміки.

Використанню будь-якої кореляційної моделі повинна передувати оцінка логічної і статистичної адекватності рівняння статистичній надійності²³¹.

²²⁹ Грабовецький Б. Є. Виробничі функції: теорія, побудова, використання в управлінні виробництвом. Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 137 с.

²³⁰ Статистичні дані взяті з таких джерел: Статистичний довідник «Україна у цифрах у 2005 році». — К., 2006 ; Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> ; Основні показники економічного та соціального розвитку України — Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>

²³¹ Грабовецький Б. Е. Об оценке адекватности уравнения регрессии // Вестник статистики. – 1976. — № 2.

Потреба логічної і статистичної адекватності моделі впливає із єдності якісної та кількісної оцінки досліджуваного явища. У багатофакторних моделях логічна адекватність перевіряється на відповідність знаків при факторіальних ознаках природі досліджуваного показника.

Оскільки за економічним змістом між факторами і досліджуваним показником повинен бути прямий зв'язок, тобто збільшення (зменшення) будь-якого із факторів повинно, відповідно, призвести до збільшення (зменшення) результативного показника, то додатні знаки при невідомих (X_i) свідчать про логічну адекватність рівняння (3) досліджуваному процесу.

Статистична адекватність означає відповідність моделі установленим статистичним характеристикам, які виражаються системою статистичних характеристик, зокрема, множинним кореляційним відношенням, середньою помилкою апроксимації.

Так, для рівняння (3) множинне кореляційне відношення (η) дорівнює 0,972, що свідчить про щільність зв'язку факторів з досліджуваним показником; середня помилка апроксимації (\bar{e}) дорівнює 0,71 %, що вказує на незначні відхилення між фактичними і розрахунковими значеннями результативного показника.

Таким чином, величина названих вище статистичних характеристик засвідчує статистичну адекватність рівняння (3).

Статистична надійність рівняння оцінюється рядом критеріїв, зокрема, F -критерієм Фішера і d -статистикою.

Необхідно, щоб розрахункові дані зазначених критеріїв ($F_p; d_p$) були вищі табличних ($F_\tau; d_\tau$).

Так, $F_p = 7,27$; $F_\tau = 5,05$; $d_p = 3,11$; $d_\tau = 1,97$.

Отже, вимоги щодо статистичної надійності виконуються.

Коефіцієнти при незалежних змінних у лінійно-логіарифмічних моделях є коефіцієнтами еластичності результативного показника за величинами факторів і показують, наскільки відсотків зміниться результативний показник (наразі це обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт) при зміні величини певного фактора на 1 %, за умови фіксованого значення решти факторів.

Так, за 2000—2005 рр. приріст загальної суми витрат на фінансування технологічних інновацій на 1 % дозволив збільшити обсяг виконаних науково-технічних робіт на 0,498 %; приріст довгостроко-

вих кредитів комерційних банків і кількості впроваджених нових технологічних процесів на 1 % сприяв зростанню обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт відповідно на 0,001 % і 1,074 %.

Про щільність зв'язку результативного показника (обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт) з факторами, що визначають його рівень, свідчать парні коефіцієнти кореляції (σ_{y_k}):

$$\sigma_{yx_1} = 0,804; \sigma_{yx_2} = 0,794; \sigma_{yx_3} = 0,786,$$

тобто коефіцієнти показують, що щільність такого зв'язку висока.

За допомогою граничної продуктивності факторів, яка розраховується за формулою

$$\frac{dy}{dx_i} = a_i \frac{\bar{y}}{\bar{x}_i}, \quad (4)$$

можна оцінити абсолютну граничну ефективність ресурсів. Зазначені показники для рівняння (3) дозволяють зробити такі висновки:

– за досліджуваній період при фіксованому значенні інших факторів зростання загальної суми витрат на фінансування технологічних інновацій на 1 млн грн сприяло збільшенню виконаних наукових і науково-технічних робіт на 0,47 млн грн;

– зростання довгострокових кредитів комерційних банків на 1 млн грн забезпечило збільшення обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт на 0,12 млн грн;

– зростання кількості впроваджених нових технологічних процесів на одну одиницю сприяло зростанню обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт на 2,2 млн грн.

Між окремими факторами, що входять у рівняння (3), існує взаємозамінність. Це означає, що одиницю цього ресурсу можна замінити деякою кількістю іншого ресурсу так, що обсяг результативного показника не зміниться.

Взаємозамінність для кожної пари факторів розраховується як зворотне відношення граничних продуктів зі знаком «мінус». Так, для таких факторів, як загальна сума витрат на фінансування довгострокових технологічних інновацій та довгострокових кредитів комерційних банків, гранична норма заміщення складає

$$-\frac{dy}{dx_1} \div \frac{dy}{dx_2} = -0,4708 / 0,1203 = -3,91.$$

Результати розрахунків свідчать, що 1 млн грн витрат на фінансу-

вання технологічних інновацій рівноцінно 3,91 млрд грн довгострокових кредитів комерційних банків.

Отже, цільове фінансування технологічних інновацій значно ефективніше довгострокових кредитів банків, які очевидно не завжди використовуються на розробку та впровадження нововведень.

Модель 2.

$$\ln y = 5,50 + 0,466 \ln X_1 + 0,063 \ln X_2 + 0,291 \ln X_3, \quad (5)$$

де y – номінальний ВВП, млн грн; X_1 – обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, млн грн; X_2 – інвестиції в основний капітал, млн грн; X_3 – прямі іноземні інвестиції, млн \$ США.

Додатні знаки при невідомих (X_i) свідчать про прямі зв'язки між факторами і результативним показником, що відповідає природі досліджуваного процесу.

Про статистичну адекватність і статистичну надійність рівняння (5) свідчать такі дані: множинне кореляційне відношення (η) дорівнює 0,997; середня помилка апроксимації ($\bar{\epsilon}$) становить 0,18 %; F -критерій Фішера (розрахунковий) дорівнює 70,92 (табличний — 5,05); d -статистика (розрахункова) становить 2,63 (таблична — 1,97).

Значення перерахованих вище показників є достатньою підставою, щоб вважати побудоване рівняння статистично адекватним та надійним і, тому воно може бути використане в економічних дослідженнях.

Щільність зв'язку між номінальним ВВП і факторами, що визначають його рівень, така:

$$\sigma_{x_1} = 0,825; \sigma_{x_2} = 0,821; \sigma_{x_3} = 0,821,$$

отже щільність зв'язку висока.

Значення коефіцієнтів при невідомих (a_i), які у лінійно-логарифмічних рівняннях є, як зазначалось раніше, коефіцієнтами еластичності, дозволяє зробити такі висновки:

- за фіксованого значення інших факторів, що входять у склад рівняння (5), зі зростанням обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт на 1 % номінальний ВВП зросте на 0,466 %;
- зі зростанням інвестицій в основний капітал на 1 % номінальний ВВП зросте на 0,063 %;
- зі зростанням прямих іноземних інвестицій на 1 % номіналь-

ний ВВП збільшиться на 0,291 %.

Абсолютний вплив окремих факторів на зміну номінального ВВП, розрахований за формулою (4), характеризується такими даними:

- зі зростанням обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт на 1млн грн номінальний ВВП збільшиться на 40,56 млн грн;

- зі збільшенням інвестицій в основний капітал на 1млн грн номінальний ВВП зросте на 0,34 млн грн;

- зі збільшенням прямих інвестицій на 1млн \$ США номінальний ВВП зросте на 10,31 млн грн.

Гранична норма заміщення між такими факторами, як обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт та інвестиціями в основний капітал становить:

$$-40,56 / 0,34 = -119,3 \text{ млн грн,}$$

тобто, витрати на 1 млн грн на наукові та науково-технічні роботи рівноцінно зростанню номінального ВВП на 119,3 млн грн інвестицій в основний капітал.

Таким чином, знову підтверджується висновок, зроблений при аналізі моделі 2, щодо ефективності безпосередніх, прямих витрат на зростання нововведень і, відповідно, номінального ВВП.

Розглянуті нами моделі ще раз підтверджують, що для прискорення інноваційного розвитку економіки України держава повинна стимулювати зростання попиту на науково-технічні розробки з боку підприємницького сектора, насамперед шляхом збільшення прямих витрат на фінансування технологічних інновацій, а також шляхом зниження ставок банківського кредитування інноваційних проектів, але так, щоб при цьому не розвивати інфляційну спіраль.

Для стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності необхідне поєднання державного регулювання з дотриманням інтересів приватного власника і широке використання ринкових важелів перерозподілу капіталу в пріоритетні сфери та галузі, сприяння позитивним структурним змінам в економіці та зростанню суспільних і приватних ефектів від запровадження інновацій.

3.3 Проблеми розбудови в Україні моделі інноваційного розвитку економіки та шлях їх вирішення

Найсерйозніші труднощі, що спіткають на шляху розбудови в Україні моделі інноваційного розвитку економіки, знаходяться в підприємницькому секторі. Зокрема, до них треба віднести такі:

– структурна деформованість економіки України, домінування в ній сировинних галузей і галузей з низьким рівнем обробки, які природно мають порівняно низький потенціал інноваційної активності й ефективності. Однак пріоритет державної фінансової підтримки надається саме цим галузям, куди вкладається до 70 % бюджетних коштів, зокрема в паливну промисловість і чорну металургію — понад 50 %. У той же час позитивні тенденції нарощування обсягів виробництва та реалізації інноваційної продукції у промисловості не підтверджуються якісними структурними змінами товарного експорту України. Так, підприємства машинобудування, маючи найвищу частку інноваційної продукції, яка у структурі реалізації за 9 місяців 2005 р. становила 18,1 % проти 6,3 % в цілому по промисловості, не забезпечують адекватного рівня зростання обсягу продукції машинобудування в товарному секторі, частка якого за підсумками 9 місяців 2005 р. знизилася проти аналогічного періоду 2004 р. на 5,3 % (13,4 % за 9 місяців 2005 р., проти 18,6 % за 9 місяців 2004 р.)²³²;

– практично відсутній попит на високотехнологічну вітчизняну продукцію на внутрішньому і особливо зовнішньому ринках у зв'язку з низькою конкурентоспроможністю багатьох інноваційних розробок, та орієнтацією українських підприємств на традиційні схеми виробництва і ринки збуту, тоді як ключовим завданням розбудови моделі інноваційного розвитку є забезпечення структурних зрушень в економіці у напрямку зростання ролі високотехнологічних галузей з великою часткою доданої вартості, високої технологічної укладності. При цьому необхідно домогтися випереджаючого зростання виробництва та експорту продукції з високим ступенем обробки та швидким обігом капіталу. На жаль, нині в Україні експорт високотехнологічної продукції серед загального обсягу експорту не перевищує 7—9 %, у той час як у розвинених країнах він складає 25—30 %, а в деяких країнах

²³² Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення: Наукова доповідь. Праця, зазначена на стор.31. – С. 37.

більше 60 %. Зокрема, на металургійних підприємствах, де спостерігається стійка тенденція до зростання обсягів і частки товарного експорту металів і виробів з металу (41,8 % за підсумками 9 місяців 2005 р. та 40 %, відповідно, у 2004 р.) інноваційна продукція складає лише 3,3 %²³³, що значною мірою зумовлено наявністю недостатньо потужних малоінноваційних виробничих потужностей;

- неадекватність існуючої системи організації виробництва і рівня менеджменту завданням інноваційного розвитку;

- відсутність ефективної системи підвищення кваліфікації і досвіду організації роботи працівників в умовах інноваційного розвитку;

- незадовільний стан виробничого апарату більшості галузей, що зумовлено зношеністю основних фондів;

- недостатність уваги з боку вітчизняних підприємців формуванню ефективних структур, що спеціалізуються на зборі, зберіганні та обробці науково-технологічної та економічної інформації з метою її оперативного використання;

- відсутність законодавчого механізму дієвого захисту інтелектуальної власності, а також об'єктивної інформації про наявний інтелектуальний потенціал країни;

- вимушеність більшості вітчизняних підприємців при вирішенні питань інноваційного розвитку розраховувати в основному на власні фінансові ресурси. Як державні, так і недержавні фінансові інституції в Україні дуже слабо орієнтовані на інвестування інновацій.

Отже, формування інноваційно-орієнтованої економіки потребує специфічних підходів – відмінних від підходів до традиційної економіки і таких, що мають певні особливості для кожної країни.

Своєрідність нинішнього етапу НТП полягає в тому, що процес трансформації ринкових відносин відбувається в нових умовах – умовах чимраз більших економічних перетворень, зростання рівня невизначеності, підвищення господарської небезпеки. У країнах постіндустріального розвитку цей процес розвивається не стихійно, а за активного впливу і стимулювання з боку держави, яка своїми діями намагається забезпечити ефективність суспільного виробництва. Такі ж умови невизначеності і ризику характерні для нинішньої вітчизня-

²³³ Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення: Наукова доповідь. Праця, зазначена на стор.31. – С. 37.

ної економіки. Тому український уряд також не повинен бути об'єктом процесу ринкових перетворень в країні, а має активно впливати на реорганізацію національного господарства. Тоді як, на думку фахівців, сьогодні державне регулювання ринку інновацій практично не здійснюється, більше того, ті важелі, які вже застосовуються, працюють проти інноваційної діяльності²³⁴.

Економістами доведено, що мінімізація ролі держави в сучасних умовах це стратегічна помилка²³⁵. «Недостатній рівень державного регулювання економіки, несформованість ринкового середовища створюють висхідну методологічну помилку в організації розвитку економіки»²³⁶. Окрім того, що власне ринкова модель, зокрема і такий її варіант, як змішана економіка, є далеко неідеальною, гра ринкових сил часто провокує диспропорції макроекономічного характеру, існує і багато інших причин, які переконують у необхідності цілеспрямованого державного регулювання ринкової економіки, зокрема її інвестиційної та інноваційної сфер.

По-перше, держава сама є власником і підприємцем, забезпечує суспільство необхідними благами.

По-друге, держава виступає у ролі могутнього споживача різних благ.

По-третє, держава є одним із головних інвесторів, який через прямі бюджетні інвестиції може чинити вагомий вплив на інноваційні та загалом ринкові перетворення.

По-четверте, держава приймає закони й ін. нормативно-правові документи, з допомогою яких здійснює регулювання діяльності приватних підприємств.

Отже, «відокремлення» економіки від держави непродумане, тому що робить її малоефективною й неконкурентоспроможною²³⁷. Там, де ринок не може забезпечити оптимального розподілу ресурсів, оскільки ринкові сили неефективні і, отже, там, де ринку загрожує фіаско, ринкове саморегулювання має бути доповнене різними формами

²³⁴ Жаліло Я. А. Матеріали круглого столу «Розвиток ринку високих технологій в Україні» // Економіка і прогнозування. – 2004. — № 3. – С. 7—73. – С. 27.

²³⁵ Єщенко П.С. Нова модель держави / Єщенко П.С., Кваснюк Б.Є., Бірюков О.А. – Слов'янськ: Печат. двор, 2002. – 142 с.

²³⁶ Марцин В. С. Праця, зазначена на стор. 30. – С. 44.

²³⁷ Осецький В. Л. Праця, зазначена на стор. 122. — С. 138.

державного регулювання, – пише Джон Гелбрейт²³⁸. За допомогою різних форм та методів регулювання економіки, включаючи адміністративне регулювання цін, держава впливає на тип і структуру економічної системи, визначає дію фінансово-кредитних важелів, формує систему оподаткування, забезпечує концентрацію необхідних ресурсів, несе відповідальність за їх використання. Втручання держави у сферу розвитку інноваційного підприємництва позначається на становищі ринку науково-технічної продукції, співвідношенні між пропозицією і попитом на результати інновацій. У період формування ринкових відносин і за умов соціально-економічної нестабільності роль державного регулювання економіки посилюється.

За допомогою економічних та адміністративних методів держава повинна забезпечувати ефективні структурні зміни в суспільному виробництві, підвищувати активність інноваційної діяльності. Разом з тим, державне втручання повинно узгоджуватись з механізмами ринкового саморегулювання, держава має не заважати їх дії, а коригувати та доповнювати, спрямовуючи розвиток економіки в інтересах суспільства. Для цього необхідно синтезувати неокласичну теорію, представники якої (К. Менгер, В. Візер, У. Джевонс) вважають, що уряд не повинен втручатись у процеси створення інновацій, що ринковий попит є найкращим способом стимулювання інноваційних процесів, і неокейнсіанську теорію, прибічники якої виступають за розробку довгострокової стратегії регулювання інноваційного розвитку, проведення глибоких структурних реформ шляхом державного регулювання макроекономічних процесів.

Однак, проблема полягає в тому, що у вітчизняних та зарубіжних дослідників поки немає єдності щодо шляхів переходу від стихійних процесів модернізації реального сектора економіки до його прискореної трансформації за активної участі держави – вважають розробники пропозицій до моделі інноваційного розвитку України²³⁹.

Модель інноваційного розвитку реалізується головним чином через проведення виваженої національної інноваційної і промислової політики. Без вироблення довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку здійснити перехід до національної інновацій-

²³⁸ Гелбрейт Дж. Праця, зазначена на стор. 21. – С. 80.

²³⁹ Інтелектуальний розвиток економіки: інноваційний експеримент // Урядовий кур'єр, від 2.02.2004 р.

ної системи неможливо. Саме держава повинна взяти на себе зобов'язання створити сприятливі організаційні і фінансові умови, які б забезпечили успішне практичне втілення інноваційних ідей і проектів. «Нагромаджений досвід країн, що динамічно розвиваються, виділяє інноваційний розвиток як необхідний інструментарій економічної політики, націлений на забезпечення якісних перетворень»²⁴⁰. Звичайно, що в реалізації інноваційної стратегії соціально-економічного розвитку повинні бути задіяні і вищі заклади освіти, й інноваційні структури. Важливу роль у формуванні і реалізації моделі інноваційного розвитку має відіграти підприємництво, ініціатива підприємств.

Насамперед треба налагодити тісний зв'язок науки з виробничою діяльністю, ефективно поєднати науку з системою ринкових відносин в країні. В умовах ринкової економіки, коли ціна на продукцію визначається механізмом вільного ціноутворення і конкуренцією, перед кожним підприємцем постають питання забезпечити високі споживчі властивості товару при мінімальному рівні суспільно-необхідних витрат на його виробництво. Через це багато уваги доводиться надавати якості (цінності) продукції, її собівартості. Щоб підвищити цінність товару та знизити сукупні витрати на його виробництво, треба обов'язково аналізувати стадії виготовлення товару, які передують власне його виробництву – стадії досліджень і розробок. Саме на цих стадіях закладається і максимальний рівень якості продукції, і її мінімальна собівартість при реальних умовах виробництва. Звичайно, що якась частина витрат на дослідження і розробки неодмінно повинна включатися у ціну продукції. Тому штучно відділити наукові та експериментальні дослідження і розробки від виробничого процесу просто неможливо. І непотрібно намагатися якось роз'єднувати науку і ринок, навпаки, треба їх раціонально зближувати, підвищуючи тим самим ефективність організації інноваційного процесу в цілому, що передбачає:

- підвищення заінтересованості підприємницьких структур у втіленні інновацій та зміні існуючих технологій;
- створення механізму передачі результатів академічної науки галузевій;
- заохочення прискореної амортизації і швидкого оновлення ос-

²⁴⁰ Осецький В.Л. Праця, зазначена на стор. 122. – С. 61.

новних фондів;

- підвищення рівня ресурсного забезпечення досліджень та робок;

- підвищення рівня матеріального забезпечення вчених і спеціалістів, зайнятих у сфері освіти і науки;

- формування механізму державної та інших видів підтримки інноваційного підприємництва;

- налагодження тісної інтеграції науки зі світовим ринком.

У такому напрямі повинен розвиватися процес у сфері інноваційної діяльності, щоб наблизитися до умов функціонування інноваційного підприємництва у країнах з розвинутою ринковою економікою. Треба бути завжди готовим до можливих майбутніх змін, для чого потрібно своєчасно готуватися, вчитися передбачати можливі тенденції винахідницької та інноваційної діяльності, щоб могли пом'якшити дію певних негативних чинників, котрі заважають розвитку інноваційного підприємництва в Україні (всевладність монополій, дефіцитність, розрив довготривалих зв'язків та ін.), і суттєво активізувати дію позитивних чинників.

Висновки до розділу

1. Для надання вітчизняній економіці динамічного прогресивного розвитку та з метою прискорення процесу інтеграції України у світову економіку необхідно розробити і втілити в життя модель інноваційного розвитку, здатну забезпечити ефективне використання інтелектуального багатства суспільства. Ефективність впровадження моделі інноваційного розвитку суспільства ми пропонуємо оцінювати, виходячи з таких основних критеріїв: величини залучених на фінансування інноваційних проектів інвестицій; кількості створених у наукомісткій сфері робочих місць; числа інноваційних підприємств, що функціонують в країні, обсягу виробленої ними інноваційної продукції; рівня міжнародної конкурентоспроможності підприємств і продукції; ступеня розвиненості інноваційної інфраструктури тощо.

2. Методологія системного підходу до визначення змісту моделі інноваційного розвитку економіки полягає в тому, що власне інноваційний процес є моделлю функціонування цілісної, гнучкої і динамічної інноваційної системи, предметом дослідження якої є два взаємопов'язаних аспекти – економічний і соціальний. В економічній сфері

здійснюється технологічний процес створення інноваційного продукту і налагодження його серійного виробництва. А в соціальній – інновація знаходить свого споживача, який оцінює її якість та потребу в ній, надаючи цю інформацію виробникові. Якщо виникають якісь перепони в одній із цих сфер чи напрямів руху інновації, інноваційна діяльність затухає.

Виходячи з вищесказаного, модель інноваційного розвитку можна охарактеризувати як сукупність визначених країною соціально-економічних пріоритетів, схем управління інноваціями та обґрунтованих якісних і кількісних критеріїв ефективності інноваційного розвитку економіки, покладених в основу стратегічної інноваційної політики держави.

3. Враховуючи реалії транзитивної економіки України, існуючі фінансові обмеження та труднощі залучення довгострокових інвестицій для розвитку інноваційного підприємництва, найоптимальнішою, на думку автора, для нашої країни є модель інноваційного розвитку, орієнтована на стимулювання попиту на науково-технічні розробки з боку споживачів інноваційної продукції, насамперед – підприємницького сектора. У ній визначальна роль відводиться інноваційному підприємництву та формуванню партнерських відносин держави і підприємницького сектора. На державу покладається визначення пріоритетних напрямів науково-технічного розвитку, розробка програм, що забезпечують їх реалізацію, та створення сприятливих умов для розвитку інноваційного підприємництва. До стимулювання науково-технічної й інноваційної діяльності, окрім державного фінансування, мають бути долучені також ринкові методи перерозподілу капіталу в пріоритетні сфери та галузі.

4. Подальший розвиток України та перспектива посісти належне місце в європейському співтоваристві та світі залежить від опанування власної моделі інноваційного економічного розвитку, яка у стислий термін дозволить досягти рівня розвитку промислово розвинених держав та здійснити перехід до нового – науково-інформаційного технологічного способу виробництва, що значною мірою ґрунтується на інтелектуальній власності і знаннях. При цьому ефективність реалізації моделі інноваційного розвитку залежатиме від виваженості проведення національної інноваційної і промислової політик.

Розділ 4 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ФОРМИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

4.1 Малі фірми і їх роль у створенні інноваційно-конкурентного середовища

Перетворити інноваційні ідеї в реальні інноваційні проекти та розробки, успішно реалізувати їх на практиці у вигляді конкретних інноваційних товарів та послуг, що мають споживчу цінність, покликані організаційні форми інноваційного підприємництва – різноманітні інноваційні підприємницькі структури: малі, середні та великі фірми, корпорації, об'єднання тощо, які погоджуються втілювати в життя інновації задля головної мети – отримання позитивного фінансового результату – інноваційного прибутку. І хоча одержання прибутку не завжди є для підприємця єдиною метою і єдиним спонукальним мотивом його господарської діяльності, оскільки підприємець, безумовно, ставить перед собою й інші цілі, не пов'язані з одержанням прибутку, яких також прагне досягти, до того ж підприємницька діяльність пов'язана з ризиком, а тому прибуток може бути одержаний далеко не в усіх випадках, і все ж, жодна підприємницька фірма не може існувати на постійні пожертвування ззовні чи спонсорську допомогу, як безприбуткові підприємства. Засновуючи фірму, підприємець самостійно організовує господарську діяльність, діє на власний страх і ризик, бере на себе всю відповідальність за одержані результати діяльності. Отже, йому потрібно заробляти кошти, достатні для відтворення та розширення виробничого процесу, чого не може бути без налагодження, принаймні в довгостроковому періоді, рентабельного виробництва. До того ж радикальні зміни, спричинені інноваціями, коштують дорого, потребують проведення чималої аналітичної роботи, при цьому виникає необхідність перебудовувати діяльність великої кількості підрозділів, модифікувати робочі місця, змінювати правила ділової етики, що, окрім вирішення дуже складних організаційних завдань, потребує значних фінансових витрат.

Але не всі організації та установи, що займаються науковими дослідженнями і розробками, є інноваційними і підприємницькими одночасно. Так само, як не будь-яка підприємницька діяльність є інноваційною, не всяка інноваційна діяльність є підприємницькою.

Лише інноваційна діяльність, яка спрямована на комерціалізацію використовуваних результатів наукових досліджень і розробок та реалізацію вироблених інноваційних продуктів на ринку з метою отримання прибутку є інноваційною підприємницькою діяльністю.

Розвиток інноваційного підприємництва як самостійного напрямку спостерігається з 40-х років ХХ ст. у США, а різноманітність його форм з'явилась у 60–80-х роках²⁴¹. Причина розвитку інноваційного підприємництва — потреба у структурній перебудові економіки США у зв'язку з кризою, що виникла у середині 70-х років. Як підкреслюють дослідники, ще з 40-х років і до середини 70-х у механізмі відтворення поступово відбувалося фізичне і моральне старіння всіх його головних компонентів, а суперечності, що нагромаджувались, лише тимчасово знімалися у процесі циклічних криз надвиробництва²⁴².

У 70-х роках ефективність виробництва у США знизилась порівняно з показниками 60-х років, а внаслідок підвищення інвестиційного ризику зменшився попит на елементи виробничого капіталу. Щоб підтримати конкурентоспроможність підприємств на ринку необхідно було шукати шляхи зниження виробничих витрат. Це й активізувало попит на нові види ресурсозберігаючої техніки та технології і зумовило розвиток інноваційного підприємництва в умовах інтенсифікації економіки. Першими на арену інноваційних змагань вийшли малі підприємства, які найкраще змогли забезпечити розробку та впровадження нових досягнень у виробництво, тому їм належить особлива роль серед інноваційних підприємницьких структур.

Малі інноваційні фірми є інструментом активізації НТП в країні. Як свідчать дані статистики, 95 % радикальних технологічних новацій після другої світової війни створені саме в цьому секторі²⁴³. У США і Західній Європі малий бізнес створює до 50 % нововведень, є ліцензіатом майже 50 % нововведень світового ринку²⁴⁴.

²⁴¹ Геєць В. М., Семиноженко В. П. Праця, зазначена на стор. 26. – С. 161.

²⁴² Поручник А. М. Венчурний капітал: зарубіжний досвід та проблеми становлення в Україні: Монографія / А. М. Поручник, Л. Л. Антонюк. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 7.

²⁴³ Токсанова А. Н. Малый бизнес в Казахстане – использование опыта США // США и Канада: экономика, политика, культура. — 1999. — № 3—4. — С. 147—158 – С. 150.

²⁴⁴ Фридлянов В. Праця, зазначена на стор. 31. – С. 122.

Основна перевага таких підприємств у їх мобільності, швидкому сприйнятті і генеруванні нових ідей. На відміну від великих підприємств, малі фірми охоче беруться за розробку і освоєння оригінальних інновацій у тих сферах, які для великих компаній здаються або неперспективними, або високоризикованими. У багатьох випадках малі інноваційні підприємства спроможні конкурувати з великими, діючи у вузькоспеціалізованому напрямку, навіть при обмеженості фінансових засобів. Цьому сприяє об'єктивний процес поглиблення спеціалізації при здійсненні наукових розробок.

Розвиток малих та середніх інноваційних підприємницьких структур є важливою передумовою значного розширення середнього класу, який в Україні поки ще не склався на такому рівні, як в країнах Європи, США, чи навіть Росії. Середній клас починається саме з інноваційної діяльності, на яку необхідно виділяти засоби, як це робиться на Заході та у США, де держава і приватні особи кредитують венчурні фірми, які очолюють в основному винахідники, вчені²⁴⁵. Тому у країнах з розвиненою ринковою економікою питома вага найманих працівників високої, вищої та найвищої кваліфікації у структурі «середнього класу» сягає 40—45 %²⁴⁶.

Становлення малого інноваційного бізнесу розпочалось зі створення дослідницьких фірм, що виникали поблизу великих університетських центрів, спільно орендували ділянки землі, використовували лабораторну й інформаційну техніку університету. А вже сьогодні у США, поблизу Стенфордського університету, зосереджено понад три тисячі дрібних електронних фірм загальна кількість співробітників яких сягає 190—200 тисяч. Майже 1/8 новостворених щорічно фірм орієнтується на розробку і освоєння нової продукції і технології, а в цілому вони покривають 20 % світових потреб у комп'ютерних і електронних компонентах певних видів. Ці малі фірми, що діють у сфері науки США, доповнюють традиційні науково-дослідні і конструкторські комплекси промислових підприємств та університетів, неприбуткові дослідницькі організації, державні лабораторії тощо.

²⁴⁵ Назарян М. Праця, зазначена на стор. 31. – С. 80.

²⁴⁶ Мандибура В. О. Вплив розподільчої політики на формування «середнього класу» в Україні //Вісник «Економіка» Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. — 2002. — Вип. 63. — С. 21—25.

Видатки на науково-технічні дослідження і розробки малих фірм на 1/3 фінансуються державою у тій чи іншій формі²⁴⁷.

У переробній промисловості Японії 750 тис. заводів, з них 70 % — це малі підприємства, на яких працюють від 1 до 9 осіб; 10 % — підприємства з чисельністю працюючих від 10 до 20 осіб. Відомі автомобілі «Тойота» і «Хонда» на великих японських заводах просто збираються, а окремі деталі і вузли для них виготовляють десятки тисяч середніх та малих підприємств.

Наприклад, на заводі, що поставляє пластмасові деталі для фірми «Хонда», працює 9 осіб, площа заводу всього лише 300 кв. метрів. Прес-форми для цих деталей виготовляє одна людина, що має на своєму дворі в підсобному приміщенні два верстати. Ця людина є власником свого підприємства і працює на ньому, виготовляючи такі прес-форми, що відповідають найвищим вимогам фірми «Хонда». Це можливо тому, що матеріал для їх виробництва дуже високої якості закуповується у Швеції, де його випускають великі заводи.

Про ефективність невеликих фірм в інноваційному процесі свідчать такі дані: за оцінками національного наукового фонду США, на кожний вкладений у НДДКР \$1 фірми з чисельністю до 100 осіб здійснили у 4 рази більше нововведень, ніж фірми із зайнятістю від 100 до 1000 осіб, і в 24 рази більше, ніж компанії, на яких працює більше 1000 осіб. Темпи нововведень у них на третину вищі, ніж у великих, окрім того, невеликим фірмам потрібно в середньому 2,22 роки, щоб вийти зі своїм нововведенням на ринок, тоді як великим — 3,05 роки²⁴⁸. Співвідношення кількості освоєних нововведень у США на \$1 витрат на дослідження і розробки між малими фірмами (з чисельністю працюючих не більше 1 тис. осіб) і великими концернами (понад 10 тис. осіб) становить 24:1²⁴⁹.

Малі інноваційні підприємства здебільшого створюються шляхом об'єднання зусиль кількох ініціативних підприємливих дослідників і розробників з метою налагодження виробництва і реалізації конкуре-

²⁴⁷ Муминов Р. Малый инновационный бизнес: факторы устойчивого развития / Р. Муминов, М. Абдираимов, С. Маленова // Проблемы теории и практики управления. — 2000. — № 4. — С. 85—89. — С. 87.

²⁴⁸ Ровенский Ю. А. Стратегия развития предпринимательства. — М. : Электроника, 1996. — С. 105.

²⁴⁹ Галица И. Инновационный концерн как интегральная форма организации бизнеса // Экономист. — 2001. — № 11. — С. 27—34. — С. 27.

нтоздатної і прибуткової наукомісткої продукції, або шляхом відокремлення від великих науково-виробничих об'єднань та науково-дослідних інститутів, котрим складно пристосуватися до ринкових умов господарювання. В останньому випадку створене мале підприємство займається в основному реалізацією інновацій, розроблених у «материнській» фірмі. Нові малі інноваційні структури можуть виникати і як «ринкові дублери» лабораторій та відділів галузевих науково-дослідних інститутів, промислових підприємств, що займаються не лише науковими дослідженнями, але й виробництвом в обмеженому обсязі наукомісткої продукції. Часто малі інноваційні фірми беруть на себе роль надання посередницьких послуг з просування інновацій на ринок. Особливо відчутна роль таких підприємств у тих регіонах країни, де науково-технічні та маркетингові зв'язки не такі міцні, як у наукових центрах держави.

В Україні мале інноваційне підприємництво сформувалося в основному у результаті дезінтеграції і розчленування середніх і великих підприємств у процесі приватизації виробничих активів і руйнування планових основ управління економікою. Попри те, що рівень залученості традиційного малого підприємництва до інноваційних процесів досі залишається низьким і власне прошарок інноваційно орієнтованого підприємництва нечисленний, все ж він позитивно впливає на конкуренцію в середовищі інноваційного підприємництва, сприяє розвитку виробництва на вищій технологічній основі. Малі підприємства здійснюють власні технологічні знахідки і відкриття, які реалізують великим корпораціям для застосування в масовому виробництві.

Отже, за рахунок функціонування малого інноваційного підприємства великі корпорації мають змогу розвивати та оновлювати своє виробництво, розширювати асортимент продукції, яку вони виробляють, а також створювати принципово нові виробництва.

4.2 Венчурне підприємництво, його види та проблеми розвитку в Україні

Ризиковий (венчурний) бізнес є своєрідною формою малого та середнього інноваційного підприємництва. У ринковій економіці він представлений в основному приватними інвестиційними компаніями, діяльність яких підтримується державними і суспільними фондами.

Одержуючи від різних фінансових інститутів кошти на створення ризикових підприємств, венчурний бізнес займається апробацією, доробкою та доведенням до промислової реалізації «ризикових» інновацій.

Венчурний бізнес виконує важливу роль у здійсненні інноваційної діяльності, сприяючи, з одного боку, виробничому впровадженню новітніх досягнень НТП, а з іншого – мінімізуючи фінансові ризики окремих інвесторів. Позитивний приклад використання такої форми залучення довгострокових інвестицій нагромадили США та європейські країни. Так, за останні 30 років зусиллями венчурного капіталу у США створено сотні тисяч нових робочих місць і одержано мільярди доларів прибутку. У 1997—1998рр. у США інвестиції одержали 5695 венчурних фірм, з них 1863, або 32,7 %, тих, що знаходились у технопарку «Силіконова долина»²⁵⁰. У венчурному бізнесі Європи за минуле десятиліття акумульовано довгострокового капіталу на суму 102,8 млрд євро. У 20 країнах Західної Європи нині нараховується 500 венчурних фондів. Тільки за 1998 рік обсяг інвестицій досяг позначки у 14,5 млрд євро, а сумарний обсяг коштів, накопичених того ж року новими венчурними фондами становив 20,3 млрд євро²⁵¹. Саме венчурний бізнес дозволив розвиненим країнам впродовж останньої чверті минулого століття якісно змінити структуру виробничих сил і помітно впливати на виробничі відносини.

Серед об'єктів венчурного фінансування лідирують високотехнологічні компанії, однак структура інвестування постійно змінюється. Нині основний обсяг венчурних інвестицій спрямовується в такі сектори, як програмне забезпечення, біотехнології, телекомунікації, медичне обслуговування, роздрібна торгівля, комп'ютери і периферійні пристрої, Інтернет-технології, виробництво напівфабрикатів, енергетика, охорона здоров'я, фінансові послуги, електроніка, бізнес-послуги²⁵².

Венчурні фірми дуже гнучкі та ефективні, їх активна діяльність

²⁵⁰ Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізми розробки та комерціалізації: Монографія / Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. — К. : КНЕУ, 2003. — 394 с.

²⁵¹ Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку: Навч. посіб. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. — К. : Вища школа, 2002. — 254 с.

²⁵² Венчурный капитал не хочет рисковать // Часопис підприємців Білоцерківщини. — 2003. — № 21. — 2 червня. — С. 8.

забезпечує зростання конкурентоздатності виробленої продукції, швидке та успішне впровадження новітніх технологій, переозброєння та реконструкцію виробництва на сучасній науково-технічній основі, збільшення зайнятості населення. Їх значення полягає і в тому, що вони²⁵³:

- приводять до створення нових життєздатних господарських одиниць, що впливають на всю традиційну структуру ведення наукових досліджень, і викликають структурні зміни у суспільному виробництві країн;

- збільшують зайнятість висококваліфікованих спеціалістів;

- спонукають великі корпорації до вдосконалення принципів управління і організаційних структур;

- показують, що орієнтація на довгострокові цілі вимагає створення спеціальної кредитно-фінансової системи у вигляді «ризикового» капіталу.

Венчурний бізнес представлений трьома видами фірм:

- самостійними невеликими венчурними фірмами, що спеціалізуються на дослідженнях, розробках та виробництві нової продукції;

- венчурними фірмами, які є дочірніми у великих фірм;

- спільними підприємствами, що об'єднують малі наукомісткі фірми та великі компанії (в межах такого об'єднання мала фірма, як правило, здійснює розробку нового виробу, а велика компанія фінансує дослідження, надає для цього дослідне обладнання, забезпечує канали збуту, організовує сервісне та післяпродажне обслуговування клієнтів).

Самостійні малі інноваційні фірми засновують учені, інженери, винахідники, що прагнуть з розрахунком на матеріальну вигоду втілити в життя новітні досягнення науки і техніки. Початковим капіталом таких фірм слугують особисті заощадження засновника, але їх дуже часто виявляється недостатньо для реалізації нових ідей. У такому випадку засоби, необхідні для створення венчурної фірми, отримують за рахунок об'єднання капіталів кількох юридичних чи фізичних осіб (інколи тих й інших одночасно), або ж доводиться звертатися за допомогою (кредитами, вкладеннями) до великих компаній, спеціалізованих фінансових банків, що погоджуються

²⁵³ Ровенский Ю.А. Праця, зазначена на стор. 173. — С. 107.

надати «ризиковий» капітал. Подібних компаній у середині 80-х років, наприклад, у США існувало понад 500.

Для створення венчурної фірми необхідна наявність таких умов:

- ідеї нововведення (нового виробництва, технології, послуги);
- суспільного попиту на цю інноваційну ідею;
- підприємця, здатного реалізувати цю ідею шляхом створення нової фірми;
- «ризикового» капіталу для фінансування цієї фірми.

Іншим видом венчурних підприємств, який, на думку автора, також доцільно широко розвивати в Україні, є дочірні інноваційні фірми, які створюють великі корпорації для пошуку і фінансування найважливіших з точки зору комерційної діяльності інновацій виробничого характеру. Це внутрішні венчури. Для цього в корпораціях розробляються так звані програми «своєквів». Такі програми виникли на початку 80-х рр. у США як форма організації інноваційної діяльності. У межах цих програм створюють спеціальні грошові фонди, засоби з яких виділяють «своєкам», як представникам внутрішньокорпоративного ризикового капіталу. Будь-який працівник корпорації, що запропонував ідею нового продукту чи іншу серйозну пропозицію, може звернутися безпосередньо до «своєка» за фінансовою підтримкою. «Своєк» в межах своїх повноважень може виділити кілька сотень тисяч доларів на розробку та реалізацію інноваційного проекту, що його зацікавив. При цьому винагорода для «своєка» прямо залежить від того, яким буде результат інноваційної діяльності. За кожний вдалий (прибутковий) інноваційний проект «своєки» одержують певну суму грошей чи цінних паперів, про яку була домовленість раніше.

Рішення про створення внутрішнього венчура приймається керівництвом компанії і його діяльність контролюється безпосередньо одним з її керівників. При відборі кращої інноваційної ідеї, на основі якої створюватиметься «ризиковий» наукомісткий проект, керівництво компанії обов'язково повинно зважати на такі моменти:

по-перше, завдання цього інноваційного проекту не повинні збігатися з традиційною сферою інтересів «материнської» компанії, адже метою внутрішнього венчура є пошук нових ідей, технологій, об'єктів, винаходів;

по-друге, при відборі ідей, що передбачається реалізувати у межах

внутрішніх венчурів, експерти повинні переконатися у наявності необхідного комерційного потенціалу нововведень.

Витрати на створення, виробництво і реалізацію інноваційного проекту повинні бути передбачені якомога точніше (здебільшого з точністю до 75 %, але не менше 50 %). Внутрішнім венчурам корпорація, як правило, надає юридичну і бюджетну самостійність, право формувати персонал, який може розміщуватися в окремому будинку. «Материнська» компанія бере на себе зобов'язання забезпечити діяльність цього персоналу науково-дослідним, обчислювальним та іншим необхідним обладнанням, надає послуги з управління. Якщо тісна співпраця досягає успіхів, то внутрішній венчур може перетворитися в один з виробничих підрозділів «материнської» компанії, а його продукція реалізується через канали збуту, що склалися у компанії. Венчурні фірми працюють на етапах, коли винахідницька активність продовжує зростати чи, принаймні, ще зберігається на високому рівні, а от активність наукових досліджень вже починає знижуватися. Вони не завжди прибуткові, оскільки власне організацією виробництва продукції не займаються, а передають свої розробки іншим фірмам – експлерентам, патіентам, віолентам та комувантам.

Експлеренти – це фірми, що спеціалізуються на створенні нових сегментів ринку чи радикальних перетвореннях старих ринкових сегментів. Вони діють на етапі максимального зростання винахідницької активності з самого початку випуску продукції. Тому фірма-експлерентів називають «піонерськими». Вони разом з венчурними фірмами формують умови для науково-технічних зрушень у сучасній ринковій економіці. Прагнучи впровадити на ринок інновацію з мінімальним ризиком, експлеренти розробляють типові схеми фінансування на певний термін, за який прагнуть домогтися успіху, якщо такому судилося бути.

Сутність типової схеми фінансування полягає в наступному: з метою мінімізації ризику кожне нове капіталовкладення в інноваційний проект здійснюється інвестором лише в тому випадку, якщо попереднє себе виправдало, тобто якщо фірма-експлерент досягла істотних успіхів у створенні чи комерціалізації продукту. При цьому, що цілком логічно, кожне нове капіталовкладення, як правило, є більшим за попереднє і здійснюється на вигідніших для експлерента умовах.

Фірму-експлерента здебільшого очолює інженер, який є автором

технічного аспекту інноваційного проекту, і менеджер, що має організаційний і комерційний досвід роботи. Такий тандем часто виникає через песимістичне ставлення великих компаній до ризикових в економічному сенсі інноваційних проектів. Тому, не одержавши дозволу на реалізацію інновації на великому підприємстві, менеджер, захоплений своєю новою ідеєю, часто залишає своє місце роботи і намагається реалізувати її у якості самостійного підприємця.

Коли фірма-експлерент доводить до масового виробництва привабливої для ринку новинки, вона нерідко зустрічається з фінансовими проблемами і намагається укласти взаємовигідний договір з великою фірмою, адже сама вона невелика за кількістю співробітників і майже безприбуткова. Такий договір обидві сторони намагаються укласти в найкоротший термін, оскільки зволікання з тиражуванням інновації погрожує появи на ринку її копій чи близьких аналогів. Швидше за все спілка з великим підприємством завершується тим, що фірма-експлерент поглинається та підпорядковується ним, але це влаштовує експлерента. Проте інколи фірмі-експлеренту вдається домогтися вигідніших умов договору і навіть збереження певної автономії.

Фірми-експлеренти вступають у партнерські відносини з фірмами-віолентами, фірмами-патієнтами і фірмами-комутантами. Кого саме вибере своїм партнером фірма-експлерент залежить від специфіки товару, що випускається, і від того, на який сегмент ринку він зорієнтований.

При орієнтації на вузький сегмент ринку, на задоволення в основному нових споживчих потреб, сформованих під впливом моди та реклами, створюються фірми-патієнти. Вони функціонують на етапах зростання випуску продукції й одночасно на стадії зниження винахідницької активності. Такі фірми ставлять високі вимоги до якості продукції і стежать за тим, щоб рівень її ринкової ціни не був завищеним, оскільки від цього залежить обсяг випуску продукції і її конкурентоспроможність на ринку, який фірма намагається завоювати. Науково-технічна політика фірми-патієнта спрямована на вчасне виявлення ситуації, коли дану продукцію уже треба припинити виробляти і слід розпочати випуск нового товару. Тому фірма постійно аналізує: чи ефективно і раціонально натепер здійснювати ті чи інші розробки та винаходи? Що нині доцільно здійснювати: продаж

чи придбання ліцензій?

Фірми-патієнти прибуткові, але у зв'язку з тим, що їм майже завжди доводиться діяти в умовах невизначеності, повсякчас існує імовірність ухвалення неправильного рішення, яке може призвести до кризи. Щоб ситуацію тримати під безупинним контролем у таких фірмах, на думку автора, доцільно мати постійну посаду інноваційного менеджера, який займатиметься цими проблемами діяльності фірми і головною метою якого буде зниження ризику в життєдіяльності фірми та створення комфортних умов роботи для співробітників.

У сфері великого стандартного бізнесу діють фірми-віоленти. Це фірми з «силовою» стратегією, чималим капіталом та значними можливостями освоєння сучасних технологій. Віоленти займаються великосерійним масовим випуском продукції для широкого кола споживачів, що пред'являють «середні запити» до якості і, відповідно, задовольняються середнім рівнем цін. Фірма-віолент виникає тоді, коли обсяг попиту на продукцію, а отже і її випуск, є максимальним. Віоленти проводять таку ж науково-технічну політику, як і фірми-патієнти: приймають рішення про терміни початку виробництва продукції і зняття її з виробництва (зокрема про придбання чи продаж ліцензій); про інвестиції; про заміну парку машин і устаткування. Вони є дуже обережними у зміні напряму своєї політики, оскільки ступінь ризику у них більший, ніж у фірм-патієнтів. Неодмінною умовою успішної діяльності фірм-віолентів є прибутковість, основну роль у забезпеченні якої відіграє інноваційний менеджер.

У сфері середнього і малого бізнесу, який орієнтований в основному на задоволення місцевих потреб населення, функціонують фірми-комутанти. Вони розпочинають свою діяльність тоді, коли попит на продукцію, а отже і потреби у її випуску починають знижуватися. Їм також дуже важливо вчасно прийняти рішення про початок виробництва продукції, про те, яким повинен бути рівень технології виробництва товарів, які потрібно внести зміни до параметрів товару, що виробляється, аби краще задовольнити специфічні вимоги споживачів. Тому інноваційний менеджер такої фірми повинен добре знати специфічні інтереси покупця товару фірми, вміти чітко і оперативно прогнозувати можливі кризи і вчасно їх попереджувати.

Отже, механізм формування підприємницького середовища, сприятливого для інновацій, базується передусім на системі венчурного

фінансування.

Вперше практика венчурного фінансування була застосована у США. Його розквіт пов'язаний з розвитком інформаційних технологій, зокрема, комп'ютерного бізнесу. Так, у 1957 році на базі лабораторії Shockley Semiconductor, якою керував лауреат Нобелівської премії з фізики за дослідження у галузі напівпровідників і транзисторного ефекту Уільям Шоклі, при підтримці на той час молодого співробітника інвестиційного банку, а в майбутньому мільярдера Артура Рока, була створена компанія Fairchild Semiconductors, яка вперше впровадила у масове виробництво інтегральні схеми, що складаються з багатьох напівпровідникових елементів, – чіпи. Через одинадцять років після цього двоє з восьми засновників цієї компанії відокремилися і створили фірму Intel, у розвиток якої Артур Рок вклав 2,5 млн доларів і незабаром отримав величезні доходи. Пізніше разом з партнером А. Рок створив одну з перших венчурних компаній – Davies & Rock, а потім власну – Arthur Rock & Co, через які було профінансовано створення таких майбутніх гігантів, як Apple Computer, Teledyne, Scientific Data Systems, General Transistor, Disonics та інших²⁵⁴. У Європі технології та принципи венчурного фінансування вперше були застосовані у Великобританії.

Термін «венчурне (ризикове) фінансування» науковці розглядають у широкому і вузькому розумінні слова. У широкому розумінні – це всі вкладання у ризикові, з огляду фінансових результатів, проекти, насамперед у галузі високих технологій. У вузькому розумінні – венчурне фінансування означає вкладання венчурними фондами довго- чи короткострокових інвестицій (у вигляді надання кредитів чи придбання акцій) з метою створення і розвитку малих перспективних компаній²⁵⁵. Венчурний капітал – капітал з підвищеним ступенем ризику. У результаті розміщення венчурного капіталу венчурний інвестор не має тих гарантій, які є за традиційних форм фінансування. Але все це не значить, що інвестор, який вклав грошові засоби у сферу ризикового бізнесу, не розраховує на прибуток.

Специфіка ризикового інноваційного підприємництва полягає в тому, що кошти дійсно часто «позичаються» на безвідсотковій, а то й

²⁵⁴ Венчурний капітал не хочет рисковать. Праця, зазначена на стор. 175. – С. 8.

²⁵⁵ Варналії З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. – [3-е вид.]. – К.: Знання. – КОО, 2005. – 302 с. – С. 163.

безповоротній основі. Також при цьому не вимагається і звичайного при кредитуванні забезпечення – гарантій платоспроможності чи можливості повернути позичені кошти за рахунок продажу майна боржника. Єдиною «гарантією» для венчурного інвестора є його власне вміння правильно оцінити ризики, пов'язані з укладанням угоди. Ресурси, надані в розпорядження венчурної фірми, не підлягають вилученню протягом усього терміну дії договору. Отже інвестори, що вкладають свої фінансові засоби у венчурний бізнес, йдуть на великий ризик. У випадку невдачі вони можуть втратити значні грошові кошти. Інколи інвесторам приходится очікувати 3—5 років, щоб впевнитися у перспективності своїх вкладень. Але, вкладаючи засоби в інноваційний проект, інвестор бере часткову участь в капіталі фірми, яку він фінансує, отже, має право на певну частку прибутку фірми у випадку, коли підтриманий ним інноваційний проект виявиться дійсно ефективним. А у зв'язку з тим, що інвестор не отримує жодного забезпечення, яке б гарантувало повернення вкладених ним коштів, його більше цікавлять не фінансові показники роботи підприємства у минулі роки, а майбутній прибуток на вкладені тепер кошти, тобто результат освоєння інновацій.

Величина прибутку інвестора визначається різницею між курсовою вартістю акцій фірми-новатора, що належать ризиковому інвестору, і сумою засобів, вкладених ним у інноваційний проект. Ця частка визначається при укладанні контракту і почасти не перевищує 50 % пайового внеску інвестора у статутний капітал фірми, але інколи може сягати і до 80 %. У цьому випадку фінансова установа (інвестор) стає співвласником венчурної фірми, а надані нею засоби – внеском у статутний фонд підприємства. Отже, як і для будь-якої іншої сфери підприємницької діяльності, стимулом для венчурних капіталовкладень є прагнення отримати прибуток. Ймовірність високої прибутковості інноваційних проектів є головним стимулом для венчурних інвестицій. Так, наприклад, у США середній рівень прибутковості венчурних фірм становить близько 20 % на рік, що майже у три рази вище, ніж у цілому по економіці США. Тому ризикове вкладання засобів пояснюється вірою підприємців в успіх венчурного бізнесу і відсутністю умов для власних досліджень та комерційної реалізації перспективної інновації.

Особиста зацікавленість інвестора в успіхові венчурного підпри-

емства визначає його активну участь в управлінні фірмою, яку він фінансує. Як правило, ризикові інвестори не обмежуються лише наданням грошових засобів, а допомагають венчурній фірмі і різними управлінськими, консультативними та іншими діловими послугами, не втручаючись лише в оперативне управління її діяльністю.

Отже, венчурній формі інвестування, на відміну від інших таких форм, властиві такі специфічні риси²⁵⁶:

- пряма або опосередкована пайова участь інвестора в капіталі компанії;

- надання коштів на довгостроковий період на принципах безповоротності, безоплатності, без будь-яких гарантій або забезпечення;

- активна роль інвестора в управлінні проектом, що фінансується.

Через невирішеність питань правового забезпечення функціонування корпоративної форми організації інноваційної діяльності, різних інституціональних інвесторів, нестачу вітчизняного капіталу і, напевне, інноваційних менеджерів, здатних ефективно впроваджувати інноваційні проекти, венчурне підприємництво в Україні поки що не стало поширеним. Формування інститутів венчурного фінансування розпочалося в нашій країні лише в останнє десятиріччя ХХ століття і розвивається дуже повільно. За оцінками Міністерства економіки, загальний обсяг ринку венчурного капіталу становить нині приблизно \$ 400 млн, що становить близько 1 % від щорічних надходжень до європейських венчурних фондів. Така сума інвестицій свідчить, що інноваційна діяльність з боку венчурних фондів ще не є об'єктом першочергової зацікавленості. Окрім того, для венчурних фондів в Україні характерна така особливість: у структурі інвестиційного потоку значна частка припадає на іноземний капітал. Іноді такі фонди повністю фінансуються за рахунок капіталів з інших, в основному розвинених, держав. Серед найбільших таких фондів, які працюють сьогодні в Україні, є: Western NIS Enterprise Fund (WNISEF) (первісний капітал у розмірі \$ 150 млн фонду виділений урядом Сполучених Штатів Америки) та Sigma Blazer (капітал \$ 100 млн).

WNISEF перебуває під керівництвом приватної Ради директорів, до складу якої входять видатні керівники американського бізнесу, управляється міжнародною командою досвідчених професіоналів з

²⁵⁶ Баранець І.О. Праця, зазначена на стор. 107. – С. 47.

питань інвестицій і фінансів. Інвестиційна стратегія WNISEF спрямована на пошук та інвестування приватних підприємств, що мають великий потенціал зростання і здатні створювати конкурентні переваги. Пріоритетними галузями для інвестицій фонду WNISEF є харчова промисловість, сільське господарство, виробництво будівельних матеріалів, фінансові послуги. WNISEF надає своїм портфельним компаніям капітал, необхідні засоби управління і сприяє перетворенню початкових підприємницьких структур у компанії високого професійного рівня. Інвестиційні потоки WNISEF станом на кінець 2003 р. склали суму майже у \$ 202 млн і спрямовувались в такі компанії як: «АВК», Міжнародний іпотечний банк, Слобожанська будівельна кераміка, Екопрод, Glass Container Company, Троянда, Швидко, Петтель Кабель Україна, Енергетичний альянс та ін.²⁵⁷.

Об'єктами інвестицій фонду «Baring Vostok Capital Partners» свого часу були оператор мобільного зв'язку «Golden Telecom» та пивзавод «Рогань», але фонд вже продав свої частки акцій у цих компаніях.

Також в нашій країні успішно функціонує Фонд прямих інвестицій «Україна», який за 13 років діяльності в Україні інвестував понад \$ 22,5 млн (50 % свого капіталу) у більш як 30 українських підприємств, що займаються виробництвом товарів широкого вжитку та послуг для внутрішнього ринку. За підтримки голландського уряду в Україні близько 10 років існує інвестиційний фонд «Дніпро». У 1999 році був заснований Фонд Євровенчерз Україна, розмір статутного фонду якого становить 26 млн євро, які були надані ЄБРР (частка у фінансуванні сягає 90 %), ФМО (Голландський Банк Розвитку) та фізичними особами, які є менеджерами Фонду. Цей Фонд займається інвестуванням недержавних підприємств України (зокрема тих підприємств, у яких частка державної власності не перевищує 25 %), заохочує діяльність кваліфікованих спеціалістів, що мають досвід управління підприємством, постійно вдосконалюють свою продукцію, розуміють ринок і клієнта, а головне – мають достатню мотивацію та володіють лідерськими здібностями для досягнення високих результатів роботи. Фонд Євровенчерз Україна надає допомогу підприємствам у різних сферах діяльності: стратегічному плануванні, співробітництві з банками та іншими фінансовими організаціями, фірмами, у залучен-

²⁵⁷ WNISEF річний звіт 2003. — Режим доступу:
[http://www.horizoncapital.com.ua/ukr/files/Annual-Report-2003%20\(Ukr\).pdf](http://www.horizoncapital.com.ua/ukr/files/Annual-Report-2003%20(Ukr).pdf).

ні сторонніх консультантів, у пошуку стратегічних партнерів тощо. Фонд надає перевагу компаніям з надійною історією розвитку, річним оборотом не менше 3 млн доларів США, які можуть продемонструвати можливість подальшого зростання обсягу продажу та прибутків. При цьому Фонд Євровенчерз Україна не намагається брати участь у щоденному оперативному управлінні, а тому й не прагне володіти контрольним пакетом акцій, хоч частка його власності в компанії повинна бути істотною – 20—40 %²⁵⁸.

Отже, здійснювані венчурними фондами інвестиції підживлюють економіку країни, однак треба зауважити, що навіть при такому незначному інвестуванні вони зовсім не проявляють ознак «ризикового капіталу», а направляють свої ресурси головним чином на фінансове забезпечення традиційних інноваційних проєктів. Жоден з названих вище венчурних фондів не вклав свої засоби у розвиток перспективних технологій навіть четвертого технологічного укладу.

Також треба сказати, що почасти фірми, які створюють в Україні винаходи чи нові технології, намагаються не впровадити їх у виробництво, а вигідно продати, хоча б і за кордон. Цим користуються іноземні інвестори, яким буває вигідно придбати не лише інновацію, але й повністю фірму з її співробітниками, і вивезти за кордон. Але часто, у зв'язку зі зменшенням фінансування досліджень з боку іноземних замовників, вітчизняні розробники просто змушені збувати свою науково-технічну продукцію іноземним фірмам ще на початкових етапах інноваційного циклу, закриваючи тим самим шлях до реалізації економічного потенціалу інновацій на користь України. Тому наша держава має терміново вжити заходів з виправлення такої ситуації, виступити на захист як національних інтересів, так й інтересів вітчизняного інтелектуального капіталу і сприяти утвердженню в нашій країні мережі інноваційних венчурних структур, створенню кластерів, інноваційних фондів, яких у нас нині явно недостатньо.

Має бути доопрацьоване законодавство, аби умови інвестування українських підприємств стали привабливішими не лише для іноземних інвесторів, але й для вітчизняних власників капіталів. Необхідно прийняти закон про венчурний бізнес, розвивати ринкове середовище: фондовий ринок, банківську систему, страховий ринок, інноваційні

²⁵⁸ Управление инновациями: 17-модульная программа для менеджеров. Праця, зазначена на стор. 56. – С. 88—89.

фонди, які, на думку автора, доцільно утворювати за пріоритетними напрямками НТП. Це прискорить просування на ринок наукових ідей та новітніх технологій, сприятиме розвитку підприємництва і, зрештою, становленню середнього класу – основного чинника ринкової економіки, а в кінцевому рахунку полегшить інтеграцію України у євроатлантичні структури. Провідне місце в комплексі заходів повинні зайняти спеціальні програми підтримки інноваційних досліджень через розвиток малих венчурних підприємств. При розробці цих програм доцільно використовувати нагромаджений світовий досвід, визначати необхідні обсяги і джерела фінансування програм. Але перш за все необхідно створити законодавчі можливості для поєднання приватних капіталів з державними фондами.

Мова йде не про приватизацію деяких централізованих фондів фінансових ресурсів, а про те, щоб малим інноваційним компаніям, які здійснюють капіталовкладення у новостворені малі підприємства, надати податкові пільги і державні субсидії, залишаючи при цьому ці компанії приватними. Такий процес формування систем венчурного фінансування властивий для багатьох країн, які свого часу, переборюючи економічну стагнацію, йшли шляхом створення сучасної індустрії венчурного капіталу.

Також уряд повинен надати можливість малим високотехнологічним компаніям брати участь у виконанні держзамовлень, що реалізуються на конкурсних умовах за пріоритетними науково-технічними напрямками і критичними технологіями.

Отже, держава має цілеспрямовано сприяти створенню малих підприємств інноваційного спрямування, в тому числі венчурних фірм, діяльність яких орієнтована на активізацію інноваційного підприємництва, причому не лише малого. Значення венчурного фінансування для економіки багатьох країн не обмежується лише фінансовою привабливістю малого і середнього бізнесу. Дуже важливим непрямим результатом діяльності венчурного капіталу з підтримки нових високотехнологічних підприємств (у розвинених країнах частка венчурних інвестицій у високотехнологічне виробництво сягає 70 % від їх загального обсягу) є стимулювання великих промислових компаній до переорієнтації інвестиційної та активізації інноваційної діяльності.

4.3 Корпоративні інноваційні підприємства та їх значення в сучасному процесі глобалізації світового ринку технологій

Серед пріоритетних завдань соціально-економічної політики нашої держави – формування конкурентоспроможної економіки. Це завдання неодноразово закріплене Посланнями Президента України, програмами урядів, іншими документами. Утвердження України як конкурентоспроможної високотехнологічної держави визначено Стратегією економічного і соціального розвитку України (2004—2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції» базовим принципом стратегічного курсу²⁵⁹.

Конкурентоспроможність визначається реальною та потенційною можливостями фірм в існуючих для них умовах проектувати, виготовляти та збувати товари, які за ціновими і якісними характеристиками більш привабливі для споживачів, ніж товари конкурентів²⁶⁰, це здатність суб'єктів конкурентної боротьби протистояти міжнародній конкуренції на внутрішньому ринку та ринках інших країн²⁶¹. Такими можливостями володіють перш за все великі підприємства, в чому полягає одна з основних їх переваг перед малими фірмами. Хоч за темпами доведення розробки до комерційної реалізації малі інноваційні фірми часто випереджають великі, успішно конкуруючи з ними, проте в реалізації наукомістких і складних інноваційних ідей провідну роль відіграють все-таки великі інноваційні комерційні підприємства. Це пояснюється тим, що лише їм, завдяки великій економічній потужності та масштабам виробництва, під силу значні капіталовкладення у розробку нових технологій, придбання дорогого обладнання та його ефективне використання.

Статистичні дані свідчать, що у США та Великобританії 80 % усіх НДДКР припадає на компанії з кількістю працівників понад 10 тис.

²⁵⁹ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004—2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / [А. С. Гальчинський, В. М. Геець та ін.] ; Нац. ін.-т страт. дослідж., Ін-т екон. прогноз. НАН України, М-во ек-ки та з питань європ. інтегр. України. – К. : ЮЦ Держкомстату України, 2004. – С. 44.

²⁶⁰ Основы внешнеэкономических знаний: Учебник для экономического образования / Под ред. И. П. Фаминского. — М. : Международные отношения, 1990. — С. 406.

²⁶¹ Губський Б. В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. — К. : Наук. думка, 1997. — С. 41.

осіб, у Японії 86 % НДДКР виконують фірми з капіталом понад 1 млрд ієн, у ФРН систематичні дослідження у приватному секторі здійснюють також головним чином великі компанії²⁶².

Великі інноваційні підприємства представлені такими об'єднаннями підприємницьких організацій, як консорціуми, концерни, холдинг-компанії, фінансово-промислові групи, іншими асоціаціями та спілками юридичних осіб.

Консорціум в інноваційній сфері – це компанія, яка сформована на основі укладання тимчасової угоди між банками, підприємствами, науковими центрами для вирішення таких важливих господарських завдань, як пошук і реалізація великих інноваційних проектів, пов'язаних з розвитком техніки та втіленням нових технологій. Як правило, такі проекти вимагають величезних наукових і капітальних витрат. Тому спочатку консорціуми виникли у банківській сфері, а вже пізніше стали створюватися і в інших галузях економічної діяльності.

У 60-ті роки в якості учасників міжнародних консорціумів стали виступати і держави, які об'єднували зусилля для підвищення своєї комерційної і технічної конкурентоспроможності. Особливість консорціуму в тому, що партнери, які входять до нього, втрачають свою економічну і юридичну самостійність лише у тій частині господарської діяльності, що визначається метою консорціуму, і після виконання цієї мети діяльність консорціуму припиняється. Створення консорціуму дозволяє сконцентрувати фінансові ресурси фірм-учасників і проводити дослідження, які через високий ризик та дорожнечу були не під силу кожній з цих фірм окремо.

Прикладом такого науково-виробничого співробітництва є створений з ініціативи АТ «Ново-Краматорського машинобудівного заводу» – АТ «НКМЗ» (Краматорськ, Україна) – ВНДІМЕТМАШ (Москва, Росія) – «Техком» (Мюнхен, Німеччина) міжнародний консорціум.

Складнішою формою інноваційного підприємництва є концерн. Він об'єднує підприємства промисловості, транспорту, торгівлі і банківської сфери для спільного здійснення наукомістких інновацій-

²⁶² Мачульская О. В. Особенности малого предпринимательства в России / О. В. Мачульская, Е. В. Балацкий // Проблемы прогнозирования. — 1999. — № 2. — С. 91—100.

них проектів, що дозволяє його учасникам дещо вирівнювати певні галузеві сезонні коливання і ризики та переводити капітал з менш перспективних галузей економіки у перспективніші.

Глобалізація інвестиційно-інноваційних процесів сприяє розвитку ТНК, які вважаються рушійною силою цього процесу. Питома вага корпоративного патентування в загальній кількості патентів, які видаються у розвинених країнах, сягає 45—80 %²⁶³. ТНК все частіше виступають на світовому інвестиційному ринку як прямий інвестор. У провідних країнах фінансування дослідницької діяльності в корпораціях перевищує бюджетне фінансування більше як у 10 разів, у них виконується основний обсяг всіх НДДКР, наприклад, в країнах ЄС – 65 %, в Японії – 71 %, у США – 75 %²⁶⁴. Вони в основному формують світовий ринок, переносючи значну частину виробництва за межі країни, створюючи велику кількість філій, інтегрованих в єдину мережу виробництва товарів і послуг. Це дає можливість ТНК використовувати ресурси і конкурентні переваги багатьох країн. Стрімке зростання мережі філій ТНК у світі засвідчують такі дані: якщо після другої світової війни ТНК створювали приблизно 100 іноземних філій за рік, то зараз майже в 1000 разів більше. У світі нараховується понад 800 тис. іноземних філій, якими володіють 63 тис. фінансових компаній. При цьому 270 тис. філій розміщені у розвинених країнах, 360 тис. – у країнах, що розвиваються, і 170 тис. – у країнах з перехідною економікою. Сьогодні ТНК контролюють орієнтовно 80 % світового технологічного потенціалу в приватному секторі, приблизно стільки ж – у торгівлі.

Транснаціональні корпорації мають широкий спектр можливостей для розміщення інвестицій і демонструють дуже прискіпливий підхід до чинників, які впливають на інвестиційні рішення. Зрозуміло, що розміщуючи прямі іноземні інвестиції, ТНК дотримуються політики, спрямованої на підвищення своєї конкурентоспроможності. Саме цим пояснюється те, що за останні роки почастишали випадки інвестування ТНК і фірмами, що походять з країн-метрополій, тих видів виробництв, які є обслуговуваними щодо власної виробничо-господарської

²⁶³ Иванова Н. Праця, зазначена на стор. 48. — С. 63.

²⁶⁴ Шовкун И. Институциональная модель научной системы Украины в трансформационной экономике // Экономика Украины. — 2004. — № 11. — С. 74 ; № 12. — С. 69.

діяльності інвесторів, а також те, що іноземні інвестиції, фінанси спрямовуються у небажані (зважаючи на стратегічні та екологічні наслідки) для сторони-донора виробництва. Але загалом діяльність ТНК стимулює поширення новітніх технологій, сприяє створенню нових активів у вигляді технологічного й інноваційного потенціалу. ТНК справляють значний вплив на НТП, багато в чому визначають його магістральний напрям і, відповідно, структурні зрушення світової економіки.

Завдяки величезним фінансовим можливостям ТНК втручаються у найрізноманітніші сфери світового господарства. Вони часто виступають активними користувачами нововведень, створених малими і середніми фірмами. Останні, не маючи змоги довести новації до масового виробництва через відсутність коштів, потрібних для модернізації обладнання всього виробничого процесу, для організації збуту, реклами, продають свої винаходи корпораціям. Слід зазначити, що у так званих «третіх країнах», значна частина ресурсів не використовується через нерозвиненість підприємництва, брак коштів, наукових знань, недостатній технічний та економічний розвиток. Прихід у країну іноземних ТНК і фірм, надходження капіталів від міжнародних фінансових структур веде до «оживлення» цих ресурсів, включення їх у господарський обіг, сприяє зростанню національного та світового валового продукту²⁶⁵.

Отже, ТНК слугують потужним каналом прямих іноземних інвестицій в економіку третіх країн. Налагодження українськими виробниками зв'язків з ТНК сприятиме широкому обміну технологіями, навичками та знаннями з іноземними фірмами, активізуватиме розвиток підприємницького сектора.

Поряд з тим, очевидним є факт, що нині ТНК досягли такої могутності, що серйозно змінилася розстановка сил на міжнародній арені, послабшала роль суверенних держав. Цей феномен констатується багатьма дослідниками²⁶⁶. Про масштаби та організаційно-економічні можливості транснаціонального капіталу свідчить, зокрема, те що на

²⁶⁵ Варналій З. С. Світовий досвід як критерій забезпечення економічної безпеки держави / З. С. Варналій, Л. А. Яремко // Економічна теорія. – 2006. – № 4. – С. 77—88. – С. 81.

²⁶⁶ Иванова Н. И. Праця, зазначена на стор. 143 ; Кузнецов В. Что такое глобализация? // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. — № 2. – С. 12—21.

середину 90-х років ХХ ст. сукупні активи десяти найбільших ТНК світу становили \$33,3 трлн, а їхній сукупний дохід — \$11,4 трлн. Цілком очевидно, що ці масштаби суттєво перевищують масштаби та політичний вплив переважної більшості країн світу²⁶⁷. Отже, у системі міжнародних економічних відносин головними дійовими особами виступають уже не держави і навіть не окремі регіональні чи міжнародні організації, а саме весільні ТНК, які, потіснивши ці країни, впевнено зайняли свою нішу у системі міжнародних відносин. Але, ставши головними фігурами глобальної економіки, ТНК не здатні забезпечити стабільність розвитку. Вони і не прагнуть цього, оскільки саме нестійкість, строкатість світу дає корпораціям можливість отримати більше свободи і доходів. Тому діяльність найбільших ТНК визнана однією з найсуттєвіших загроз економічній безпеці національних економік багатьом країнами світу. ООН офіційно рекомендує національним урядам відмовитися від надання спеціальних пільг іноземним інвесторам, здійснювати жорстку політику щодо ТНК, виключати з умов, які висувають іноземні інвестори, ті, що суперечать національним інтересам²⁶⁸.

За висновками як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників світова економіка, що глобалізується, стає дедалі нестабільнішою, схильною як до циклічних криз, так і потрясінь нециклічного характеру. Проте було б помилкою вважати, що нестабільність світу вигідна тільки ТНК. Від неї виграють і наймогутніші країни, які прагнуть правити світом. Генріх Кіссінджер відверто стверджує з цього приводу, що «головним фактором глобалізації є Сполучені Штати; вони більше, ніж інші, виграли від сил, випущених ними на волю»²⁶⁹. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан теж заявляє, що «...вигоди й можливості, які є результатом глобалізації, як і раніше, сконцентровані у відносно невеликій кількості держав і нерівномірно розподіля-

²⁶⁷ Nev A. T. Kearney Study Finds Globalization Linked with Economic and Income Growth, Reduction in Poverty – and also with Wider Income Gap, Worsening Air Pollution // Globalization Index. – A.T. Kearney, Inc. – 2000. – April 5 ; Porter M. Competitive strategy. – USA, 1985.

²⁶⁸ Ключко В. Глобалізація та її вплив на країни з перехідною економікою // Економіка України. – 2001. — № 10. – С. 51—58. – С. 54.

²⁶⁹ Кіссінджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии XXI века ; [пер. с англ.]. — М. : Ладомир, 2002. — 351 с. – С. 235.

ються у самих цих державах»²⁷⁰. Лише з 1990 по 1999 рр. різниця між показниками ВВП на душу населення найбідніших і найбагатших країн зросла, за даними ООН, від 1:60 до 1:90²⁷¹. Як зазначив у своєму зверненні в 2000 році до Ради директорів Світового Банку його Голова Дж. Вулфенсон: «Щось негаразд, якщо 20 % населення світу отримують понад 80 % світових доходів»²⁷².

Отже, на наших очах світове господарство стрімко прямує до формування глобального економічного простору, в межах якого створюється новий тип економіки. Характерними ознаками цього простору є ліквідація всіх бар'єрів на шляхах переміщення товарів, капіталу і послуг, уніфіковане регулювання ринків, стандартизація вимог до руху капіталу та проведення платіжно-розрахункових операцій. Роль і місце України в цьому процесі потребують наукової оцінки, і без обґрунтованих відповідей на ряд запитань не слід квапитися з твердженнями, що Україна повинна максимально інтегруватися в міжнародну ринкову систему.

Глобалізацію не можна оцінювати лише позитивно: адже і власне сам процес, і його наслідки, безперечно, можуть бути негативними для певних держав та економік, а надто для інноваційно неконкурентоспроможних. Досвід показує, що лише ті країни, які виробили національні глобальноорієнтовані стратегії розвитку на 25—30 років, де враховано, поряд з позитивами, також і загрози, що їх несе глобалізація, змогли встояти перед чужоземними впливами і навіть забезпечити зростання своєї міжнародної конкурентоспроможності²⁷³. Це Китай, Індія та деякі країни Південно-Східної Азії. На думку член-кореспондента НАН України Олега Білоуса, повноцінна глобальна парадигма прийнятна тільки для найрозвиненіших великих і малих держав, які досягли максимально високого рівня конкурентоспроможності²⁷⁴. Перехідні країни поки що не в змозі оволодіти належним

²⁷⁰ Annan Kofi A. Globalization and Governance. – In *We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st Century*. — New York: United Nations, 2000. — P.9—16.

²⁷¹ Білоус О. Стратегічні імперативи розвитку України в умовах глобалізації // *Економічний часопис*. — 2001. — № 10. — С. 3.

²⁷² Wolfensohn J. Building an Equitable World, Address to the World Bank Board of Governors. — Prague, Czech Republic, 26 September, 2000. — P. 7.

²⁷³ Зянько В. В. Праця, зазначена на стор. 71. — С. 84—89.

²⁷⁴ Білоус О. Глобалізація і глобалізм: парадокси чи закономірність постіндустріальної цивілізаційної еволюції? // *Економічний часопис* – XXI. — 2004 — № 3. — С. 7—11. — С. 11.

чином засадами конкурентоспроможної діяльності в глобальній економіці, що «обумовлює постійне посилення обмежень дієздатності національних урядів та, відповідно, актуалізує важливість кваліфікованих та ефективних дій суб'єктів господарювання, які повинні бути спроможними забезпечувати власну конкурентоспроможність у сучасній глобалізованій економіці»²⁷⁵.

Враховуючи те, що Україна в економічному розвитку сьогодні далеко відстає навіть від багатьох країн, що не належать до промислово розвинених, навряд чи можна розраховувати на швидку і ефективну інтеграцію національної моделі інноваційного розвитку у світову. Дослідники процесу глобалістики стверджують, що наразі наша країна виявилася неготовою ні до глобальної конкуренції, ні до глобальної інтеграції, і включення її в глобальні та регіональні інтеграційні процеси пов'язано з величезними ризиками і загрозами²⁷⁶. Разом з тим, шлях України у глобальний простір є неминучим і немає альтернатив. Суверенна держава такого масштабу, місця і геополітичної ролі не може залишатися в самоізоляції, оскільки це означало б не захищеність, а консервацію відсталості, деградацію. Питання в тому, як, не поступаючись власними інтересами, зайняти серед членів міжнародного співтовариства достойне місце, стати рівноправним партнером.

Щоб процес інтеграції України у Європейську економічну модель був ефективним, треба наближувати вітчизняну економіку до рівня розвитку економік провідних європейських держав, радикально активізувавши інноваційний процес, підвищувати престиж розумової праці, розвивати різноманітні форми інноваційного підприємництва, зокрема, його корпоративну основу. Адже, як стверджують автори книги «Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації», «Важливою передумовою успішного включення країни у глобалізаційні процеси є наявність у її національній економіці стійких конкурентоспроможних економічних суб'єктів, здатних будувати свою діяльність у глобальному економічному середовищі, керуючись

²⁷⁵ Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації. Праця, зазначена на стор. 145. — С. 37.

²⁷⁶ Білоус О. Праця, зазначена на стор. 192. — С. 11.

власними економічними інтересами»²⁷⁷. Такими суб'єктами є потужні національні корпоративні інноваційні підприємства.

Процес глобалізації практично є безальтернативним для подальшого розвитку вітчизняних корпорацій. Якщо казати точніше, то на цьому шляху перед вітчизняними підприємствами постає дилема – або адаптуватися до існуючих реалій, усвідомити необхідність довгострокової структурної перебудови шляхом радикальних інноваційних перетворень, або неминуче збанкрутувати. Те, що навіть за умов соціально-економічної нестабільності відбуваються масові вкладання підприємствами фінансових ресурсів у наукові дослідження, підтверджує факт зробленого ними вибору з урахуванням перспективи інтеграції у світове співтовариство. Разом з тим, останнім часом кількість вітчизняних корпорацій дуже скоротилась, а ті, що залишилися, переважно інноваційно слабкі для того, щоб перемагати в конкурентній боротьбі аналогічні зарубіжні компанії. Нині в країні активно відбувається процес формування холдингових компаній – які самі не мають виробничих підприємств, а володіють акціями інших компаній. Вони також поки що не в змозі ефективно брати участь в міжнародній інноваційно насиченій конкуренції.

Сприяння формуванню в Україні потужних корпорацій, зростанню їх інноваційного потенціалу – одне з основних завдань економічної політики держави у справі створення інноваційно-конкурентного середовища. Від того, як держава вирішить це завдання, залежить також розвиток малого та середнього вітчизняного інноваційного підприємництва.

Отже, процес глобалізації зумовлює розвиток інноваційного підприємництва, яке, у свою чергу, полегшує інтеграцію країни в систему світового господарства та пристосування до нинішніх обставин. Тому невідкладними стратегічними завданнями національної економічної політики мають бути піднесення конкурентоспроможності на світовому ринку вітчизняної промисловості, забезпечення впровадження інновацій, модернізація економіки на основі розвитку технологічного процесу в різних галузях, але насамперед у сфері транспорту, електроніки та телекомунікації, розвиток та вдосконалення засобів комунікації.

²⁷⁷ Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації. Праця, зазначена на стор. 145. – С. 38.

Порівняно з малими та середніми підприємствами великі компанії мають неабиякі переваги в освоєнні інновацій. Почасти це стосується концентрації значних фінансових засобів для великих винаходів. Нерідко витрати на освоєння інновацій, що можуть мати успіх, непередбачено зростають у кілька разів і тільки великим підприємницьким структурам під силу довести такі розробки до кінцевого результату.

Іншою особливістю та перевагою наукових досліджень, що проводяться великими об'єднаннями, є здійснення багатоцільових чи багатоаспектних досліджень. Науково-технологічні підрозділи таких структур об'єднують дослідників та вчених з багатьох галузей знань, різних напрямів розвитку науки, що дозволяє у випадку неефективності якогось одного напрямку перейти на інший, а також стає можливою паралельна розробка кількох інновацій.

Все це підвищує ефективність інноваційної діяльності в цілому.

У результаті випуску нового товару (послуги) великих витрат потребує також освоєння нового ринку та встановлення контролю над ним. Але, досягши успіху, велика інноваційна компанія одержує можливість диктувати монополю високі ціни на свою продукцію і здобувати монополю високі прибутки впродовж певного періоду. Здійснивши величезні витрати, така компанія не зацікавлена у швидкій заміні одного продукту іншим, тоді як розвиток НТП прискорює моральне старіння продукції, що випускається, а розвиток науки сприяє втіленню у виробничий процес нової техніки, технології та нових винаходів.

Отже, одним з недоліків великих інноваційних компаній є те, що умови монополістичного контролю над виробництвом і реалізацією товарів вступають у суперечність з об'єктивними процесами скорочення часового проміжку між появою інновацій у різних сферах науки і техніки та їх виробничим освоєнням. Розв'язати цю суперечність покликані малі і середні інноваційні фірми, які здатні подолати організаційно-економічні недоліки монополізму великих об'єднань. Малі і середні інноваційні підприємства займаються комерціалізацією наукомісткої продукції, відбираючи тим самим певну частку ринку у великих компаній. Стосовно комерціалізації результатів НДДКР за широким колом товарів, малі і середні фірми часто випереджають великі компанії, хоч основна частка науково-технічного потенціалу зосереджена все-таки в останніх. Практика доводить, співвідношення

кількості інновацій і витрат на наукові дослідження й розробки у малих і середніх підприємствах у 3—4 рази вище, ніж у великих компаніях.

Ефективність інноваційного розвитку економіки визначається не лише результатами діяльності окремих учасників інноваційного процесу, а й тим, як вони взаємодіють між собою, а також із суспільними інститутами²⁷⁸. Насправді інноваційна діяльність великих і малих підприємств взаємопов'язана. На думку вчених Дж. Гуіляра та Фр. Келлі²⁷⁹, вся історія цивілізації, а значить, і бізнесу – це історія зростаючої ув'язуваності (єдності) і взаємозалежності. На основі зусиль держави, великих корпоративних підприємств та малих приватних інноваційних фірм відбувається розподіл фінансових ресурсів між цими структурами, що веде до інтеграції фінансового і промислового капіталів.

За оцінками дослідників, це вказує на еволюцію сучасного капіталу в складнішу форму та створює умови формування нових організаційно-господарських структур, які здатні долати всі труднощі фінансування інвестиційного процесу та забезпечувати розповсюдження нових технологій²⁸⁰.

В економічно розвинених країнах малі підприємства охоплені не лише системою кооперативних зв'язків з великим бізнесом, вони є невід'ємною частиною виробничої структури великих корпорацій. З одного боку, виробництво та реалізація товарів довгострокового користування, що здійснюється переважно на великих підприємствах, сприяє розвитку індустрії послуг з ремонту та заміни певних деталей цих товарів, що є прерогативою діяльності малого інноваційного підприємництва. З іншого – дуже часто нововведення, які використовують великі компанії, є результатом інноваційної діяльності малих фірм, що не мають фінансових можливостей, матеріальних ресурсів, достатньої матеріально-технічної бази і відповідного персоналу для наступного освоєння результатів своїх інноваційних досліджень і розробок.

²⁷⁸ Гохберг Л. Праця, зазначена на стор. 28. – С. 26—44.

²⁷⁹ Гуіляр Дж. Преобразование организации / Дж. Гуіляр, Фр. Н. Келли ; [пер. с англ.]. — М. : Дело, 2000. — 376 с.

²⁸⁰ Федулова Л.І. Корпоративні структури в інноваційній діяльності: світовий досвід та можливості для України // Економіка і прогнозування. – 2004. — № 4. – С. 9—27. – С. 10.

Все це зміцнює і розширює взаємозв'язок малого інноваційного підприємництва з великим. Великі підприємства зацікавлені у співробітництві з малими, оскільки це зменшує їхню неповороткість і дає змогу частково перекласти на малі фірми ризик від фінансових операцій. Збереження балансу між підприємствами різних типів забезпечує різноманітність структури ринкового попиту²⁸¹, розвиненість якого є важливим чинником становлення конкурентоспроможності підприємств. Оптимальна комбінація типів підприємств здійснює сприятливий вплив на стійкість економіки і її здатність адаптуватись до змін, а отже – на конкурентоспроможність у національному масштабі. Різноманітні підприємства в таких умовах постійно існують одне з одним, проте конкурують. Ринок в цілому виявляється, завдяки цьому, убезпеченим від загрози переважання однієї з груп підприємств, а отже – завищення цін, зниження якості й інших проявів монополізму. Відтак видова різноманітність підприємств підвищує стійкість національної економіки загалом²⁸².

Разом з тим, здатність перемагати в конкурентній боротьбі на світовому ринку властива все-таки великим підприємствам, чим зумовлено прагнення окремих підприємств до об'єднання. На це звертав увагу ще в середині 80-х років минулого століття М. Портер, вказуючи, що найбільш конкурентоспроможні в міжнародному масштабі фірми однієї галузі, як правило, мають тенденцію до концентрації. Часто одразу кілька з них, чи навіть всі найбільші базуються в одній країні, а інколи – навіть в одному й тому ж її регіоні²⁸³.

Отже, висока конкурентоспроможність країни тримається саме на міцних конкурентних позиціях корпоративних інноваційних підприємств, довкола яких має формуватися сприятливе середовище для розвитку малого й середнього підприємництва, перспективний розвиток якого можливий лише «на полі тяжіння» великих корпорацій, можливо й іноземного походження, що діють на українському ринку. Тому держава повинна допомагати становленню потужного національного капіталу як основи національної макроекономічної стабільності та конкурентоспроможності, сприяти консолідації еко-

²⁸¹ Губський Б.В. Праця, зазначена на стор. 187. – С. 207.

²⁸² Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації. Праця, зазначена на стор. 145. – С. 19.

²⁸³ Porter M. *Competitive advantage*. – New York, USA, Free Press. – 1985. — P. 236.

номічних позицій корпорацій у межах країни та їх виходу на світову арену, підтримуючи конкурентоспроможність на корпоративному рівні. Спрямування корпоративного розвитку в напрямі, сприятливого для розвитку суспільства має стати одним з визначальних орієнтирів сучасної стратегії розвитку України.

Висновки до розділу

1. Необхідність інтеграції України у світове високотехнологічне конкурентне середовище, пошук джерел та рушійних сил високих темпів економічного зростання потребує прискореного розвитку високотехнологічних виробництв, спроможних виробляти наукомістку продукцію з високою часткою у ціні товару доданої вартості, інформаційних технологій, що передбачає розвиток різноманітних організаційно-економічних форм інноваційного підприємництва – різного роду малих, середніх та потужних великих підприємств, діяльність яких спрямована на комерціалізацію використовуваних результатів наукових досліджень і розробок та реалізацію вироблених інноваційних продуктів на ринку з метою отримання економічної вигоди. Українська держава повинна забезпечити формування сприятливих умов та стимули ефективного функціонування інноваційних та інноваційноактивних підприємств, їх ефективну взаємодію, а також сприяти розгортанню в середовищі інноваційного підприємництва економічної конкуренції.

2. Механізм формування підприємницького середовища, сприятливого для інновацій, базується передусім на системі венчурного фінансування. Венчурний (ризиковий) бізнес є своєрідною формою малого та середнього інноваційного підприємництва, який у ринковій економіці представлений приватними інвестиційними компаніями, діяльність яких підтримується державними і суспільними фондами. Великий позитивний досвід використання венчурної форми залучення довгострокових інвестицій, нагромаджений європейськими країнами та США, необхідно використовувати для створення та утвердження в нашій країні різноманітних інноваційних фондів, що живлять економіку інвестиціями, сприяють розвитку НДДКР, розробці і впровадженню нових ідей, прогресивних технологій, різних видів венчурних підприємств, основною діяльністю яких є апробація, доробка та доведення до промислової реалізації «ризикових» інновацій.

3. Для прискорення просування на ринок вітчизняних наукових ідей та новітніх технологій, сприяння розвитку інноваційного підпри-

емництва, а, зрештою, становленню середнього класу – основного чинника ефективності ринкової економіки, потрібно розвивати такі інноваційні виробничі структури, як фірми-експлеренти, що займаються доведенням до масового випуску привабливих для ринку інновацій, ефективно діючи на етапі створення нових чи радикальних перетворень старих сегментів ринку, і формуючи умови для науково-технічних економічних зрушень; фірми-патієнти, які (часто у партнерстві з фірмами-експлерентами) задовольняють нові потреби на вузькому ринковому сегменті шляхом створення дуже якісної нової продукції; фірми-комутанти, що функціонують у сфері середнього та малого бізнесу, і орієнтовані на задоволення інноваційною продукцією специфічних вимог споживачів, зокрема місцевих потреб; фірми-віоленти, що діють у сфері великого стандартного бізнесу і займаються освоєнням сучасних технологій для великосерійного випуску інноваційної продукції для широкого кола споживачів. Це потребує: доопрацювання законодавства та створення привабливих умов для інвестування з боку як вітчизняних, так й іноземних інвесторів; підвищення якості підготовки інноваційних менеджерів, здатних ефективно впроваджувати інноваційні проекти; розробки спеціальних програм підтримки інноваційної діяльності та визначення необхідних обсягів і джерел їх фінансування.

4. Інтеграція України у глобальний світовий простір пов'язана з величезним ризиком і загрозами, проте є неминучою і немає альтернативи. Щоб посісти нашої країні у новому світопорядку чільне місце вже у першій чверті цього століття потрібно наближувати вітчизняну економіку до рівня розвинених економік провідних європейських держав, для чого необхідно: радикально активізувати інноваційний процес, підвищити престиж розумової праці, розвивати різноманітні форми інноваційного підприємництва. Особливо велику увагу треба приділяти формуванню в країні потужних корпорацій та зростанню їхнього інноваційного потенціалу, адже висока конкурентоспроможність країни тримається саме на міцних конкурентних позиціях корпоративних інноваційних підприємств, довкола яких має формуватися сприятливе середовище для розвитку малого й середнього підприємництва. Також держава повинна сприяти зміцненню і розширенню взаємодії великого інноваційного підприємництва з малими фірмами, оскільки в цілому ефективність інноваційного розвитку визначається не результатами діяльності окремих учасників інноваційного процесу, а їх спільними діями.

Частина III
СИСТЕМА РЕГУЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ
ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Розділ 5 РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ
ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

5.1 Ринкова інноваційна інфраструктура і її становлення в
Україні

Результативність інноваційної підприємницької діяльності залежить від ефективності функціонування ринкового механізму, який надає певної спрямованості економічній поведінці суб'єктів інноваційного підприємництва шляхом створення належних умов для їх діяльної взаємодії з різними науково-дослідними і фінансовими структурами. Таку взаємодію забезпечують, зокрема, суб'єкти ринкової інноваційної інфраструктури, яка формується внаслідок розвитку науково-технічного співробітництва підприємництва і наукових установ. Інноваційна інфраструктура обслуговує підприємства, що впроваджують інноваційні проекти, сприяє розвитку інноваційних процесів, створює необхідні умови для ефективної господарської діяльності.

Для стимулювання розвитку підприємницького середовища, сприятливого для інновацій, потрібно не лише активно використовувати спонукальні мотиви до нововведень, але й створювати належну ринкову інфраструктуру інноваційного розвитку та інформатизації владних і бізнесових інституцій. Більше того, при наявності необхідного науково-технічного потенціалу соціально-економічні чинники у вигляді ринкової інноваційної інфраструктури набувають вирішального значення у розгортанні інноваційної підприємницької діяльності.

Термін «інфраструктура» походить від латинських слів *Infra* – нижче, під і *structure* – побудова, розміщення, певний зв'язок складових частин цілого. Це сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і соціальну сфери економіки. У ринковій економіці, яка передбачає наявність різноманітних форм власності та господарювання, утворюється економічна інфраструктура у вигляді

сукупності взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих організацій, завдання яких полягає у створенні необхідних умов для ефективного здійснення інноваційної підприємницької діяльності. Інноваційна інфраструктура є сукупністю підприємств, установ та їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, які надають послуги щодо забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікаційні, юридичні, освітні, тренінгові та ін.)²⁸⁴. Різноманітні суб'єкти інноваційної інфраструктури забезпечують здійснення інноваційного процесу – починаючи від генерації нових науково-технічних ідей, їх обробки, аж до випуску і реалізації на ринку інноваційної продукції.

В Україні інноваційна інфраструктура лише набирає справжньої форми, окремі її складові знаходяться в процесі формування, деякі ще відсутні. У зв'язку з цим формування і розвиток єдиної скоординованої, що враховує регіональні особливості, інноваційної інфраструктури сьогодні є дуже важливим завданням на шляху формування умов для створення інновацій, використання нововведень, посилення інноваційної підприємницької діяльності, забезпечення стійкості підприємств, галузей та економіки в цілому. Розуміння важливості розвитку інноваційної інфраструктури на макроекономічному рівні замовлено такими причинами²⁸⁵:

- глибокими структурними перетвореннями в економіці, що базуються на експорті ресурсів та імпорті машин і обладнання;
- високим ступенем зношеності основних фондів, перш за все обладнання;
- потребами промисловості в нових знаннях і технологіях, що забезпечують випуск конкурентоспроможної на світовому ринку продукції;
- необхідністю збереження і розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційного підприємництва, відвернення відтоку інтелектуальної власності й наукових кадрів за кордон, підвищення результативності інноваційної діяльності;
- проблемою створення нових робочих місць;

²⁸⁴ Современные инновационные структуры и коммерциализация науки ; под ред. А. А. Мазура. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — Х. : Харьковские технологии, 2003.

²⁸⁵ Стасовский Ю. Инновации: опыт, проблемы и перспективы развития в горно-металлургическом комплексе // Технополис. – 2004. – № 3.

– створенням ринку інновацій.

Теоретичні та практичні аспекти розвитку та функціонування інноваційної інфраструктури досліджуються в багатьох працях вітчизняних і закордонних науковців, що розглядають проблеми інноваційної діяльності, а правове визначення можна знайти у законодавчо-правових документах. Разом з тим, системний погляд на інфраструктуру як важливу складову національної інноваційної системи відсутній, так само різняться оцінки вчених щодо її ролі у заходах державної політики з прискорення розвитку інноваційного підприємництва. Більшість економістів під словосполученням «інноваційна інфраструктура» розуміють сукупність об'єктів інноваційної діяльності (або організаційно-економічних інститутів), які обслуговують та сприяють розвитку інноваційних процесів (циклів)²⁸⁶. Згідно з Законом України «Про інноваційну діяльність» інноваційна інфраструктура – це «сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності».

Оскільки основним завданням, що покладається на інноваційну інфраструктуру, є надання послуг, то деякі економісти, даючи визначення цієї категорії, намагаються конкретизувати насамперед спектр та мету «сервісного обслуговування» з боку її суб'єктів. Так, Л. М. Нехорошева розглядає інноваційну інфраструктуру як організаційну, матеріальну, фінансово-кредитну, інформаційну базу для створення умов, що сприяють ефективній акумуляції та розподілу коштів і наданню послуг для розвитку інноваційної діяльності, технологічного трансферу, комерціалізації науково-технічної продукції в умовах підвищеного ризику²⁸⁷. В. М. Шингур визначає мету функціонування інноваційної інфраструктури як «надання послуг та зменшення вартості взаємодії суб'єктів науково-технічної й інноваційної діяльності шляхом забезпечення взаємозв'язків інноваційної системи

²⁸⁶ Кокурин Д. И. Праця, зазначена на стор. 119 ; Краснокутська Н. В. Праця, зазначена на стор. 45 ; Розвиток регіональної інноваційної інфраструктури / [Підмогильний М. В., Зінченко О. П., Ільчук В. П., Власенко О. С.]. – К. : НДІ-СЕП. – 2003. – 85 с.

²⁸⁷ Нехорошева Л. Н. Научно-технологическое развитие и рынок (регулирование, венчурная деятельность, инфраструктура). — Минск, 1996. — 212 с.

зі спеціалізованими організаційними формами»²⁸⁸. Однак, акцентуючи увагу на послугах та меті діяльності, автори випускають з виду самих об'єктів інноваційної інфраструктури, не вказують, що є критерієм приналежності тих чи інших організаційних форм саме до об'єктів інноваційної інфраструктури. Але ж можуть бути інноваційні підприємства, які одночасно розробляють, виробляють та реалізують інноваційні продукти, а можуть бути і такі, які виконують лише одну з вище перерахованих функцій, як це відбувається у випадку трансфери технологій, придбання авторських прав чи ліцензій на виготовлення інноваційної продукції.

На думку автора, основним критерієм, за яким ту чи іншу господарську одиницю слід відносити до складника інноваційної інфраструктури є спрямованість її діяльності на генерування та використання новітніх досягнень науки, техніки, інформаційних технологій в інтересах розвитку інноваційної підприємницької діяльності. Отже, інноваційна інфраструктура – це комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих інституцій та організацій, які забезпечують фінансово-економічні, організаційні та інформаційні умови для створення, трансферту та комерціалізації інновацій, сприяють розвитку інноваційного підприємництва. Автор поділяє точку зору економістів, які вважають що до інноваційної інфраструктури треба віднести перш за все ті організаційно-господарські структури, для яких «основною, а точніше первісною місією є не виробнича функція відносно обсягів інноваційної продукції, а створення сприятливих умов для розвитку і підвищення ефективності інноваційної діяльності»²⁸⁹.

У більшості країн роль організатора створення інноваційної інфраструктури бере на себе держава. Зокрема, на державу покладається формування сучасної системи науково-технічної інформації, яка забезпечує широкий доступ усіх регіонів країни до відомостей про нові досягнення науки і технологій, патентної інформації, надає можливість користувачам задіяти сучасні інформаційні технології в інтересах розвитку і оптимізації діяльності своїх підприємств. Поши-

²⁸⁸ Шингур М. В. Теоретичні засади формування інноваційної інфраструктури // Вісник Київського нац. університету ім. Т. Шевченка. Сер «Економіка». – 2003. – Вип. 66—67. – С. 29.

²⁸⁹ Якубовский Н. Инфраструктура – фактор ускорения инновационного развития промышленности / Н. Якубовский, В. Щукин // Экономика Украины. – 2007. — № 2. – С. 27—38. – С. 28.

рення у світі набула також практика створення державою системи демонстраційно-консультативних та навчальних інноваційних центрів у регіонах, які влаштовують демонстрацію можливостей нових технологій, консультації та навчання працівників, що збираються їх застосувати, організують контакти споживачів із розробниками. Держава бере на себе роль організатора і при створенні центрів прокату сучасних приладів і обладнання, регіональних мережевих інноваційних структур (кластерів), які сприяють розвитку співробітництва технологічно пов'язаних між собою підприємств, наукових установ, фінансових інституцій, адміністративних органів.

Важливими елементами інноваційної інфраструктури є фінансові установи, консалтингові компанії, маркетингові фірми, інформаційно-комунікативні підприємства, патентні відомства, юридичні та освітні організації тощо.

Інноваційна інфраструктура сучасної ринкової економіки повинна мати здатність швидко реагувати на динамічні зміни економічних явищ і процесів, а тому кількість її структурних елементів та суб'єктів постійно зростає. Однак, кінцевою метою формування інноваційної інфраструктури повинно бути не просте її розширення та збільшення кількості господарських суб'єктів для сприяння веденню науково-технічної й інноваційної діяльності, а забезпечення ефективного здійснення такої діяльності в інтересах суспільства, включаючи сприяння сталому економічному зростанню, прискоренню структурної перебудови і оновленню номенклатури продукції, що випускається, посиленню її конкурентоздатності та привабливості на внутрішньому і зовнішньому ринках, створення нових робочих місць і збереження науково-технічного потенціалу. У зв'язку з цим на інноваційну інфраструктуру ринку покладається виконання таких основних завдань:

- фінансове та економічне забезпечення діяльності інноваційного підприємництва за рахунок використання спеціальних фондів фінансових ресурсів державного і місцевих бюджетів, а також приватних інвестицій;
- інформаційне забезпечення функціонування інноваційного підприємництва (базами і банками даних), зокрема на комерційних умовах;
- виробничо-технологічна підтримка, включаючи використання

лізингу, створення нової конкурентоздатної наукомісткої продукції та високих технологій і їх практичне освоєння інноваційними підприємствами;

- сприяння у просуванні науково-технічних розробок і наукомістких товарів та послуг на регіональні, національний та світовий ринки за рахунок проведення ефективної маркетингової (зокрема рекламної і виставочної), патентно-ліцензійної діяльності, захисту інтелектуальної власності;

- проведення високопрофесійної наукової, фінансово-економічної, екологічної й інших видів експертиз інноваційних програм, проєктів, пропозицій, заявок тощо.

- здійснення сертифікації наукомісткої продукції і послуг, що надаються інноваційними підприємствами;

- координування та регулювання розвитку науково-технічної й інноваційної діяльності;

- забезпечення підготовки і перепідготовки кадрів, зокрема «менеджерських команд», для роботи у сфері інноваційного підприємництва, зокрема міжнародного бізнесу, та ін.

Сучасні підходи до вивчення технологічного розвитку в окремих країнах, що належать до світових лідерів, ґрунтуються на аналізі концепцій національних інноваційних систем²⁹⁰, вагомим структурним елементом яких є інноваційна територіальна структура, яка виступає генератором нових технологій і послуг, що забезпечують багаторазове збільшення доходів від капіталовкладень, центром міжнародного співробітництва, сприяє розвитку інноваційних фірм.

Основними видами інноваційних територіальних структур є наукові, дослідницькі та технологічні парки, бізнес-інкубатори, промислові парки (зони), зони експортної переробки, регіональні інноваційні мережі, технополіси та ін.

Особливе значення серед структур, що підтримують розвиток інноваційного підприємництва, відіграють технопарки. Це інноваційні структури, до складу яких входять фірми і лабораторії, що розташовані на спільній території і займаються впровадженням високих технологій. У межах технопарку може бути реалізовано повний цикл

²⁹⁰ Dosi G. Technical Change and economic theory / Dosi G., Freeman C., Nelson. R. — L. : Pinter, 1988.

«дослідження—розробка—серійне виробництво». Тому він є діяльною формою інтеграції науки, освіти і виробництва з метою оперативного впровадження науково-технічних розробок²⁹¹. На відміну від науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро і університетів – організацій, що створюють нові технології, технопарк – це структура, яка служить для комерціалізації технологій і впровадження їх у виробництво, для того, аби «ставити на ноги» і підтримувати підприємців і підприємства. Технопарки ніби перетворюють вхідні ресурси (основні та оборотні фонди, інвестиції, інтелектуальний капітал) у вихідну інноваційну продукцію. Завдання технопарків полягає у стимулюванні створення малих інноваційних технологічних фірм, які використовують результати наукових досліджень університетських, академічних та інших дослідницьких центрів. Технопарки намагаються створити для таких підприємств умови, які дозволять останнім у стислі терміни і з мінімальними витратами пройти всі стадії інноваційного процесу, а головне, застосувати наукові знання на практиці. Для фінансування нових фірм, що використовують наукові ідеї і високі технології, розроблені на їх основі, технопарки намагаються залучити венчурний капітал, допомагають перетворити технічний бізнес-план підприємства у фінансовий бізнес-план, привабливий для інвестора. Отже, технопарки об'єднують інтереси розробників і споживачів наукових досягнень.

За структурою, розмірами, виробничою діяльністю, умовами функціонування та іншими параметрами технопарки значно різняться. Це можуть бути найпростіші типи наукових організацій, що розташувалися у невеликому будинку і надають 2-3 види інноваційних послуг. Невеликі компанії розміщуються, як правило, компактно поблизу навчальних і промислових центрів. Але часто технопарки – це великі складні регіональні економічні комплекси з високою концентрацією кваліфікованих кадрів, що включають наукові, конструкторські та виробничі підрозділи, які пов'язані між собою функціональними і економічними зв'язками, мають добре оснащену інформаційну й експериментальну базу і здійснюють процес, починаючи від наукових досліджень і закінчуючи комерціалізацією технічних винаходів. У

²⁹¹ Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин-т экон. РАН ; гл. ред. Л.И. Абалкин. – М. : ОАО «Издательство «Экономика», 1999. – 1055 с.

більшості технологічні парки є науково-виробничими територіальними комплексами з досить складною функціональною структурою і широким вибором інноваційних послуг. До їх складу можуть входити дослідницький центр, бізнес-інкубатор, промислова і експортна зони, маркетинговий центр, центр навчання, виробничої і побутової інфраструктури. Кожен з центрів спеціалізується на певному наборі інноваційних послуг.

Наприклад, дослідницький центр надає послуги, пов'язані з проведенням дослідницьких робіт та промисловим впровадженням наукових розробок. Його базовою організацією, як правило, є великий технічний університет чи науково-дослідний інститут, що має сучасне експериментальне обладнання, науково-технічні напрацювання і зв'язки з промисловістю. Промислова зона – це територіально-виробничий комплекс, який об'єднує фірми (як правило, малі), що на умовах оренди спільно використовують земельні ділянки, виробничі та службові приміщення. Промислова зона створюється для вирішення проблем регіонального економічного розвитку з урахуванням інтересів місцевих органів влади і стратегій розвитку регіону. Зони експортної переробки, на відміну від промислових зон, створюються для реалізації експортного потенціалу регіону та залучення прямих іноземних інвестицій. Їх діяльність пов'язана перш за все з міжнародною економікою, хоч і місцевим господарствам вони також надають ділові послуги. Центри навчання займаються перепідготовкою спеціалістів з якого-небудь технологічного напрямку.

Розвинуті технопарки такого типу виконують роль центрів чи мереж, або кластерів інноваційного підприємництва у регіоні чи місті. Кластером називають мережу постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозалежних у процесі створення додаткової вартості. По суті кластери – «це сукупність різних підприємств, пов'язаних партнерськими відносинами по всьому технологічному ланцюжку від видобутку сировини до споживання продукції і послуг»²⁹². Часто до складу регіональної інноваційної мережі входять промислові підприємства, дослідницькі центри, органи державного управління, фінансові установи. Всі вони виступають чи то як виробники, чи то як спожива-

²⁹² Геєць В. М. Праця, зазначена на стор. 26. – С. 158.

чі і пов'язані між собою єдиним технологічним ланцюжком зі створення, виробництва та використання інновацій. Такі об'єднання дають змогу здійснювати внутрішню спеціалізацію, стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій, і в цьому полягає одна з основних їх переваг. Мережі постачальників можуть створюватись і навколо одного підприємства, що утворює ядро кластера (мережі), з яким учасники такої структури узгоджують управління фінансовими потоками та інші правила, яким підкоряється вся група підприємств разом з їхніми обслуговуючими фірмами і фінансовими інститутами. Співробітництво в рамках кластера підвищує можливості кожного підприємства одержувати інформацію про нові технології, методи їх створення та про те, який вплив ці технології можуть чинити на бізнес, що допомагає підприємствам адаптуватись до нових умов господарювання. Підприємства, що співробітничать, діючи на одному ринковому сегменті та будучи пов'язаними між собою технологічним ланцюгом, обмінюються взаємовигідною інформацією про споживачів, що сприяє розширенню клієнтської бази та зростанню масштабів виробництва.

У зв'язку із досить швидким теперішнім зростанням витрат на проведення досліджень і впровадження інновацій, що часто не під силу одному підприємству, об'єднання і співробітництво в рамках такого кластера доцільне, на думку автора, для багатьох вітчизняних підприємств, які донедавна перебували в стані глибокої економічної кризи. Це допоможе їм розділити між собою високі витрати і ризики інновацій.

У промислово розвинених країнах створення при університетах, науково-дослідних центрах та лабораторіях технопарків стало вже традиційним і слугує вагомим доказом ефективності наукової діяльності цих закладів. Цьому процесу всебічно сприяє держава.

Так, США проводять щодо технопарків чітку інноваційну політику: з одного боку, зменшується загальне бюджетне фінансування університетів, з іншого — більше коштів виділяється на фінансування конкретних програм спільної діяльності університетів та промислових підприємств, зокрема технопарків. Взагалі важко знайти технопарк, при створенні якого б не використовувалася у тій чи іншій формі допомога держави. Крім прямого фінансування, це всілякі податкові та кредитні пільги, як для самих технопарків, так і для їх фірм-

клієнтів. Місцева влада також зацікавлена у створенні технопарків, і тому в багатьох випадках надає земельні ділянки, частково або повністю фінансує будівництво, передає під реконструкцію старі будівлі, входить в орган управління технопарком. Що стосується великих компаній, як, наприклад, «Нешнл Семікондатор», то вони не тільки співпрацюють з малими підприємствами — клієнтами технопарків, та скуповують їх розробки для широкомасштабного виробництва, а й відкривають на території парків свої філії. У Каліфорнії та Північній Кароліні створення технопарків значно посприяло перетворенню відсталих сільськогосподарських регіонів у найрозвиненіші з точки зору високих технологій. Завдяки тому, що у США університетам було надано право комерційного використання результатів наукових досліджень, проведених за рахунок федеральних грантів, із середини 80-х років там почався справжній бум технопарків (сьогодні їх нараховується понад 140). Із 25 найбільших університетів США свої технопарки мають 23.

В інноваційній сфері Європи діє понад 260 технопарків, які, використовуючи американський досвід, розвиваються швидше і успішніше. Найбільше технопарків у Німеччині – понад 100, та Великобританії – близько 40²⁹³.

Активно розвиваються технопарки також у країнах Азії – Китаї, Індії, Малайзії, Сінгапурі, Південній Кореї та ін.

У Китаї перший технопарк виник у 1985 році в м. Шеньчжень. На відміну від США та європейських країн, де технопарки завжди створювалися поблизу великих наукових центрів, у цьому китайському місті не було провідного університету, це місто не було науковим центром, не мало збалансованої сфери послуг для підтримки інноваційної діяльності. Джерелом капіталів й інформації для створеного технопарку був Гонконг, який розташований неподалік від м. Шеньчжень.

Отже, необхідна для розвитку технопарку інфраструктура формувалася після створення технопарку і розвивалася паралельно з ним. Для залучення іноземного венчурного капіталу уряд Китаю створив спеціальну вільну економічну зону з особливо сприятливими умовами для притоку іноземного капіталу. Такими умовами, зокрема, були:

²⁹³ Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. Праця, зазначена на стор. 98. – С. 16.

визнання навіть 100 % іноземного капіталу; свобода в переведенні коштів за кордон іноземними юридичними і фізичними особами; свобода підприємств стосовно найманої праці; знижена ставка податку на прибуток; у випадку реінвестування своїх доходів в економіку вільної економічної зони підприємства звільняються від сплати податку на прибуток. У технопарку були створені відомі всьому світові такі китайські технології, як інтегрована комп'ютерна система «Чжучжень», портативна рентгенівська установка «Хентон» та ін. Завдяки технопарку створено понад 8 тис. робочих місць і зосереджено основний інтелектуальний потенціал спеціальної економічної зони, а також біотехнологічну промисловість. Зараз тут діє провідний регіональний центр розробки нових матеріалів.

Китайський досвід створення технопарків, на думку автора, показує, що при формуванні нових структур непотрібно бездумно копіювати чужий досвід, навіть якщо це досвід найрозвиненіших у світі країн, а треба зважати і враховувати національні умови і особливості.

В Україні створення технопарків поки що знаходиться на початковій стадії. Із зареєстрованих реально працюють лише чотири технопарки²⁹⁴. Нечисленні вітчизняні технопарки працюють у найперспективніших напрямках, більшість з них не залучають іноземних технологій, а всі етапи виробництва – від розробки до кінцевого продукту, здійснюють в межах країни і використовують лише вітчизняну ресурсну базу (детальніший аналіз роботи українських технопарків буде зроблено нижче в цьому підрозділі). За оцінками експертів, в Україні нараховується близько 40-60 територій, де створення технопарків та технополісів є доцільним²⁹⁵. Формування потужної мережі технопарків в Україні сприятиме швидшому розвитку ринкових відносин у науково-технічній сфері, ефективному використанню ресурсів при здійсненні інновацій та результативній реалізації наукомістких проектів.

Основними технопарковими структурами є бізнес-інкубатори і технополіси.

Бізнес-інкубатори з'явилися у практиці наукомісткої підприємницької діяльності на рубежі 50-60-х років. Сучасними інноваційними

²⁹⁴ Геєць В. М. Праця, зазначена на стор. 26. – С. 192.

²⁹⁵ Економіка знань та її перспективи для України / НАН України; Інститут економічного прогнозування. – К., 2004. – 162 с. – С. 64.

бізнес-інкубаторами називають багатофункціональні комплекси, що реалізують інноваційним фірмам, в основному новим компаніям, які перебувають на етапі організації та становлення, певні набори послуг. Інноваційні фірми купують чи орендують в інкубатора потрібні інноваційні послуги разом з орендою приміщення, в якому розташований цей інкубатор, на «інкубаційний період», що продовжується, як правило, 2-3 роки (іноді до 5 років). Після закінчення цього періоду інноваційна фірма-клієнт покидає інкубатор і продовжує свою діяльність самостійно, перейшовши у просторіші приміщення технопарку, або знайшовши такі за його межами.

Основна мета бізнес-інкубаторів – створити сприятливі умови для розвитку інноваційного підприємництва, підтримати прагнення нових фірм до розробки новаторських продуктів, посилити впевненість підприємця у можливості і доцільності організації власної справи. Для цього бізнес-інкубатори надають новим фірмам приміщення, засоби інфраструктури, послуги з підготовки бізнес-плану інноваційного проекту, сприяють професійній підготовці персоналу, забезпечують доступ до ринків капіталів, комп'ютерних мереж і т. ін. У результаті, за даними Національної асоціації інкубаторів США, співвідношення успішних компаній і компаній-банкротів складає у звичайних умовах 20 до 80, а в інкубаторах, навпаки – 80 до 20.

На відміну від технопарків, які пропонують оренду площ на обмежений термін, поки не буде впроваджена технологія, бізнес-інкубатор може функціонувати і сам по собі, пропонуючи клієнтам офісні та виробничі площі з відповідним набором технічних послуг (телефон, Інтернет) і консультацій з комерційних та правових питань (розробки бізнес-плану, маркетингової стратегії, реклами). Вони також можуть займатись підготовкою кадрів для малих підприємств, пошуком інвесторів тощо²⁹⁶.

Діяльність бізнес-інкубаторів сприяє розвитку регіональної та місцевої економіки і створенню нових робочих місць, чим привертає до себе увагу з боку урядів держав, місцевого керівництва, науковців та економістів. Ефективно функціонуючі сучасні бізнес-інкубатори є одним із потенційно найсильніших економічних інструментів прискорення технічного і економічного розвитку як територій, так і окремих

²⁹⁶ Варналій З. С. Коопераційні зв'язки малих, середніх та великих підприємств // Малий і середній бізнес. – 2001. – № 1—2. – С. 7.

технологічних і виробничих напрямів господарської діяльності. Мабуть саме тому кількість бізнес-інкубаторів у світі стрімко збільшується. Якщо на початку 90-х років їх нараховувалося близько 200, то тепер понад 3 тис. І за прогнозами, приріст кількості бізнес-інкубаторів й надалі відбуватиметься високими темпами, а наприкінці 2005 р. складе близько 5 тис. одиниць²⁹⁷.

Активно створюються інкубатори для інновацій у США. У Японії створені спеціальні містечка для вчених, які розробляють фундаментальну науку та прикладні проекти.

Зокрема, проект TARA (Tsucuba Advanced Research Alliance) об'єднав у містечку Аукуба інтелектуальний потенціал учених, викладачів, студентів, інженерів. Тут найбільша у світі концентрація вчених: близько 50 науково-дослідних центрів, 200 приватних лабораторій, 12 тис. учених та інженерів. Загальний бюджет цього наукового містечка становить майже 3 млрд дол.²⁹⁸.

В Україні перші бізнес-інкубатори з'явилися наприкінці 90-х років, їх діяльність в основному була зорієнтована на підтримку інноваційних малих та середніх підприємств. Вони організували навчання менеджменту, маркетингу, бізнес-плануванню, проводили маркетингові дослідження конкурентоспроможності продукту і методів його просування на ринок, займалися орендою приміщень, надавали офісні послуги, сприяли у фінансовому забезпеченні здійснюваного проекту. Однак ідея створення бізнес-інкубаторів не знайшла широкого застосування та розвитку. Станом уже на 1 січня 2004 року, за даними Держкомпідприємництва, у нашій країні існувало лише 71 бізнес-інкубаторів, загальною площею – 8997м². Ними було створено 460 підприємств та 2335 робочих місць²⁹⁹.

В Україні також діє ряд інноваційних центрів – асоціацій підприємств, об'єднаних загальним прагненням досягнення високого комерційного результату на основі використання науково-технічних розро-

²⁹⁷ Аналітична довідка про стан виконання заходів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні / Держ. комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, 2004. — Режим доступу : <http://www.dkrp.gou.ua/kompred/control/uk>

²⁹⁸ Инновационная модель развития: теория и практика нововведений. – М. : Информпечать, ИТРК РСПП, 1998. – С. 8.

²⁹⁹ Аналітична довідка про стан виконання заходів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Праця, зазначена вище.

бок і винаходів³⁰⁰. Але на сьогодні діяльність інноваційних центрів, як і бізнес-інкубаторів, законодавчо не врегульована, не визначений і перелік послуг, що можуть ними надаватися. Це унеможливило на практиці класифікацію цих структур і, відповідно, вони не можуть отримувати для свого розвитку державної допомоги. Так, статтею 10 Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва в Україні» бізнес-інкубатори віднесені до елементів інфраструктури підтримки малого підприємництва, але критерії, за якими організації слід зараховувати до бізнес-інкубаторів, не визначені, відтак вони не можуть одержувати і державної підтримки. Не можуть бізнес-інкубатори й інноваційні центри в Україні одержати також статус інноваційних підприємств, оскільки для цього потрібно, щоб обсяг виготовленої ними інноваційної продукції і послуг перевищував 70 % від загального обсягу³⁰¹, однак більшість послуг, що надаються бізнес-інкубаторами та інноваційними центрами, – як то передача в оренду приміщень і обладнання, експертно-консультативні, інформаційно-довідкові та інші послуги, насправді не є інноваційними. Отже, набуття статусу інноваційних фірм для цих структур та одержання певних пільг є нині в Україні фактично неможливим.

Розвиток технопарку приводить до виникнення технополісу – цілісного науково-виробничого комплексу, що охоплює територію цілого міста і має розвинену інфраструктуру наукового і виробничого обслуговування. Технополіс є прогресивнішою і всеосяжною формою організації науково-виробничих комплексів інноваційно-підприємницької діяльності. До складу технополісу може входити кілька технопарків. Наприклад, японський технополіс «Tsukuba» має три технопарки, понад 50 державних дослідницьких інститутів, на які припадає майже половина бюджетних коштів, що виділяються на науково-дослідні роботи. Спонсором будівництва таких технополісів виступає держава, що передбачено японською моделлю інтеграції науки і виробництва.

Основною метою створення технополісу є формування науково-

³⁰⁰ Обґрунтування інноваційної моделі структурної перебудови економіки України / [Малицький Б. А., Попович О. С., Соловйов В. П. та ін.]. – К. : НАН України. Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва, 2005. – С. 48.

³⁰¹ Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради. — 2002. — № 36. — С. 266.

виробничого середовища для ефективного розвитку прогресивних технологій (з перспективою на 15—20 років). Технополіс здатний вирішувати весь комплекс соціально-економічних проблем міста. Здебільшого технополіси виникають у містах, що розбудовуються, або в яких відбуваються широкомасштабні роботи з реконструкції. При цьому базові наукові організації та виробничі підприємства технополісу допомагають розквіту міста, забезпечують умови розвитку соціальної та побутової сфер для фахівців, що працюють на підприємствах технополісу, та членів їх сімей. На базі великих міст можуть створюватися технополіси «розмитого» типу, які не мають чітко окреслених високотехнічних зон, але мають розвинуті інноваційні структури. Технополіси орієнтовані на створення та комерційне освоєння результатів фундаментальних та прикладних наукових досліджень, підтримку малих науково-дослідних та дослідно-виробничих підприємств у сфері високих технологій.

Серед невеликих організаційних фірм, діяльність яких сприяє інтенсифікації інноваційних процесів, важливе значення мають інжинірингові та впроваджувальні фірми.

Інжинірингові фірми виступають своєрідною з'єднувальною ланкою між науковими дослідженнями і розробками, з одного боку, й інноваціями та виробництвом – з іншого. Вони на комерційній основі здійснюють комплекс інженерно-консультативних послуг з проектування, підготовки до виробництва і експлуатації виробничого процесу, реалізації виробленої продукції, виходячи з її функціонального призначення, принципів безпечності і економності. Інжинірингові фірми для інноваційних підприємств розв'язують такі основні завдання, як оцінювання інноваційних ідей, нових технологій, винаходів тощо на предмет їх імовірної значимості для суспільства та комерційної вигідності; виконують роботи з доведення інновацій до практичної промислової реалізації, пусконаладжувальні та випробувальні роботи за дорученням промислових підприємств; надають послуги та проводять консультації у процесі впровадження інновацій тощо.

Сферою діяльності впроваджувальних фірм є втілення технологій, які з тих чи інших причин не використовують власники патентів, просування на ринок перспективних винаходів, розроблених окремими винахідниками, доведення винаходів до промислової стадії, виробництво невеликих експериментальних партій промислових товарів з

наступним продажем ліцензії.

Отже, своєю діяльністю ринкова інноваційна інфраструктура підтримує функціонування інноваційного підприємництва, сприяє виходу на ринок готових інноваційних товарів.

В Україні розвитку інноваційної інфраструктури увага надається, починаючи з другої половини 90-х років. Розпорядження Президента України від 23 січня 1996 року (№ 17/96-рп) «Питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 549 «Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» від 22 травня 1996 року, було фактично першим кроком на шляху формування нормативно-інформаційного забезпечення, створення та функціонування інноваційних ринкових структур у нашій країні. Уже наступного – 1997 року, за фінансової підтримки Агентства з міжнародного розвитку США (USAID)³⁰², в Україні почала здійснюватися мала Програма розвитку бізнес-інкубаторів, розрахована на період з 1997 по 2001 рр. У межах програми були створені бізнес-інкубатори в Києві та Харкові: дочірнє підприємство МІМ—Київ «Центр розвитку інновацій», що розташоване в Інституті електрозварювання ім. Євгена Патона (м. Київ), та Центр розвитку малого бізнесу «Харківські технології» в Інституті монокристалів (м. Харків) НАН України.

«Центр розвитку інновацій» забезпечує постійний зв'язок з компаніями-клієнтами через «Бізнес-клуб «Центру розвитку інновацій». Компанії – члени Бізнес-клубу, співпрацюють із цим Центром з 1998 року. Вони отримують послуги «Центру розвитку інновацій» та Бізнес-клубу («віртуальний офіс», консультації, доступ до Інтернет, офісне обладнання та послуги персоналу), створюють спільні проекти – як комерційні, так і грантові.

У Центрі розвитку малого бізнесу «Харківські технології» для оренди призначені спеціальні приміщення, обладнані комп'ютерами, телефонами й іншою офісною технікою.

У 2000 р. Програма розвитку бізнес-інкубаторів поширила свою діяльність на м. Славутич, де «Центр розвитку інновацій» створив Інкубатор малого бізнесу, у партнерстві з Виконавчим комітетом

³⁰² Результати програми розвитку бізнес-інкубаторів в Україні : зб. матеріалів І міжн. наук.-практ. конф. – Львів: ЛВЦНТЕІ, 2002. – С. 41—46.

міської ради, Агентством з розвитку бізнесу міста та Проектом Європейської комісії TACIS EDUR «Пом'якшення соціальних наслідків закриття Чорнобильської АЕС». Інкубатор малого бізнесу Славутича теж має значні площі для обслуговування мешканців міста. За рік його діяльності число фірм-клієнтів зросло до 46. У рамках Програми розвитку бізнес-інкубаторів в Україні у березні 2001 р. створена Програма кредитних гарантій для забезпечення позичковими коштами (від \$5 тис. до \$50 тис.) інноваційних компаній з високим технічним і комерційним потенціалом. За рік її функціонування здійснено 12 кредитних проектів на загальну суму \$258754. Згідно з Програмою соціальної адаптації військових, звільнених у запас, яка підтримувалася за кошти Сороса, створено Білоцерківський інноваційний бізнес-інкубатор, загальна площа приміщень якого становить понад 2 тис. м². За 5 років своєї діяльності цей бізнес-інкубатор зумів стати ефективною структурою з розвитку підприємництва та конкурентного середовища в Білій Церкві і регіоні. За інформацією співробітників Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України, лише за 2002 рік Білоцерківський інноваційний бізнес-інкубатор надав населенню 9398 послуг з питань підприємницької діяльності. З 2003 року у ньому розмістилося 67 підприємств, з яких понад 80 % початківці. Загалом Білоцерківський бізнес-інкубатор надав підтримку понад 300 підприємствам, з них 85 % успішно розвиваються і вносять значний вклад в економіку міста. Їх відрахування в бюджет держави тільки за 2001-2002 рр. збільшилися на 750 тис. грн. За сприяння Білоцерківського бізнес-інкубатора створено понад 1 тис. робочих місць, навчилися основам підприємницької діяльності 3637 осіб.

Реальною структурою, що ефективно функціонує, став також бізнес-інкубатор у Державному технічному університеті «Львівська політехніка». Тут не займаються впровадженням високих технологій, а лише надають, що є характерним для багатьох бізнес-інкубаторів, створених при ВНЗ та науково-дослідних інститутах, допомогу новоствореним студентським фірмам у вигляді пільгової оренди приміщень, комунікаційних послуг і ін. Адже такі бізнес-інкубатори виникли без підтримки держави і не мають жодних пільг, на відміну, наприклад, від таких бізнес-інкубаторів, як «Славутич», що функціонує всередині спеціальної економічної зони і користується такими ж

податковими пільгами, що і решта підприємств цієї зони, чи науково-технологічного парку «Яворів», який у своїй діяльності керується Законом України «Про спеціальну економічну зону «Яворів», від 15 січня 1999 року³⁰³ та іншими нормативними актами України, що регулюють діяльність спеціальних економічних зон та інноваційних структур. Згідно з ними, усі проекти технопарку «Яворів» звільняються від сплати податку на прибуток терміном на 5 років, а в наступні роки сплачують 50 % діючої ставки. Крім того, вони звільняються на 5 років від податку на додану вартість та сплати ввізного мита на устаткування, обладнання та комплектуючі (крім підакцизних), які ввозяться на територію спеціальної економічної зони для потреб власного виробництва, пов'язаного з реалізацією інвестиційного проекту; від сплати земельного податку в перші 3 роки, а в наступні роки — 50 % від діючої ставки оподаткування. Не сплачуються збори до Державного інноваційного фонду та на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття. Загалом ці пільги дозволяють зменшити податковий пресинг держави майже на 40 %. Результат дії такої економічної політики – на території спеціальної економічної зони «Яворів» зареєструвалися 83 підприємства, впродовж 1999—2002 років фактична сумарна кількість інвестицій становила 49,5 млн дол. США, з них 41,3 % складають іноземні інвестиції. Продукція підприємств технопарку найрізноманітніша: це деревна мука надтонкого подрібнення, сучасні вікна і двері, металодахівка, телефони, пакувальні матеріали, продукти харчування, побутові освітлювальні прилади, харчові добавки, дезінфікуючі засоби.

Базовою інноваційною компонентою спеціальної економічної зони туристично-рекреаційного типу «Курортополіс-Трускавець», що діє на підставі відповідного Закону України «Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець»³⁰⁴ став зареєстрований ще на початку 1998 року «Трускавецький валеологічний інноваційний центр».

До успішно діючих в Україні інноваційних структур можна відне-

³⁰³ Закон України «Про спеціальну економічну зону «Яворів» // Відомості Верховної Ради. — 1999. — № 15. — С. 82.

³⁰⁴ Закон України «Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець» // Відомості Верховної Ради. — 1999. — № 18. — С. 139.

сти і Західноукраїнську регіональну асоціацію інноваційних фірм «Львівтехнополіс», яка об'єднує понад 10 інноваційних фірм і малих підприємств; розроблену в Харківській області регіональну програму інноваційного розвитку виробничої та соціально-економічної сфери «Технокрай», яка передбачає комплексний підхід до технологічного переобладнання виробництва, створення сучасної транспортної та комунікаційної інфраструктури, вирішення екологічних проблем.

Ще у 1999 році з ініціативи Національної академії наук України Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної й інноваційної діяльності технологічних парків» за № 991-XIV³⁰⁵, який відкрив нові шляхи і можливості розвитку інноваційної діяльності. Законом визначені правові та економічні засади запровадження і функціонування спеціального режиму інвестиційної та інноваційної діяльності для восьми технологічних парків: «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» (м. Київ), «Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона» (м. Київ), «Інститут монокристалів» (м. Харків), «Вуглемаш» (м. Донецьк), «Інститут технічної теплофізики» (м. Київ), «Київська політехніка» (м. Київ), «Інтелектуальні інформаційні технології» (м. Київ), «Укрінфотех» (м. Київ).

Отже, дія цього Закону поширювалася лише на ці 8 технологічних парків та їх учасників, дочірні спільні підприємства, що виконують інвестиційні та інноваційні проекти за пріоритетними напрямками цих технопарків.

Як бачимо, більшість з цих технопарків працюють у галузі технічних наук та інженерних технологій і сконцентровані у столиці, що звужує можливості використання досвіду діяльності технопарків на інших пріоритетних напрямках інноваційного розвитку, хоча у цілому Закон «Про спеціальний режим інвестиційної й інноваційної діяльності технологічних парків» ніби покликаний забезпечити: підтримку науки і науково-технологічного потенціалу країни у вирішенні проблем її економічного розвитку на основі розробки та випуску нової високотехнологічної продукції, конкурентоздатної на світових і національних ринках; акумулювання коштів з різних джерел для фінансування наукомістких інноваційних проектів і виконання

³⁰⁵ Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної й інноваційної діяльності технологічних парків» // Відомості Верховної Ради. — 1999. — № 40. — С. 363.

НДДКР; реінвестування засобів, отриманих у результаті інноваційної діяльності, у подальше виконання НДДКР і розвиток науково-технічного потенціалу країни. Згідно з Законом України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» держава має заохочувати розвиток діючих технопарків, надаючи їм істотні пільги з оподаткування, а також з інвестиційної та інноваційної діяльності шляхом акумуляції на спеціальних рахунках сум податку на додану вартість і податку з прибутку, одержаних під час виконання інвестиційних та інноваційних проектів, митних операцій та валютного регулювання. Ці кошти мають використовуватись для розвитку науково-технічної діяльності. Але, що дуже важливо, для того, аби спеціальним режимом оподаткування можна було скористатися стосовно тих чи інших інноваційних проектів, потрібно, щоб технопарк був відповідним чином зареєстрований і проект реалізувався в межах затверджених пріоритетних напрямів діяльності. А реєстрацію технополісів здійснює Кабінет Міністрів України, тому зробити це нелегко, якщо не сказати, що фактично неможливо.

Виходить, що саме для цих – «вибраних» восьми технологічних паків державою створюються тепличні умови діяльності, що згадуваний вище закон є ніби ексклюзивним для вузького кола осіб. А тому й ефективність цих технопарків викликає певні сумніви.

Західні країни йдуть іншим шляхом – вони створюють пільгові умови для всіх, хто займається інноваційною діяльністю. Звичайно, що виконання проектів в умовах спеціального режиму оподаткування має певні переваги, про що свідчать, зокрема, економічні результати виконання інвестиційного проекту технопарку «Вуглемаш» з виробництва і реалізації скребкових конвеєрів ВАТ «Донецькгормаш»³⁰⁶. У 2001—2006 роках у межах цього проекту заплановано випуск 82 конвеєрів на загальну суму 183584 тис. грн. За звичайного режиму оподаткування, з урахуванням ПДВ і податку на прибуток, чистий прибуток ВАТ «Донецькгормаш» становив би 6345 тис. грн. За діючого режиму оподаткування сума коштів, одержаних учасниками технопарку «Вуглемаш», дорівнює 16658 тис. грн, а технопарку

³⁰⁶ Макагон Ю. В. Подходы к формированию инновационных преимуществ экономики Украины / Ю. В. Макагон, Т. С. Медведкин // Развитие научно-технологических парков та інноваційних структур інших типів: Україна і світовий досвід: Матер. II міжн. наук.-пр. конф. – Львів: ЛьЦНТЕІ, 2003. – С. 18—23.

ВАТ «Донецькгормаш» – 23004 тис. грн. Загальний розмір пільг, отриманих на підставі чинного Закону про технопарки, сягає 33317 тис. грн. У такий спосіб сума коштів, що залишається в розпорядженні ВАТ «Донецькгормаш» – учасника технопарку «Вуглемаш», більше як у 3,5 рази перевищує чистий прибуток за умов звичайного режиму оподаткування.

Одним з перших українських технопарків є створений при Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона на базі центру розробок функціональних матеріалів з широким спектром застосування – від атомної енергетики до медичного приладобудування, – «Інститут монокристалів». Нині у структуру цього технопарку входять п'ять дочірніх і сім спільних підприємств, 46 його учасників виконують понад 40 інноваційних та інвестиційних проектів у галузі медицини, хімічної промисловості, машино- і приладобудування, електроніки, інформаційних технологій, охорони довкілля.

А до наймолодших технопарків в Україні належить «Інститут технічної теплофізики», створений при Інституті технічної теплофізики НАН України. Пріоритетний напрям його діяльності – впровадження новітніх регенераційних енергозберігаючих технологій, які дозволяють збільшити ефективність корисного використання палива на ТЕЦ до 80—90 % за істотного зменшення емісії парникових газів та шкідливих викидів у навколишнє середовище, значною мірою вирішити проблеми модернізації застарілого теплоенергетичного обладнання, підвищити енергозабезпечення та енергобезпеку окремих регіонів та підприємств.

Необхідно також згадати «Екологічний технологічний парк «Екоцентр-43» (Екотехнопарк), який розташований на колишньому місці дислокації підрозділів і підприємств 43-ї Ракетної армії³⁰⁷, завданням якого є впровадження нових технологій у сфері зменшення техногенних навантажень і відновлення екосистем, екологічна підготовка територій для нового виробництва, ліквідація небезпечних об'єктів та проведення природоохоронних робіт, переробка техногенно небезпечних матеріалів і вторинних ресурсів на сировину для сучасних виробництв. Базовою науково-дослідною організацією Екотехнопарку визначено Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії

³⁰⁷ Білоус О. Праця, зазначена на стор. 192.

науки ім. Г. М. Доброва НАН України.

Діяльність технопарків з використання як залучених, так і власних інвестиційних та інноваційних проектів, що мають важливе значення для розвитку окремих виробничих галузей, безперечно перспективна і, як свідчать окремі показники діяльності технопарків, є ефективною. Так, у 2005 році вітчизняними технопарками розроблено майже 70 % загальної кількості найменувань інноваційної продукції, створеної в процесі виконання завдань за різного роду програмами, зокрема «Інститут монокристалів» розробив 73 найменування, «Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона» – 25, «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» – 10, «Вуглемаш» – 4 найменування інноваційної продукції³⁰⁸. Функціонуючі підприємства, впроваджуючи інновації, розроблені технопарками, отримують можливість покращити своє фінансове становище.

Однак, у цілому нинішня інноваційна інфраструктура в Україні є ще дуже слабкою, можна сказати, що перебуває у початковому стані. У ній представлені лише окремі типи інноваційних структур, зокрема технопарки, бізнес-інкубатори, бізнес-центри, регіональні фонди підтримки підприємництва. До того ж, діяльність лише незначної їх частини відповідає завданням, які мають вирішуватися ними, виходячи з світового досвіду організації діяльності таких типів інноваційних структур. В Україні на сьогодні чисельність інноваційних структур не тільки обмежена, але й характеризується структурною та функціональною неповнотою.

Існуючі у нашій країні технопарки можна розділити на 3 групи:

- 1) технопарки, що створилися при вищих навчальних закладах та науково-дослідних інститутах, і не мають державних пільг;
- 2) технопарки, що функціонують всередині спеціальних економічних зон і мають такі ж податкові пільги, як і решта підприємств цих зон;
- 3) технопарки, які відповідно до Закону «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» мають спеціальні пільги.

Технопарки першої групи, на думку автора, маючи дуже слабке фінансування, у своїй переважній більшості приречені надовго зали-

³⁰⁸ Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

шатися так званими «паперовими тиграми». Адже у нашій країні венчурний капітал практично відсутній, взяти довгостроковий кредит важко. Не маючи і пільг з боку держави, вітчизняні підприємці не поспішають займатися інноваційною діяльністю, оскільки вона не обіцяє швидких прибутків і пов'язана зі значним фінансовим ризиком. За таких умов важко уявити, щоб наші університети та інститути самостійно могли займатися впровадженням високих технологій. Це гальмує формування інноваційного ринкового середовища в регіонах та на підприємствах, розвиток інноваційного підприємництва, освоєння наукомістких технологій та конкурентоспроможної продукції. Про це свідчать результати впровадження за останні роки інновацій на промислових підприємствах України і в окремих її регіонах.

Технопарки другої групи, що розвиваються у межах спеціальних економічних зон, функціонують загалом успішно, але також лише зрідка займаються втіленням масштабних інноваційних проєктів.

Лише технопарки, що належать до третьої групи, мають значні (порівняно з технопарками першої і другої групи) економічні результати виконання інвестиційно-інноваційних проєктів. Упродовж 2000 – I півріччя 2004 рр. обсяг випуску інноваційної продукції підприємствами, які входять до складу восьми зареєстрованих технопарків України, становив майже 2,9 млрд грн. Пільговий режим, за якого відбувалася інноваційна діяльність цих технопарків, відповідно до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної та інвестиційної діяльності технологічних парків», створював сприятливий клімат для залучення інвестицій у цей сектор економіки. Так, на виконання інноваційних проєктів з періоду реєстрації цих технопарків і до середини 2004 року ними залучено інвестицій на загальну суму майже 320 млн грн. Також у них постійно збільшувалася кількість робочих місць – на 1 липня 2004 року технопарками створено близько 12 тис. робочих місць³⁰⁹. Однак, коли масштаби діяльності цих технопарків розширилися, дія цього Закону при перегляді держбюджету в березні 2005 року була скасована. Аргументами на користь скасування пільгового режиму для технопарків стали непрозорість фінансової діяльності деяких учасників цих структур, недотримання ними фінансової дисципліни та діяльність поза межами, встановленими законом.

³⁰⁹ Жилианська О.І. Розвиток інноваційної інфраструктури / О. І. Жилианська, Д. В. Чеберкус // Фінанси України. – 2005. — № 7. – С. 57—67. – С. 63.

Після введення у 2005 році мораторію на роботу технологічних парків у спеціальному режимі їх функціонування, на думку фахівців³¹⁰, опинилось під загрозою.

Проте уже в листопаді 2005 року парламент України спробував повернути втрачені пільги не лише згадуваним вище восьми технологічним паркам, але й запровадити їх ще для інших восьми, тобто всього уже для 16 технопарків, що остаточно було досягнуто прийняттям від 12 січня 2006 року в новій редакції Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших законів України»³¹¹. Цей закон запроваджено з 2007 із прийняттям бюджетної програми під назвою «Державна підтримка діяльності технологічних парків». У цьому законі, зокрема, вказано, що технопарки мають займатися впровадженням наукових розробок, що дуже необхідно Україні. Хоча «дивіденди» ми отримаємо не дуже швидко, оскільки проекти проходять атестацію НАНУ і на них має відкриватись спеціальний рахунок. Якщо замість проекту технопарк займатиметься іншою комерційною діяльністю, то закон передбачає закриття проекту та штрафні санкції. Також цим Законом визначається низка заходів державної підтримки технологічних парків – фінансової, цільового субсидування та кредитування, передбачається звільнення від ввізного мита та ПДВ устаткування й об'єктів інтелектуальної власності, якщо такі не виробляються в Україні (або виробляються, але не відповідають світовим стандартам), у разі їхнього ввезення на територію технопарків для потреб інноваційних проектів. Звільняються підприємства технопарків і від земельного податку. Крім того, їм надається можливість використовувати 80 % суми податку на прибуток на науково-дослідну діяльність, а решту 20 % — на виплату відсотків за кредитами. За словами провідного експерта МЦПД Ганни Чередниченко, цей Закон є законом розвитку, а не таким, що порушує конкурентне законодавство. Але проаналізувати, як він реально вплине на розвиток в Україні технопарків, можна буде лише згодом.

³¹⁰ Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. Праця, зазначена на стор. 98. – С. 17.

³¹¹ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших законів України» // Голос України від 03.02.2006 – № 21.

Підводячи підсумок сказаного вище, можна зробити висновок, що інноваційна ринкова інфраструктура, яка включає різноманітні науково-технологічні, наукові, дослідницькі парки (технопарки), бізнес-інкубатори, технополіси та ін., сприяє піднесенню економіки та активізації творчого процесу. Тому комплексні заходи, спрямовані на її формування і розвиток в Україні, повинні стати складовою пріоритетних державних програм. Проте, донині увага до формування інноваційної інфраструктури з боку держави залишається недостатньою, темпи створення технопарків і бізнес-інкубаторів не відповідають інтересам країни.

До бар'єрів, які стримують розвиток інноваційної інфраструктури в Україні слід віднести перш за все неналагодженість механізму державного регулювання інноваційного процесу, занадто високу централізацію прийняття рішень про створення нових інноваційних структур. Ці рішення приймаються на вищому рівні влади, що свідчить, на думку автора, про неадекватне розуміння органами державного управління ролі, можливостей та функціональних особливостей різноманітних типів інноваційних структур, а також своєї відповідальності за їх ефективне функціонування.

З метою формування в Україні розвиненої інноваційної інфраструктури необхідно:

- вдосконалювати механізм державного регулювання процесу створення та ефективного функціонування інноваційних структур, насамперед спеціальних економічних зон та технополісів;
- регіональним органам влади, зокрема міській владі, треба надати повноваження приймати остаточні рішення щодо тих чи інших інноваційних структур. Такі рішення повинні бути націлені на підтримку цих структур. Центральним же органам має бути відведена роль координування зусиль місцевих влад зі створення регіональних і технологічних мереж інноваційних структур та сприяння їх інтеграції у європейську і світову інноваційну мережу;
- розробити державну програму організації в Україні технопарків і бізнес-інкубаторів;
- визначити законодавчо організаційно-правові основи діяльності таких важливих інфраструктурних складових, як бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів, і тим з них, які пройдуть державну акредитацію (така практика державного регулювання поширена в

багатьох країнах), відповідатимуть встановленим нормативам, надавати різні форми підтримки, спрямовуючи їх діяльність на випуск інноваційної продукції і надання послуг інноваційним підприємствам;

- більше уваги надавати проблемам інтеграції науки і виробництва, об'єднанню зусиль науково-дослідних інститутів і установ, конструкторських організацій, територіальних інноваційних структур різних форм власності з розробки нових і ефективних технологій і продукції для забезпечення безперервності інноваційного процесу.

Для отримання швидкого позитивного економічного ефекту, як показує аналіз окремих складових елементів інноваційної інфраструктури, необхідно, аби ідея інноваційного розвитку об'єднувала представників різних сфер економічної діяльності: дослідницькі й наукові установи, підприємницькі структури, фінансові організації, державне управління. Також необхідне сприяння створенню належних умов розвитку інноваційної інфраструктури в нашій країні з боку загальнодержавних та місцевих органів державної влади. До першочергових дій держави у цьому напрямі слід віднести такі, як:

- збільшення фінансування науки до 1,7—1,9 % ВВП, що сприятиме кращому використанню національного науково-технологічного потенціалу;

- зміцнення (на регіональному і місцевому рівнях) зв'язків між науковцями, що працюють в академічних та галузевих науково-дослідних інститутах, конструкторських бюро, вищих навчальних закладах, і державними та приватними підприємствами. Налагодження тісного зв'язку між цими організаціями та підприємствами сприятиме активнішому наданню інтелектуальних послуг, стане основою для виникнення бізнес-інкубаторів та технопарків у різних регіонах нашої країни;

- внесення поправок до Закону України «Про інноваційну діяльність», що стосуються експертизи інноваційних проектів й умов надання підприємству статусу інноваційного, та повернення і введення якнайшвидше в дію положень цього Закону, що стосуються пільгового оподаткування, які були скасовані Верховною Радою України при перегляді у березні 2005 року Закону про державний бюджет на 2006 рік;

- надання регіональним органам влади більше прав у прийнятті рішень щодо підтримки та розвитку місцевих технологічних мереж

інноваційних структур, залишивши за центральними органами роль координатора дій місцевих органів та сприяння інтеграції вітчизняних інноваційних структур у європейську і світову інноваційну мережу.

5.2 Фінансове та інвестиційне забезпечення інноваційного підприємництва

Становлення та розвиток інноваційного підприємництва і загалом розбудова моделі інноваційного розвитку економіки вирішальним чином залежать від наявності внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування, залучення значних і довгострокових інвестицій у наукомісткі високотехнологічні виробництва. Цим визначається важливість дослідження фінансової й інвестиційної складової розвитку інноваційного підприємництва, їх впливу на активізацію науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні, на підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки на засадах збільшення платоспроможного попиту на інновації з боку підприємницького сектора.

Забезпечення належного фінансування інноваційного процесу одне з найголовніших завдань, що потребує першочергового вирішення при створенні конкурентоспроможної національної економіки. Разом з тим, це завдання не з легких, має свої особливості.

По-перше, розробка будь-якої інновації потребує значних асигнувань. За інших рівних умов, капіталовкладення в інновації завжди перевищують фінансування, що забезпечує поточне, уже налагоджене виробництво. Скажімо, якщо ставиться завдання впровадити нову технологію виробництва, то потрібно шукати кошти і на її створення, і на її використання, адже впровадження інновацій пов'язане з перебудовою виробничого процесу, що потребує величезних витрат і т. ін.

По-друге, інвестиції в інноваційну діяльність, особливо у створення перших зразків інноваційного продукту, належать до категорії «ризикового капіталу», оскільки доти, поки інновація не буде створена і випробувана, ніхто не може гарантувати її успіху й існує ризик, що вкладені ресурси просто можуть пропасти.

По-третє, всі промислово розвинені країни як засіб підтримки і стимулювання інноваційної діяльності використовують різні методи і обсяги фінансової допомоги, залучаючи в цю сферу різні джерела капіталовкладень: державні структури, комерційні банки, спеціалізо-

вані фонди, фінансово-промислові групи, концерни, інші підприємства й організації, приватних осіб. Зручними для розвитку інноваційного підприємництва вважаються кредити спеціалізованих фондів та інших цільових джерел, оскільки вони, як правило, надаються на пільгових умовах.

Але все ж основним джерелом інвестування є власні нагромадження підприємств, які формуються із частини їх прибутку та амортизаційних відрахувань. Звичайно, що обсяг таких накопичень прямо залежить від ефективності роботи підприємства.

В Україні через перебування її економіки досить довгий час у кризовому стані та через інфляційні процеси впродовж тривалого періоду не надавалась належна увага створенню ефективного ринкового механізму використання кредитних і фінансових ресурсів для стимулювання інвестиційної й інноваційної активності суб'єктів підприємницької діяльності, хоча б у пріоритетних напрямках розвитку економіки.

Однак і після того, як Україна пройшла так звану «фазу виживання» і в економіці позначилися певні позитивні зрушення, капітали і ресурси продовжували спрямовуватися переважно у низькотехнологічні, сировинні та напівсировинні галузі, а не у сегменти наукомісткої економіки, як у розвинених країнах. І сьогодні фінансові потоки в основному зосереджені в тих галузях економіки, які дають моментальну вигоду. Це хоча й забезпечує економічне зростання, але неякісне. Відсутність переміщення доходів з низькотехнологічних сегментів економіки у високотехнологічні відтворює відсталу структуру і стримує інноваційну діяльність. Всі ці процеси зовні виглядають ніби як задовільні, а по-суті репродукують економічний застій, втрату конкурентоспроможності.

Нині перед нашою країною виникла дилема: або за інерцією продовжувати неякісне економічне зростання, або нарешті повернути економіку у напрямі високотехнологічних структурних зрушень. Модель інерційного розвитку може забезпечити ще на деякий час зростання доходів, проте цей період буде коротким і нестійким. Заміна існуючої моделі інноваційною напевне призведе спочатку до зниження темпів, зате з часом забезпечить тривалий і стійкий економічний підйом, який буде відповідати критеріям глобальної конкуренції.

Необхідність заміни моделі інерційного розвитку моделлю інноваційного розвитку є очевидною. Наразі інтерес до інноваційної діяльності з боку держави зріс, активно розробляється концепція інноваційного розвитку економіки України, прийнято цілий ряд законодавчих та нормативних актів, які покликані стимулювати інноваційну зацікавленість підприємців (додаток Ж, табл. Ж.1). Але всього цього виявляється все ще недостатньо для того, щоб позитивні зміни в інноваційній сфері набули системного і прогресуючого характеру, охопили всі основні галузі вітчизняної економіки.

Дослідження розподілу обсягів фінансування наукових і науково-технічних робіт по Україні за останні роки засвідчує, що частка фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів державного бюджету країни впродовж 1998—2004 рр. років перебувала в середньому на рівні 30,1 %. Найменшою частка держбюджету у фінансуванні наукових і науково-технічних робіт по Україні була у 1999 р. – 27,6 % (додаток Ж, табл. Ж.2). Але впродовж останніх трьох років цей показник дещо збільшується. За даними Держкомстату України у 2006 р. обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за рахунок державного бюджету збільшився до 37,7 %, у 2007 р. – 37,3 %, впродовж I півріччя 2008 р. обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за рахунок державного бюджету збільшився на 3,2 % і склав 40,5% загального обсягу витрат. Разом з тим, питома вага обсягу виконаних науково-технічних робіт у ВВП має стійку тенденцію до зниження: якщо у 1999 р. цей показник становив 1,38 %, то у 2006 р. – 1,0 %, у 2007 р. – 0,6 %. У I півріччі 2008 р. обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт зменшився проти відповідного періоду минулого року на 0,4 % і склав 3589,2 млн грн. При цьому, обсяг фундаментальних досліджень збільшився на 4,1 % і склав 837,6 млн грн, прикладних – на 7,0 % (597,3 млн грн.), науково-технічних послуг – на 5,9 % (438,9 млн грн.), обсяг науково-технічних розробок зменшився на 6,0 % і склав 1715,4 млн грн³¹².

По Вінницькій області коштів з держбюджету на фінансування наукових та науково-технічних робіт виділяється майже вдвічі менше ніж в середньому по Україні: значне скорочення коштів з цього

³¹² Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

джерела відбулося у 2002 році – до 13,2 %, надалі фінансування наукових і науково-технічних робіт з держбюджету повільно почало зростати – у 2003 р. його частка у загальній сумі становила 14,8 %, у 2004 р. – 18,1 %, у 2005 р. – 18,9 % (додаток Ж, табл. Ж.3).

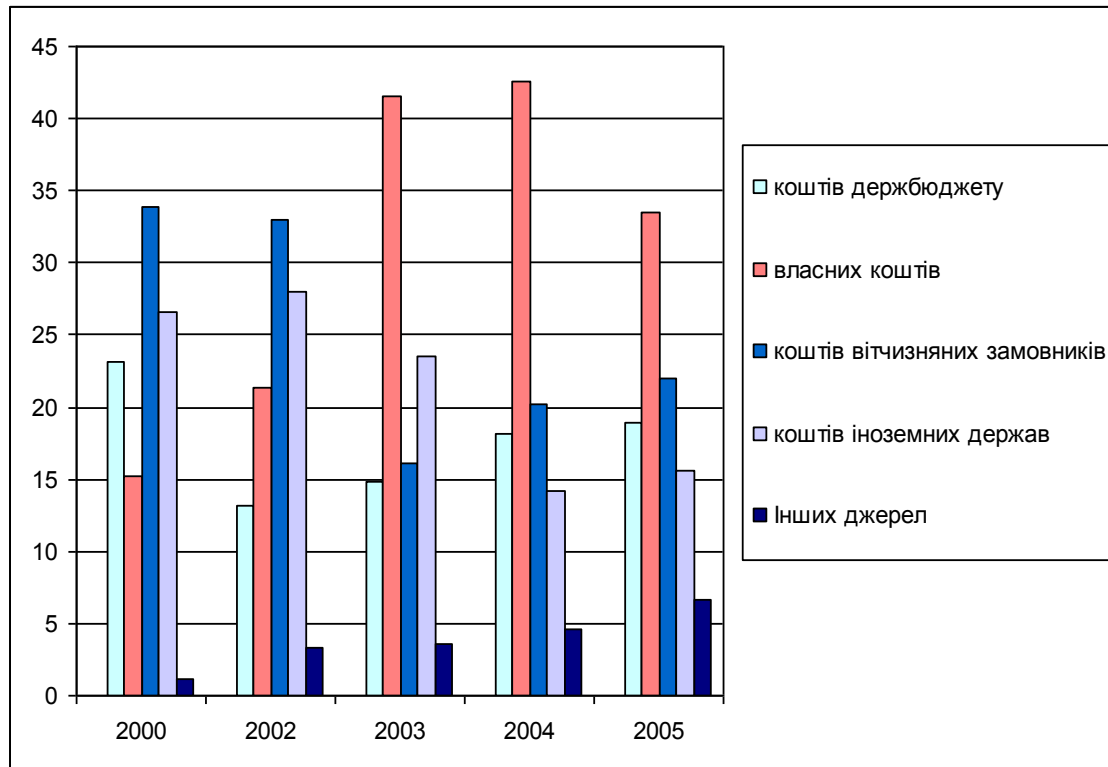

Рисунок 5.1 — Розподіл обсягів фінансування наукових і науково-технічних робіт по Вінницькій області за основними джерелами фінансування у 2000—2005 роках (у % до загального обсягу)³¹³

З рис. 5.1 видно, що у 2003 р. найбільше зросла до попереднього року частка фінансування наукових і науково-технічних робіт за рахунок власних коштів підприємств – з 31,4 % у 2002 р. вона підвищилась до 41,6 % у 2003 р. і стала переважаючою. У 2004 р. за рахунок власних коштів підприємств області було профінансовано 42,6 % наукових і науково-технічних робіт, у 2005 р. трохи менше – 33,5 %.

Наступними основними джерелами фінансування наукових і науково-технічних робіт є кошти вітчизняних та іноземних інвесторів: їх загальна частка у загальній структурі фінансування інноваційної діяльності у 2004 році становила 34,4 %, що менше ніж в середньому

³¹³ Складено за даними Головного управління статистики у Вінницькій області // Вінниччина в цифрах у 2005 р. (Короткий статистичний довідник). – Вінниця, 2006.

по Україні, а у 2005 р. — 37,6 %, з яких на частку вітчизняних інвесторів припадає 22,0 %, а іноземних інвесторів 15,6 % (див. додаток Ж, табл. Ж.3).

Отже, пріоритетним джерелом фінансування інноваційної діяльності по Вінницькій області останніми роками, як видно з рисунка 5.1, є власні кошти

На відміну від більшості областей України на Вінниччині впродовж 2003—2005 рр. в середовищі вітчизняних підприємств стосовно фінансування інноваційної діяльності відбулися позитивні зміни. Якщо в період економічного спаду, зокрема з 1998 по 2000 рік, згідно з даними Головного управління статистики у Вінницькій області, частка власних коштів, виділених на фінансування інноваційних проектів скоротилась майже вдвічі, причиною чого, очевидно, стало стрімке зростання цін і значні скорочення обсягів споживання внаслідок високих темпів інфляції, яка спостерігалася в Україні впродовж 90-х років, що суттєво вплинуло на співвідношення: «заощадження – споживання» в бік зростання споживання, і значно обмежило інвестиційні можливості вітчизняних підприємств, тому як наслідок, у результаті обмеженості фінансових ресурсів звузилися і можливості інноваційної діяльності.

Іншою причиною скорочення фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів вітчизняних підприємств (прибутку, амортизації основного капіталу, резервних фондів) впродовж 1998—2000 років стало домінування капітальних вкладень на заміщення вибулих потужностей у зв'язку з їх моральним і фізичним зношенням, адже, за даними Державного комітету статистики України, ступінь зношення основних виробничих фондів за ці роки сягнув 46—47,5 %, зокрема, у промисловості – 48,4—49,0 %. Ситуація почала змінюватися, починаючи з 2001 року, коли в економіці України з'явилися перші позитивні зрушення. І хоча ще й донині багато вітчизняних підприємств продовжують залишатися збитковими, не подолана проблема неплатежів, а також існує намагання підприємців приховувати свій дійсний прибуток, щоб не сплачувати податків, впродовж останніх років спостерігалася хоч і не стійка, але все ж тенденція до збільшення частки фінансування інноваційної діяльності за рахунок власних коштів як в цілому по Україні (додаток Ж, табл. Ж.4), так і, зокрема, по Вінницькій області (див. рис. 5.1). Так, у 2006 р. за рахунок власних коштів

промислових підприємств області було профінансовано 94,5 % нововведень від загального обсягу їх фінансування.

По Україні загальна сума витрат на фінансування технологічних інновацій по Україні впродовж 2000—2007 рр. збільшилась із 1751,1 млн грн, до 10850,9 млн грн, тобто більше як у 6 разів. Фінансування технологічних інновацій відбувається також переважно за рахунок власних коштів. Зокрема, у 2007 р. частка коштів вітчизняних інвесторів у фінансуванні технологічних інновацій склала 73,72 %, тоді як іноземних інвесторів – 2,97 %, а за рахунок державного бюджету технологічні інновації були профінансовані всього лише на 1,33 % від загальної суми витрат (див. додаток Ж, табл. Ж.4).

Значна сума коштів продовжує спрямовуватись вітчизняними підприємствами на екстенсивний розвиток – підтримку застарілої матеріально-технічної бази, придбання і ремонт обладнання. Із промислових підприємств України, що все ж проявляють інтерес до інноваційної діяльності, майже половина (47,5 %) у 2003 р. займалися продуктивними інноваціями.

На сьогодні ситуація не змінилась. У 2005 році продуктивними інноваціями займались майже 60 % підприємств, з тих, що впроваджували нововведення. У 2006 р. інноваційно активними підприємствами впроваджено найменшувальних інноваційних видів продукції майже вдвічі більше, ніж освоєно нових технологічних процесів та придбано нових технологій, приблизно такий розрив залишався і в 2007 р. (додаток Д, табл. Д.2). Це пояснюється тим, що кошти, вкладені в цей вид інноваційних проектів, набагато швидше повертаються, аніж окупність технологічних інновацій.

Треба сказати, що наразі банківська система України неспроможна в достатньому обсязі кредитувати переоснащення промислових підприємств. Зокрема, по Вінницькій області частка банківських кредитів, спрямованих на фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств, у загальному фінансуванні продовжує знижуватися: вона зменшилась з 5502,1 тис. грн у 2003 р., що становило на той час 19,1 %, до 4688,0 тис. грн у 2005 р., що склало лише 8,4 %. Як і раніше, фінансування інноваційної діяльності здійснюється в основному за рахунок власних коштів підприємств, частка яких у загальному розподілі обсягу фінансування становила у 2005 р. суму в 48478,2 тис. грн, що дорівнює 87,1 % (додаток Ж, табл. Ж.5).

Аналіз кредитування інноваційної діяльності показує, що загалом чинна кредитна система України не зацікавлена у виділенні коштів не лише на фінансування інноваційної діяльності, але й на фінансування виробничої сфери в цілому. Зокрема, не дивлячись на існуючу впродовж останніх років позитивну динаміку зниження як облікової ставки НБУ, так і ставки, за якою комерційні банки надають кредити, ставка за кредитами, що їх надають комерційні банки все ще залишається бути значно вищою за облікову ставку НБУ: у 2003 році таке перевищення за облікову ставку становило 2,9 рази, у 2004 – майже у 2,0 рази, у 2005 – 1,73 рази, у 2006 – 1,81 рази (додаток Ж, табл. Ж.5).

Тоді як інноваційна діяльність потребує перш за все довгострокових кредитів, вітчизняні банки в основному здійснюють короткострокові операції між суб'єктами і посередниками фінансово-кредитного ринку, і більшість наданих кредитів використовується не на фінансування інвестиційних та інноваційних проектів, а на забезпечення «споживчих» витрат (погашення боргів, оплату енергоносіїв, виплату зарплати тощо). Підвищена фінансова нестабільність суб'єктів інноваційної діяльності й пов'язані з цим високі ризики кредитних вкладень не зацікавлюють банки у довгострокових інвестиціях.

Мусимо констатувати, що ринок довгострокових кредитів у нашій країні все ще недостатньо розвинений, хоч і має тенденцію до розширення. На останнє вказують дані таблиць 5.1 та 5.2.

За даними таблиці 5.1 можна зробити висновок, що впродовж 2005—2006 рр. активність банків щодо довгострокового кредитування суб'єктів господарювання в цілому дещо підвищилася, що виявилось у зростанні заборгованості за довгостроковими кредитами як у національній, так і в іноземній валютах. Але перевага довгострокових кредитів в іноземній валюті свідчить, що на українському ринку інвестиційних товарів у більшості видів економічної діяльності переважає імпорт.

Підтверджує збільшення участі комерційних банків України в довгостроковому кредитуванні вітчизняної економіки і аналіз даних таблиці 5.2. Так, впродовж 2001—2006 років сума наданих кредитів відносно обсягів ВВП зросла на 37,2 %, з них частка довгострокових кредитів у загальному обсязі банківських кредитів за цей період збільшилась на 42,7 %, проте, з них кредити в інвестиційну діяльність збільшились лише на 14,7 %.

Таблиця 5.1 — Довгострокові кредити, надані комерційними банками України на розвиток національної економіки у 2005—2006 роках (за видами економічної діяльності) заборгованість на кінець року, млн грн. (розраховано за даними³¹⁴)

Види економічної діяльності	Усього		у тому числі				Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, %	
			У національній валюті		В іноземній валюті			
	2005	2006*	2005	2006*	2005	2006*	2005	2006*
Усього	88559	149168	41801	60967	46798	88201	61,8	64,4
Суб'єктам господарювання, разом	61088	87989	32371	42679	28717	45309	50,6	55,3
З них:								
– сільському господарству	4141	8693	3090	5416	1051	2216	50,5	52,9
– добувній промисловості	1444	1241	789	600	655	641	50,3	33,1
– переробній промисловості	17862	24374	7228	9557	10634	14797	58,3	57,5
– будівництву	3839	6531	2199	3159	1639	3372	65,0	15,4
– торгівлі	22993	31553	13251	16204	9742	15349	52,4	52,3
– транспорту	2421	3663	1313	1964	1108	1699	54,7	53,0
– на операції з нерухомістю	4469	7159	2297	2735	2172	4424	69,1	66,2
– фізичним особам	27511	61179	9430	18287	18081	42892	82,1	84,4

Примітка. * На кінець листопада.

³¹⁴ Бюлетень Національного банку України. — № 1. — 2007. — С. 123—124.

Таблиця 5.2 — Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України у 2001—2006 роках, млн грн (за цільовими вкладеннями)³¹⁵

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	На 1.12. 2006 р.
Всього кредитів	28373	42035	67835	88579	143418	231655
З них довгострокових	6156	11849	30553	48003	88599	149168
У % до всіх кредитів	21,7	28,2	45,0	54,2	61,8	64,4
Обсяг ВВП	204190	225810	267344	345113	441452	452939
% загального обсягу кредитів до ВВП	13,9	18,6	25,4	25,7	32,5	51,1
Кредити на інвестиційну діяльність	1349	2361	4381	8173	22384	45575
З них довгострокових	1096	1995	3973	7546	20938	43104
у % до всіх кредитів	3,86	4,75	5,86	8,52	14,6	18,6

Але, зважаючи на те, що саме останніх кредитів передусім потребує інноваційна діяльність, можна зробити висновок про недостатню зацікавленість комерційних банків у її кредитуванні. Однак, прискорене нагромадження кредитних ресурсів банківською системою України, яке спостерігається з 2000 р., створює реальні можливості для довгострокового кредитування підприємств, зокрема й інноваційних проектів. Проте треба враховувати, що інноваційним проектам завжди властиві високі ризики через невідомий заздалегідь результат. Це зумовлює високий рівень реальної відсоткової ставки за довгостроковими кредитами. До того ж, кредитування великомасштабних інноваційних проектів взагалі неможливе з боку банківської системи України через відносно обмежені обсяги акумульованих нею ресурсів, а також через відсутність необхідних технологій та досвіду ефективного проектного фінансування. Так, за даними НБУ, частка власного капіталу вітчизняних банків у ВВП на кінець 2006 р. становила лише 7,9 %, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи – понад 40 %. Щоправда капіталізація банківської системи України стрімко збіль-

³¹⁵ Розраховано за даними Бюлетеня Національного банку України. — № 1. — 2007. — С. 70, 122.

шується: якщо на 1.01.2003 року балансовий капітал вітчизняних банків становив всього 10,0 млрд грн³¹⁶, то у 2005 р. він виріс до 25,7 млрд грн в т.ч. статутний капітал до 16,1 млрд грн, а за січень—липень 2006 р. балансовий капітал українських банків зріс ще на 22,5 % і на 1 серпня 2006 р. за повідомленням Національного банку склав суму у 31,9 млрд грн³¹⁷, а до кінця 2006 р. досяг суми у 42,6 млрд грн. І все ж у структурі фінансування інноваційної діяльності українських підприємств лише 18 % припадає на кредити комерційних банків, тоді як у США та інших розвинених країнах банківські кредити сягають 61,9 % зовнішнього фінансування фірм³¹⁸.

Отже, загалом вітчизняній банківській системі треба активніше впливати на розвиток реального сектора економіки, нинішні ж обсяги та вартість кредитних ресурсів ще не відповідають потребам кредитного ринку. Причини криються насамперед у недостатньому використанні сучасних форм та методів банківського менеджменту, відсутності стимулів до обслуговування клієнтів-підприємців, що здійснюють інноваційну діяльність. Експерти зазначають, що українській економіці треба мати, можливо, менше банків, але вони повинні бути потужнішими, такими, що могли б забезпечити обслуговування операцій інвесторів, дохід від яких, має оподатковуватися за пільговими ставками³¹⁹.

Висловлювані останнім часом багатьма економістами пропозиції щодо необхідності створення в Україні потужного інвестиційного банку – Українського банку реконструкції та розвитку, були цілком слушні. Нещодавно Національний банк України зареєстрував ЗАТ «Український банк реконструкції і розвитку». Діяльність цього банку, на думку автора, має концентруватись на сфері довгострокового інвестиційно-інноваційного кредитування, а основним його завданням повинно стати забезпечення структурної перебудови економіки на

³¹⁶ Невмержицький В. В. Стан та розвиток ринку фінансових послуг в Україні // Фінанси України. – 2004. – № 10. – С. 123—130. – С. 124.

³¹⁷ Всеукраїнська експертна мережа. Економіка — Режим доступу : <http://www.experts.in.ua>

³¹⁸ Наука стран Европы на пороге третьего тысячелетия / [Авсень Е. В., Егоров И. Ю., Карпов В. И., Слонимский А. А.]. – К. : НИИ статистики Госкомстата Украины, 1999. – 205 с. – С. 113.

³¹⁹ Захарін С. В. Кредитування інвестиційної діяльності // Фінанси України. – 2004. – № 4. – С. 97—105.

інноваційній основі, адже національний ринок інвестиційних кредитів, незважаючи на позитивну динаміку розвитку протягом останніх років, все ще не забезпечує потреб української економіки. Ресурси банківської системи повинні відігравати суттєвішу роль в інвестуванні інноваційної діяльності.

Активізація інвестиційної діяльності комерційних банків та інших фінансових посередників (пенсійних фондів, інвестиційних фондів і компаній, страхових товариств тощо), зацікавлення їх у довгостроковому кредитуванні інноваційного підприємництва потребує вироблення і реалізації з боку держави комплексної системи заходів, спрямованих на створення певних пільгових умов для такої діяльності. Передусім необхідно врегулювати існуючі проблеми у законодавчій сфері: забезпечити надійний захист інтересів кредитора, закріпити майновий статус боргів. Потребує вдосконалення практика страхування кредиту: треба запровадити спеціальні інструменти страхування та резервування довгострокових кредитів, в тому числі відповідної політики підтримки останніх з боку НБУ. Необхідно запозичити, із нагромадженого у світовій практиці досвіду, арсенал заходів, що забезпечують успішне фінансування інноваційних змін та заохочення довгострокового вкладення капіталу, зокрема такі, як: послаблення податкового тиску та надання пільг підприємствам й установам, що здійснюють технологічні зміни; встановлення квот для організацій науково-технологічної сфери; застосування поруч з традиційними банківськими технологіями – кредитами, нетрадиційних способів фінансування інноваційних проектів, як-то франчайзинг, лізинг, факторинг, форфейтинг.

Франчайзинг є формою опосередкованого фінансування інноваційної діяльності, що сприяє скороченню витрат на розробки³²⁰. Таку форму фінансування використовують з метою тиражування наукомісткої продукції з залученням великого капіталу. Капітал (фінансові ресурси, нематеріальні активи), який можна залучити за допомогою франчайзингу, може набагато перевищити розмір капіталу, який можна залучити традиційним способом. Схема здійснення франчайзингу така: франшизодавець продає чи передає ліцензії – франшизи, що дають право на реалізацію продукції чи заняття бізнесом на певній

³²⁰ Кокурин Д. И. Праця, зазначена на стор. 119. – С. 327.

території з використанням товарного знаку за умови дотримання франшизоодержувачем вимог до якості й технології. Франшизу надає, як правило, випереджувальна фірма з високим іміджем, яка намагається поєднати свої високі технології та ноу-хау з капіталом франшизоодержувача, забезпечуючи цим трансфер передових технологій.

Специфічною формою залучення виробничого капіталу способом капіталізації інвестицій є лізинг, який спроможний відкрити господарському суб'єкту доступ до найпередовішої техніки і створити умови для розв'язання суперечності між необхідністю використання прогресивних технологій та швидким її моральним старінням³²¹. Фінансування у такий спосіб найчастіше застосовується у галузях з високим ступенем ризику ведення бізнесу, зокрема на нових ринках, і у багатьох випадках лізинг буває вигіднішим для підприємця, аніж купівля машин та устаткування за рахунок традиційного банківського кредиту. Це пояснюється тим, що при лізинговій операції несистематичний ризик для інвестора менший через те, що перехід права власності на об'єкт лізингу відбувається лише після повної сплати його вартості, а також тим, що при лізинговій операції краще контролювати цільове використання позичкових засобів, що дає можливість інвестору при розрахункові лізингового платежу застосовувати меншу відсоткову ставку на вкладений капітал.

У випадку фінансування форфейтингом здійснюється кредитування експортера банком чи іншою фінансово-кредитною установою шляхом придбання боргових зобов'язань інвестора, які банк потім продає на вторинному ринку, повертаючи таким способом витрачені кошти. Хоч для інвестора ця форма кредитування є досить дорогою, зате позбавляє його кредитних ризиків. На думку вітчизняних економістів, з огляду на модель інноваційного розвитку економіки України використання форфейтингу рекомендується при здійсненні науково-технічних і технологічних проектів у межах реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки й техніки та при формуванні механізмів трансферу технологій у контексті розв'язання назрілих проблем³²².

За нинішніх умов одним з основних джерел фінансування інноваційної діяльності можуть стати кошти іноземних інвесторів. Здавалося

³²¹ Черваньов Д. М. Праця, зазначена на стор. 38. – С. 193—293.

³²² Дука А. П. Фінансове забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 40—46. – С. 45.

б, що за відсутності власних фінансових та кредитних ресурсів чи бажання вітчизняних інвесторів вкладати кошти у розвиток економіки країни, дещо виправити становище в інноваційній сфері можна за рахунок залучення іноземних інвестицій. Світовий досвід показує, що в окремих країнах це є вагомим фактором підвищення активності інноваційної діяльності, зокрема, за рахунок прямих інвестицій розв'язуються проблеми трансферту новітніх технологій, підприємницьких навичок і досвіду, можливе розширення спектру фінансових операцій. А портфельні інвестиції сприяють розвитку фінансового ринку в країні, якості корпоративного управління тощо. Завдяки вигідному географічному розташуванню, місткому ринку, сприятливим кліматичним умовам і не в останню чергу через порівняно дешеву та кваліфіковану робочу силу Україна викликає зацікавленість іноземних інвесторів. Але слід пам'ятати і про те, що іноземне інвестування має також свої недоліки.

По-перше, залучення прямих іноземних інвестицій веде до того, що довготермінові зв'язки, які встановлюються при цьому між резидентами, відображають перш за все інтереси тих, хто інвестує, і посилюють контроль іноземних організацій за розвитком вітчизняної економіки³²³.

По-друге, з боку іноземних інвесторів все частіше стають помітними випадки нечесної конкуренції, коли іноземна компанія скуповує контрольний пакет акцій українського акціонерного товариства, аби усунути з ринку наявного чи потенційного конкурента.

По-третє, частішають, на жаль, випадки, коли іноземні компанії використовують вітчизняні підприємства як переробні центри, виготовляючи на них продукцію, призначену для експорту. Наслідком таких дій є забруднення навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів регіону. Функціонування таких підприємств завдає збитків докільню і здоров'ю наших громадян.

Вітчизняні дослідники привертають увагу до того, що українське суспільство й економіка формуються у своєрідному системному середовищі негативних зовнішніх ефектів: екологічних, психологічних, демографічних, а також ресурсних, у системі яких фінансово-

³²³ Прямі іноземні інвестиції // Перспективні дослідження. – 2000. – № 11.

інвестиційний чинник є досить вагомим³²⁴.

Через те, не ставлячи під сумнів необхідність активного залучення іноземних інвестицій, хочеться наголосити, що всі проблеми, пов'язані з вирішенням доцільності іноземного інвестування, повинні відстежуватись місцевою владою з метою недопущення негативного впливу виробництва на екологію області чи регіону. При використанні іноземного капіталу обов'язково слід здійснювати оцінку рівня екологічної безпеки інвестиційних проектів.

Проте вкладати свої кошти в інноваційні проекти українських підприємств, або спільних підприємств, що здійснюють діяльність на території нашої країни, іноземні інвестори не поспішають. Як свідчать дані обласного управління статистики, якщо у 2000 році іноземні інвестиції, спрямовані на фінансування інноваційної діяльності на Вінниччині, становили суму у 37,3 млн грн, що дорівнювало 74,4 % від загальної суми інвестицій, то в наступні роки частка цього джерела скорочувалася і у 2003 році склала лише 4,6 % від загальної суми фінансування. Але взагалі-то Вінниччина займає одне з останніх місць із залучення прямих іноземних інвестицій загалом в економіку області. Так, станом на початок 2005 р. до області надійшло прямих іноземних інвестицій на суму \$65,8 млн, що склало лише 0,8 % від загального обсягу цих інвестицій по Україні. І хоча впродовж 2005—2006 рр. в область інвестовано ще \$27,1 млн прямих іноземних інвестицій і таким чином станом на початок 2007 р. загальний обсяг інвестування у Вінницьку область склав \$92,9 млн прямих іноземних інвестицій³²⁵, область, по-перше, і надалі залишається аутсайдером з їх залучення, по-друге, ці інвестиції не спрямовуються на інноваційну діяльність.

Тенденція до збільшення іноземних інвестицій зберігається, як видно з рисунка 5.2, загалом по Україні. Проте більшість прямих інвестицій як по країні, так і по Вінницькій області, спрямовуються на підприємства з швидкоокупними видами економічної діяльності (торгівля та посередництво, обробна та харчова промисловість, перероблення сільськогосподарських продуктів).

³²⁴ Андрійчук В. Теоретико-методологічні аспекти економічної політики в умовах глобалізації // Вплив глобалізації на формування та розвиток зовнішньоекономічних зв'язків України: Матер. V міжн. наук.-практ. конф. УАЗТ. – К. – 2002. – С. 22.

³²⁵ Основні показники економічного та соціального розвитку Вінницької області за 2005—2006 роки. – Вінниця, 2007. – 35 с. – С. 4.

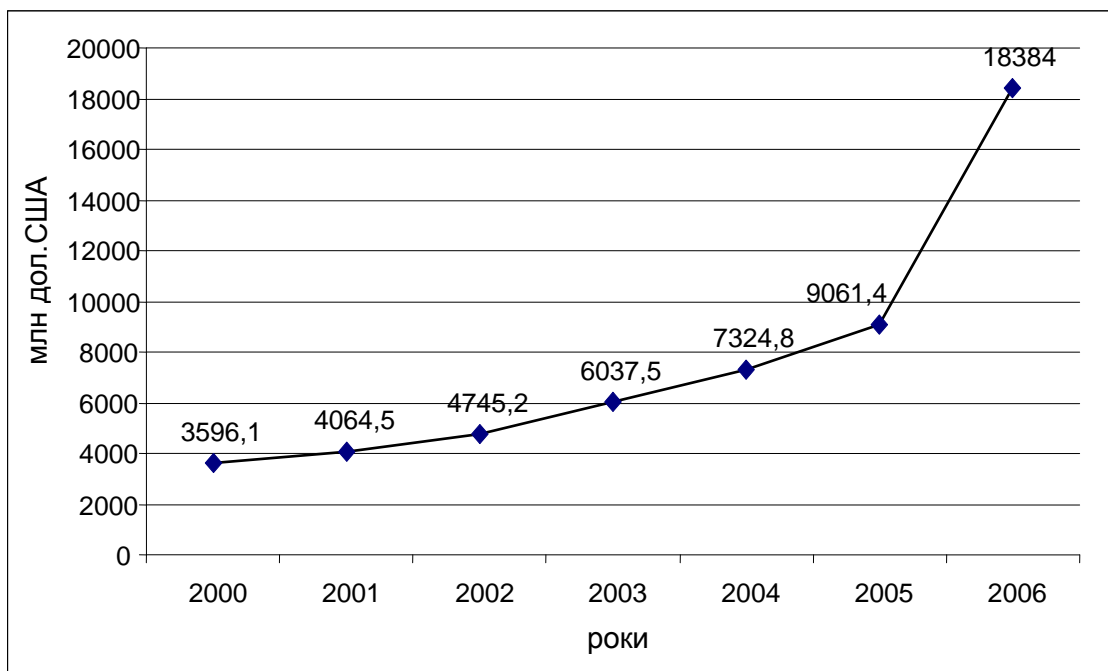

Рисунок 5.2 — Прямі інвестиції нерезидентів в економіку України³²⁶

Іноземні інвестиції надходять в нашу країну не лише від приватних осіб і організацій, значна їх частка поступає у вигляді іноземних кредитів від міжнародних фінансових інституцій, таких як МВФ, СБРР та ін. Через ці наддержавні структури могутні держави часто намагаються диктувати Україні свій сценарій розвитку подій, який часто не враховує національних державних інтересів і сприяє посиленню залежності країни. Коли стосовно кредитів МВФ професору Анатолію Гальчинському задали запитання: «чи суверенна Україна у проведенні своєї економічної політики?», він відповів так: «Ми повинні робити те, що нам рекомендують. Не може бути по-іншому, якщо ми просимо кредити»³²⁷.

Тут слід нагадати, що ще у 1894 році видатний український вчений-мислитель, класик світової політичної економії Михайло Туган-Барановський³²⁸, проаналізувавши національні особливості розміщення капіталу на англійському матеріалі, зокрема зауважував, що вільний англійський капітал частково витрачається всередині країни на

³²⁶ Держкомстат України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

³²⁷ Деловая Украина. — 1999. — № 1. — С. 2.

³²⁸ Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. — М. : Наука, 1997. — 574 с.

розширення її основного капіталу, решта його йде за кордон у вигляді кредитів іноземним державам, створення за кордоном підприємств, залізниць, фабрик і т. ін. «Увесь цей капітал, що пішов за кордон, не пропадає для англійської промисловості марно – навпаки, він виконує дуже важливу функцію: створює за кордоном попит на англійські товари і, таким чином, та частина накопиченого капіталу, яка залишилася в країні, знаходить своє виробниче використання».

Як бачимо, наданням кредитів іноземні держави переслідують, що є природно, перш за все свої власні національні інтереси – розширюють сферу виробничого використання вільного на цей час національного капіталу. Україна, яка має нині значний зовнішній борг, повинна заради зміцнення своєї фінансової незалежності, орієнтуватися, на думку автора, не стільки на позики МВФ, скільки на приватні іноземні інвестиції, і, не лише на іноземні інвестиції, але й значною мірою на створення умов для активізації діяльності вітчизняних інвесторів. Адже у розвинених країнах частка сукупного державного боргу, що припадає на зовнішній, незначна. Переважає борг, який припадає саме на вітчизняних інвесторів. У тих же США у 1995 році сумарний державний борг становив \$ 4951 млрд, але з них на іноземних кредиторів (разом з міжнародними організаціями) припадало лише \$ 783,7 млрд, або 16,0 %³²⁹. Тоді як в Україні впродовж 2003—2006 років на розмір зовнішнього державного боргу припадає 65—67 % сумарного державного боргу. Так, згідно з держбюджетом України на 2006 рік, граничний розмір державного внутрішнього боргу України на 31 грудня 2006 року встановлено у сумі 18,689 млрд грн і \$ 1,084 млрд, що становить біля 34,3 % від сумарного державного боргу України. А стосовно зовнішнього боргу дозволено його приріст до попереднього 2005 року на 10,3 % і його розмір сягає суми \$ 9,172 млрд, що дорівнює 65,7 % від сумарного державного боргу України.

Нині у групі країн із високим рівнем доходів на душу населення (9076 та більше дол. США)³³⁰ довгострокова зовнішня заборгованість

³²⁹ Federal Reserv Bulletin — Wash. — Januar. — 1996. — P. AZO, table 1,41.

³³⁰ Світовий банк поділяє країни за показником обсягу ВВП, що припадає на душу населення, на чотири групи (World Development Indicators. World Bank. — 2004. — P. 16.):

- I група – країни з низьким рівнем доходів – \$ 735 та менше;
- II група – країни з рівнем доходів нижчим від середнього – \$ 736 – 2935;

відсутня, а короткострокова, якщо й виникає, то незначна за обсягом³³¹. Тоді як в Україні на кінець 2006 року 72 % валового зовнішнього боргу становили довгострокові зобов'язання (\$ 39,1 млрд).

У світовій практиці для оцінки рівня платоспроможності країни застосовується стандартний показник – співвідношення її боргу та витрат на його обслуговування до величини ВВП. Нормативне значення цього показника становить 0,6 – для загального боргу і 0,4 – для зовнішнього. За цим показником Україна у кілька разів перевищує безпечний рівень³³².

На думку інших вчених, що досліджують дану проблему, найефективнішим показником кредитоспроможності держави є співвідношення сальдо боргових виплат і доходів бюджету³³³.

Існують й інші показники оцінки платоспроможності країн-позичальниць, але універсальних не існує, бо, як показують дослідження, кожній країні властивий свій критичний рівень. І все ж, якщо на обслуговування зовнішнього боргу витрачається 5 % від ВВП країни і більше, то її борговий тягар вважається тяжким. В Україні цей показник у 2000 р. становив 8,4 %, у 2001 р. – 7,6 %, у 2002 р. – 6,2 %, у 2003 р. – 6,3 %³³⁴.

Отже, цифри свідчать про існування досить таки великої фінансової залежності України від інших країн, у першу чергу тих, які мають вплив на діяльність міжнародних фінансових організацій.

До того ж, як видно з попереднього аналізу, нині спостерігається тенденція до подальшого зростання зовнішнього державного боргу України та зниження рівня платоспроможності, незважаючи на намагання уряду зменшити залежність національної економіки від зовнішніх запозичень шляхом активного залучення кредитних ресур-

– III група – країни з рівнем доходів вищим від середнього – \$ 2936 — 9075;

– IV група – країни з високим рівнем доходів – \$ 9076 та більше.

За оцінками Світового банку, Україна належить до другої групи країн (Світовий банк. Друга системна позика для України. Листопад 2003 р. – С. 42.)

³³¹ Рязанова Н. С. Сучасні тенденції зовнішньої заборгованості // Фінанси України. – 2005. — № 7. – С. 26—38. – С. 28—29.

³³² Вахненко Т. П. Платоспроможність у контексті обслуговування зовнішнього боргу // Економічне прогнозування. – 2003. – № 4.

³³³ Євтух О. Т. Природа і причини багатства: погляд фінансиста // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 4—12. – С. 6.

³³⁴ Послання Президента України до Верховної Ради України у 2003 році. – К. : Інформ.-вид. центр Держкомстату України, 2004. – 470 с. – С. 65.

сів на внутрішньому ринку.

Михайло Туган-Барановський³³⁵ довів корисність лише тих іноземних позик, які спрямовуються у сферу виробництва, на підприємства, що потребують модернізації. А кредитів і позик, що призначаються на покриття платіжного балансу, він не виправдовував. Одержані від міжнародних фінансових організацій кредити спрямовуються в Україні переважно у добувну та фінансову сфери, оминаючи інноваційну, тому, згідно з класифікацією Михайла Павловського³³⁶, їх треба віднести до негативних і небезпечних, оскільки ці кредити руйнують наукомісткі і конкурентоспроможні виробництва, послаблюють інноваційний потенціал нашої держави.

Ми погоджуємось з твердженням академіка Івана Лукінова, що незначні обсяги інвестицій, що спрямовуються в Україні безпосередньо у сферу виробництва, і значна частина іноземних кредитів, які використовуються не на пряме виробниче інвестування, сучасне технологічне оновлення, не створюють того самого «справжнього технологічного прогресу», і не впливають на розвиток національного товаровиробника, а лише збільшують зовнішній борг країни³³⁷. Така структура інвестицій не лише не сприяє прогресивним зрушенням, а навпаки, погіршує структуру економіки. Вона забезпечує переважні умови для розвитку підприємств нижчого, третього, технологічного укладу і обмежує розвиток підприємств четвертого – шостого технологічних укладів. Структура інвестицій має бути такою, щоб забезпечити швидкий розвиток підприємств і галузей вищих технологічних укладів – пише академік Анатолій Чухно³³⁸.

Отже, іноземні інвестиції в Україні, здебільшого, не виконують ролі перенесення та впровадження у вітчизняну економіку нових технологій. Навпаки, вони часто створюють у нас замкнуті монопольні структури, орієнтовані переважно на експлуатацію місцевих природних і трудових ресурсів і вивезення прибутків за кордон.

³³⁵ Туган-Барановский М. И. Экономические очерки. – М. : Российская политическая энциклопедия, 1998. – 527 с.

³³⁶ Павловський М. А. Шлях України: Шлях вліво, шлях вправо – хибний шлях. — К. : Техніка, 1996. – 149 с. – С. 115—117.

³³⁷ Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / НАН України; Інститут економіки. — К., 1997. — 455 с. — С. 304.

³³⁸ Чухно А. А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 15—23. – С. 16—17.

Іноземні інвестиції в Україні часто небезпечні своєю нестійкістю, а також спекулятивним характером. Тому уряд повинен якнайшвидше прислухатися до поради Людвіга Ерхарда, який стосовно іноземних інвестицій писав, що потрібно починати з їх адресування головним чином у виробництво товарів народного споживання, в сучасні технології, що швидко окупляться, забезпечуючи виробництво обіговими коштами³³⁹. Адже досі маємо багато випадків, коли іноземне устаткування та технології, що обслуговували прогресивні технологічні процеси в країнах Заходу, навіть якщо потрапляють в Україну, то не встановлюються роками, морально старіють, внаслідок чого нашої державі завдаються реальні валютні збитки. Це свідчить про слабкість в Україні регуляторного середовища щодо іноземних інвестицій.

На жаль, нині вітчизняні інвестори до розвитку інноваційної діяльності інтересу фактично не проявляють, шукаючи прибутковіші сфери вкладання свого капіталу за кордоном. Підприємці, чия діяльність пов'язана з експортною галуззю, вказують на те, що в умовах непередбачуваності фіскального режиму, що характерно для нашої нинішньої нестабільної податкової системи, єдиним способом збереження й збільшення капіталу для них поки що залишається вивезення його за кордон, а не вкладення в національну економіку. Хоча з-за кордону частина цих коштів знову повертається в Україну, але як саме? Статистика фіксує цілком конкретну тенденцію – найбільшими країнами-інвесторами України стають так звані офшорні зони (Кіпр, Віргінські острови тощо). Звідси приходять гроші вітчизняних «підприємців-тіньовиків», але вже захищені статусом іноземних інвестицій. Частина цих грошей сумлінно працює в українській економіці, але податки з них до бюджету держави не сплачуються, отже, вони так і продовжують перебувати у «тіні». Вихід Указу Президента України про легалізацію прибутків лише викликав деяке пожвавлення серед підприємців, але не привів до повернення «тіньовиків» в офіційну українську економіку. Для цього державним органам потрібно зробити додаткові конкретні кроки.

На думку автора, в перспективі все-таки основним джерелом фінансування інновацій повинні стати кошти не іноземних інвесторів, а

³³⁹ Безчасний Л. Тенденції на світовому ринку капіталів та їх вплив на інвестиційну діяльність в Україні / Л. Безчасний, С. Онишко // Економіка України. — 2001. — № 3. — С. 4—12. — С. 4.

приватні інвестиційні ресурси вітчизняних підприємств і комерційних банків – як у більшості розвинених країн. Наприклад, у Великобританії на іноземні джерела припадає близько 14,3 % від загального обсягу фінансування НДДКР, у Франції – 8,3 %, в Італії – 3,9 %, в Японії лише 0,38 %. Натомість питома вага бізнесу у фінансуванні науково-дослідних робіт в Японії у 2001 році становила 73 %, у США – 60 %, в ЄС – близько 56 %³⁴⁰. Це не означає, що держава не повинна турбуватися про залучення іноземного капіталу і розраховувати на нього. Вона повинна підвищувати інвестиційну привабливість української економіки для капіталу нерезидентів, але вирішувати проблеми треба з урахуванням інтересів як вітчизняних, так й іноземних інвесторів.

У першу чергу повинні забезпечуватися економічні передумови інвестування пріоритетних високотехнологічних секторів національного господарства. Український уряд повинен також мати чітке розуміння того, що розраховувати на значні іноземні інвестиції можна лише у випадку створення сприятливіших умов інвестування, ніж у країнах-конкурентах.

Повноцінна інтеграція до глобального простору потребує не лише сприятливого інвестиційного клімату, на що постійно наголошується у науковій літературі, але й дуже важливо, щоб економіка країни стала привабливішою не для будь-яких, а насамперед для високотехнологічних інвестицій, сприяла утриманню, а не відтоку отриманих від іноземних інвестицій прибутків. А привабливість інвестиційного середовища визначається не лише відповідним правовим полем, не тільки сильними мотиваціями, але й, як справедливо стверджує академік Юрій Пахомов, щонайменше трьома інфраструктурними каркасами, що обслуговують НТП: по-перше, високим розвитком фундаментальної науки; по-друге, висококласною освітою; по-третє, адекватним масивом трудових ресурсів високої якості³⁴¹.

Інвестиції в інноваційні процеси, які забезпечуються наукою, освітою, висококваліфікованою працею, дуже вимогливі до якості інституційного середовища, яке в умовах глобалізації є одним з найвагоміших факторів конкурентних переваг або конкурентної слабкості. Йдеться про стабільний і розвинений фондовий ринок, без наявності

³⁴⁰ Притикіна О. Л. В. Праця, зазначена на стор. 69. — С. 42.

³⁴¹ Пахомов Ю. М. Україна та виклики глобалізації // День. — 2001. — № 139 (7 серпня). — С. 4.

якого фінансовий капітал позбавляється своїх глобальних можливостей, насамперед таких як мобільність та гнучкість; про венчурний малий бізнес, що забезпечує транснаціональним корпораціям вигідність інноваційного «укорінення» (реінвестування прибутку); про інвестиційно-фінансовий сектор, який є стратегічним, без якого вразливими виявляються найважливіші для країни довгострокові вкладення.

Отже, порівняльна характеристика становища інноваційної сфери України і провідних європейських держав показує, що вітчизняній економіці властиві:

- відстала технологічна структура;
- низький технічний рівень виробничої бази;
- слабке державне фінансування НДДКР;
- брак фінансових ресурсів;
- несприйняття науково-технічних нововведень тощо.

На жаль, вплив інноваційної складової на розвиток вітчизняного промислового виробництва незначний. Тому для забезпечення сталого розвитку вітчизняної економіки українська держава повинна вирішити головне завдання – сформувати і проводити ефективну науково-технічну та інвестиційно-інноваційну політику; створити інноваційну сферу, адекватну сучасній ринковій економіці.

Причин, що гальмують розвиток інноваційної сфери в Україні, є багато, до основних з них, на думку автора, слід віднести такі:

- зменшення амортизаційних відрахувань, як важливого джерела капіталовкладень (нині амортизаційні відрахування фактично у кілька разів відстають від реального зношення основних фондів, чим штучно занижується питома вага споживання основного капіталу у структурі ВВП);

- висока ставка оподаткування державою промислових підприємств, що негативно відображається на розвитку інноваційної діяльності;

- труднощі в одержанні кредитів у комерційних банківських установах;

- закриття Державного інноваційного фонду (на його заміну створено державну інноваційну компанію, яка не володіє власними джерелами фінансування, тому не може істотно підтримувати реалізацію

інноваційної політики в державі);

- нерозвиненість конкурентних відносин в інвестиційно-інноваційній сфері;

- недостатня увага до залучення вітчизняних й іноземних інвестицій з боку держави;

- відсутність інституту ефективного правового регулювання у сфері інноваційної діяльності;

- подекуди нецільове використання коштів від приватизації.

Згідно з результатами опитування українських підприємців, проведеного Держкомстат України, інноваційну діяльність вітчизняних підприємств стримують: нестача власних коштів (на це вказали 84,7 % підприємців), недостатня фінансова підтримка держави (54,9 %), великі витрати на нововведення (36,5 %), відсутність фінансових коштів у замовників (32,2 %), низький платоспроможний попит на нову продукцію (30,4 %), високий економічний ризик (26,7 %), недосконалість законодавчої бази (26,4 %), тривалий термін окупності нововведень (20,0 %), нестача інформації про ринки збуту (11,7 %).

До факторів, які стримують інноваційну діяльність сьогодні і суттєво впливатимуть у середньостроковій перспективі треба також віднести:

- недосконалість системи фінансування, регулювання, організації науково-дослідної та інноваційної діяльності на підприємствах;

- погіршення фінансового та матеріального забезпечення науково-дослідної бази наукових установ;

- вплив до інших сфер діяльності кваліфікованих кадрів, що займаються науковими розробками і впровадженням високих технологій у виробництво;

- неналагодженість кооперації наукової та виробничої сфер.

Але головна причина низької інноваційної активності – відсутність власних коштів (прибутку, амортизаційних відрахувань, отриманих страхових виплат тощо), зростання цін на паливо і сировину, надмірне оподаткування. Наприклад, ВАТ «НТК Елкетронприлад», що виробляє наукомістку конкурентоспроможну продукцію, сплачує 40 % податків з отриманого прибутку. Непомірний податковий тиск сприяє плинності інвестиційних коштів від обробної галузі в інші, тобто від підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність, до неконкурентоспроможних підприємств. У більшості підприємств

бракує фінансових ресурсів, щоб здійснювати витрати на оновлення виробничої бази, фінансувати прикладні НДДКР з поліпшення якості продукції та освоєння нових її видів. Низький рівень фінансування ускладнює отримання від науково-технічної діяльності суттєвої економічної віддачі у вигляді завершених пропозицій, придатних до реалізації у виробництві³⁴². Це призводить до подальшого зниження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і продукції вітчизняного виробництва на світовому ринку, що викликає ланцюгову реакцію – здійснення закупівлі імпортованих товарів і зниження виробництва аналогічних вітчизняних товарів.

Проблеми розвитку інноваційного процесу у промисловості спричиняються також високим рівнем невизначеності, непередбачуваності й непрогнозованості.

Для того, щоб у світогосподарських зв'язках Україна перестала бути для країн Заходу лише постачальником сировини і ринком збуту в нашу країну застарілої технології та недоброякісних і екологічно небезпечних товарів, аби наш технологічний розвиток так не залежав від інтелектуальної продукції інших країн, потрібно якомога швидше відновити науково-технічний розвиток, підняти престиж новаторської розумової праці, забезпечити підтримку підприємництва у виробничій сфері. Необхідно використовувати інновації як спосіб економічного розвитку, в економічній політиці держава повинна орієнтуватися на науково-технічне забезпечення виробництва, стимулювання випуску нових виробів на основі впровадження новітньої техніки і прогресивної технології.

Висновки до розділу

1. Ринкова інноваційна інфраструктура, що включає в себе цілий комплекс взаємопов'язаних між собою і взаємодоповнюючих інституцій та організацій, які, генеруючи нові ідеї та використовуючи останні досягнення науки, техніки, інформаційних технологій, забезпечують організаційні, фінансово-економічні та інформаційні умови для створення, переміщення та комерціалізації різного роду інновацій відіграє одну з вирішальних ролей у розгортанні інноваційної підприємницької діяльності.

³⁴² Лапко О. О. Економічні проблеми інноваційного розвитку в Україні // Вісник ін-ту економічного прогнозування. – 2004. – С. 8—12. – С. 11.

На жаль в Україні процес формування інноваційної інфраструктури знаходиться все ще на початковій стадії, багато її структурних елементів потребують вдосконалення, деякі з них поки зовсім відсутні, неврегульована законодавчо діяльність бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів, не визначений перелік послуг, який може ними надаватись, що фактично позбавляє їх державної підтримки, а тому:

– потрібно сприяти створенню при університетах, науководослідних центрах і лабораторіях технопарків – як одного з основних елементів інноваційної інфраструктури, а водночас діяльної форми інтеграції науки, освіти і виробництва, в межах якої може бути реалізовано повний цикл «дослідження – розробка – серійне виробництво». Адже сучасні технопарки – це здебільшого великі територіально-виробничі комплекси, які укомплектовані кваліфікованими кадрами, мають досить складну функціональну структуру і широкий вибір інноваційних послуг, добре оснащену інформаційну та експериментальну базу, а тому мають можливість здійснювати інноваційний процес, починаючи від наукових досліджень і закінчуючи комерціалізацією технічних винаходів. Технопарки стимулюють створення малих інноваційних технологічних фірм, які використовують результати наукових досліджень університетських, академічних та інших дослідницьких центрів, що часто входять до складу технопарку. Формування при цих закладах, установах та центрах технопарків є вагомим доказом їх ефективної наукової діяльності, тому держава повинна підтримувати цей процес, надаючи як власне самим технопаркам, так і їх фірмам-клієнтам – малим інноваційним підприємствам, податкові та кредитні пільги, приміщення та земельні ділянки, активно залучаючи на розвиток технопарків іноземний венчурний капітал.

– необхідно прискорити розвиток бізнес-інкубаторів, які своїми послугами (розробка бізнес-планів інноваційних проектів; підготовка персоналу підприємства; забезпечення доступу до ринків капіталів, комп'ютерних мереж, засобів інфраструктури; надання в оренду приміщень тощо) допомагають становленню нових інноваційних фірм, підтримують їх прагнення до розробки інноваційної продукції, вселяють підприємцям впевненість у можливості й доцільності організації власної справи. Створення в Україні сучасних бізнес-інкубаторів сприятиме прискоренню технічного та економічного розвитку регіонів країни, створенню нових робочих місць;

– держава повинна терміново розробити комплекс заходів, спрямований на вдосконалення функціонування спеціальних економічних зон та створення умов для перетворення найбільших технопарків у технополіси – цілісні науково-виробничі комплекси, що охоплюють територію міста і мають розгалужену інфраструктуру наукового і виробничого обслуговування інноваційної підприємницької діяльності, які здатні вирішувати весь комплекс соціально-економічних проблем міста.

2. Розвиток ринкової інноваційної інфраструктури повинен стати складовою пріоритетних державних програм. Регіональним органам влади доцільно надати повноваження приймати остаточні рішення щодо підтримки територіальних інноваційних структур, залишивши за урядом лише роль координатора зусиль місцевих влад зі створення регіональних і технологічних мереж інноваційної інфраструктури та сприяння їх інтеграції у європейську та світову інноваційну мережу.

3. Одним з першочергових нинішніх завдань української держави має стати забезпечення фінансування інноваційного процесу, для чого необхідно створити ефективний ринковий механізм використання кредитних і фінансових ресурсів, що передбачає розробку та реалізацію системи заходів з активізації інвестиційної діяльності комерційних банків та інших фінансових посередників, їх зацікавлення у довгостроковому кредитуванні, а також застосування поряд з кредитами таких способів фінансування інноваційних проєктів, як франчайзингу, лізингу, факторингу та форфейтингу, що створюватиме необхідні умови для переміщення доходів з низькотехнологічних сегментів економіки у високотехнологічні, та сприятиме переходу до моделі інноваційного розвитку економіки.

4. Вагомим фактором підвищення активності інноваційної діяльності є залучення іноземних інвестицій, втім, не ставлячи це під сумнів, треба сказати, що іноземне інвестування має і негативний бік, зокрема: зростання прямих інвестицій посилює контроль за розвитком вітчизняної економіки з боку іноземних організацій; переслідуючи власні економічні інтереси іноземні компанії часто намагаються використати вітчизняні підприємства як переробні центри, завдаючи збитків довкіллю та виснажуючи природні ресурси; із загостренням міжнародної конкуренції частішають випадки нечесної конкуренції з боку великих іноземних корпорацій, які шляхом скуповування конт-

рольного пакета акцій українського підприємства усувають його з ринку, як прямого чи потенційного свого конкурента. Тому всі питання щодо доцільності іноземного інвестування мають бути під ретельним контролем органів влади, які повинні проявляти турботу про підвищення привабливості української економіки для високотехнологічних інвестицій, сприяти утриманню в країні прибутків, одержаних від іноземних капіталовкладень, відстежувати кожен випадок іноземного інвестування, сприяючи насамперед тим закордонним інвестиціям, які спрямовуються у сферу виробництва на ті вітчизняні підприємства, що потребують модернізації, і з великою обережністю ставлячись до кредитів, що надходять від міжнародних фінансових організацій і спрямовуються переважно в добувну та фінансову сфери, оминаючи інноваційну, чим послаблюють інноваційний потенціал нашої країни.

5. Для спрямування потоку іноземних інвестицій у вітчизняні інноваційні процеси потрібно якомога швидше відновити науково-технічний розвиток, сприяти становленню високорозвиненого фондового ринку, венчурного підприємництва, загалом інвестиційно-фінансового сектора економіки з тим, щоб у перспективі все ж основним джерелом фінансування інновацій стали приватні інвестиційні ресурси вітчизняних підприємств і комерційних банків.

Розділ 6 ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ

6.1 Інституціонально-правове забезпечення інноваційної підприємницької діяльності

Активізація інноваційної підприємницької діяльності передбачає здійснення системних прогресивних структурних економічних зрушень та створення умов для пріоритетного розвитку галузей, що визначають НТП, інформаційних технологій. Це вимагає продуманих довгострокових дій з боку держави із застосуванням законодавчого та інституціонального інструментарію, податкових, бюджетних та грошово-кредитних важелів регулювання економіки, які вона здійснює через проведення інноваційної політики, спрямованої на реалізацію виробленої національної інноваційної стратегії економічного розвитку, формування якої відбувається на основі прогнозних стратегічних показників щодо соціально-економічного розвитку держави та з урахуванням світових тенденцій науково-технічного та інноваційного розвитку. Необхідність розробки та впровадження механізмів, що регулюють економічну систему, у вигляді науково-обґрунтованих заходів державної інноваційної та науково-технічної політики зумовлена також самою природою інновацій та особливостями організації інноваційного процесу, тим, що технологічні та продуктові інновації час від часу порушують досягнуту рівновагу економічної системи, спричиняють боротьбу нового зі старим і консервативним. Окрім того, нині в умовах глобалізації економіки відбувається значне зростання обсягів фінансування інновацій, які перевищують фінансові й інвестиційні можливості окремих суб'єктів господарювання та можливості ринкової саморегуляції економічних процесів, що потребує створення дієздатного і ефективного механізму державного регулювання інноваційної діяльності, здатного відновлювати рівновагу економічної системи і відчутно впливати на стан інноваційно активних підприємств, наукових організацій, сприяти зростанню прибутків суб'єктів інноваційного підприємництва.

Але насамперед повноцінне функціонування та цілеспрямований

розвиток інноваційного підприємництва потребують належної інституціональної бази – складної сукупності умов і чинників впливу на підприємницьку діяльність. У результаті інтеграції інститутів сфери науково-технічної й інноваційної діяльності утворюється досить потужна та розгалужена мережа зв'язків економічних суб'єктів, які через певні механізми забезпечують втілення знань, нових технологій та продуктів у виробничий процес. Взаємодія інституціональних чинників забезпечує зниження трансакційних витрат, посилює конкуренцію у сфері високих технологій та наукомісткої продукції, формуєчи підґрунтя саморозвитку економіки, підвищення конкурентоспроможності інноваційної продукції на світовому ринку, сприяє розвитку інноваційного підприємництва.

Інституціоналізм – течія економічної думки, що виникла у США на рубежі XIX—XX століть як альтернатива неокласичній теорії у питаннях мотивації людської поведінки. Це теорія, що вивчає історично встановлені звичаї, правила, норми та способи господарської поведінки суб'єктів у зв'язку з іншими сферами суспільного життя – етнічного, політичного, соціокультурного та ін.³⁴³ Завдяки встановленню правил, норм поведінки, впливу ринкових та державних регуляторів знижується невизначеність підприємницької діяльності, чіткіше розподіляються поведінкові сподівання і наміри учасників економічної та соціальної взаємодії.

Значення теорії інституціоналізму для аналізу інноваційної діяльності полягає в тому, що по-перше, будь-яка модель інноваційного економічного розвитку відповідає певному типу інституціональних обмежень; по-друге, кожен з типів інституціональних обмежень, залежно від зовнішніх умов, відрізняється від інших; по-третє, зміст кожної моделі інноваційного розвитку залежить від конкретних інститутів, які зазвичай чутливі до всіляких змін інституціональних обмежень³⁴⁴.

Основоположники теорії інституціоналізму – Торстейн Веблен, Уеслі Мітчелл, Джон Ролз під терміном «інститут» розуміють «публічну систему правил, що визначають посаду і положення з відповідними правами й обов'язками, владою і недоторканністю тощо. Ці прави-

³⁴³ Яременко О. Л. Праця, зазначена на стор. 21. – С. 1.

³⁴⁴ Иванова Н. И. Праця, зазначена на стор. 143. – С. 31—37 ; Сизоненко В. О. Праця, зазначена на стор. 119. – С. 277—279.

ла специфікують певні форми дій у якості дозволених, а інші в якості заборонених, і за ними ж карають одні дії і захищають інші, коли відбувається насильство»³⁴⁵. На думку Т. Веблена, який першим ввів це поняття в економічну теорію, інститут – це «система життя суспільства, що складається із сукупності діючих у певний час або в будь-який момент розвитку якого завгодно суспільства, з боку психологічного може бути охарактеризована загалом як переважаюча духовна позиція або розповсюджене уявлення про спосіб життя в суспільстві»³⁴⁶.

У сучасному інституціоналізмі найчастіше зустрічається трактування інституту, дане Дугласом Нортом: «інститути – це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, що структурують повторювані взаємодії між людьми»³⁴⁷. Під впливом інститутів формуються відносини між господарськими суб'єктами, відбувається організація і структуризація дій підприємця, формується інституціональне середовище. Останнє, на думку російських науковців О. С. Белокрилової, В. В. Вольчика і А. А. Мурадова, є упорядкованим набором інститутів чи особливого роду інститутом (матрицею розвитку) вищого порядку. Інституціональне середовище визначає основний напрямок розвитку системи, напрямок і швидкість інституціональних змін, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається формування і добір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів³⁴⁸.

Удосконалення інституціонального середовища в інноваційній сфері є важливою умовою активізації в Україні інноваційного підприємництва. При цьому особливу увагу слід звернути на поліпшення тих інститутів, які беруть участь в інноваційних процесах. Також треба виходити з розуміння того, що у проведенні будь-яких інституціональних перетворень роль головного інституціонального інноватора зберігається за державою. За своєю природою інститути неоднорідні.

³⁴⁵ Ролз Дж. Теория справедливости. — Новосибирск, 1995. — 536 с. — С. 61—62.

³⁴⁶ Веблен Т. Теория праздного класса. — М. : Прогресс, 1984. — 367 с. — С. 201—202.

³⁴⁷ Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение // Тезис. — Т. 1. — Вып. 2. — М., 1993. — С. 73.

³⁴⁸ Белокрилова О. С. Институциональные особенности распределения доходов в переходной экономике / В. В. Вольчик, А. А. Мурадов. — Ростов на Дону: Изд-во РГУ, 2000. — Режим доступа : <http://ie.boom.ru/Book/Content.htm>

Їх поділяють на дві великі групи – неформальні і формальні.

Неформальні інститути (або правила) інноваційної діяльності переважно стосуються традицій і суспільних стандартів поведінки суб'єктів інноваційної діяльності. Типовим прикладом неформального інституту, без якого неможливий стабільний інноваційний і взагалі економічний розвиток, є мораль, особливості менталітету, економічного мислення. Правила моралі зобов'язують суб'єктів виконувати прийняті в суспільстві норми і звичаї, діяти чесно, порядно, брати відповідальність за свої вчинки. Неформальні правила мали вирішальне значення у той період людської історії, коли відносини між людьми не регулювалися формальними (писаними) законами, хоч і нині такі неформальні обмеження пронизують всю економіку. Неформальні інститути досліджуються у багатьох наукових публікаціях, зокрема такими вченими, як М. Вебер, П. Козловські, Е. Ріх, А. Сен, Ф. Хайєк³⁴⁹.

Формальні інститути інноваційної діяльності з'являються, як правило, на основі вже існуючих неформальних правил та механізмів і представлені законами та підзаконними актами, що регулюють або обмежують активність суб'єктів інноваційного підприємництва, інших індивідів та організацій, що здійснюють інноваційну діяльність. Головними ознаками формальних правил є відкритість, підзвітність, забезпечення рівних можливостей. Так, наприклад, правові інститути (засновник правового варіанту інституціоналізму Джон Коммонс) забезпечують функціонування економічних відносин, розв'язують за допомогою юридичних процедур соціальні конфлікти, що виникають між підприємцями і найманими працівниками. Це сприяє узгодженню інтересів. Виступаючи в ролі «нормативних стандартів» інститути впливають на мораль, право, етику і культуру людей, формують уявлення про соціальну важливість підприємця як суб'єкта, що відіграє велику роль у розвитку суспільства. Інститути, що функціонують у вигляді організованих економічних та соціальних установ, регламентують господарську діяльність, полегшують взаємодію

³⁴⁹ Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения. — М., 1990 ; Козловски П. Этика капитализма. Эволюция и общество. — СПб., 1996 ; Осауленко О. Інноваційна активність промислових підприємств України у 2005 році // Зовнішньоекономічний кур'єр. — 2006. — № 1—2. — С. 11—12 ; Ріх Э. Хозяйственная этика. — М., 1996 ; Сен А. Об этике и экономике. — М., 1996.

підприємців й інших учасників.

Отже, формування умов розвитку інноваційного підприємництва дуже залежить від ринкового інституціонального середовища інноваційної діяльності, функціонування економічних, правових та соціальних інститутів, застосування інституціонального інструментарію, за допомогою якого чиниться вплив на окремі ринки чи загалом на ринкову систему.

За період ринкової трансформації економіки України відбулися істотні інституціональні перетворення, зокрема в інноваційній сфері формування законодавчої бази, з метою створення сприятливих умов для активізації інноваційної діяльності. Представниками політичної еліти, державними діячами та інституціями проголошено і прийнято інноваційну доктрину, усвідомлено необхідність і пріоритетність цього напрямку соціально-економічного розвитку.

Успішний розвиток інноваційного підприємництва неможливий без формування належного інституціонально-правового середовища, що виступає передумовою забезпечення суб'єктів підприємницької діяльності свободою економічного вибору та водночас визначає ступінь їх відповідальності за господарську діяльність, а також сприяє інноваційно-орієнтованій перебудові структури економіки, розвитку високотехнологічних галузей виробництва.

Оскільки у своїй основі інноваційна діяльність є підприємницькою, відповідно, вся законодавча та нормативна база підприємництва автоматично регулює інноваційну діяльність.

Законодавчо-нормативна база підприємництва покликана вирішити загальні проблеми, пов'язані з розвитком всіх видів підприємництва, включаючи й інноваційне. Зокрема, це стосується реєстрації суб'єктів підприємництва, ліцензування, визначення предмета їх діяльності тощо, аж до процедури банкрутства. Але головне, що законодавча база повинна забезпечити створення дієвого механізму інвестування масштабних технологічних та інших інноваційних змін, які б сприяли підвищенню якісних характеристик вітчизняного науково-технологічного потенціалу до рівня стандартів розвинених країн, інтенсифікації процесу опанування знаннями, новими техноло-

гіями та їх практичному використанню³⁵⁰. Для цього необхідно розробити велику кількість правових та організаційно-економічних заходів, спрямованих на цінове, податкове, амортизаційне, митно-тарифне стимулювання інноваційної діяльності підприємств, знайти ефективні інструменти зовнішньоекономічної політики, боротьби з недобросовісною конкуренцією тощо. Все це повинно пришвидшити перехід вітчизняного виробництва на інноваційний шлях розвитку.

Усвідомлюючи і визнаючи, що науково-технологічний та інноваційний розвиток – це невід’ємні складові частини задоволення широкого комплексу національних інтересів держави, що реальну незалежність і безпеку мають лише країни, які здатні забезпечити оволодіння новими знаннями та ефективно їх використання, Верховна Рада України своєю Постановою від 13 липня 1999 року за № 916-XIV схвалила «Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України»³⁵¹.

Концепція відображає загальний намір такого розвитку. Дія Концепції розрахована на період стабілізації вітчизняної економіки та досягнення сталого її розвитку. У ній чітко визначені засади державної науково-технологічної та інноваційної політики, сформовані такі головні цілі науково-технологічного та інноваційного розвитку:

- підвищення ролі наукових та технологічних факторів у подоланні кризових явищ соціально-економічного розвитку України та забезпеченні її економічного зростання, в утвердженні духовності суспільства, у вдосконаленні державотворення;

- створення ефективних механізмів збереження, ефективного використання та розвитку національного науково-технологічного потенціалу;

- технологічне переобладнання і структурна перебудова виробництва для нарощування випуску товарів, конкурентоспроможних на світовому і внутрішньому ринках;

- збільшення експортного потенціалу за рахунок наукоємних галузей виробництва, зменшення залежності економіки України від імпорту;

³⁵⁰ Мандибур В. О. Нормативно-правова складова інституційної архітектури державної власності // Економічна теорія. – 2005. — № 1. – с. 67—80.

³⁵¹ Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України // Відомості Верховної Ради. — 1999. — № 37.— С. 336.

– органічне включення інноваційних факторів до процесу соціально-економічного розвитку держави, збереження довкілля та ефективного використання природних ресурсів, сприяння створенню в економіці достатньої кількості робочих місць, зокрема для випускників навчальних закладів, фахівців, які внаслідок економічної кризи втратили свої робочі місця на виробництві, в науці, освіті тощо, а також для спеціалістів, які звільняються із Збройних Сил;

– відродження творчої діяльності винахідників і раціоналізаторів виробництва;

– розвиток людини як особистості, збереження і захист її здоров'я та середовища проживання, створення умов для високопродуктивної, творчої та безпечної праці і сучасного побуту.

Реалізація запропонованих у Концепції заходів покликана сприяти формуванню такої моделі організації науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт в Україні, яка б поєднувала в собі елементи ринкової економіки із збереженням гнучких важелів державного регулювання цієї найважливішої сфери життєдіяльності суспільства.

Важливо відзначити, що цій Концепції передувала схвалена 1 липня 1990 р. Верховною Радою України Концепція переходу до ринкової економіки, в якій було закріплено самостійність суб'єктів ринкових відносин у виборі виробленої продукції, технології виробництва, використанні досягнень НТП. Це означає, що первинні ланки національної економіки, зокрема суб'єкти інноваційної підприємницької діяльності, одержали право розробляти власні концепції розвитку як органічну єдність місії і цілей підприємства, розробляти специфічні інноваційні стратегії для визначення і одержання ресурсів у потрібних обсягах і структурі, їх наступного розподілу і використання з метою забезпечення ефективної роботи підприємства в майбутньому.

У Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України відзначається, що недержавні комерційні структури все ще незацікавлені у здійсненні довгострокових проектів, які б забезпечували базові технологічні зміни, а тому треба створити основи для збереження та підвищення якості науково-технологічного потенціалу. Ця Концепція визначає перспективним напрямом вирішення проблем в економічній та соціальній сферах перехід вітчизняного виробництва на інноваційний шлях розвитку, визнаючи, що науково-технологічний та інноваційний розвиток є невід'ємною складовою задоволення

широкого комплексу національних інтересів держави, що реальну незалежність і безпеку мають лише країни, здатні забезпечувати оволодіння новими знаннями та ефективно їх використання.

Реалізація Концепції забезпечується прийняттям на її основі ряду законодавчих та інших нормативно-правових актів, внесенням змін і доповнень до правових актів про наукову і науково-технічну діяльність, оподаткування, банки і банківську діяльність, підприємництво тощо, а також прийняттям Державної програми розвитку науково-технологічної сфери України.

Нині основи законодавства України в інноваційній сфері закладені у цілому ряді законодавчих актів, в яких сформульовані основні напрями вдосконалення механізму інноваційного розвитку, визначені особливості фінансового забезпечення наукової та інноваційної діяльності.

Насамперед треба сказати про прийняття 4 липня 2002 року за № 40-IV Закону України «Про інноваційну діяльність», який спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Цим Законом встановлені форми державного стимулювання інноваційних процесів, визначені шляхи державного регулювання інноваційної діяльності. Зокрема визначено, що в Україні регулювання державою інноваційної діяльності здійснюється шляхом:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;
- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;
- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;
- захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;
- фінансової підтримки виконання інноваційних проектів;
- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;
- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;
- підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

Згідно з вищезгаданим Законом, державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в

Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних, тобто у структурі виробництва яких понад 70 % займають інноваційні продукти, продукція та послуги.

На жаль, Закону України «Про інноваційну діяльність» так і не судилося бути задіяним у повному обсязі. Не були реалізовані важливі статті про пільгове оподаткування та положення щодо організаційної системи управління інноваційними процесами – створення уповноважених державних та регіональних установ. Фактично певні податкові послаблення відбулися лише для інноваційних проектів технопарків – за ними нараховувався податок на додану вартість, але не перераховувався до бюджету, а акумулювався на спецрахунку, кошти з якого могли використовуватися на розвиток технологічних і дослідно-експериментальних баз. Однак, при перегляді держбюджету у березні 2005 року і ця пільга була скасована.

Правові, економічні і організаційні засади формування та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності визначені і в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2003 рік)³⁵².

Верховною Радою проголошено особливим пріоритетом України гармонійний розвиток людського потенціалу, економіки і природного середовища держави. Серед інших стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні на 2002—2013 роки, розроблених на основі науково-прогнозного аналізу світових тенденцій соціально-економічного і науково-технологічного розвитку, з урахуванням можливостей вітчизняного інноваційного потенціалу, визначені:

- модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології;
- машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії;
- нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації;
- вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій;

³⁵² Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» // Відомості Верховної Ради. — 2003. — № 13. — С. 93.

- високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості;
- транспортні системи: будівництво і реконструкція;
- охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища;
- розвиток інноваційної культури суспільства.

У межах цих стратегічних пріоритетів у згаданому вище Законі визначені середньострокові пріоритетні напрями інноваційного оновлення промислового, сільськогосподарського виробництва та сфери послуг щодо освоєння випуску нових наукомістких товарів та послуг з високою конкурентоспроможністю на внутрішньому та (або) зовнішньому ринках, які кожні три-п'ять років повинні уточнюватися на основі системного експертного аналізу даних моніторингу інноваційної діяльності, пропозицій та техніко-економічних обґрунтувань центральних органів виконавчої влади, галузей, виконавчих органів місцевого самоврядування, Національної та галузевих академій наук України, громадських наукових та науково-технічних організацій. Органи виконавчої влади України всіх рівнів зобов'язані створювати режим найбільшого сприяння виконанню робіт, спрямованих на реалізацію провідних напрямів науково-технологічного оновлення виробництва та сфери послуг у країні, забезпечення внутрішнього ринку конкурентною наукомісткою продукцією і виходу з нею на світовий ринок, та концентрації на цих напрямках фінансово-економічних та інтелектуальних ресурсів.

Покращити забезпечення наукового обґрунтування структури і змісту пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наукових, науково-технічних, соціально-економічних, екологічних програм і проектів покликаний Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» (1995)³⁵³, визнаний, до речі, еталонним для країн-учасниць СНД. Ним визначаються правові, організаційні і фінансові основи експертної діяльності в науково-технічній сфері, а також загальні основи і принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення наукової та науково-технічної експертизи. Закон визначає напрями науково-технічної діяльності, аналізу та оцінки ефективності використання науково-технічного потенціалу,

³⁵³ Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» // Відомості Верховної Ради. — 1995. — № 9. — С. 56.

результатів досліджень.

Стратегічні та середньострокові пріоритетні напрями інноваційного розвитку суспільства, реалізація яких має здійснюватися за безпосередньої участі вітчизняної науки на основі нових розробок і технологій визначені у Законі України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (2001 рік)³⁵⁴. Такими напрямами на період до 2006 року визначені:

- 1) фундаментальні дослідження з найважливіших проблем природничих, суспільних і гуманітарних наук;
- 2) проблеми демографічної політики, розвитку людського потенціалу та формування громадянського суспільства;
- 3) збереження навколишнього середовища (довкілля);
- 4) новітні біотехнології; діагностика і методи лікування найпоширеніших захворювань;
- 5) нові комп'ютерні засоби та технології інформатизації суспільства;
- 6) новітні технології та ресурсозберігаючі технології в енергетиці, промисловості та агропромисловому комплексі;
- 7) нові речовини і матеріали.

Законом «Про державний бюджет України» кожного року за кожним з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, науково-технологічного, інноваційного та інформаційного розвитку, на реалізацію комплексної державної програми енергозбереження України визначається обсяг фінансування. На жаль, він набагато менший від необхідного.

Отже, треба сказати, що в Україні формально створена система державних науково-технічних пріоритетів, наявність яких є висхідним орієнтиром для концентрації ресурсів на напрямках технологічного прориву, здійснення за участю держави не лише фундаментальних, але й частини прикладних досліджень і розробок, щоб їх результати стали привабливими для корпоративних структур, які переслідують мету одержання від реалізації інновацій прибутку. Однак конкретне наповнення цієї системи не відповідає вимогам перспективного розвитку та потребам захисту вітчизняних виробників на світових ринках. Існуюча система пріоритетів розвитку вітчизняної науково-

³⁵⁴ Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 48. — С. 253.

технологічної сфери, котра в інноваційних системах країн ринкової економіки є обов'язковим елементом проведення узгодженої довгострокової науково-технічної політики, у нас неузгоджена ні з науково-технічною державною політикою, ні з бюджетно-фінансовою, грошово-кредитною, промисловою, зовнішньоекономічною політиками.

Збільшенню фінансування розвитку наукового і науково-технічного потенціалу України мав сприяти підписаний 20 квітня 2004 року за № 454/2004 Указ Президента України «Про фінансову підтримку інноваційної діяльності підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави», яким було зобов'язано Кабінет Міністрів України передбачити під час розроблення проектів законів про Державний бюджет України на 2005 і наступні роки спрямування не менш як 10 % коштів, отриманих від приватизації державного майна, на фінансову підтримку інноваційної діяльності цих підприємств. Також, з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки і ефективності використання науково-технічного та інноваційного потенціалу зазначених в Указі підприємств, уряд повинен забезпечити складання щорічного прогнозу обсягів фінансування відібраних інноваційних проектів, проведення моніторингу впливу результатів виконання інноваційних проектів підприємств на конкурентоспроможність національної економіки та технологічну укладність промисловості. А Національному банку України рекомендовано вжити заходів із стимулювання участі комерційних банків у довгостроковому кредитуванні інноваційних проектів стратегічно важливих для вітчизняної економіки підприємств. Однак, сьогодні як статистика, так і аналітичні розробки вітчизняних дослідників засвідчують незадовільний стан розвитку інноваційної сфери в Україні. В той час як в Євросоюзі протягом останніх десяти років частка висококваліфікованих спеціалістів невинно зростала, в Україні різко зменшувалося фінансування перспективних та наукових досліджень галузевого і міжгалузевого характеру, ліквідовувалися галузеві централізовані фонди розвитку науки та техніки, що обумовило невинне скорочення науково-технічного потенціалу нашої держави. Аналіз динаміки інноваційної діяльності в Україні показує, що її стратегія розробляється переважно на підприємствах державної і колективної форм власності. Звідси можна зробити висновок про недосконалість приватизаційної політики та механізмів державної

підтримки і стимулювання інноваційної діяльності приватних підприємств. Упровадження інновацій на приватизованих підприємствах не активізувалося. Отже, не досягається головна мета програми приватизації в Україні: сприяння структурній перебудові економіки.

У контексті фінансування інноваційної діяльності в Україні великої уваги заслуговує питання розвитку венчурного капіталу. Відомо, що у країнах Західної Європи та США венчурний капітал є одним із найважливіших інструментів фінансування науково-дослідних робіт і розвитку високих технологій, підтримки малого і середнього бізнесу.

В Україні порядок створення та діяльності венчурних фондів регулюється Законом «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»³⁵⁵, який набув чинності 15 березня 2001 року. Цей Закон визначає правові та організаційні основи створення, діяльності та відповідальності суб'єктів спільного інвестування, особливості управління їх активами, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання активів, особливості розміщення та обігу цінних паперів інститутів спільного інвестування, порядок та обсяг розкриття інформації інститутами спільного інвестування з метою залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів. Крім того, порядок реєстрації і випуску акцій та інвестиційних сертифікатів при здійсненні спільного інвестування визначено Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Однак, наявні правові інструменти виявились недостатньо ефективними, про що свідчить той факт, що Указом Президента України від 25 березня 2002 року знову було поставлене питання про розробку законопроекту «Про основні засади формування та регулювання ринку венчурного капіталу в Україні». Однак, досі багато питань про стимулювання розвитку венчурного капіталу, заохочення потенційних інвесторів до участі у ньому залишаються невирішеними.

Засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку нашої країни, окремих адміністративно-територіальних одиниць та галузей економіки на середньостроковий (на 5 років) та короткостроковий (щорічно на наступний рік) періоди визначені у Законі «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку

³⁵⁵ Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 21. — С. 103.

України» (2000 р.)³⁵⁶. Закон встановлює загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України. Ним визначені основні принципи, на яких базується діяльність вітчизняних органів державної влади, які розробляють, затверджують і здійснюють прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку. Серед цих принципів треба виділити такі, як:

– принцип цілісності (цілісність забезпечується розробленням взаємоузгоджених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки і адміністративно-територіальних одиниць);

– принцип об'єктивності (аби прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку України відповідали цьому принципу, треба щоб вони розроблялися на основі даних органів державної статистики, уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, а також на основі звітних даних із офіційних видань НБУ);

– принцип науковості (означає, що розробка прогнозних і програмних документів соціально-економічного розвитку відбувається на науковій основі, постійно вдосконалюється методологія і використовується світовий досвід в досліджуваній галузі);

– принцип гласності (дотримання цього принципу забезпечується доступністю для громадськості прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку, інформуванням суб'єктів підприємницької діяльності про цілі, пріоритети і показники прогнозованих і розроблюваних програм економічного і соціального розвитку);

– принцип самостійності (означає, що місцеві органи виконавчої влади і місцевого самоврядування в межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку відпові-

³⁵⁶ Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» // Відомості Верховної Ради. — 2000. — № 25. — С. 195.

дних адміністративно-територіальних одиниць);

– принцип рівності (полягає в дотриманні прав і врахуванні інтересів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності);

– принцип дотримання загальнодержавних інтересів (означає, що органи виконавчої влади та місцевого самоврядування повинні здійснювати розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку, виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та економічної безпеки держави).

Розробка прогностичних та програмних документів економічного і соціального розвитку повинна відбуватися на основі комплексного аналізу демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, конкурентоспроможності вітчизняної економіки, оцінки досягнутого рівня розвитку економіки і соціальної сфери та з урахуванням впливу зовнішніх політичних, економічних та інших факторів і очікуваних тенденцій зміни впливу цих чинників у перспективі.

Показники прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку є орієнтиром для розроблення суб'єктами підприємницької діяльності власних прогнозів, планів, бізнес-планів та інших документів. Та, незважаючи на наявність методологічного забезпечення науково-технічного прогнозування, необхідного для цього кадрового потенціалу, в Україні досі належно не використовується для потреб інноваційного розвитку норма законодавства щодо застосування методу програмно-цільового управління, зокрема, розробки науково-технічних програм з метою реалізації обраних пріоритетів інноваційного розвитку країни.

Засади запровадження та функціонування правового режиму, який передбачає встановлення податкових та митних пільг, а також надання державної підтримки, стимулювання діяльності технологічних парків, їх учасників, дочірніх і спільних підприємств, що виконують інвестиційні та інноваційні проекти за пріоритетними напрямками науково-технічної діяльності технологічних парків визначені у Законі України «Про спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяльності технологічних парків». Пріоритетні напрями науково-технічної діяльності для кожного із технологічних парків розподілені відповідно

до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»³⁵⁷. Вони економічно та соціально обумовлені і спрямовані на випуск конкурентоспроможної високотехнологічної та інноваційної продукції та насичення нею внутрішнього ринку, забезпечення експортного потенціалу держави. Всі пріоритетні напрями діяльності затверджуються президією НАН України та Міністерством освіти і науки України. Реєстрацію, розгляд та експертизу інвестиційних й інноваційних проектів технологічних парків здійснює Міністерство освіти і науки України.

Отже, сьогодні правове регулювання інноваційної підприємницької діяльності в Україні здійснюється численними нормативно-правовими актами як загального, так і спеціального характеру. Можна стверджувати, що чинна нормативно-правова база в цілому створює сприятливе підґрунтя українським інноваційним підприємствам. Але нашарування поточних політичних реалій, людського фактора та наявні внутрішні неузгодження здатні породжувати значні проблеми. Повільний розвиток інноваційного підприємництва і навіть зниження інноваційної активності, що спостерігається останнім часом в нашій країні, якраз є свідченням цього.

Серед основних недоліків, які стримують потенціал законодавчого забезпечення інноваційної діяльності в Україні, варто відзначити такі:

- відсутність цілеспрямованої та послідовної державної політики;
- неоднозначність визначення в окремих законодавчих актах поняття «інноваційна діяльність»;
- практика призупинення або неналежного виконання, а то й ліквідація окремих положень законодавчих актів;
- низька економічна ефективність використання наявного науково-технічного потенціалу;
- нерозвиненість інноваційної інфраструктури;
- відсутність розвиненого венчурного підприємництва.

Подекуди інноваційне законодавство носить декларативний характер, відчувається його неузгодженість з іншими законодавчими актами, перш за все з кооперативним, інвестиційним, податковим та соціальним законодавством. Прогресивні норми законів не супрово-

³⁵⁷ Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 48. — С. 253.

джуються відповідними підзаконними актами, які б мали забезпечити їх практичне впровадження. Тому Верховна Рада України у своїй Постанові від 16.06.2004 року «Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні»³⁵⁸ була змушена констатувати, що у той час, коли в усіх розвинених державах спостерігається виразна переорієнтація державної політики на використання наукових знань як головного ресурсу економічного зростання, науково-технічний потенціал України доведений сьогодні до стану, за яким можуть статися незворотні зміни, що унеможливлять його використання в інтересах інноваційного розвитку суспільства.

Як показує практика, в інноваційній сфері України набуло поширення ігнорування законодавства, або призупинення дії окремих статей законів, які стосуються фінансування інноваційної діяльності, що значною мірою нівелює позитивний потенціал напрацьованої нормативної бази, перешкоджає здійсненню інновацій.

Окрім того, розгортання процесів реформування економіки свідчить, що в численних програмах розвитку науково-технічної сфери невиправдано мало місця займають питання використання інновацій як засобу і стимулу розвитку підприємництва – виду діяльності, що забезпечує втілення інновацій, формує систему управління інноваційними процесами.

А тому, виходячи з досвіду високорозвинених країн, для стимулювання структурної перебудови економіки у напрямі інноваційного розвитку, зокрема нарощування частки високотехнологічних галузей, пропонується передбачити³⁵⁹:

– пільгове оподаткування: інноваційних підприємств на початкових стадіях освоєння нових технологій і організації випуску нової продукції; коштів виробничих підприємств, спрямованих на освоєння високих технологій; витрат на наукові дослідження і розробки;

– стимулювання: запровадження інформаційних технологій та сучасних телекомунікаційних засобів; зменшення енерго- та ресурсоміс-

³⁵⁸ Постанова Верховної Ради України «Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні» від 16.06.2004 року № 1786-IV // Голос України від 23.07.2004 – № 135.

³⁵⁹ Пропозиції до проекту інноваційної моделі структурної перебудови економіки та механізму її запровадження. — Режим доступу : [http:// www.mon.gov.ua](http://www.mon.gov.ua)

ткості виробництва;

- введення пільгового режиму амортизаційних відрахувань та інвестиційного кредиту за рахунок зменшення податку на прибуток на певну частину загальної вартості інвестицій в устаткування (особливо на стадії модернізації підприємства);

- запровадження державного страхування кредитів приватних банків, наданих для виконання інноваційних проектів;

- здійснення заходів законодавчого обмеження використання ресурсів держави для фінансування сировинного сектора;

- дієву державну підтримку венчурного підприємництва;

- фінансову участь України в європейських науково-технологічних програмах.

Реалізація перерахованих вище заходів потребує внесення змін та доповнень до ряду уже прийнятих законодавчих актів, що регулюють фінансово-економічну сферу діяльності господарських суб'єктів, і прийняття для стимулювання науково-технологічної й інноваційної діяльності в нашій країні нових законодавчих документів, перелік яких міститься у таблиці 6.1.

На думку автора, для вирішення комплексу проблем у сфері інвестиційної діяльності необхідно також розробити Закон про корпорації, який би міг на рівні світових стандартів системно розв'язувати питання, пов'язані з розвитком інноваційних процесів.

Також існує потреба у зміні податкового і амортизаційного законодавства з метою послаблення тиску на інноваційне підприємництво. Треба здійснити й оприлюднити експертизу уже прийнятих законодавчих актів і рішень, спрямованих на розвиток інноваційної діяльності, проводити прогностичну оцінку результатів їх реалізації та моніторинг фактичної результативності. Потребує вдосконалення система захисту прав інтелектуальної власності в Україні.

Права інтелектуальної власності перш за все поширюються на знання, втілені у нововведення як результат колективної чи індивідуальної інтелектуальної діяльності. У країнах з розвинутою ринковою економікою за тривалий період її еволюції на принципах переважання приватної власності створена розгалужена нормативно-правова база, що регулює відносини й охороняє права інтелектуальної власності. Україні ж дісталася правова спадщина у сфері охорони і використання інтелектуальної власності, яка орієнтована на те, що у розпорядженні

власністю, зокрема інтелектуальною, головна роль належить державі. Відомий український вчений-економіст В. Д. Базилевич серед основних перешкод, що заважають формуванню інституту інтелектуальної власності в нашій країні виділяє, зокрема, такі: стабільне скорочення реальних обсягів фінансування науково-технологічного комплексу, нагромадження структурних диспропорцій, недосконалість структури зовнішньої торгівлі, неготовність країни брати активну участь у глобальних процесах інформатизації, відсутність істотних зрушень у створенні інноваційної інфраструктури тощо³⁶⁰.

Таблиця 6.1 — Перелік законодавчих актів, які доцільно було б додатково прийняти для стимулювання науково-технологічної й інноваційної діяльності в Україні³⁶¹

<i>Назва</i>	
1.	Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій.
2.	Про основні засади формування та регулювання ринку венчурного капіталу в Україні.
3.	Про страхування ризику інвестицій в інноваційні проекти.
4.	Про стимулювання участі комерційних банків в інвестуванні інноваційної діяльності.
5.	Про врегулювання прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені за рахунок коштів державного бюджету та державних цільових фондів і стимулювання винахідницької діяльності в Україні.
6.	Про правовідносини між роботодавцем та працівником в питаннях винахідництва, створення корисних моделей та промислових зразків.
7.	Про інноваційні ринки та біржі інновацій.
8.	Про внесення змін і доповнень до бюджетного кодексу України в частині формування спеціальних фондів фінансування науково-технічних програм та інновацій.
9.	Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України, що регламентують інвестиційну та інноваційну діяльність.
10.	Про індикативний план науково-технологічного та інноваційного розвитку України.
11.	Про порядок прогнозно-аналітичної роботи для визначення науково-технологічних та інноваційних пріоритетів.
12.	Про інноваційні фонди.

³⁶⁰ Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: Підручник. — К. : Знання, 2006. — 431 с.

³⁶¹ Пропозиції до проекту інноваційної моделі структурної перебудови економіки та механізму її запровадження. — Режим доступу : [http:// www.mon.gov.ua](http://www.mon.gov.ua)

У нас досі не вирішено проблему охорони прав промислової власності. Винахідники майже не захищені законодавством, практика розгляду спорів щодо авторського і патентного права недосконала, про що свідчить судова статистика.

Через відсутність у недалекому минулому інноваційного ринку у нас лише зараз починають з'являтися фахівці з розповсюдження нововведень як специфічного товару.

Нині в Україні законодавчий механізм використання і поширення нововведень все ще недосконалий, не створено загальнодоступної системи державного обліку і розповсюдження інновацій. Для вирішення цих проблем слід здійснити комплекс заходів, спрямованих на інституціональне забезпечення розвитку інноваційного підприємництва, зокрема:

- упорядкувати і вдосконалити законодавчу та нормативно-правову базу, що регламентує діяльність інноваційного підприємництва, адаптувати її до принципів і норм Європейського Союзу;

- розробити механізм фінансування наукових досліджень в Україні; встановити мінімальну частку ВВП (державного бюджету), що має спрямовуватись на фундаментальні та технологічні дослідження;

- врегулювати правові та економічні основи діяльності всіх елементів інноваційної інфраструктури – бізнес-інкубаторів, технопарків, технополісів тощо, а також недержавних фондів підтримки науково-технічної та інноваційної діяльності;

- створити в міністерствах, інших центральних органах державної влади і управління підрозділи з охорони інтелектуальної власності; визначити державну установу, яка забезпечуватиме координацію продавців і покупців інтелектуального продукту, надаватиме їм всебічну юридичну допомогу з питань патентування та захисту прав інтелектуальної власності;

- провести широку роз'яснювальну роботу серед керівників і фахівців підприємств науково-технічної сфери, ознайомивши їх з особливостями дотримання і використання прав інтелектуальної власності в умовах формування ринкових відносин, відрегулювати порядок передачі українським та іноземним партнерам прав на використання вітчизняних винаходів і технологій, організувати на робочих місцях консультації з питань розпорядження інтелектуальним капіталом, створити для цього консалтингові фірми, сприяти комерціалізації

інноваційних розробок, розвитку реального ринку інтелектуальної власності.

Такі заходи із захисту інтелектуальної власності сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних інноваційних товарів на світовому ринку, позитивно впливатимуть на забезпечення національної економічної безпеки.

Отже, нормативно-правова база є першоосновою і найголовнішою передумовою становлення і розвитку суб'єктів інноваційної підприємницької діяльності.

Законодавство у підприємницькій та інноваційній сферах повинно становити єдину систему за взаємною узгодженістю норм і за цілісністю нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності.

6.2 Активна інноваційна політика як стимул розвитку інноваційного підприємництва

Визначити головні цілі інноваційної діяльності та основні шляхи їх досягнення покликана інноваційна політика держави. Термін «інноваційна політика» вперше був використаний у «доповіді Sharpie» (технологічні нововведення: управління і умови здійснення), підготовленій міністерством торгівлі США у 1967 році³⁶². Більшість економістів розуміють його як комплекс заходів держави зі створення соціально-економічних, організаційних та правових умов ефективного розвитку інноваційної діяльності, впровадження сучасних екологічно чистих і ресурсощадних технологій, збільшення випуску конкурентоспроможної інноваційної продукції. Так, В. М. Геєць та В. П. Семиноженко визначають інноваційну політику як «одну із складових державної політики, що поєднує цілий комплекс заходів, включаючи розвиток взаємозв'язків по всьому циклу створення й реалізації інноваційного продукту, а також інтеграцію різних областей політики, що впливають на інноваційний процес»³⁶³. Отже, інноваційна політика це самостійний пріоритетний напрям економічної політики держави з формування сприятливих для розвитку інноваційного підприємництва умов. Зауважимо, що при цьому держава здійснює регулювання передусім економічними та правовими засобами, а не

³⁶² Андрійчук В. Праця, зазначена на стор. 239. – С. 37.

³⁶³ Геєць В. М. Праця, зазначена на стор. 26. – С. 109.

переважно методами адміністративного впливу, властивого плановій економіці.

Оскільки інноваційна політика держави це складова економічної політики, то її становлення і розвиток безпосередньо залежать від економічної ситуації в країні і здійснюваної стратегії розвитку національної економіки. Водночас сама вона виступає основою вибору інноваційної стратегії.

За допомогою інноваційної політики реалізується модель інноваційного розвитку економіки країни. Інноваційна політика також виступає інструментом втілення інноваційних програм і проєктів, визначаючи критерії їх відбору та оцінювання. Розвиток акціонерних товариств, корпорацій, розширення можливостей підприємництва в цілому посилює значення державної політики в стимулюванні інноваційної діяльності.

У період ринкової трансформації державна інноваційна політика покликана забезпечити підключення технічних і технологічних інновацій до процесу становлення системи ринкових факторів виробництва, а успішна реалізація інноваційної стратегії дозволить державі раціонально використовувати ресурсний потенціал країни, насамперед інтелектуальний, і здійснювати заходи з підтримки найперспективніших високотехнологічних галузей і підприємств, забезпечуючи перехід економічної системи у якісно вищий рівень з мінімальними витратами.

Отже, проблема вдосконалення управління інноваційною діяльністю на рівні держави та пошук оптимальних шляхів і механізмів реалізації виваженої інноваційної політики є на сьогодні для України дуже актуальною.

Щоб сформувати в країні таку модель організації науково-дослідних та дослідницько-конструкторських робіт, яка б поєднувала елементи ринкової економіки, зокрема забезпечувала свободу розвитку інноваційного підприємництва, і, водночас, зберігала гнучкі важелі державного регулювання інноваційної діяльності як однієї з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, необхідно дослідити різні варіанти інноваційної політики, виявити основні недоліки її здійснення в Україні, проаналізувати пріоритетні напрями нинішнього інноваційного розвитку країни.

Переважно економістами розглядаються чотири варіанти іннова-

ційної політики, які відображають різні бачення шляхів досягнення мети: політику «технологічного поштовху», політику ринкової орієнтації, політику соціального спрямування і політику, зорієнтовану на зміну економічної структури господарського механізму.

Політика «технологічного поштовху» передбачає пряму участь держави у розв'язанні існуючих науково-технічних проблем і здійсненні капіталовкладень, а також розробку різних державних програм розвитку науки і техніки. При такому варіанті державі належить провідна роль у розподілі ресурсів, інформаційному забезпеченні та визначенні основних напрямів інноваційного розвитку.

Політика ринкової орієнтації передбачає провідну роль ринкового механізму в розподілі ресурсів та виборі напрямів розвитку науки і техніки. При цьому роль держави у стимулюванні фундаментальних досліджень та створенні інформаційного й економічного середовища для нововведень обмежується. Держава скорочує пряму участь в науково-дослідних та дослідницько-конструкторських розробках і дослідженнях ринку, зменшує свій вплив на регулювання інноваційної діяльності. Це стимулює ініціативу і сприяє ефективній структурній перебудові та вдосконаленню ринку.

При здійсненні інноваційної політики соціального спрямування держава виходить з того, що процес прийняття рішень відбувається на широкому соціально-політичному консенсусі із залученням громадськості. Така інноваційна політика передбачає певне регулювання державою соціальних наслідків НТП.

Нарешті четвертий варіант інноваційної політики передбачає концентрацію зусиль держави на зміні економічної структури господарського механізму. Така зміна досягається при тісній взаємодії всіх господарських суб'єктів і держави через застосування нових форм організації і управління розвитком науки та техніки. При цьому великий вплив на реструктуризацію галузевої структури і вирішення соціально-економічних проблем має передова технологія.

На жаль, здійснюваній в Україні державній інноваційній політиці властиві ряд негативних явищ, серед яких³⁶⁴:

- невисока частка радикальних економічно вагомих нововведень;
- велика тривалість освоєння інновацій виробництвом, що скоро-

³⁶⁴ Осецький В. Л. Праця, зазначена на стор. 122. – С. 62.

чує їхній життєвий цикл;

– невелика кількість розробок, які мають високий попит на вітчизняних і зарубіжних ринках.

Замкнутість інноваційної політики і практики, що реалізується сьогодні в Україні, її відрив від сучасних досягнень НТП є однією з основних причин втрати конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому, а часто і на внутрішньому ринку, який занадто «наводнюється» імпортними товарами. За висновками експертів, через невпровадження сучасних досягнень науки і техніки наша країна втрачає мільярди доларів США.

Для відчутних структурних зрушень у вітчизняній економіці потрібна значно вища інноваційна активність. До того ж подолати існуючу негативну тенденцію у сфері інноваційної діяльності, опираючись лише на власні сили, неможливо. Треба активно залучатися до співпраці з світовим співтовариством. Технологічний переворот можна здійснити лише на основі включення у світовий інноваційний процес, шукаючи і освоюючи технологічні та ринкові ніші, розвиваючись на випередження, опираючись на своєрідну стратегію «лазерного променя», яка передбачає цілеспрямований рух до мети, всупереч перешкодам, не розпорюючи своїх зусиль на щось другорядне. Це дозволить охопити весь технологічний ланцюжок – від фундаментальних і пошукових досліджень до великомасштабних виробництв, і, зрештою, до сервісного обслуговування поставленої техніки.

За умов, що нині склалися в нашій країні, найсприйнятливішим варіантом інноваційної політики, на думку автора, є політика «технологічного поштовху», здійснення якої дозволить закласти підвалини поступових прогресивних змін економічної структури існуючого господарського механізму у напрямі зростання ролі ринку. Така інноваційна політика підготує перехід до здійснення іншого її варіанту, при якому у розподілі ресурсів та виборі напрямку інноваційного розвитку, розвитку науки і техніки вирішальне значення належатиме ринковому механізму.

При здійсненні інноваційної політики треба враховувати особливості різних економічних секторів, зокрема:

– сектора проривних технологій, що ґрунтуються на вітчизняних винаходах (він порівняно невеликий, але може при вмілій масштабній організації цієї переваги забезпечити пріоритетний розвиток і високу

конкурентоздатність на вузькому сегменті світового ринку);

– сектора, що базується на використанні вітчизняних і зарубіжних ліцензій (він ширший за попередній і також дозволяє організувати виробництво і доставку на ринок сучасну конкурентоспроможну продукцію, зокрема, виробництво такої продукції може вестись з використанням раніше засекречених винаходів та технологій, які, завдяки конверсії військової науки і промисловості, стають доступними для цивільного використання);

– сектора, заснованого на використанні переваг міжнародного поділу і кооперації праці (це найширший сектор, але у ньому наша країна не має достатніх наукових напрацювань й інноваційного потенціалу, однак поступово обмеження на експорт високих технологій знижуються і послаблюються, що необхідно використовувати, розуміючи, що нині жодна країна у світі не в змозі розвивати всю гаму напрямів сучасної науки і техніки, і що просто нерозумно не використовувати закордонні можливості).

Інноваційна політика є потужним важелем розвитку інноваційного підприємництва. Сьогодні у всіх розвинених країнах інноваційна складова є найважливішою частиною загальнодержавної соціально-економічної і науково-технічної політики. Вона визначає пріоритети розвитку країни, включаючи цілий комплекс організаційних дій, які забезпечують досягнення поставленої мети. Оскільки інновації нерозривно пов'язані з найновітнішими досягненнями науково-технічної та виробничої діяльності, інноваційній політиці відведена головна роль у визначенні оптимального шляху розвитку суспільства, виявленні перспективних галузей і виробництв, регулюванні інноваційних процесів.

Регулювання інноваційних процесів здійснюється за допомогою заходів організаційного, правового та фінансового забезпечення новаторів, інших суб'єктів інноваційного підприємництва, впровадження у сферу виробництва та послуг досягнень науки і техніки, створення сприятливих умов для функціонування і розвитку інноваційної інфраструктури, яка забезпечує просування інновацій на ринок.

На державу покладаються завдання розробляти принципи, на основі яких має здійснюватися політика в науковій та інноваційній сфері, а також формувати механізм реалізації цієї політики. Принципи інноваційної політики залежать від господарської системи країни, від

глибини впливу державних інститутів на економічну діяльність. Автори³⁶⁵, що досліджують інноваційні процеси, виділяють такі принципи державної інноваційної політики:

- свобода наукової та науково-технічної творчості;
- правовий захист інтелектуальної власності;
- інтеграція науково-технічної діяльності і освіти;
- підтримка конкуренції у сфері науки і техніки;
- концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках наукового розвитку;
- стимулювання ділової активності в науковій, науково-технічній та інноваційній діяльності;
- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;
- забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності необхідною інформацією;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності;
- розвиток міжнародного співробітництва.

Зазначені принципи інноваційної політики превалюють в індустріально розвинених країнах, але мають різний вплив на механізм її реалізації, який, як відзначалось, багато в чому залежить від інноваційної стратегії держави та вибраного нею варіанту інноваційної політики.

Основне завдання інноваційної політики полягає у виробленні системи заходів, які забезпечать збільшення темпів економічного зростання за рахунок вдосконалення структури національного виробництва. Основним джерелом економічного зростання є використання передових, у першу чергу інформаційних, технологій, і у зв'язку з цим виняткового значення набуває державна інноваційна політика, яка заохочує широке запровадження нових інформаційних технологій в країні. Отже, при проведенні інноваційної політики основні зусилля держава повинна зосереджувати на формуванні нового типу господарювання, нового технологічного укладу.

Технологічні уклади характеризують ступінь прогресивного розвитку економіки країни, а регулювання державою розвитку економіч-

³⁶⁵ Инновационный менеджмент: Справочное пособие. Праця, зазначена на стор. 153 ; Менеджмент организации / [З. П. Румянцева (ред.), Н. А. Саломатин (ред.), Р. З. Акбердин и др.]. – М. : Инфра-М, 1997. – 432 с. ; Осецький В. Л. Праця, зазначена на стор. 122.

них укладів визначає шлях соціально-економічного розвитку країни. Згідно з експертною оцінкою технологічної структури економіки України, у нас все ще переважають відсталі низькотехнологічні – третій і четвертий уклади. Найпоширенішим є четвертий уклад, на частку якого припадає приблизно 45 %. Третій уклад хоч і не є домінуючим, все ж залишається значним – 30 %. Частка п'ятого укладу, ключовим фактором якого виступають інформаційні технології, за різними оцінками становить від 5 до 10 %, а шостого, при якому домінують нано- і біотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі й інтегровані високошвидкісні транспортні системи, комп'ютерна освіта, формування мережевих бізнес-співтовариств у нас поки що практично не існує. При цьому, за розрахунками науковців, майже 70 % коштів на науково-технічні розробки в Україні припадає на четвертий і тільки 23 % на п'ятий технологічний уклад, 60 % інноваційних витрат спрямовується на четвертий технологічний уклад, 30 % – на третій, а на п'ятий – лише 8,6 %³⁶⁶.

Отже, технологічна структура діючих вітчизняних підприємств деградує, що є суттєвим недоліком державного регулювання розвитку національної інноваційної сфери і свідчить, що держава не сприяє розширенню фінансування інноваційного розвитку – п'ятого і шостого технологічних укладів, які визначають рівень розвитку економіки країни. Такий технологічний детермінізм, зазначає академік А. Чухно, обумовлює характер «цивілізаційної» конкуренції національних економік у процесі інноваційного розвитку цих країн. Україна повинна усвідомити об'єктивність інноваційної складової економічного розвитку і зрозуміти, що в умовах глобалізації інвестиційних процесів для неї немає іншого вибору стосовно моделі інноваційного розвитку економіки, ніж мобілізація національного потенціалу для розвитку п'ятого і становлення шостого технологічних укладів. «Поєднання активної інноваційної політики з концентрацією зусиль на основних напрямках становлення нового технологічного укладу здатне забезпечити максимально повну реалізацію можливостей економічного зростання, широкого використання науково-технічного, виробничого та інтелектуального потенціалу для освоєння перспективних вироб-

³⁶⁶ Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації // Національна безпека і оборона. – 2004. — № 7. – С. 2—25. – С. 10.

ництв. Тим самим економічна політика реалізовуватиме пріоритети структурної політики держави, тобто формуватиме сучасний технологічний уклад та одночасно створюватиме передумови для становлення нового, вищого укладу»³⁶⁷. Така політика дозволить більш ефективно розподіляти обмежені ресурси на інноваційну діяльність³⁶⁸.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що основні зусилля інноваційної політики України повинні бути зосереджені на технологічному переозброєнні всіх виробничих галузей. А оскільки вирішальне значення у цьому процесі належить машинобудуванню, то перш за все необхідно забезпечити нарощування частки цієї галузі в загальній структурі промислового виробництва за рахунок підвищення рівня її інновативності.

Здійснюючи докорінне переоснащення виробництва з метою підвищення продуктивності праці, треба випереджаючими темпами розвивати найвисокотехнологічніші та наукомісткі галузі машинобудівного комплексу, інструментальне виробництво, поступово збільшуючи частку виробництв п'ятого і шостого технологічних укладів. Також, враховуючи велике значення для всіх без винятку галузей економіки впровадження сучасних інформаційних технологій, пильної уваги з боку держави потребує створення високоефективної системи комунікацій, запровадження новітніх методів передачі і обробки інформації в усіх сферах людської діяльності. Тому необхідно прискорити створення у сфері науково-технологічного та інноваційного розвитку централізованої загальнодержавної системи автоматизованого пошуку, збору, накопичення, аналітичної обробки, зберігання і розповсюдження інформації та формування єдиної системи обліку електронних інформаційних ресурсів держави.

Вагомий вплив у проведенні державної інноваційної політики має вибір пріоритетних напрямів досліджень і розробок, які реалізуються у вигляді великих міжгалузевих проектів зі створення, освоєння і поширення технологій, що сприяють кардинальним змінам у технологічному базисі економіки, а також розвитку фундаментальних дослі-

³⁶⁷ Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К. : Логос, 2003. – 631 с. – С. 145.

³⁶⁸ Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика: Моногр. / [Л. І. Федулова, В. П. Александрова, Ю. М. Бажал та ін.]. — К. : Основа, 2005. — 549 с. – С. 313.

джен, науково-технічному забезпеченню соціальних програм, програм міжнародного співробітництва.

Конкретні пріоритетні напрями розвитку науки і техніки деталізуються в переліку критичних технологій – технологій, які істотно впливають на розвиток багатьох сфер науки і техніки. Критичні технології мають, як правило, міжгалузевий характер. При їх доборі враховують вплив цих технологій на конкурентоздатність продукції і послуг, якість життя, поліпшення екологічної ситуації тощо. Пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та перелік критичних технологій загальнодержавного рівня затверджуються урядовою комісією з науково-технічної політики.

Пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки на сучасному етапі розвитку людства є:

- інформаційні технології й електроніка;
- фотоніка;
- виробничі технології (лазерні, робототехніка, гнучкі виробничі системи тощо);
- нові матеріали і хімічні продукти;
- технології живих систем (наприклад біотехнологія, клітинна біологія);
- розробка нових видів транспорту;
- знаходження альтернативних джерел палива й енергетики;
- екологія і раціональне природокористування тощо.

За цими напрямами розробляються критичні технології в межах державних науково-технічних програм, програм державних наукових центрів, найважливіших народногосподарських програм і проектів, міжнародних і регіональних програм і проектів.

Державна науково-технічна програма включає цілий комплекс взаємозалежних за ресурсами, термінами і виконавцями заходів, що забезпечують ефективне вирішення найважливіших науково-технічних проблем розвитку науки і техніки. Затверджені науково-технічні програми повинні відповідати таким вимогам:

- мати істотну значущість для великих структурних змін, спрямованих на формування нового технологічного укладу;
- мати принципову новизну і включати цілий ряд взаємопов'язаних програмних заходів (проектів), необхідних для широкома-

сштабного поширення прогресивних науково-технічних досягнень.

Програми відбираються з урахуванням соціально-економічних пріоритетів, прогнозів, цілей структурної політики, міжнародних зобов'язань і затверджуються урядом. Для визначення пріоритетних напрямів науково-технологічної та інноваційної діяльності уряд повинен задіяти всю потужність вітчизняного науково-технічного потенціалу, взявши на себе фінансування масштабних прогнозно-аналітичних досліджень. Це потрібно не лише для того, щоб надати інноваційній політиці більшої цілеспрямованості, але й для орієнтації бізнесу, надання виробничим підприємствам державної допомоги в пошуку своєї ніші у міжнародному розподілі праці, для визначення напрямів можливого прориву вітчизняної високотехнологічної продукції на світовий ринок.

Законом «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» встановлено, що найважливіші для держави роботи з реалізації інноваційних пріоритетів загальнодержавного та галузевого рівнів здійснюються на конкурсних умовах через державне замовлення. Верховною Радою України проголошений особливим пріоритетом нашої держави гармонійний розвиток людського потенціалу, економіки і природного середовища держави. Визначено такі пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні на 2003—2013 роки: модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології; машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії; нанотехнології; мікроелектроніка; інформаційні технології, телекомунікації; удосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій; високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості; транспортні системи; будівництво і реконструкція; охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища; розвиток інноваційної культури суспільства. Але в деяких з цих пріоритетних напрямів інноваційної діяльності наша країна не має значних досягнень. Це стосується, зокрема, нанотехнологій та ресурсозбереження, а тому, відповідно, фінансування цих пріоритетів з боку держави та приватного сектора незадовільне. Але існуюча впродовж уже кількох років тенденція до стрімкого подорожчання енергоресурсів, передусім нафти та газу, виникнення перебоїв у їх

постачанні змушує збільшити фінансування інноваційних проектів з впровадження енергозберігаючих технологій.

Також треба зазначити, що в Україні поки що не створено чіткої системи фінансування, розгляду та затвердження науково-технічних програм органами державної влади, не розроблено механізму ефективного використання коштів на їх підготовку та виконання. Відсутність завершеної нормативно-правової бази, за оцінкою фахівців, є головною причиною, що не дозволяє налагодити процес планування цих програм та здійснювати державний контроль за їх реалізацією. На державному рівні досі не створено розгорнутої системи статистичного обліку всіх програм та контролю за їх виконанням. Як результат – інноваційна результативність державних науково-технічних програм низька.

Державна інноваційна політика передбачає набір засобів для стимулювання впровадження передових технологій у практику діяльності вітчизняних приватних компаній. Вона виступає єднальною ланкою між науково-технічними дослідженнями і виробництвом. Тому одним з головних напрямів національної інноваційної політики є здійснення органами державної влади всіх рівнів комплексу дій, спрямованих на створення сприятливого для розвитку інноваційного підприємництва середовища та його підтримку. Адже, як переконує зарубіжний досвід, побудова інноваційного суспільства можлива лише за умов активної державної підтримки, створення довгострокових мотивацій науково-технічної творчості, стимулювання розвитку фундаментальної та корпоративної науки³⁶⁹. Така підтримка, зокрема, передбачає:

1. Сприяння розвитку фундаментальної та прикладної науки, підготовці наукових кадрів.

Підтримка фундаментальних досліджень, спрямованих на одержання результатів, що революціонізують науку і техніку – один з основних напрямів державної інноваційної політики. Адже комерційні підприємства та організації дуже стримано ставляться до капіталовкладень у фундаментальні дослідження, оскільки наукові ідеї далеко не завжди можуть бути безпосередньо використані у господарській діяльності, метою якої є одержання прибутку. Разом з тим, потребу в результатах таких досліджень підприємницький сектор економіки

³⁶⁹ Захарін С. В. Праця, зазначена стор. 132. – С. 76.

відчуває дуже виразно. Тому в сучасних умовах провідні держави світу, що розглядають НТП як основний фактор процвітання їх економік, багато в чому функцію із забезпечення бізнесу науковими знаннями та ідеями, що є дуже важливими ресурсами інноваційного процесу, беруть на себе, виділяючи значні обсяги бюджетних інвестицій. Об'єкти інвестування інновацій визначають на конкурентній основі з урахуванням національної стратегії розвитку і політики початкового етапу постіндустріалізму. Наприклад, в Японії на рівні закону встановлено обмеження, згідно з яким не менше 3 % валового національного доходу має спрямовуватися на розвиток фундаментальних наукових досліджень³⁷⁰. Збільшення вкладу науки і техніки у розвиток економіки країни, забезпечення прогресивних перетворень у сфері матеріального виробництва, підвищення конкурентоздатності національного продукту на світовому ринку, зміцнення безпеки та обороноздатності країни, поліпшення екологічної обстановки, збереження та розвиток наукового потенціалу країни – ті цілі, які намагаються досягти при здійсненні науково-технічної та інноваційної політики провідні країни світу. Що стосується України, то тут бюджетні інвестиції на розробку і реалізацію інновацій обмежені доходами бюджетної системи. Останнім часом фінансування інноваційної діяльності не перевищує 1 % ВВП, тоді як за критерієм ЄС на інноваційний розвиток має витратитися не менше 2,5 % ВВП. Обмежені можливості держави стосовно підтримки впровадження інновацій у поєднанні з намаганням стимулювати з бюджету інновації у всіх галузях призвело до розпорошення й без того мізерної ресурсної бази.

2. Сприяння розвитку малого інноваційного підприємництва.

Важливість державної підтримки малих інноваційних підприємств, як високоефективного засобу подолання тенденцій монополізму ринку інформацій і новітніх технологій великими фірмами, підтверджує практика. Одним з основних елементів такої підтримки є розвиток венчурних фірм, а також формування інфраструктури, яка забезпечує успішне просування інновацій всіма стадіями інноваційного циклу і дозволяє знизити ризики зовнішнього середовища.

3. Створення державних програм з підвищення інноваційної активності у сфері виробничої діяльності.

³⁷⁰ Осецький В. Л. Праця, зазначена на стор. 122. — С. 164.

У таких програмах мають бути передбачені виробничі, науково-технічні, організаційно-господарські та інші заходи, спрямовані на вирішення найважливіших народногосподарських проблем і досягнення перспективних цілей економічного розвитку, а також необхідні для цього ресурси. Мають бути передбачені і виконавці та терміни, впродовж яких повинні бути завершені ці заходи. Такі програми мають охоплювати весь технологічний ланцюжок – від фундаментальних досліджень до досягнення оптимального рівня виробництва і споживання інновації. Інноваційна політика повинна спиратися на розробку і виконання програм, що осягають весь цей технологічний ланцюжок, і бути спрямованою на охоплення всього сегменту світового ринку (маркетинг, реклама, продаж, фірмове обслуговування, оновлення товару).

4. Формування державних замовлень на НДДКР для сприяння зростанню попиту на інноваційні ідеї та нововведення, що забезпечить потім дифузію інновацій в економіці.

Зазначимо, що державне замовлення, як форма створення економічно вигідних умов для участі наукових організацій і підприємств у розробці принципово нових технологій, техніки, матеріалів, гарантовано має забезпечуватись не лише фінансовими ресурсами, але й передбачати в окремих випадках також матеріально-технічні засоби для виконання держзамовлення та гарантувати збут продукції, отриманої відповідно до держзамовлення. В цілому, як свідчить світова практика, форми організації НДДКР та інноваційної діяльності, залежно від конкретних умов і специфіки завдань, можуть бути різними. На жаль, в Україні на сьогодні чітко визначений порядок формування та фінансування держзамовлень на науково-технічну продукцію відсутній, а механізм взаємодії між державними замовниками (Мінекономіки, Мінфіном, Мінстатом) і виконавцями держзамовлень потребує вдосконалення.

5. Освоєння і розширення ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій виробництва високотехнологічних систем нових поколінь, що забезпечують конкурентоспроможність вітчизняних товарів і підвищення ефективності виробництва.

При цьому важливо задіяти інвестиційні механізми, які б дозволили модернізувати насамперед енергетичну галузь – як базову для збільшення потужностей підприємств важкої і легкої промисловості,

приладобудування та будівельної індустрії, спрямувати ресурси на реконструкцію функціонуючих виробництв на новітній технологічній основі. Треба змінити орієнтацію інвестиційного процесу, поступово привівши структуру науково-технічного та інноваційного потенціалу України у відповідність з можливостями виробничо-технологічного комплексу країни. Тільки на цій основі можливо домогтися зменшення нинішньої залежності економіки України від імпорту і збільшити експортний потенціал. Власне формування внутрішнього ринку високих технологій доцільно починати лише після встановлення в країні високого загального рівня науково-технічного потенціалу, завдяки якому створюватиметься і підтримуватиметься достатня кількість фундаментальних досліджень і винаходів.

6. Створення умов для формування розгалуженої технологічної й інноваційної інфраструктури, покликаної забезпечити ефективний розвиток інноваційного підприємництва, сприяння розповсюдженню організаційно-економічних структур, найефективніших з точки зору продукування і впровадження інновацій.

Це потребує від держави виробити дієві заходи стимулювання вітчизняних і зарубіжних інвесторів вкладати кошти в науково-дослідницьку та інноваційну сферу, що сприятиме забезпеченню потреб вчених та інженерів у найсучаснішій науково-технічній інформації, створенню мережі підприємств, які надають прокат і сервісне обслуговування складного обладнання і приладів, лізинг устаткування тощо.

Державна інноваційна політика, на думку автора, повинна бути орієнтована в першу чергу на підтримку інноваційних проектів за тими напрямками, за якими Україна лідирує. Для цього потрібно здійснити оцінювання технологічного рівня виробництва, наукових напрацювань, винаходів, аби зосередити увагу на переломних проривних технологіях, здатних вивести цей економічний напрямок на провідні світові позиції. Якщо основи для лідерства немає, то треба купувати ліцензії і технічні системи. «У цьому питанні не можна покладатися лише на стихійні ринкові регулятори..., внутрішній ринок високих технологій потребує активного державного стимулюван-

ня»³⁷¹.

Важливим напрямом інноваційної політики держави є активна підтримка базисних інновацій, які ґрунтуються на значних винаходах, що формують ядро п'ятої інноваційної хвилі.

Відомо, що підприємці неохоче йдуть на базисні інновації, оскільки вони пов'язані зі значними разовими вкладеннями, великим ризиком, який інколи прирікає на нищення уже налагодженого виробництва, що чітко функціонує, отже знецінює вкладений капітал. З цієї ж причини опираються до певної межі базисним нововведенням і монополії, породжуючи тенденцію до технічного застою. Отож необхідна підтримка базисних інновацій, яка може бути як прямою – часткове фінансування пріоритетних програм, так і побічною – через надання податкових та митних пільг інноваційним підприємствам, патентний захист, чітке правове регулювання і т. ін.

Заходи державної підтримки повинні поєднуватися зі здійсненням антимонопольних заходів, чиненням інноваційного тиску на господарські суб'єкти шляхом застосування санкцій на випуск застарілої продукції і використання неефективних ресурсномістких і екологічно небезпечних технологій. Адже непродумана державна підтримка може мати і негативний вплив, якщо вона спрямована на продовження життя застарілих, хоча й ще потужних поколінь техніки і пов'язаних з ними монополізованих підприємницьких структур.

Активна державна підтримка фундаментальних досліджень та базисних інновацій практикується у всіх розвинених країнах, але вона обмежена у часі, і потім поступається місцем звичайному ринковому механізму. Виключно на підтримку базисних інновацій повинна бути орієнтована бюджетна політика держави. За рахунок бюджетних коштів фінансується від 1/5 до 1/2 національних наукових витрат³⁷².

В Україні треба змістити акценти витрачання коштів з державного бюджету, визначивши пріоритетним напрямом розвиток експортоорієнтованих підприємств, що освоюють базисні інновації, та підприємств, які впроваджують екологічно чисті технології. Необхідно збільшити видатки розвитку інвестиційної складової бюджетів усіх рівнів за одночасної концентрації ресурсів на тих напрямках, які здатні

³⁷¹ Утверджувати інноваційну модель економічних перетворень. Праця, зазначена на стор. 119.

³⁷² Геєць В.М. Праця, зазначена на стор. 26. – С. 109.

забезпечити науково-технологічний прорив України, сформувати потужні ланцюги економічного зростання, підвищити якість життя, енергетичну безпеку України, розвиток інноваційного потенціалу.

Пряму бюджетну підтримку базисних інновацій треба поєднувати з наданням економічних пільг підприємницьким структурам, що впроваджують у виробництво принципово нову техніку, особливо важливо задіяти механізми підтримки венчурного бізнесу, запровадити окреме державне замовлення на наукові дослідження та інноваційну продукцію, а конкретних виконавців визначати через систему конкурсів і тендерів. Потребує вдосконалення механізм стимулювання інноваційної діяльності на основі пільгового оподаткування, кредитування, надання суб'єктам інноваційного підприємництва субсидій та дотацій, проведення виваженої цінової політики.

Світова практика має багатий досвід щодо стимулювання розвитку інноваційного підприємництва. Зокрема, у Сполучених Штатах Америки широко використовуються такі економічні стимули для прискорення інноваційних процесів, як:

- виключення до 20 % витрат на НДДКР, пов'язаних з основною виробничою і торгівельною діяльністю, із суми доходу, який оподатковується;

- пільгове оподаткування венчурних фірм та фірм, що здійснюють НДДКР: до 20 % приросту витрат на НДДКР порівняно з середньорічним рівнем цих витрат за попередні три роки; до 20 % витрат компаній на програми фундаментальних наукових досліджень, що виконуються університетами за контрактами з ними; вирахування з доходу, що оподатковується, вартості наукової апаратури та обладнання, яке безкоштовно передається компаніям університетами та науково-дослідними організаціями;

- пільговий режим амортизаційних відрахувань – встановлення строку служби обладнання до 3-х років, а для інших фондів – до 5-ти років;

- звільнення від оподаткування юридичної форми ризикового капіталу;

- гарантоване повернення Адміністрацією у справах малого бізнесу до 90 % приватного капіталу, який вкладається у венчурний бізнес, і надання субсидій на розширення зовнішньоекономічної діяльності та різні види управлінської допомоги;

– обов'язкове виділення федеральними відомствами не менше ніж 1,25 % коштів із свого бюджету на фінансування венчурного бізнесу;

– обов'язкове залучення венчурних фірм до виконання великих інноваційних проектів (вартістю понад \$100 тис.) згідно із законодавством США. Як бачимо, США досить велику увагу приділяють венчурному бізнесу.

Вагома підтримка венчурному бізнесу надається також і у Великобританії. Зокрема, у цій країні для венчурних фірм на 10 % зменшено податок на прибуток (звичайний податок на прибуток становить 35 %, а для венчурних фірм – 25 %), запроваджена система страхування коштів (держава гарантує повернення 70 % середньострокових позик, які надаються венчурним фірмам терміном на 2–7 років). Уряд Великобританії також здійснює стимулювання НДДКР, субсидує проведення досліджень з розробок нових видів продукції чи технологій, підтримує функціонування малих інноваційних фірм шляхом відшкодування останнім до 50 % витрат на інновації, що передбачено державними програмами зі субсидування.

Уряд Німеччини з метою стимулювання НДДКР та інноваційної діяльності надає науковим працівникам фірм (до п'яти осіб від кожного підприємства) дотації на підвищення кваліфікації: на проходження стажування в університетах, наукових інститутах, інших державних чи приватних науково-дослідних організаціях терміном до 3-х років. Також у Німеччині для підприємств, що освоюють нову технологію, запроваджені цільові безоплатні субсидії: до 28 тис. євро для придбання і монтажу нового технологічного обладнання; до 450 тис. євро для впровадження удосконалень на термін до 3-х років. Підприємствам погашається до 80 % витрат на інженерні та інші консультації, що пов'язані з технічною експертизою проектів та оцінкою можливостей патентування результатів проведення НДДКР. А фірми, що вкладають кошти в модернізацію підприємства, освоєння випуску нових товарів, а також у заходи щодо раціонального використання енергії, обсяг продаж яких не перевищує 150 млн євро за рік, мають право на пільгові кредити до 50 % витрачених на ці цілі власником підприємства коштів. Малі та середні підприємства у Німеччині користуються також багатьма іншими пільгами. Так, якщо вони вступають у промислову кооперацію з іншими фірмами, то одержують до 50 тис. євро пільгового кредиту; якщо впроваджують ЕОМ – можуть взяти пільго-

вий кредит терміном до 15 років; для придбання майна з метою досягнення економії витрат енергії малим і середнім фірмам надаються субсидії у розмірі до 7,5 % від вартості придбаного майна. Мають переваги малі підприємства і в інвестуванні: на здійснення НДДКР при придбанні патентів і рухомого майна, а також на час вкладень у нерухоме майно, що використовується для НДДКР держава надає дотації у сумі 20 % вартості придбаного чи утвореного майна в межах його вартості – до 250 тис. євро. На наукові дослідження або розробку нової технології для виготовлення продукції малі і середні фірми одержують дотації у розмірі 30 % від договірної чи контрактної суми проекту – в межах 60 тис. євро на рік. Уряд Німеччини підприємствам з кількістю зайнятих до 1000 осіб також надає дотації на науково-дослідні роботи, що виконуються за їх замовленням у навчальних і науково-дослідних закладах. Такі підприємства мають право на дотацію у розмірі 50 % вартості робіт, але не більше 150 тис. євро. Розповсюджена у Німеччині і система страхування довгострокових кредитів, зокрема, держава гарантує приватним банкам повернення 80 % вартості позик, наданих на терміни від 15 до 23 років. Всі фірми, що здійснюють прискорену амортизацію, одержують право на погашення з державного бюджету 10 % від витрат виробництва нового обладнання. Новостворені малі наукомісткі підприємства (що існують не більше двох років і нараховують не більше 10 осіб) одержують компенсацію (дотації) 75 % витрат, пов'язаних з своїм створенням чи розвитком, але не більше 375 тис. євро на одне підприємство. З метою заохочення комунальної влади, науково-дослідних установ та торгово-промислових палат до створення технологічних центрів уряд Німеччини запровадив дотації, що покривають 75 % витрат, які виникають на стадії планування і підготовки технологічного центру (але не більше ніж 100 тис. євро), а також на стадії безпосереднього будівництва центру (але не більше 750 тис. євро). Для стимулювання інноваційних процесів уряд Німеччини застосовує й ряд інших заходів.

В Італії фірми, що впроваджують технологічні інновації, можуть взяти пільгові кредити на термін до 15 років і на суму до 80 % вартості проекту (50 % суми кредиту видається протягом реалізації програми модернізації і до 30 % – на її завершальній стадії). Підприємства, що здійснюють НДДКР, одержують право на зменшення прибуткового податку – до 50 % витрат на НДДКР – якщо результати досліджень

мають практичне застосування в межах року, і до 100 % витрат на НДДКР у випадку, якщо результати досліджень не можуть знайти застосування на практиці протягом року. Як і в більшості промислово розвинених країн, в Італії застосовується прискорена амортизація. Зокрема, під час технічного переоснащення понад звичайних норм амортизаційних відрахувань підприємство має право відраховувати до амортизаційного фонду 45 % вартості основних фондів (по 15 % на рік) протягом 3 років з моменту придбання устаткування. При придбанні новітньої передової технології для підприємств з чисельністю зайнятих до 100 осіб запроваджені податкові пільги, що становлять 25 % від суми інвестицій. З метою сприяння впровадженню нових технологій уряд Італії дозволяє зниження податкових платежів до 40—50 % витрат (залежно від розміру підприємства), пов'язаних з послугами на ці цілі.

У Франції найпоширенішими заходами стимулювання інноваційних процесів є такі:

- державні дотації організаціям, що займаються науково-дослідними роботами за контрактами – до 50 % суми витрат на проведення робіт за замовленнями малих і середніх підприємств;

- субсидії малим і середнім фірмам – до 50 % витрат підприємств на наймання наукового персоналу (але не більше 27 тис. євро на рік);

- податковий кредит на приріст витрат на НДДКР – 25 % приросту порівняно з минулим роком;

- пільговий податок для нових компаній – 25 % податку на прибуток протягом трьох років;

- звільнення від оподаткування коштів, що вкладаються у ризиковані проекти.

У Японії всіляко заохочується інноваційна діяльність, особливо стимулюється розвиток венчурних підприємств. Так, якщо звичайний податок на прибуток підприємств у Японії становить 42 %, то для венчурних підприємств ставка податку на прибуток на 12 % менша, тобто складає 30 %. Для венчурних фондів уряд встановив пільгові кредити – за відсотковою ставкою на рівні 5—6 % річних. Причому з державних фондів підприємства можуть отримати субсидії у розмірі до 2 млн ієн. Якщо ж підприємці за рахунок власних коштів здійснюють науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи, то отримують право на податкову знижку на приватні інвестиції в

НДДКР у розмірі 20 %. Урядові організації Японії гарантують повернення до 80 % обсягу коштів, що вкладаються у розвиток венчурного бізнесу.

З метою підвищення ефективності реалізації проектів промислових досліджень уряд Канади надає субсидії науково-дослідному персоналу у розмірі до 50 % витрат на їх заробітну плату. При зростанні власних витрат фірми на НДДКР для неї зменшується розмір корпоративного податку на суму, еквівалентну частині приросту цих витрат стосовно попереднього рівня. Залежно від розміру корпорації та її територіального розміщення вона може розраховувати на податковий кредит у сумі до 10–25 % її капітальних і поточних витрат на НДДКР.

Пільгове оподаткування підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, широко застосовується в Бразилії. Так, для покриття витрат бразильських та іноземних компаній на наукові дослідження і розвиток технологій в галузі мікроелектроніки уряд скорочує податок на прибуток до 50 %, до того ж галузь мікроелектроніки звільнена від 10—15 відсоткового податку на промислові вироби.

Конкретні економічні стимули, які широко використовуються у світовій практиці урядами індустріально розвинених держав для прискорення інноваційних процесів, зведені по окремих пільгах, наведені у додатку К.

Узагальнюючи викладені вище різні підходи щодо запровадження механізмів пільгового оподаткування інноваційної діяльності, на думку автора, в Україні слід, окрім уже існуючих податкових пільг, запровадити:

- пільгове оподаткування венчурних та інших інноваційних підприємств на початкових стадіях освоєння ними технологій і налагодження випуску нової продукції;

- пільгове оподаткування інноваційно активних підприємств, що освоюють високі технології, створюють принципово нові види техніки, впроваджують ресурсозберігаючі і екологічно безпечні технології, проводять наукові дослідження і розробки;

- звільнення від оподаткування прибутку банківських і кредитних установ, який вони отримують від надання цільових кредитів на термін три і більше років;

- зменшення податку на прибуток на величину інвестицій, що

спрямовуються підприємством на придбання устаткування в період його технологічної модернізації;

– зменшення податку на прибуток для комерційних банків, які кредитують інноваційні проекти;

– податкове стимулювання зниження енерго- та ресурсомісткості виробництва.

Введення в дію цих фінансових стимулів потребує відновлення дії окремих положень та вдосконалення відповідних статей Закону України «Про інноваційну діяльність», інших законодавчих актів, що регламентують порядок сплати податків.

Стимулювання інноваційних процесів проводиться фактично у всіх промислово розвинених країнах, при цьому особлива увага приділяється розвитку венчурного підприємництва, на що слід звернути увагу уряду України, адже у нас венчурний бізнес, не маючи належної підтримки з боку держави, не відіграє тієї ролі, яка йому відводиться у ринковій економіці.

Українська держава здебільшого лише декларує встановлення сприятливого клімату для розвитку інноваційного підприємництва. Часто дія тих положень Законів України, в яких уже були свого часу передбачені податкові пільги для стимулювання інноваційної діяльності, Верховною Радою України при затвердженні державного бюджету на наступний рік чи внесенні змін до нього призупиняється чи скасовується. На думку автора, до існуючих механізмів фіскально-бюджетного стимулювання діяльності інноваційного підприємництва необхідно підходити більш зважено, а державна фіскально-бюджетна політика у сфері інноваційного розвитку повинна бути стабільною і довгостроковою, лише тоді можна очікувати на певні її позитивні результати.

В усіх країнах світу підтримка галузей і виробництв, розвитку яких надається особливого значення, здійснюється в першу чергу через державне замовлення на відповідну продукцію, якою є, як правило, високотехнологічні інноваційні товари.

В Україні механізм формування структури та обсягів витрат державного бюджету на розвиток науки і підтримки інноваційних процесів потребує істотного вдосконалення – більшої обґрунтованості та прозорості.

Потужним важелем державного впливу на прискорення іннова-

ційного розвитку найвисокотехнологічніших галузей має стати діяльність інноваційних фондів, створених за рахунок прямих бюджетних інвестицій, галузевих та регіональних фондів (компаній). Такі фонди (загальнодержавного, галузевого та регіонального рівнів) стимулюватимуть залучення коштів приватного сектора економіки на фінансування інноваційних проектів і програм. Але для цього необхідно забезпечити паритетну участь держави і підприємств у фінансуванні інновацій та відповідальність за їх впровадження. Велику роль тут має відіграти створений в Україні Банк реконструкції і розвитку. Назріла потреба у залученні до фінансування інновацій також пенсійних і страхових фондів, зокрема, через венчурні структури – як у розвинених країнах світу.

Отже, у більшості випадків саме держава проявляє найбільшу турботу про поліпшення інноваційного клімату, формуючи цілісну систему стимулювання розвитку інноваційного підприємництва.

Неабиякий вплив на розвиток інноваційного підприємництва може здійснити фінансово-кредитна система України. Завданням інноваційної політики є сприяння формуванню в умовах української економіки розвинутої фінансово-кредитної системи, представленої насамперед потужним банківським сектором, а також пенсійними, страховими організаціями, позиковими фондами та іншими структурами, у яких акумулюватимуться значні кошти. Їх ресурси повинні спрямовуватись, зокрема, і на вкладення у ризикові проекти шляхом стимулювання участі різних фінансових структур в інвестуванні малого інноваційного бізнесу. Стимулами до таких капіталовкладень можуть бути державні гарантії на інвестиційні кредити для фірм, залучених до інноваційного процесу, погашення відсотків за які, незалежно від джерела отримання кредиту, держава може взяти на себе. Кредитору може бути вигідним надання інноваційно активному підприємству такого кредиту під державні гарантії.

Наприклад, адміністрація малого бізнесу (АМБ) США 90 % усієї фінансової допомоги надає у формі гарантованих позик. Значна частина цих позик не повертається, тому уряд США витрачає щорічно 300—400 млн дол. за гарантованими кредитами³⁷³.

У Франції для гарантування позик малому підприємству ство-

³⁷³ Рубе В. А. Мала́й бізнес: історія, теорія, практика. – М. : ТЕИС. – 2000. – 232 с. – С. 187.

рено спеціальні установи – товариства взаємної поруки, які координуються єдиним державним центром. У Великобританії діє «Програма гарантованої позики».

Держава, на думку автора, повинна надати банкам право спільно з підприємством, що кредитується, користуватися результатами інноваційної діяльності, отримуючи дохід. Це буде важливим стимулом для кредитування банками інноваційної сфери. Банк також повинен мати змогу володіти правами власності на ту частину результатів інноваційної діяльності, що кредитується ним. Але треба враховувати, що все ж малий дослідницький бізнес в основному спирається на дію не традиційних механізмів (кредити, позички), а на програмно-цільові фонди і венчурний капітал. Тому важливо стимулювати появу інститутів венчурного інвестування як найадекватнішого природі інновацій процесу.

Венчурний капітал – важливий інструмент інноваційного механізму. Він набув поширення, починаючи зі США, у Японії, Західній Європі та інших країнах.

На жаль, в Україні у цій сфері поки ще не нагромаджено достатнього досвіду, і на цьому шляху існує чимало труднощів, пов'язаних з тим, що українська економіка нині не має коштів навіть на заміну вибулих основних фондів.

Виходячи з того, що виникнення венчурного інвестування інноваційного процесу у сфері приватного сектора без допомоги держави здається нереальним, необхідно забезпечити початкове формування структур венчурного капіталу на базі державного сектора, а також за рахунок формування сприятливих умов для функціонування іноземних структур. Що стосується залучення до цього процесу комерційних банків та інших кредитних установ, то, на думку автора, потрібно погодитись з думкою тих економістів, які пропонують дозволити банкам використовувати на інноваційне інвестування частину коштів (у % до загальної суми резервів) з обов'язкових резервів³⁷⁴. Тим паче, що резервні вимоги до вітчизняних банків, порівняно з індустріально розвиненими країнами, є високими.

Якщо в ЄС резервна ставка коливається в діапазоні від 0 до 2 %, то в Україні наприкінці 2002 року вона коливалась від 0 до 14 %.

³⁷⁴ Захарін С. В. Праця, зазначена на стор. 235. – С. 104.

Окрім того, у країнах з розвинутою ринковою економікою резервні ставки диференційовані за видами депозитів. Наприклад, у США норма резервів щодо транзакційних депозитів (поточних депозитів) від 0 до 54 млн дол. становить 3 %, а понад 54 млн дол. — 10 %, у Великобританії норма резервування дорівнює 0,35 %. Основний критерій диференціації — це вид депозитів, а саме: термін (транзакційні чи строкові депозити), вид валюти (національна чи іноземна), джерело (банківські депозити чи небанківських установ), власник депозиту (резидент чи нерезидент) тощо.

У світовій практиці спостерігається тенденція відходу від активного використання центральними банками резервних вимог як регулятивного методу. Про це свідчать досить різкі зміни механізму резервування в країнах із розвинутою ринковою економікою — зменшення норми резервних вимог, які відбулися у 80—90-ті роки; відмова деяких країн від установлення для банків обов'язкових резервних вимог. Так, Канада взагалі відмовилася від використання цього інструменту монетарної політики. США та Франція відмовилися від резервування за строковими депозитами, а також зменшили норму резервів за транзакційними депозитами. Істотне зменшення резервної норми характерне і для Німеччини.

Отже, НБУ необхідно теж подумати над питанням щодо зменшення резервних вимог до комерційних банків. Також необхідно стимулювати розвиток вітчизняними банками такої форми інноваційного інвестування, як проектне фінансування, основою якого є майбутній прибуток від діяльності об'єкта, на відміну таких критеріїв, як баланс і надані позичальником гарантії, що використовуються при класичному кредитуванні бізнесу.

Стимулювати активну участь банків у реалізації таких проектів держава може шляхом проведення тендерів на постачання техніки і устаткування, придбання контрольного пакету акцій. На практиці банки здебільшого погоджуються надати на реалізацію того чи іншого проекту не більше 50 % суми від необхідного обсягу фінансування. Але в Україні, через недостатню зацікавленість банків у довгострокових інвестиціях, значний ризик і великі витрати, проектне фінансування на сучасному етапі розвивається невисокими темпами. Незацікавленість банківських інститутів у довгостроковому інноваційно-інвестиційному кредитуванні суб'єктів господарювання значно

послаблює можливості використання грошово-кредитної політики НБУ в стимулюванні інноваційного розвитку. Для створення стимулів у довгостроковому кредитуванні необхідно зменшити ставку оподаткування прибутку для банків, які надають довгострокові кредити інноваційно активним підприємствам наукомістких галузей і фінансують проекти з відновлення й модернізації виробництва.

Одним словом, удосконалення вітчизняної економіки на засадах інноваційного розвитку має забезпечуватись комплексним застосуванням різноманітних джерел фінансування, інших форм підтримки інноваційного підприємництва з метою досягнення стратегічної мети – забезпечення стійкого економічного зростання, основою якого є інноваційне прискорення.

Отже, інноваційна політика держави стосовно стимулювання розвитку інноваційного підприємництва повинна бути активною і проводитись комплексно, поєднуючи елементи національної макроекономічної політики для створення сприятливого інвестиційного клімату реалізації інноваційних проектів і запроваджені на державному рівні спеціальні стимули інноваційних технологічних змін.

6.3 Завдання і роль національної інноваційної стратегії у забезпеченні економічного розвитку України

Основою для формування національної інноваційної стратегії виступає інноваційна політика держави.

Термін «стратегія» у широкому сенсі означає розробку цільових напрямів економічного розвитку і альтернативних шляхів їх реалізації, сукупність яких дозволяє досягти визначених цілей у довгостроковій перспективі. Застосування терміну «стратегія», незважаючи на його універсальність, є досить диверсифікованим.

Стратегію, що здійснюється на рівні підприємства, називають інституціональною, а стратегію, що реалізується на державному рівні – центральною. Якщо казати про стратегію саме інноваційного розвитку, то вона, на думку економістів, являє собою «узгоджену сукупність інноваційних рішень, які здійснюють відповідний вплив на розвиток економіки і мають довготерміновий період дії»³⁷⁵.

³⁷⁵ Марцин В. С. Праця, зазначена на стор. 30. – С. 46.

Розробка інноваційної стратегії передбачає планування науково-технічних досліджень і вибір ефективної форми інноваційної діяльності, здійснення якої забезпечить раціональний розподіл і використання обмежених ресурсів кожним підприємством та його адаптацію до умов зовнішнього середовища.

Стратегічне планування інноваційної діяльності на державному рівні і управління нею ґрунтується на певних принципах – системі правил, які відображають спільну дію ряду законів розвитку об'єкта планування і визначають характер, спрямованість та можливість виконання і перевірки планових завдань³⁷⁶. Основними принципами стратегічного планування і управління є такі:

- принцип єдності економіки і політики;
- принцип єдності централізму і самостійності господарських суб'єктів;
- принцип наукової обґрунтованості управлінських рішень;
- принцип поєднання спільних і локальних (специфічних) інтересів, при пріоритетності перших;
- принцип розподілу влади і відповідальності;
- принцип справедливості;
- принцип єдиноначальності та ін.

Державна інноваційна стратегія зорієнтована на розробку і реалізацію системи заходів зі сприяння НТП з метою одержання науково-технічних та економічних переваг. З основних таких інноваційних заходів слід виділити такі:

- формування зовнішніх інфраструктурних умов, що підвищують інноваційний динамізм підприємств і сприяють їх розвитку;
- формування середовища інноваційного мислення, інноваційної ідеології на всіх рівнях;
- модернізація внутрішнього механізму і системи зв'язків;
- цілеспрямований розвиток певної виробничої галузі;
- формування програми досліджень і розробок тощо.

Формування інноваційної ідеології передбачає створення умов для сприйняття суспільством науки і нових технологій у якості найважливіших чинників економічного зростання.

³⁷⁶ Стратегическое планирование: Учебник. – М. : Ассоциация авторов и издателей «Тандем», 1999. – 438 с. – С. 43.

Отже, державна (центральна) інноваційна стратегія – такий засіб впливу на динаміку розвитку національної економіки, який дозволяє прискорити технічний і технологічний розвиток через вплив на зовнішні умови функціонування підприємств, підвищення рівня їх економічної ефективності та створення більш сприятливих умов господарського розвитку.

В умовах сьогодення здійснення ефективної державної інноваційної стратегії – це єдиний спосіб досягти економічного процвітання країни. Але постає питання, чи в змозі Україна перейти до моделі інноваційного розвитку економіки, чи існують для цього реальні передумови? Чи достатній економічний і науково-технічний потенціал нашої країни для розробки і реалізації ефективної інноваційної стратегії? На думку автора, такі передумови в Україні існують. Від минулих поколінь у спадок залишився потужний інтелектуальний, науково-технічний потенціал, який поки ще зберігається – це провідні вчені, конструкторські школи, високотехнологічні промислові підприємства, значний фонд вітчизняних винаходів. Однак, якщо найближчим часом цей потенціал не задіяти, він швидко застаріє і може бути втраченим, якщо не назавжди, то принаймні надовго.

Висхідною основою для базових інновацій є кадровий потенціал – всебічно підготовлені, тямущі й ініціативні вчені, конструктори, інженери, програмісти, менеджери, економісти. Необхідно зупинити як еміграцію значної частини талановитої молоді, так і масовий перехід її у сфери комерційної діяльності, де часто задля більшого заробітку здібні, творчо обдаровані люди працюють не за своїм покликанням і не за спеціальністю, втрачаючи фах, де поступово згасає їх творчий запал. Треба більше коштів вкладати в освіту, науку та на інноваційне перетворення економіки, стимулювати творчість, конструкторську і винахідницьку діяльність, вміння знаходити неординарні рішення і брати на себе відповідальність за їх практичне втілення.

На думку автора, нинішня реформа освіти, яка передбачає перехід на тестову систему оцінки знань, не сприяє розвитку творчих здібностей випускників українських шкіл і вищих навчальних закладів, вона спрямована на стандартизацію, а отже зменшує здатність знаходити неочікувані ефективні рішення нестандартних задач та у нетипових ситуаціях.

Ефективність національної інноваційної стратегії визначається також геополітичними чинниками. Україна займає вигідне геополітичне становище і може розвивати науково-технологічне співробітництво як з країнами Західної Європи, так і з країнами СНД, розширюючи межі для інноваційної продукції. А вигідне транспортне розташування сприяє розвитку міжнародних транспортних коридорів України та збільшенню обсягів доходів для інноваційної трансформації вітчизняної економіки.

Залежно від рівня і форми впливу на наукову й інноваційну сферу у світовій практиці розрізняють різні види державних стратегій³⁷⁷:

- стратегію активного втручання;
- стратегію децентралізованого регулювання;
- змішану стратегію.

Інноваційна стратегія активного втручання держави в наукову та інноваційну сфери здійснюється урядами Японії, Франції, Нідерландів. Сутність її в тому, що уряд не лише виконує функції, які спрямовують діяльність господарських суб'єктів, але й бере на себе активну роль в організації та фінансуванні багатьох важливих проектів і програм, здійснення яких є вагомим внеском у розвиток національної економіки. Держава визнає, що головним чинником економічного зростання є наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність, і стимулює її активність не тільки прийняттям відповідних законодавчих актів та здійсненням відповідної зовнішньої політики, але й через застосування інколи директивних методів регулювання інноваційної діяльності.

Натомість стратегія децентралізованого регулювання не передбачає жорстких директивних зв'язків, хоча участь держави в науковій та інноваційній сферах є також дуже вагомою. За такого виду інноваційної стратегії вплив держави на наукову й інноваційну діяльність здійснюється через формування умов, що сприяють зростанню інноваційної активності всіх учасників інноваційної сфери. Такими умовами є організація науково-технічних зв'язків, створення інноваційної інфраструктури, надання податкових пільг, використання інших форм стимулювання наукової та інноваційної активності суб'єктів.

³⁷⁷ Менеджмент организации / [З. П. Румянцева (ред.), Н. А. Саломатин (ред.), Р. З. Акбердин и др.]. – С. 179—180.

У країнах, де на державний сектор економіки припадає значна частка, використовується змішана інноваційна стратегія. Здійснюючи її, уряд підтримує високий експортний потенціал галузей держсектора.

Як бачимо, реалізація будь-якої з розглянутих вище видів інноваційних стратегій передбачає опору держави на внутрішні джерела економічного зростання. Причому з кожним роком стає все очевидніше, що сподіватися на сприятливу кон'юнктуру світових ринків небезпечно, що ця кон'юнктура будь-якої миті може різко змінитися, як це не раз було в минулому. І тоді країна сам-на-сам опиниться зі застарілим основним капіталом, неконкурентною продукцією обробної промисловості, засиллям ТНК у багатьох секторах економіки, позбавленою стратегічного бачення політичною, діловою та інтелектуальною елітою. Поки не пізно необхідно якнайшвидше розробити стратегію інноваційного оновлення національної економіки. Держава повинна відповідально поставитися до виконання своєї стратегічно-інноваційної функції – як до головної. Через те, що лише на основі радикального оновлення критично застарілих основних фондів і продукції, що випускається, можливо забезпечити конкурентоспроможність української економіки, високі стійкі темпи економічного зростання, збільшення доходів підприємств, держави і населення.

Отже, вибір і реалізація стратегії інноваційного розвитку є для сучасної України не лише головним економічним завданням, але й імперативом. Важливість практичного втілення цього завдання посилюється у зв'язку з прискоренням процесу глобалізації та розгортанням науково-технологічної революції, внаслідок чого рівень конкурентоспроможності на світовому і на внутрішньому ринках в найближчі десятиріччя суттєво підвищиться, і той, хто буде плентатися у хвості, втратить позиції, опиниться під контролем могутніх ТНК.

Лише на основі освоєння і розповсюдження кластеру базисних, а також хвилеутворюючих та покращувальних інновацій сучасного п'ятого і перспективного шостого технологічних укладів можливо зберегти та відновити науково-технічний потенціал країни, забезпечити гідне місце країни в глобальному науковому і технологічному просторі.

У зв'язку з цим держава повинна всіляко сприяти зростанню попиту на інновації та нововведення з боку реальної економіки, інтенсивній інтеграції академічної і галузевої науки, вищих закладів освіти,

позитивно впливати на реконструкцію вітчизняного виробництва. Без державної підтримки економіка України втратить наукові школи, когорта активних винахідницьких та інженерних кадрів, які нині старіють, талановиту молодь, що постійно підживлюється і націлена на технічну творчість, і, зрештою, на десятиліття буде відкинута на далеку периферію світового НТП.

З вищесказаного випливає ще одне дуже важливе завдання держави на шляху реалізації стратегії інноваційного розвитку – соціальне. Лише на основі росту продаж інноваційної продукції (товарів і послуг) на внутрішньому і зовнішньому ринках можливо забезпечити високу зайнятість кваліфікованої праці, належний рівень доходів підприємців, а отже і працівників, і пенсіонерів, що понесли великі втрати під час антисоціальних ринкових реформ 90-х років, одержати необхідні ресурси для реалізації масштабних соціальних програм, реально забезпечити (як сказано у ст. 13 Конституції України) соціальну спрямованість економіки.

Нарешті, необхідність реалізації стратегії інноваційного розвитку зумовлена моральними причинами. Адже за відносно короткий час бездарно було розтрачено порівняно потужний і технологічно розвинутий, хоча й старіючий, економічний і науково-технічний потенціал, одержаний поколінням 90-х років у спадок від попередніх поколінь. Це призвело до структурної і технологічної деградації економіки та крайньої соціальної поляризації. Нераціональне використання природних ресурсів спричинило втрати значних цивілізаційних цінностей, зростання зовнішнього і внутрішнього боргу України, виникнення значної заборгованості держави перед майбутнім поколінням.

Отже, лише реалізувавши ефективну стратегію інноваційного розвитку українська держава в змозі переломити розвиток тривожних тенденцій, домогтись інноваційного прориву і зайняти гідне місце в сучасному європейському і загалом світовому співтоваристві.

Ефективність здійснення стратегії інноваційного розвитку великою мірою залежить від вибору стратегічних пріоритетів та вироблення дієвого механізму їх реалізації. Верховна Рада України визначила на 2003—2013 роки досить широкий спектр стратегічних пріоритет-

них напрямів інноваційної діяльності³⁷⁸ (вони розглядались нами вище), однак охопити майже все поле НТП неможливо. Розпорошувати сили і засоби на те, щоб розвивати ті напрями науки і техніки, за якими країна не має значних досягнень порівняно з іншими, означає прирікати себе на невдачу. Необхідно всі інноваційні проекти, що входять до складу національних інноваційних пріоритетів, піддати інноваційно-технологічній експертизі, конкурсному відбору, виходячи з чітких критеріїв:

- технічних та технологічних можливостей виробництва;
- технологічних потреб економіки;
- можливостей ефективного розміщення інновацій на ринку;
- наявності вітчизняних напрацювань – фундаментальних розробок, значних винаходів тощо;
- рівня конкурентоспроможності інноваційних продуктів;
- рівня соціально-економічної ефективності інновацій.

На основі цих критеріїв потрібно відібрати найпріоритетніші інноваційні проекти і програми, які дозволять реалізувати «стратегію інноваційного прориву», виробити ефективний механізм реалізації вибраних пріоритетів у межах розроблюваної моделі інноваційного розвитку економіки, довгострокових прогнозів соціально-економічного та інноваційно-технологічного розвитку країни та з урахуванням світових тенденцій, забезпечити для реалізації цих пріоритетів вагому державну підтримку, захист інтелектуальної власності (зокрема винаходів).

Ефективність механізму реалізації стратегії інноваційного розвитку залежатиме передусім від налагодження тісної співпраці і співробітництва у сфері інноваційної діяльності між підприємницьким сектором, державою і окремими творчими особистостями. На думку автора, українська держава не повинна обмежувати свою роль лише створенням правового поля для розвитку інноваційної діяльності, покладаючи великі надії на «невидиму руку ринку», а вибрати ту інноваційну стратегію, яка передбачає її активне втручання в наукову й інноваційну сфери.

Забезпечення інноваційно-стратегічного розвитку країни повинно

³⁷⁸ Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» // Відомості Верховної Ради. — 2003. — № 13. — С. 93.

стати однією з найважливіших функцій нашої держави. Адже саме держава має визначати стратегічні цілі і склад інновацій, сконцентрувавши у себе необхідні для цього засоби, фінансувати діяльність інноваторів (фізичних осіб і організацій), не обмежуючи при цьому ініціативи та відповідальності підприємців, які займаються здійсненням інноваційної діяльності в гонитві за надприбутком, тікаючи водночас від збитків та розорення у конкурентній боротьбі. Держава повинна прямими і побічними методами підтримувати в першу чергу базисні інновації, які визначають технологічний рівень і конкурентоспроможність економіки, її місце у світовому технологічному та економічному просторі, а також здійснювати інновації у неринковому секторі економіки. Дуже важливою сферою стратегічно-інноваційної функції держави є здійснення правового регулювання інноваційної діяльності, визначення правил гри на інноваційному полі та спостереження за дотриманням цих правил.

Розробляючи стратегію інноваційного розвитку держава повинна займатись інноваційним прогнозуванням і здійснювати вибір стратегічних пріоритетів. При цьому складати довгострокові науково-технічні й інноваційні прогнози (на 20—30 років, враховуючи зміну поколінь техніки і технологічних укладів) мають не чиновники, а фахівці – учені, спеціалісти з окремих галузей.

Держава повинна лише фінансувати розробку прогнозів і на їх основі, за участі вчених, вибрати невелику кількість стратегічних інноваційно-стратегічних пріоритетів, виходячи з технологічних потреб економіки, структури науково-технічних перетворень та наявних напрацювань, необхідних для освоєння нових поколінь техніки і технологій. Коло відібраних пріоритетів має бути обмеженим, оскільки просто неможливо здійснити інноваційний прорив у всіх сферах, тим паче, що в Україні науково-технічний та інноваційно-інвестиційний потенціал виснажений. Визначення стратегічних пріоритетів інноваційно-технологічного розвитку країни повинно проводитись з урахуванням структури 5-го і 6-го технологічних укладів, технологічних потреб економіки, науково-технічних напрацювань, соціально-економічної ефективності.

Отже, вироблення довгострокових прогнозів є основою для вибору ефективної стратегії інноваційного розвитку України. Така стратегія, на нашу думку, безперечно повинна бути зорієнтована на поши-

рення п'ятого і освоєння вузького кола поколінь перспективного шостого технологічного укладів при активній підтримці державою базисних інновацій та провідній ролі підприємницького сектора у здійсненні покращувальних інновацій.

Зважаючи на те, що ядро п'ятого технологічного укладу становлять інформаційні технології, які нині фактично обумовлюють економічний розвиток, і які у високорозвинених країнах знайшли широке використання в усіх сферах життя, сучасною стратегією інноваційного розвитку України повинна стати стратегія розвитку інноваційних інформаційних технологій. На думку українських науковців³⁷⁹, стратегія розвитку інноваційних інформаційних технологій в Україні повинна бути центральним системоутворюючим фокусом загальної соціально-економічної стратегії, яка у цьому ракурсі повинна фактично перетворюватися на стратегією розбудови українського інформаційного суспільства. Лише на базі такої стратегії можна очікувати в сучасних умовах розгортання масштабних науково-технічних перетворень, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, і забезпечення високих темпів економічного розвитку.

Реалізація вибраних національних інноваційних пріоритетів потребує розробки та виконання державних стратегічних планів інноваційного характеру, спрямованих на освоєння і поширення базисних і всіх значущих інновацій, та державних цільових програм для втілення в життя кожного з вибраних пріоритетів. У цих програмах має міститися обґрунтування вибору об'єкта базисної інновації, забезпечено її повне і повноцінне бюджетне фінансування. Координатором виконання програми повинна виступати держава.

Для освоєння і поширення інновацій як у державному, так і приватному секторах економіки потрібен сприятливий інноваційний клімат: стабільно діюче законодавство, що повною мірою враховує специфіку інноваційної сфери; економічні преференції для інноваційної діяльності, спрямованої на реалізацію стратегічних пріоритетів (у вигляді податкових і митних пільг, пільгових кредитів, венчурного фінансування малого і середнього інноваційного підприємництва); розвинута інноваційна інфраструктура; високоефективна система освіти зроста-

³⁷⁹ Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика. Праця, зазначена на стор. 279. — 549 с.

ючого прошарку дрібних і великих підприємців (які починають розуміти, що без знань і науки неможливо займатися інноваційною діяльністю, а без останньої неможливо забезпечити конкурентоспроможність продукції і підприємства, вижити і перемогти в економічному суперництві), підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації вчених, конструкторів, інженерів, винахідників, що продукують нові знання та втілюють їх в інновації.

Сприятиме підвищенню ефективності реалізації запропонованої стратегії інноваційного розвитку врахування пропозицій, висловлених у концепції державної підтримки винахідницької та інноваційної діяльності в Україні на 2005—2015 роки³⁸⁰:

- вийти з ініціативою перед Президентом України щодо передачі питання державного інноваційного розвитку до компетенції Ради Національної Безпеки і Оборони України;

- перейти до функціональних засад державного управління інноваційною діяльністю,

- розробити і впровадити методику об'єктивної та незалежної експертизи наукових, науково-технічних та інноваційних програм і проектів;

- переглянути і визначити загальнодержавні стратегічні пріоритетні напрями інноваційного розвитку та, як напрям, додати впровадження CALS-технологій³⁸¹;

- сформувати та підтримувати проблемно-орієнтовану мережу регіональних інноваційних кластерів через механізм автоматизованої інформаційної системи.

Все більше вітчизняних підприємців наразі усвідомлюють, що метою їх діяльності в ринковій економіці є не стільки максимізація поточного прибутку, скільки досягнення стійкого становища на ринку

³⁸⁰ Парламентські слухання «Законодавче забезпечення сучасної економічної політики в умовах конституційної реформи» // Економіст. — 2005. — № 5. — С. 36—37.

³⁸¹ CALS-технології – це єдина стратегія уряду і промисловості, яка зосереджена на перебудові існуючих бізнес-центрів у високоавтоматизований та інтегрований процес управління життєвим циклом продукту. CALS-технології належать до технологій 6-го технологічного укладу, головною метою яких є скорочення часу просування розробок на ринок, скорочення їх вартості та підвищення якості впродовж всього життєвого циклу виробів (Цихан Т. В. О концепции технологических укладов и приоритетах инновационного развития Украины // Теория и практика управления. – 2005. – № 1. – С. 33—46).

в перспективі, отримання інноваційного надприбутку, освоєння нових ринків та розширення існуючої ринкової ніші. І держава має сприяти й допомагати підприємцям в досягненні цієї мети, стимулювати появу значущих винаходів, активізувати працю інженера, інтегрувати науку, освіту і виробництво, забезпечуючи адекватну сучасній ринковій економіці збалансовану взаємодію наукового, технічного і виробничого потенціалу, розробляти і впроваджувати механізми активізації інноваційного підприємництва, поширювати інновації в усіх сферах національної економіки, сприяючи випереджаючому розвитку науково-технічної та інноваційної сфери.

Висновки до розділу

1. Інституціональне середовище інноваційної сфери виступає важливою умовою ефективності функціонування інноваційного підприємництва, визначаючи основний напрям розвитку інноваційних процесів, спрямування і швидкість інституціональних перетворень та орієнтири, опираючись на які держава формує найефективніші економічні, правові та соціальні інститути, покликані забезпечити стабільний інноваційний розвиток країни. Економічні та соціальні інститути, що функціонують у вигляді організованих установ, користуючись інституціональним інструментарієм регламентують господарську діяльність, полегшують взаємодію між підприємцями й іншими учасниками інноваційного процесу. Правові інститути забезпечують функціонування економічних відносин, розв'язують за допомогою юридичних процедур соціальні конфлікти, що виникають між підприємцями і найманими працівниками. Цим інститути сприяють узгодженню інтересів численних господарських суб'єктів, використовуючи «нормативні стандарти» впливають на мораль, право, етику і культуру поведінки людей, формують позитивне сприйняття підприємницької діяльності, поважливе ставлення власне до самого підприємця.

2. Прискорення переходу вітчизняного виробництва на інноваційний шлях розвитку потребує формування належного правового середовища, яке б забезпечило ефективне функціонування механізму інвестування масштабних технологічних й інших інноваційних змін, що сприятиме підвищенню якісних характеристик науково-технологічного потенціалу країни до рівня стандартів розвинених

країн, інтенсифікації процесу опанування знаннями, новими технологіями та їх практичному використанню. Держава повинна розробити правові та організаційно-економічні заходи у сфері податкового, амортизаційного та митно-тарифного регулювання, спрямовані на стимулювання інноваційної підприємницької діяльності, віднайти ефективні інструменти зовнішньоекономічної політики, боротьби з недобросовісною конкуренцією тощо.

3. Не дивлячись на те, що нинішня інноваційна сфера України регулюється численними законодавчими та нормативно-правовими актами як загального, так і спеціального характеру, якими визначені основні напрями вдосконалення інноваційного розвитку, особливості фінансового забезпечення науково-технологічної сфери, форми і засоби стимулювання інноваційних процесів у країні, однак, повільний розвиток інноваційного підприємництва та навіть деяке зниження і без того невисокої інноваційної активності, що спостерігається останнім часом в Україні, свідчать про недосконалість і недостатність створеної нормативно-правової бази для забезпечення сприятливих умов такого розвитку. Зокрема, фінансування державних науково-технічних програм та наукових частин державних цільових програм з держбюджету недостатнє, загальний обсяг видатків на розвиток наукового і науково-технічного потенціалу нашої країни повинен бути збільшений у кілька разів, досі не вирішено багато питань, що стосуються розвитку венчурного капіталу, заохочення потенційних інвесторів до фінансування науково-дослідних робіт та розвитку високих технологій, підтримки малого та середнього бізнесу. Недостатньо уваги приділяється питанням використання інновацій як засобу і стимулу розвитку сучасного підприємництва, досі не вирішено проблему охорони прав власності, недосконалим залишається законодавчий механізм використання і поширення нововведень, не створено загальнодоступної системи державного обліку і розповсюдження інновацій. А тому:

– для стимулювання структурної перебудови економіки у напрямі інноваційного розвитку, нарощення частки високотехнологічних галузей потрібно вдосконалити систему оподаткування інноваційної діяльності, запровадити пільги на амортизаційне відрахування та інвестиційне кредитування інноваційних проектів, підтримку венчурного підприємництва;

– для послаблення тиску на інноваційне підприємництво потрібно здійснити експертизу прийнятих законодавчих актів та рішень, що регулюють інноваційну діяльність, зокрема, внести зміни до податкового й амортизаційного законодавства, з метою стимулювання розвитку інноваційних процесів розробити і прийняти Закон про корпорації, запровадити комплекс заходів із захисту інтелектуальної власності, що сприятиме підвищенню конкурентоздатності вітчизняних інноваційних товарів та зміцненню національної економічної безпеки.

4. Здійснювана нині інноваційна політика України не відповідає вимогам сьогодення: проводиться відокремлено від світового інноваційного процесу; при її реалізації недостатньо використовуються сучасні досягнення НТП, що є однією з основних причин втрати конкурентоспроможності вітчизняної продукції не лише на світовому, а й на внутрішньому ринку, який заповнений імпортними товарами. А тому її завданням повинно стати: створення соціально-економічних, організаційних та правових умов ефективного розвитку інноваційної діяльності; стимулювання впровадження підприємствами сучасних екологічночистих і ресурсощадних технологій, зростання випуску інноваційної продукції, що потребує збільшення вкладу науки і техніки у розвиток економіки; сприяння прогресивним перетворенням у сфері матеріального виробництва; підвищення конкурентоспроможності національного продукту на світовому ринку; розвиток наукового потенціалу країни.

5. Для подолання існуючої негативної тенденції у сфері інноваційної діяльності, підвищення підприємницької інноваційної активності треба наполегливіше залучатися до співпраці зі світовим співтовариством, освоювати нові технологічні та ринкові ніші, закладати основи поступових прогресивних змін структури існуючого господарського механізму у напрямі зростання ролі ринку в розподілі та виборі напрямку інноваційного розвитку. Проте за нинішніх умов необхідно проводити політику «технологічного поштовху», яка передбачає безпосередню участь держави у розв'язанні назрілих науково-технічних проблем і здійсненні капіталовкладень, активну розробку державних програм розвитку науки і техніки. При цьому слід опиратись на стратегію «лазерного променя», яка означає мобілізацію на досягнення поставленої мети всіх сил, не розпорошуючи їх на щось

другорядне. У результаті поступово створюватимуться передумови для переходу до іншого варіанта інноваційної політики, при якому інноваційний розвиток багато в чому забезпечуватиме власне ринковий механізм.

6. Основні зусилля нинішньої інноваційної політики України слід зосередити на технічному переозброєнні виробничих галузей, перш за все підвищенні інновативності машинобудування, оскільки саме йому належить вирішальне значення в забезпеченні розвитку економіки в цілому, що передбачає розвиток випереджаючими темпами високотехнологічних та наукомістких галузей машинобудівного комплексу, інструментального виробництва, які становлять основу для поступового збільшення частки виробництв п'ятого і шостого технологічних укладів.

7. Пріоритетними напрямками державної інноваційної політики мають стати реалізація великих міжгалузевих проектів зі створення, освоєння і поширення технологій, що сприяють кардинальним змінам у технологічному базисі економіки, розвиток фундаментальних досліджень, науково-технічне забезпечення соціальних програм, програм міжнародного співробітництва у сфері інновацій. Для їх здійснення уряд повинен задіяти всю потужність вітчизняного науково-технічного потенціалу, взявши на себе фінансування масштабних прогнозно-аналітичних досліджень. У першу чергу держава повинна підтримувати інноваційні проекти за тими напрямками, за якими Україна лідирує, та базисні інновації, які ґрунтуються на значних винаходах, що формують ядро п'ятої інноваційної хвилі. Уряд повинен передбачити різні форми такої підтримки: пряму – часткове фінансування пріоритетних програм з державного бюджету та різного роду фондів; побічну – надання суб'єктам інноваційного підприємництва податкових, кредитних та митних пільг, субсидій та дотацій, патентного захисту, забезпечення правового регулювання і т. ін.

Для створення високоефективної системи комунікацій, запровадження новітніх методів передачі й обробки інформації у всіх сферах людської діяльності треба прискорити формування в науково-технологічній та інноваційній сферах централізованої загальнодержавної системи автоматизованого пошуку, збору, нагромадження, аналітичної обробки, зберігання і розповсюдження інформації та єдиної системи обліку електронних інформаційних ресурсів держави.

8. Заходи державної підтримки інноваційної діяльності необхідно поєднувати з антимонопольними – застосуванням санкцій на випуск застарілої продукції та використання неефективних ресурсо- та енергомістких і екологічнонебезпечних технологій, задіяти механізм підтримки венчурного бізнесу, запровадити держзамовлення на наукові дослідження й інноваційну продукцію, визначаючи конкретних виконавців через систему конкурсів та тендерів.

9. Важливим завданням інноваційної політики держави щодо розвитку інноваційного підприємництва є сприяння формуванню розвинутої фінансово-кредитної системи, яка має бути представлена потужним банківським сектором, пенсійними і страховими організаціями, позиковими фондами тощо, значні кошти яких держава повинна спрямувати на інвестування малого інноваційного бізнесу. Зокрема, на вкладання у ризикові проекти шляхом надання державних гарантій на такі інвестиційні кредити з можливістю погашення нею відсотків за ними.

Вагомим стимулом кредитування банками інноваційної сфери має стати надання права банку користуватися результатами інноваційної діяльності підприємства, якого він кредитує, а також права володіти правами власності на частку результатів інноваційної діяльності, що кредитується банком.

10. Держава повинна стимулювати появу в Україні інститутів венчурного інвестування, як найефективнішого природі інноваційного процесу. Початкове формування венчурного капіталу необхідно забезпечити на базі держсектора, поряд з цим потрібно створювати сприятливі умови для функціонування іноземних венчурних структур.

11. Держава повинна забезпечити раціональний розподіл та використання виробничих ресурсів та розвиток найефективніших форм інноваційної діяльності шляхом розробки та реалізації інноваційної стратегії розвитку економіки країни, що передбачає здійснення системи заходів, спрямованих на одержання науково-технічних та економічних переваг завдяки сприянню НТП. Ефективність національної інноваційної стратегії залежить від наявного інтелектуального та науково-технічного потенціалу, який слугує передумовою інноваційного розвитку, та геополітичних чинників.

Забезпечення інноваційно-стратегічного розвитку повинно стати однією з найважливіших функцій української держави.

Розділ 7 УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ТА АТРИБУТИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

7.1 Менеджмент в системі інноваційного підприємництва

Кризові явища та процеси, властиві будь-якій економіці, а особливо перехідній, час від часу порушують усталені способи залучення людей до праці, провокують певну хаотичність і суперечливість розвитку, розладнують взаємодію елементів економічної системи при одночасному посиленні впливу на її розвиток внутрішніх та зовнішніх чинників трансформаційної системи. Це зумовлює необхідність постійного вдосконалення економічних, організаційних та правових форм і методів регулювання економіки, координації діяльності всіх підприємницьких структур, підрозділів і служб кожного підприємства. Регулювання та координування дій господарських суб'єктів відбувається на основі системи управління. Сутність управління економікою полягає в забезпеченні цілісності та підтриманні заданого режиму діяльності господарської системи і всіх її підсистем шляхом налагодження безперервного обміну інформацією між підсистемами – каналами прямого і зворотного зв'язку (між керуючою і керованою системами).

Проблеми організації управління досить ретельно аналізуються в економічній науковій літературі. Але з широкого спектру питань, що розглядаються, ми хочемо привернути увагу до визначення завдань та стратегії управлінської діяльності, дослідження мети поведінки підприємця, як основного суб'єкта управління. Цим питанням великої уваги надають представники різних наукових напрямів теорії інституціоналізму.

Зокрема, теоретики організаційних змін – Юген Вебер та Норберт Кноррен дотримуються вартісної орієнтації підприємця, вбачаючи основну ціль управлінської стратегії у зростанні вартості капіталу власників³⁸². Відповідно вони вважають, що головним завданням підприємця при здійсненні цієї мети є пошук найефективніших форм реалізації прав власника (власників).

³⁸² Бешорнер Т. Управление предприятием: еще один взгляд на стоимостную ориентацию // Проблемы теории и практики управления. – 2001. — № 2. – С. 98—103.

Представники соціологічної теорії раціонального вибору, подібно до теоретиків неокласичного напрямку, пропонують іншу модель поведінки «людини економічної», дії якої спрямовані на максимізацію власної вигоди. І хоча індивідуальна цілеспрямована дія, на думку Д. Коулмена, сама по собі ще не є такою, що максимізує вигоду³⁸³, разом з тим він вважає, що методологічний індивідуалізм (аналіз індивідуальних дій господарських агентів) і без визнання лише однієї діючої особи – підприємця, може бути сприйнятий як такий, що максимізує вигоду агента.

Представники ще одного напрямку інституціоналізму – теорії цільової раціональної дії, наполягають на врахуванні в дослідженні управлінської стратегії підприємницької поведінки тієї обставини, що у кожного суб'єкта є власні цінності і переконання, якими він керується, приймаючи ті чи інші рішення, і закликають до критичного сприйняття приватної підприємницької ініціативи, вважаючи, що численні звички це не продукт цільового раціонального розрахунку, а результат обмеженої раціональності суб'єкта, що діє в умовах складного зовнішнього оточення. Тому вони виступають з ідеєю соціального контролю, замість захисту переваг конкурентної ринкової економіки, і вважають, що необхідно посилити державне втручання у відтворювальний виробничий процес.

Нарешті представники інновативної дії, яка означає зміну звичного способу поведінки, переконують в тому, що процес розвитку залежить від пройденого шляху. Вони сприймають цілі як окремого підприємця, так й організації, як феномен історичного розвитку, продукт набутого досвіду, усвідомлених у попередній період цінностей, правил, звичок.

Як бачимо, не дивлячись на те, що основні цілі управлінської поведінки підприємця представники різних наукових шкіл називають неоднакові, їх об'єднує при розгляді цього питання аналіз одних і тих же проблем – економічної влади, контролю над економікою, взаємодії підприємницького сектора і держави, у вирішенні яких визначальну роль відіграють інститути. Саме останні формують систему стимулів підприємництва і визначають мотивацію до підприємницької діяльності.

³⁸³ Coleman J. S. Grundlagen der Sozialtheorie, Band 1: Handlungen und Handlungssysteme. — München, 1991.

В Україні загалом сформовані основні інститути підприємницького сектора економіки – зростає частка приватної власності, поступово розвивається економічна конкуренція, існує ринкове ціноутворення, вдосконалюється система оподаткування. Відповідні органи створені і в системі державного управління – державний комітет з питань розвитку підприємництва, антимонопольний комітет, комітет з питань захисту прав споживачів та ін. Разом з тим, існуючі державні і ринкові інститути функціонують недосконало, не вирішено багато питань, пов'язаних з приватизацією та перерозподілом власності, не створено належного конкурентного середовища, нерозвинутим залишається венчурне підприємництво тощо. Це посилює актуальність дослідження інституціональних основ підприємницької діяльності, посилення інноваційної орієнтації економіки.

Перш за все на формування сприятливого для розвитку підприємництва макроекономічного середовища повинна бути спрямована діяльність правових та соціальних інститутів, весь інституціональний інструментарій, до якого належать різного роду господарські форми, прямий державний вплив на окремі ринки чи загалом ринкову систему. Від цього великою мірою залежить успіх не лише інноваційної підприємницької діяльності, а й трансформаційних перетворень всієї національної економіки.

Якщо управління інноваційним процесом на макрорівні здійснюється державними органами, то на мікрорівні – рівні окремих підприємств та організацій, роль управлінців виконують менеджери підприємств, або безпосередньо підприємці – організатори підприємницької діяльності.

Категорія «менеджмент» в умовах ринкових відносин широко використовується у практиці господарювання поряд з категорією «управління». Проте, на думку автора, термін «менеджмент» є дещо вузьким за поняття «управління». Менеджмент охоплює насамперед систему специфічних функцій підприємництва, виконання яких покладено на персонал, котрий за допомогою певних методів зобов'язаний забезпечити ефективність діяльності та успішне пристосування підприємства до існуючих умов ринкової економіки. Завдяки менеджменту взаємозалежність між всіма структурними підрозділами підприємства набуває позитивного синергетичного характеру, коли успіх одного підрозділу сприяє успішній діяльності всіх інших,

посилюючи позитивний результат діяльності організації в цілому. Менеджмент орієнтований на забезпечення безпосереднього і органічного зв'язку підприємства із зовнішнім ринковим середовищем. На його основі вирішуються такі питання, як надходження на підприємство ресурсів (інформації, працівників, капіталу, технології, матеріалів тощо) та одержання економічних результатів (у вигляді готової продукції, прибутку, частки ринку і т. Ін.). Використанням категорії «менеджмент» ніби підкреслюється маркетингова спрямованість персоналу управління підприємством.

Перехід до ринкових відносин вимагає підготовки менеджерів, які, на відміну від керівників часів планової економіки, здатні швидко сприймати нові економічні реалії і реагувати на зміни, які морально і професійно готові працювати на підприємницьких принципах – самостійно, ініціативно, брати на себе ризик і відповідальність, діяльність яких пронизують інновації. Відтак виникає необхідність у перебудові суспільної свідомості, подоланні стереотипів та впровадженні принципово нового підходу до якості фахівців у галузі економічної теорії та господарської практики з урахуванням³⁸⁴:

– Загальноцивілізаційних зрушень, пов'язаних з гуманізацією соціально-економічних перетворень, антропологічним поворотом в освіті та науці, демократизації навчального процесу на основі впровадження етичних цінностей партнерства і співробітництва;

– Нагальної необхідності підвищення якості освітньої діяльності як основи формування сучасної культури вищої школи, заснованої на новітніх технологіях навчання, здатних забезпечити цілісне сприйняття динаміки соціально-економічних змін, розвинути творчу уяву та системно-аналітичне мислення, створити атмосферу вільного виявлення власних поглядів та переконань, прагнення до самостійного наукового пошуку тощо;

– Переходу до інноваційної освіти, зорієнтованої на мобільність, свідомий вибір альтернатив, реалізацію природних творчих функцій індивідів, здатних працювати в умовах невизначеності, оперативно та безболісно адаптуватись до умов, що швидко змінюються, екстраполювати ідеї з однієї сфери в іншу на основі інтелектуально-

³⁸⁴ Базилевич В. Д. Утвердження нової філософії економічної освіти як чинник інноваційного майбутнього України // Українознавство. – № 2 (15). – 2005. — Режим доступу до журн. : <http://www.ualogos.kiev.ua>

критичного сприйняття реальності та прогнозування нових тенденцій суспільного розвитку.

На жаль, нині в Україні не вистачає десятків і сотень тисяч таких висококваліфікованих спеціалістів – менеджерів та підприємців, здатних забезпечити інноваційний розвиток країни, які мають ясне розуміння того, що інноваційна продукція – це найважливіший сучасний компонент ринкових відносин, що, створена на основі використання останніх досягнень розвитку науки і техніки, вона дає змогу задовольнити потреби сучасного споживача, знизити суспільно-необхідні витрати на виробництво товарів, забезпечити розвиток існуючих і перспективних сфер ринку. Будь-яка недооцінка значення інноваційного підприємництва з боку держави призводить до послаблення позицій країни у міжнародній конкурентній боротьбі, а ігнорування інноваційної діяльності підприємцем зрештою призводить до зниження ефективності його господарсько-виробничої діяльності і банкрутства підприємства. Тому питання, пов'язані з управлінням інноваційним процесом, постійно повинні перебувати в центрі уваги керівників підприємств, а розробка стратегії розвитку інноваційного підприємництва має бути першочерговим завданням державних органів управління економікою. До вивчення цих питань повинні долучитись також вищі навчальні заклади та академічні інститути, які організовують підготовку менеджерів з інноваційної діяльності. Вкладання коштів у підготовку менеджерів у сфері інноваційної діяльності є однією з найефективніших форм інвестицій³⁸⁵.

В сучасну епоху – бурхливого розвитку нтп, ринок суттєво відрізняється від часів вільної конкуренції, коли економічні відносини виникали між агентами ринку, які дуже мало знали один про одного. Сьогодні суспільні зв'язки між виробниками і споживачами стають стійкішими, з'являються можливості виявити імовірний ринковий попит та пропозицію, здійснити приблизну оцінку їх величини. За цих умов підвищуються вимоги до об'єктивності проведення аналізу науково-технічної інформації, що надходить різними каналами зв'язку, її глибини, достовірності даних, що характеризують вимоги

³⁸⁵ Зянько В. В. Роль менеджера в управлінні інноваційним процесом // Актуальні проблеми теорії і практики менеджменту в умовах трансформації економіки: Зб. тез міжвуз. наук.-практ. конф. 13—14 квітня 2006 р. – Рівне, НУВГП, 2006. – С. 29—31.

споживачів до науково-технічної продукції. Здійснюючи управління розробками науково-технічної продукції та розробляючи інноваційну стратегію дуже важливо, щоб були якомога повніше враховані закономірності інноваційного процесу і його характер.

Так, відповідно до мети, яку прагне досягти підприємець у своїй інноваційній діяльності, його економічний інтерес може бути орієнтований як на модернізацію і оновлення технології з метою зниження середніх витрат виробництва, так і на створення принципово нових товарів з метою розширення ринків їх реалізації.

Вибір напрямку інноваційного розвитку підприємства великою мірою залежить від закономірності життєвого циклу виробу – періоду від початку його створення до часу, коли виріб перестає користуватися попитом і його виробництво зовсім припиняється. Встановивши закономірність зростання обсягу виробництва нового виробу, період його стабілізації і закономірність зниження випуску, визначають продуктивність виробу загалом і його складових частин, а вже виходячи з цього розробляють відповідну стратегію інноваційного розвитку, яка, у свою чергу, може мати і зворотний вплив на життєвий цикл нового виробу. Оскільки кожне науково-технічне рішення у своєму розвитку обмежене, ступінь вдосконалення технічних параметрів створюваної інновації на різних стадіях її життєвого циклу залежить від вибраної інноваційної стратегії.

Цим визначається ринкова поведінка підприємства і, відповідно, фінансові показники успіху нововведення.

При визначенні виробничих потужностей, термінів початку виробництва нової чи альтернативної продукції, обсягів та термінів виготовлення запасних частин і т. ін., треба враховувати життєвий цикл та особливості кожної інновації. Якщо, наприклад, великим виявляється період циклу «науково-дослідна робота—експериментально-конструкторські розробки—впровадження», то, плануючи розробки на перспективу, треба вирішувати проблеми, пов'язані з пошуком майбутнього замовника інноваційного продукту, виявити його вимоги до цього товару, визначити оптимальний період часу на розробку інновації, її впровадження, чи на освоєння нововведення.

Організаційно-економічні принципи, методи і форми управління інноваційними процесом, організаційними структурами, що здійснюють інноваційну діяльність, особливості управління персоналом

підприємств, їх сукупністю, галузями та територіями досліджуються у такому напрямі економічної науки про управління, як інноваційний менеджмент. Трансформаційні зміни ринкової економіки ставлять перед інноваційним менеджментом все нові проблеми, ними спричинене ускладнення завдань, вирішення яких потребує постійного вдосконалення науки про управління. До основних завдань, які нині приходится вирішувати інноваційному менеджменту, слід віднести такі:

- Виявлення потреб сучасного ринку;
- Оцінка рівня технологічного розвитку і науково-технічних досягнень, їх впливу на виникнення нових потреб;
- Згуртування навколо інноваційної діяльності творчих зусиль висококваліфікованих спеціалістів, працівників усіх категорій з високим рівнем освіти та інтелектуального розвитку, яким властиве аналітичне мислення, які можуть запропонувати цікаві незалежні думки, нові ідеї, і які переймаються престижністю та конкурентоспроможністю організації;
- Створення умов для нагромадження інтелектуального капіталу шляхом забезпечення доступу персоналу до інформації у сфері інновацій, заохочення в набутті нових знань, досвіду;
- Стимулювання науково-технічної праці, прийняття нестандартних рішень, підтримка атмосфери творчості;
- Прогнозування можливих змін вимог ринку до інноваційної продукції у майбутньому через розуміння того, що слід очікувати від завтрашнього дня;
- Здійснення контролю за інноваційним процесом та корегування дій (з набуттям досвіду);
- Оцінка ефективності інноваційних проектів, інноваційних управлінських рішень, застосованих нововведень.

Завдання інноваційного менеджменту інколи визначають виходячи з послідовності проходження стадій інноваційного циклу³⁸⁶, як це показано на рисунку 7.1.

Зі схеми, зображеної на рисунку 7.1, видно, що розробка інноваційної стратегії розпочинається з визначення управлінської мети. Після цього переходять до планування інноваційного процесу, визна-

³⁸⁶ Инновационный менеджмент. Праця, зазначена на стор. 40.

чення умов інноваційної діяльності, розробки заходів з організації управління, здійснення контролю за якістю проходження кожної стадії інноваційного циклу. До речі, слово «ЯКІСТЬ» одне з тих, що найчастіше доводиться зустрічати серед інших сучасних тенденцій розвитку науково-технічної революції.

Основною функцією інноваційного менеджера є керівництво інноваційним проектом. Будь-який інноваційний проект завжди зорієнтований на конкретного споживача. Для реалізації цього проекту підприємець, як правило, створює «команду» – робочу групу, управління якою і здійснює інноваційний менеджер. Хоча на невеликому підприємстві часто роль керівника робочою групою, що розробляє і реалізує інноваційний проект, бере на себе безпосередньо власник і організатор підприємства – підприємець.

Рисунок 7.1 — схема послідовності стадій інноваційного циклу

Процес управління робочою групою має свої особливості і складності, адже їй доводиться вирішувати нові завдання, що відрізняються від тих, які постають перед уже існуючими функціональними підрозділами підприємства. Завдання інноваційного менеджера полягає у налагодженні постійного і тісного зв'язку між робочою групою і всіма іншими підрозділами підприємства, які разом з групою розробників будуть задіяні в реалізації інноваційного проекту. Інноваційний

менеджер повинен вміти чітко формулювати проблеми і ставити конкретні завдання з їх розв'язання, встановлювати проміжні етапи (фази) проходження інноваційного проекту. Спілкуючись з генераторами інноваційних рішень, інноваційний менеджер має сприяти проходженню найбільш ліквідних результатів їх творчої діяльності на шляху від «ідеї впровадження», через етапи «оцінки», «патентування», «створення продукту» до етапу «комерціалізації» конкретними споживачами інноваційної продукції³⁸⁷. Від цього залежатиме глибина і швидкість осмислення проекту всіма виконавцями, концентрація зусиль на найважливіших деталях, встановлення етапів виконання проекту, в відтак, вироблення рекомендацій щодо ефективного проведення всіх пов'язаних з цим проектом робіт і власне результат реалізації інноваційного проекту.

З практики менеджменту відомі різні методики управління робочою групою інноваційного проекту: планування бюджету та здійснення контролю за витратами; управління інформаційними потоками та інші. Однак названі методики не є якимось особливими саме для управління робочою групою, що реалізує інноваційний проект, а застосовуються в управлінні й іншими економічними проектами.

Треба сказати, що останнім часом традиційний менеджмент, безпосередньо пов'язаний з підприємництвом, отримав нові проблеми, які зумовлені зростаючою роллю науки як безпосередньої продуктивної сили суспільства. Якщо раніше наукова сфера лише відповідала на нові запити виробництва та життєдіяльності людини, і накопичення нових знань відбувалось спонтанно, без будь-якого видимого управління зовні, то з часом стає все очевиднішим, що такий підхід є недостатнім. Перехід науки на якісно нову ступінь розвитку знаменується перш за все тим, що нині наука стала багато в чому сама визначати та формувати нові потреби та запити людини. Менеджери наукової сфери стали повноправними учасниками дослідницьких робіт. Вони взяли на себе проблеми діагностування наукових колективів, що беруть участь в розробці конкретної теми, відбору кандидатур і формування наукових колективів, створення бази (матеріальної, інвестиційної тощо) для їх діяльності. Разом з тим сучасний менеджер наукової сфери – інноваційний менеджер, часто став зосереджувати

³⁸⁷ Хоменко О. Праця, зазначена на стор. 70. – С. 6.

свою увагу виключно на науці, наукових дослідженнях, забуваючи про самого споживача нових знань. Але ж нові рішення, отримані в економічній сфері, в організації виробничого процесу, треба впроваджувати в практику. Для того, щоб нова наукова ідея знаходила своє застосування в потрібному напрямі і в потрібних масштабах, а не приносила шкоди людям й довкіллю, щоб не втілювалися безперспективні ідеї потрібно, аби інноваційний менеджер зосереджувався на потребах споживача. Виникла гостра необхідність управління втіленням нововведень, їх соціальними і психологічними аспектами.

Інноваційний менеджер «має задавати тональність та ритм усьому процесу та сприяти створенню відповідної атмосфери творчості і підтримки щодо конкретного інноваційного проекту на всіх рівнях його просування, організаційно утворюючи довкола себе інноваційний кластер»³⁸⁸. Отже, сучасному менеджеру необхідно прикладати також чимало зусиль, щоб зорієнтувати суспільну думку на використання пропонованого нововведення, подолати існуючі на цьому шляху перепони технічного, економічного та організаційного характеру, спрогнозувати майбутні ймовірні труднощі, дати їм оцінку і знайти можливі виходи з ситуації, що склалася.

Отже, інноваційний менеджер – це спеціаліст, чия діяльність обов'язково пов'язана з творчістю, постійним прийняттям рішень у нестандартних ситуаціях, пошуком шляхів скорочення нераціональних витрат фірми на всіх стадіях просування винаходу на ринок до споживача інновації. На невеликих підприємства роль інноваційних менеджерів виконує підприємець, який постійно перебуває в пошуку ефективних шляхів і способів зниження господарських ризиків, що весь час переслідують фірму, і в той же час намагається створити комфортні умови для ефективної роботи співробітників.

Але треба відзначити, що на тих підприємствах, де менеджер не поєднує у той же час функцій власника, його зацікавленість у результатах діяльності і відповідальність часто виявляються обмеженими величиною оплати праці чи отриманого доходу, але не всього капіталу, що за певних обставин може послаблювати мотивацію до здійснення ефективного управління. Тому розробляти інноваційну стратегію розвитку підприємства, управляти інноваційним процесом в

³⁸⁸ Хоменко О. Праця, зазначена на стор. 70. – С. 6.

цілому, а не окремим інноваційним проектом, а також найбільш важливими напрямками діяльності підприємства та контролювати його розвиток повинен, на думку автора, все-таки не найманий менеджер, а як управлінець-власник чи співвласник. Новаторська (інноваційна) функція власника завжди виражена сильніше за найманого менеджера, оскільки відзначається органічною взаємодією складових мотивацій до праці, матеріальних і моральних стимулів. «У структурі підприємця як новатора тісно поєднуються два аспекти – матеріально-мотиваційний, пов'язаний з ринковою оцінкою його діяльності, розмірами винагороди, та загальноекономічний, пов'язаний з реалізацією індивідуальних здібностей, можливостями прояву потреби до самостійної ініціативної діяльності»³⁸⁹. Саме поєднання функцій менеджера і власника, науково-технічних знань, інноваційної діяльності і підприємництва забезпечує найбільший ефект.

7.2. Система інноваційної стратегії підприємницької поведінки і її особливості

У нашій країні система державного управління інноваційними процесами знаходиться ще на етапі формування: недостатньо розвинута інноваційна інфраструктура, власне інноваційне підприємництво, відсутній реальний дієвий ринковий механізм оцінки праці підприємця, не подоланий монополізм виробника. Все це підриває мотивацію інноваційного підприємництва, котру ми розглядаємо як невід'ємну складову частину цілісної системи управління, як одну з основних її функцій. Також недосконалою є система оновлення та підготовки високопрофесійного персоналу і менеджерських кадрів, здатних активно діяти в ринкових умовах у кожній конкретній ситуації, без чого неможливо підвищити ефективність інноваційних процесів. Для України це глобальне і пріоритетне завдання, вирішити яке неможливо без досягнення органічного поєднання науки, освіти, виробництва, ринку. Тому уряд і парламент повинні всіляко сприяти появі в країні справжнього підприємця-новатора, який знає ринкову науку і вміє застосовувати її на практиці, котрий вміє володіти власністю, інвестувати зароблені кошти в бізнес, у якого є талант організатора ринково-

³⁸⁹ Сизоненко В. О. Праця, зазначена на стор. 79. – С. 60.

го виробництва, якому властиві особлива чутливість до знаходження нових прибуткових можливостей в умовах неврівноваженого стану економічної системи (оскільки інновація зумовлює появу нових співвідношень між попитом і пропозицією, вона викликає певні зрушення у всій економіці і руйнує усталену рівновагу ринку), вміння бачити результати і придумувати способи їх досягнення. Для цього потрібно сформувати ефективну систему підготовки і підвищення кваліфікації фахівців з сучасного інноваційного менеджменту, інноваційної підприємницької діяльності. Слід підвищити ефективність використання коштів, що значними сумами вкладаються в цю справу, перетворити її в органічну частину роботи з кадрами.

Організація підвищення кваліфікації спеціалістів з менеджменту інноваційної діяльності передбачає формування економічних та правових умов, які б зацікавлювали створення бізнесової справи, сприяли оволодінню широким колом менеджерів, підприємців, керівників і службовців достатнім рівнем спеціальних знань та практичних навичок, необхідних для вироблення сучасного економічного мислення, та їх ефективного використання в організації підприємницької діяльності на інноваційній основі. Вищим навчальним закладам разом з академічними інститутами треба розробити необхідні програмні, методичні та навчальні матеріали з базових дисциплін, зокрема, з інноваційного менеджменту, маркетингу інноваційних продуктів, управління інноваційними проектами, комерціалізації результатів науково-технічних розробок та інших, які формують знання у сфері менеджменту інноваційної діяльності. Організація підготовки інноваційних менеджерів повинна проводитись на основі попереднього виявлення у тих, хто побажав стати фахівцем з менеджменту, лідерських та організаторських здібностей, хисту до творчого мислення.

Наша держава повинна створити правову базу, яка б стимулювала вчених, студентів, співробітників наукових установ створювати або брати участь у створенні інноваційних фірм.

Для цього можна скористатись, наприклад, досвідом Франції. У 1999 році в цій країні був прийнятий закон про інноваційну діяльність і дослідження, згідно з яким усім категоріям працівників наукових установ державного сектора надається можливість брати участь у створенні фірм для інноваційної реалізації результатів їх робіт. При цьому протягом певного періоду (аж до шести років) за ними зберіга-

ється статус державних службовців і право повернутися на роботу в державному секторі, або за власним вибором залишитися працювати в промисловому секторі. Рідна установа має право зберегти за своїм працівником на час пускового періоду фірми його зарплату. Ці умови, а також порядок взаємодії нової фірми з науковою установою зазначаються у спеціальному контракті. Якщо науковий співробітник не бажає переходити на фірму, що використовує його розробку, він може брати участь у її капіталі, але не більш ніж на 15 % і при цьому він не має права брати участь у будь-яких переговорах між фірмою і своєю установою³⁹⁰.

Окрім посилення відповідальності за підготовку і перепідготовку фахівців у сфері інноваційного менеджменту, потрібно створювати також належну психологічну атмосферу для розвитку інноваційного підприємництва. Чесна праця підприємця (менеджера) повинна отримувати позитивну, схвальну оцінку з боку держави і громадян. Підприємцеві, як і кожній нормальній людині, потрібні увага і адекватна зробленому ним винагорода. І не лише матеріальна, але й моральна, яка теж є вагомим стимулом до ефективної господарської діяльності, що приносить користь всьому суспільству. Проте, суттєвих суспільних зрушень у ставленні до підприємців та підприємництва, на думку автора, слід очікувати лише тоді, коли люди на власному матеріальному статку відчують реальне покращення рівня життя від впровадження в країні ринкових відносин і розширення підприємництва. Ставлення до підприємця з боку громадян залежить від якості виготовленої продукції і цін на товари, обслуговування, від того, яку мету підприємець ставить перед собою — отримання зиску завдяки кращому і повнішому задоволенню запитів споживачів, чи одержання максимального доходу за рахунок утискання та нехтування інтересами споживачів.

Вивчення таких соціальних явищ і процесів, як суспільні звичаї і цінності, ставлення до бізнесу і бізнесменів, мотивація до праці, менеджмент і ділова етика тощо, здійснюється в національних університетах, міжнародних інститутах менеджменту, спеціальних школах (центрах) бізнесу, які готують кадри для науково-технічної діяльності, і є дуже важливим на етапі, коли відбувається трансформація госпо-

³⁹⁰ Геєць В. М. Праця, зазначена на стор. 26. – С. 127.

дарської системи у розвинуту ринкову економіку, формування відповідного сучасному ринку середовища свободи підприємництва, створюються необхідні економічні, правові та психологічні умови нормального функціонування підприємця.

Для ефективного розвитку інноваційних процесів однаково потрібне як належне фінансування інноваційної діяльності так і створення інформаційної та соціальної бази, яка б відповідала потребам сучасного інноваційного підприємництва.

У системі державного фінансування підприємництва пріоритетними, на думку автора, повинні стати: фундаментальні та пошукові дослідження і проектування, що відкривають нові можливості застосування автоматизованих систем і штучного інтелекту; національні інноваційні програми; відібрані за конкурсом конкретні інноваційні проекти різних суб'єктів, що активно займаються інноваційною діяльністю. Адже саме на етапі наукових досліджень закладається потенціал нововведення.

Загальновідомим є факт, що основою активізації інноваційної діяльності є «інформаційний пул» – критична маса інформації, що бере участь в інформаційному обміні між учасниками інноваційного процесу – донорами і реципієнтами капіталу (авторами новинок, які використовуються в проекті, венчурними фірмами, що сприяють просуванню технологій)³⁹¹. Відсутність національної інформаційної системи, яка накопичує інформацію про дослідження, завершені проекти, комерційне використання інноваційних ідей є істотною перешкодою на шляху вкладання інвестиційних капіталів у інноваційні проекти. Тому така інформаційна підсистема моделі інноваційного розвитку має створюватись в межах загальнодержавної системи з метою забезпечення інформаційно-аналітичного і консультативного каналу електронної інформації для наукових і бізнесових структур, формування інноваційної культури населення, пошуку і впровадження нових технологій, сприяння процесу комерціалізації інтелектуальної власності.

Основою формування соціальної бази розвитку інноваційного підприємництва є ґрунтовне вивчення уподобань і смаків споживачів, від яких залежить попит на інноваційну продукцію. Дослідження показу-

³⁹¹ Экономическая безопасность: Производство – Финансы – Банки / Под ред. В. К. Сенчагова. – М. : ЗАО «Финстатинформ», 1998. – 621 с. – С. 135.

ють, що хоча загалом зміна соціальних чинників відбувається відносно повільно, проте здатна суттєво вплинути на загальний стан макроекономічного середовища. Так, зміна попиту та вимог споживачів до певного виробу чи їх групи може зумовити необхідність проведення переоцінки розроблюваного інноваційного проекту. Можливо проект доведеться відкласти на певний час, а може і зовсім припинити над ним подальшу роботу. Все це спричинює необхідність безупинного вдосконалення програми НДДКР, управляючи якою підприємець повинен пам'ятати, що має справу з динамічним проектом, а тому система планування і управління повинна припускати необхідні модифікації проекту, бути достатньо гнучкою.

Врешті-решт ефективність інноваційного проекту визначає ринок і залежить від того, чи враховані потреби і вимоги конкретних ринкових сегментів, кожен з яких характеризується певною місткістю, допустимим рівнем ринкової ціни пропонованого інноваційного виробу, конкретними вимогами до його технічної ефективності, часу реалізації тощо.

Більшість пропонованих наукомістких продуктів можуть різнитися за ефективністю, ціною і часом першої появи на ринку. Тому розробляючи інноваційну стратегію важливо якомога точніше визначити, які вимоги до рівня технічної ефективності ставить конкретний ринковий сегмент. Науково-технічні працівники можуть прагнути до дуже високого рівня параметрів нового виробу, що, безумовно, веде до збагачення технічних ідей, але це не завжди відповідає реальним вимогам до виробу з боку споживачів. Окрім того, через це можуть зрости витрати на НДДКР і виробництво, а також збільшитися час на розробку нового продукту або послуги. Все це негативно впливає на потенційну прибутковість продукту.

Отже, при розробці інноваційного проекту основна увага підприємця повинна бути зосереджена на виявленні конкретних ринкових (споживчих) потреб, які завдяки його реалізації ймовірно пощастить задовольнити.

Механізм управління процесом НДДКР показано на рис. 7.2. Як бачимо, він починається з вивчення запитів споживачів і завершується також пристосуванням інноваційного продукту до їх вимог³⁹².

³⁹² Инновационный менеджмент. Праця, зазначена на стор. 40.

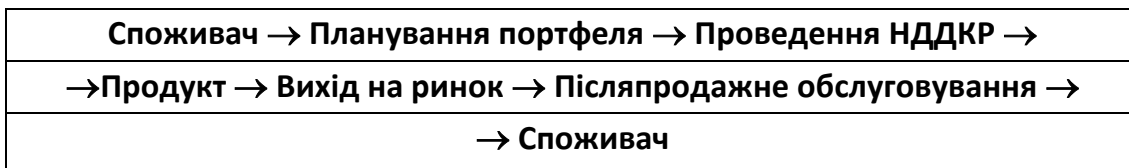

Рисунок 7.2 — Механізм управління процесом НДДКР

Держава повинна передбачити зростання потенційного попиту на продукцію нової макрогенерації і підтримати його збільшенням пропозиції грошей через кредитно-грошову систему. У такому випадку потенційний попит перетвориться в реальний і в країні розпочнеться економічне піднесення³⁹³. За умов же відсутності на внутрішньому ринку стійкого інноваційного попиту держава – як найбільш ефективний інститут, повинна його формувати шляхом налагодження організаційно-економічних відносин між розробниками науково-технічних інновацій, промисловими виробниками, споживачами інновацій та іншими учасниками інноваційного процесу. Формами організування можуть бути як виробничо-територіальні комплекси – кластери, так і технопарки й інші інтегровані об'єднання горизонтального та вертикального типів.

До інноваційного процесу можуть бути долучені ТНК, промислово-фінансові групи (ПФГ), що випускають конкурентоспроможну продукцію, а також малі та середні інноваційні підприємства, які здатні виконувати конкретні завдання з просування інновацій на ринок, сприяють прискоренню НДДКР. Як приклад такої організації, можна навести перетворення у холдинг-компанію виробничого об'єднання «АвтоКРАЗ», яка сполучає колишні підприємства стадійного і збирального виробництва. Концентрація капіталу і кооперація наукових, дослідно-експериментальних і виробничих процесів сприяла невпинному нарощенню виробництва конкурентоспроможної продукції, що дозволило підприємству повернути втрачені позиції на ринку збуту своєї продукції.

Прогнозуванню попиту споживачів на інноваційні продукти велику увагу повинні надавати також менеджери підприємств, підприємці. Адже перед тим як обрати ту чи іншу інноваційну стратегію виробництва та збуту нового виробу необхідно спрогнозувати попит на інно-

³⁹³ Маевский В. Эволюционная теория и макроэкономика // Вопросы экономики. — 1997. — № 3. — С. 27—31.

вацію, після чого сформувати інноваційний портфель. Визначення попиту на інноваційні товари і складання інноваційного портфеля підприємства є дуже важливими етапами процесу вироблення стратегії управління інноваційною підприємницькою діяльністю.

Інноваційний портфель може складатися як з великих, так і з дрібних інноваційних проектів, близьких до завершення і таких, розробка яких лише розпочинається. Кількість проектів одного портфеля залежить насамперед від величини кожного проекту, яка визначається складністю, трудомісткістю інноваційного проекту тощо, а вимірюються загальним обсягом ресурсів, необхідних для його розробки, та витрат, пов'язаних з реалізацією проекту. Підприємцеві необхідно вирішити, якою кількістю проектів він може управляти одночасно, і як йому краще вчинити: сконцентрувати зусилля на декількох великих проектах, чи розподілити наявні ресурси на велику кількість дрібніших інноваційних проектів?

Як правило, портфель, що складається переважно з великих проектів, більш ризиковий порівняно з портфелем, де ресурси розподілені між невеличкими проектами. Невеликі за розмірами проекти мають й інші переваги: їх легше адаптувати один до одного і привести у відповідність до наявних ресурсів; вони потребують відносно невеликих витрат на НДДКР, тоді як великий проект потребує значної кількості дефіцитних ресурсів. У той же час недоліком малих інноваційних проектів є те, що вони реалізуються здебільшого у нових продуктах, що мають обмежений обсяг продажу, а отже мають невеликий потенціал прибутку для підприємства. Зрозуміло, що підприємець прагне сформувати такий портфель інноваційних проектів, який має визначені контури і є стабільним, аби забезпечити рівномірне здійснення робочої програми НДДКР. Однак, на думку спеціалістів, у більшості випадків лише 10 % усіх проектів інноваційного портфеля бувають цілком успішними. Це означає, що існує тільки десятивідсоткова можливість ефективного завершення кожного проекту портфеля. Зі збільшенням кількості проектів можливість того, що хоча б один із них виявиться успішним, підвищується. І все це треба враховувати, аналізуючи той чи інший проект на предмет включення його у портфель, оцінюючи ефективність інноваційного проекту.

До речі, оцінювання інноваційного проекту – одна з процедур оперативного управління ним. Оцінювання починається ще з початко-

вої стадії розробки проекту і є безупинним процесом, що припускає можливість зупинки проекту в будь-який момент у зв'язку з одержанням додаткової інформації. Оцінювання проекту ґрунтується на чіткому формальному базисі і включає виявлення чинників, що його стосуються, та аналіз ефективності проектних пропозицій за цими чинниками. На основі такого оцінювання вирішується прийняти чи відмовитися від проектних пропозицій. При цьому може бути використана кількісна інформація чи експертні оцінки. Потім виявляються сфери, для яких потрібна додаткова інформація, і виділяються ресурси на її одержання. Нова інформація зіставляється з тією, що використовувалася при початковому оцінюванні. На основі цього ухвалюється рішення про продовження чи припинення роботи над проектом.

При процедурі оцінювання проекту основну увагу слід звернути на такі моменти, як: фінансові результати реалізації проекту; вплив цього проекту на інші в межах портфеля НДДКР підприємства (корпорації); вплив проекту (у випадку його успіху) на економічне становище підприємства в цілому.

Відбір інноваційного проекту відбувається, як правило, у два етапи. На першому етапі відбору вирішується питання: чи може підприємство в принципі дозволити собі впровадження нового продукту чи технології? При цьому визначальними є критерії технічної цінності програми і її відповідності існуючому напряму спеціалізації підприємства. На другому етапі менеджери підприємства повинні вирішити питання: чи здатний персонал ефективно впровадити цей проект і, нарешті, чому треба це робити саме в такий спосіб?

Але які б витончені методи оцінювання проектів не використовувалися інноваційними менеджерами, врешті-решт рішення повинен приймати її вищий менеджмент, який повинен добре відчувати баланс між стабільністю, що гарантує доведення до досконалості традиційного управління традиційною технологією, та зусиллями з впровадження новітньої технології, й виходити не з привабливості і грандіозних можливостей, які обіцяє нова технологія, а з того, наскільки вона задовольнятиме вимоги споживачів.

Адже технологічні вдосконалення не мають самостійної цінності, їх дійсну цінність визначає лише ринок, споживач. Підприємець, що активно здійснює інноваційну діяльність повинен усвідомлювати, що далеко не всі вдосконалення та інновації будуть сприйняті, впрова-

джені і перейняті, а пам'ятати, що більшість з них не завершиться і не має завершитися успіхом. Не завжди виграють принципово нові технології, оскільки нове не завжди значить краще. Хоча, якщо підприємець завжди говоритиме інноваціям «ні», то, можливо, у переважній більшості випадків він матиме рацію, проте досить декількох помилок, аби підприємство потерпіло невдачу. Підприємець повинен брати до уваги і той факт, що хоч нова техніка і виявляється у багатьох випадках менш надійною за уже впроваджену підприємством технологію, зате вона має, можливо, більший потенціал вдосконалення, і з набуттям досвіду її експлуатації підприємство зможе значно збільшити обсяги випуску продукції, забезпечуючи цим відносне зниження первинних витрат на втілення інновацій та конкурентні переваги.

Одним із популярних сучасних методів оцінки виробу на всіх стадіях життєвого циклу є функціонально-вартісний аналіз, який дозволяє одержати виріб, що за своїми основними параметрами оптимально задовольняє потреби як споживача, так і виробника. Цей метод широко застосовують промислові компанії США, Англії, Франції та інших розвинених країн.

Сутність функціонально-вартісного аналізу полягає в комплексному техніко-економічному дослідженні виробу з метою виявлення його споживчої вартості, при якому новий виріб оцінюється якісними показниками і здійснюється зіставлення його корисності з витратами виробника на створення цього виробу.

Для всебічної, повної і чіткої оцінки функцій інноваційного проєкту і витрат, пов'язаних з його впровадженням, під керівництвом одного з вищих менеджерів підприємства формується спеціальна аналітична група, яка здійснює функціонально-вартісний аналіз одного із створюваних нових виробів. Для цього відбирається, як правило, або один із наймасовіших виробів, навіть незначне зниження собівартості одиниці якого принесе підприємству значну економію виробничих витрат і додатковий прибуток від реалізації, або виріб, на який надходять нарікання щодо низької якості чи високої собівартості, порівняно з аналогічними вітчизняними чи закордонними зразками. Доцільнішим вбачається функціонально-вартісний аналіз продукції, яка перебуває на стадії розробки підприємством і ще не запущена у серійне виробництво, оскільки в цьому випадку є час для внесення

змін у конструкцію виробу чи технологію виробництва ще до того, як буде змонтоване устаткування і укладені договори на постачання сировини, матеріалів, комплектуючих виробів та інструментів.

Під час проведення функціонально-вартісного аналізу група висококваліфікованих фахівців (у складі, як правило, 5—8 осіб), до якої входять спеціалісти різних напрямків і відділів – конструкторського бюро, дизайнерів, економістів, здійснює всебічний і детальний аналіз споживчих властивостей виробу, технічних функцій його складових частин і пов'язаних з ними витрат, розділивши всі функції за важливістю і складністю на головні, другорядні й непотрібні чи зайві. Встановивши параметри виробу, які, на думку аналітичної групи, є оптимальними, вона висловлює керівництву підприємства свої рекомендації: вказує головні властивості чи функції виробу – ті, на одержанні яких необхідно сконцентрувати основні засоби і зусилля; другорядні – яким можна надати меншої уваги; непотрібні чи зайві – відмова від яких лише дозволить підприємству знизити собівартість виробу при одночасному підвищенні його якості.

Для визначення значимості чи важливості кожної окремої функції чи параметрів виробу аналітична група використовує аранжування, метод експертних оцінок, або розраховує спеціальні коефіцієнти значимості і витрат.

Загальний показник рентабельності портфеля інноваційних проєктів визначається співвідношенням одержаного інноваційного прибутку до витрат на розробку і реалізацію кожного інноваційного проєкту портфеля (тобто кожний проєкт має індивідуальну рентабельність). На основі показників рентабельності розраховується коефіцієнт переваги того, чи іншого портфеля – як співвідношення показника середньої рентабельності одного портфеля проєктів до іншого. Одночасно при формуванні портфеля замовлень підприємець має проводити роботу з потенційними споживачами інноваційної продукції – намагатися якомога точніше спрогнозувати попит на свою науково-технічну продукцію. Зробити це складно, оскільки в умовах ринку має місце невизначеність попиту, проте дуже важливо, тому що часто саме при виявленні попиту на той чи інший товар або послугу виникає інноваційна ідея, яка, перетворившись у процесі інноваційної діяльності на потрібний для суспільства новий товар чи послугу, задовольняє виявлену ринкову потребу.

Величина попиту залежить від обсягу продукції, яку споживач бажає придбати і спроможний за неї заплатити за встановленою на ринку ціною, тобто визначається сумою коштів (бюджетом, доходом) споживача і ринковою ціною на товар. Саме цим визначається:

- обсяг ринкового попиту;
- кількість потенційних покупців на ринку;
- загальна потреба в конкретному товарі;
- можливість придбання товару;
- ціна і кількість пропонованої продукції;
- час реалізації продукції на ринку;
- напрями реалізації і ринки збуту продукції.

При дослідженні попиту на вироблену інновацію підприємцеві необхідно здійснити аналіз чинників, що так чи інакше впливають на поведінку споживачів цієї інновації. Серед таких чинників треба виділити цінові і нецінові³⁹⁴.

Ціна на інноваційний товар чи послугу є одним з основних чинників, що впливає на величину попиту на нього. При раціональній поведінці покупців обернена залежність між кількістю товарів (послуг), які вони бажають і можуть купити, і рівнем ціни на них має стійкий, стабільний характер, і описується, як відомо, законом попиту. Інновація (залежно від її виду та призначення) має ряд функціональних та інших переваг перед традиційним товаром, на які раціональний споживач обов'язково звертає увагу. Проте, за інших рівних умов, величина попиту на інновацію, так само як і на звичайний товар, визначається рівнем його ціни. Поведінка раціонального споживача підпорядковується закону попиту та принципу спадної граничної корисності. Закон попиту спричинює ефект доходу, який проявляється в тому, що при зниженні ціни на товар посилюється бажання споживача купувати більшу кількість одиниць цього товару. Аналогічно, згідно з принципом спадної граничної корисності цінність кожної наступної одиниці товару, придбаної чи спожитої покупцем за час, коли його смаки і переваги не зазнали принципових змін, зменшується, тому раціональний споживач купує додаткові одиниці одного і того ж товару лише за умови зменшення його ціни, щоб урівноважити

³⁹⁴ Зянько В. В. Основи мікроекономіки: Навчальний посібник. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 2001. – 272 с. – С. 36—39.

ціну додаткового товару з додатковою (граничною) корисністю. В обох цих випадках виконуватиметься така умова: за вищого рівня ринкової ціни на товар (послугу) попит на нього буде меншим, ніж за нижчої ціни. Отже, розробляючи інновацію, треба звертати увагу на те, щоб поряд з іншими перевагами перед традиційним товаром, вона була приваблива за ціною.

До чинника, від якого багато в чому залежить попит на інновацію в умовах ринкових відносин, належить також ефективність функціонування власне самого ринкового механізму.

Найчастіше попит на інновацію виявляється на технологічному ринку. Сучасний ринок технологічних товарів є досить складною економічною формою, котра діє не тільки в національних межах, але й у глобальному масштабі. Предметом купівлі-продажу на цьому ринку є не лише реальні товари, але також патенти на різноманітні технологічні новинки, ліцензії і т. ін. Технологічний ринок – це чутливий індикатор попиту та пропозиції на інноваційну продукцію, він сигналізує про динаміку попиту і цим забезпечує зворотний зв'язок між виробником та споживачем інновації. Те що нині попит на інновації в Україні дуже низький свідчить, що ринковий механізм ще не запрацював у повну силу, адже в країні спостерігається економічне зростання й тому потенційний попит на інноваційну продукцію повинен, по-суті, зростати.

Ефект ринку, що нормально функціонує, діє так, що як тільки продукт інтелектуальної праці приносить прибуток, ринок прагне його використати. Але, якщо ринковий механізм не працює, чи функціонує недосконало, тоді науково-технічна сфера згортається, виробниче обладнання старіє, можливості виробництва конкурентоздатної продукції знижуються. Саме цим, а також іншими причинами, можна пояснити низьку підприємницьку інноваційну активність в Україні. Серед інших таких причин – нестача у підприємств і держави фінансових та інших ресурсів, низький інноваційний потенціал підприємств, висока ціна інновацій. Правда, у вітчизняних підприємств частіше за все тому й немає достатніх грошових засобів, що на вироблену ними продукцію існує низький попит.

Якщо впроваджена інновація не радикальна, а лише дещо видозмінює традиційний товар, напевне на ринку їй доведеться конкурувати з товарами-субститутами – близькими заміниками цієї інновації.

У такому випадку створена інновація буде конкурентоспроможною на ринку і попит на неї буде зростати лише за умови, якщо її ціна буде меншою за ціни товарів-субститутів.

Іншим важливим чинником, що впливає на попит на інноваційний товар, є рівень ціни на комплементарний до нього товар – товар, що доповнює інноваційний, і без якого споживання чи придбання останнього не має сенсу. Зниження попиту на комплементарні товари буде, за інших рівних умов, сприяти підвищенню попиту на інновацію, так само, як зниження ціни на інноваційний товар сприятиме збільшенню величини попиту на нього і одночасно збільшенню обсягу попиту на товари-комплемента.

Переважає більшість інноваційних товарів належить до так званих «нормальних» – товарів, щодо яких виконується умова: зростання рівня добробуту споживачів викликає збільшення попиту на ці товари, або, іншими словами, попит на «нормальні товари» завжди перебуває у прямій (безпосередній) залежності від рівня доходів споживачів. Отже, обсяг попиту на інновацію безпосередньо залежить від купівельної спроможності споживача, який намагається зі збільшенням своїх доходів замінювати споживання «нижчих» товарів – товарів порівняно низької споживчої цінності, товарами вищої споживчої цінності – «нормальними». Збільшення прибутків споживачів викликає поживлення попиту перш за все на науково-технічну продукцію і зменшення попиту на традиційні товари. Така тенденція пояснюється і законом Енгеля, який свідчить, що із зростанням доходів споживачів підвищується частка споживання непродуктивних товарів, серед яких нині все більше високотехнологічних інноваційних товарів електронного, інформаційного та телекомунікаційного характеру. Розширення частки споживання перерахованих вище товарів відбувається ще й тому, що саме за цією товарною групою спостерігається найбільше падіння цін упродовж життєвого циклу.

При визначенні попиту на інновацію підприємцеві слід звернути увагу і на такі нецінові чинники попиту, як переваги та уподобання споживачів, які тісно пов'язані з сучасною модою, віком людини, рівнем її освіченості, переконаннями, середовищем, що оточує людину тощо. Саме завдяки постійному оновленню та вдосконаленню виробів у відповідності до потреб та уподобань споживачів підприємствам, що діють в умовах сучасного ринку, вдається зберегти стабіль-

ність попиту на свою продукцію, а найвинахідливіших та найстаранніших підприємців, котрі постійно намагаються розробляти і випускати радикальні інноваційні товари, ринок винагороджує розширенням обсягів реалізації, за рахунок чого вони нарощують свої прибутки.

Багато в чому попит на інноваційні товари залежить також від очікувань споживачами змін майбутніх економічних умов. Майбутні зміни вносять елементи невизначеності та непередбачуваності у поведінку споживачів і загалом негативно впливають на попит на інноваційну продукцію, оскільки при її придбанні споживачі більше ризикують, ніж тоді, коли купують традиційні товари чи послуги. Але, з іншого боку, елементарна цікавість до нового та віра в те, що новий товар має бути все ж досконаліший спонукає споживача робити вибір на користь інновації. У цьому плані велику роль відіграє ефективність організації реклами інноваційного товару. Новинка завжди потребує більших витрат на рекламу порівняно з товарами, про які споживачі достатньо проінформовані. На думку автора, високі витрати підприємства на рекламу інноваційної продукції переважно виправдані, оскільки формують попит на неї, його зростання, дозволяють розширити її виробництво і збут, і за рахунок цього зменшити середні виробничі витрати. Для стимулювання попиту на інновацію необхідно надавати покупцеві якомога повнішу інформацію про її переваги, і не лише через рекламну діяльність, але й активну участь підприємства в науково-технічних семінарах та симпозіумах, де відбувається демонстрація кращих зразків і досягнень, ознайомлення споживачів із продукцією підприємства ще до появи її на ринку, щоб новий товар покупці не зустріли насторожено і формування попиту на нього не було занадто тривалим.

Попит на інновацію залежить також від вибору виробником ринкового сегмента, який би відповідав конструктивній специфіці новостворюваного товару, рівню його ціни тощо. Ще під час розробки інновації підприємець чи інноваційний менеджер повинен стежити, щоб його конструктивні особливості відповідали специфіці галузевих стандартів. Інакше обслуговування інновації після її продажу буде ускладнено насамперед через те, що виключатиметься можливість її використання у якості комплектуючого товару, отже і попит на інновацію не буде високим, а можливо буде зовсім відсутнім, незважаючи на існування багатьох переваг нового товару перед традицій-

ними аналогами. Підприємець повинен виявити ринкові сегменти, на яких існує незадоволений ринковий попит на інноваційний товар, заповнити його, а також прагнути до завоювання нових ринкових сегментів, збільшуючи виробництво та знижуючи рівень середніх витрат та ціну на інноваційну продукцію.

Розробляючи інноваційну стратегію підприємець повинен потурбуватися також про налагодження гарантійного і сервісного обслуговування інноваційного товару: швидкість встановлення нової техніки чи обладнання, наладки, забезпечення запасними частинами, створення спеціалізованих майстерень, мобільних бригад з її ремонту та обслуговування – сприятиме збільшенню попиту на інновацію.

І все ж, якою б радикально не була інновація, через деякий час, якщо її постійно не вдосконалювати, вона починає старіти і перетворюватися на традиційний товар.

Отже, щоб продовжити попит на інновацію треба продовжити її життєвий цикл за рахунок прискорення часу, що витрачається на освоєння і випуск інноваційного продукту. Це потребує насамперед збільшення витрат на наукові дослідження та розробки, що, у свою чергу, спричинює зростання ціни на створену інновацію, зате позитивно впливає на темпи її освоєння і забезпечує появу готового інноваційного товару на ринку раніше, що продовжує, а можливо і підвищує, попит на нього. Доцільність прискорення виходу інноваційного товару на ринок очевидна, якщо за рахунок зростання обсягів його реалізації підприємець перекидає збільшення витрат на прискорення розробок і налагодження випуску цього інноваційного товару. Спроможність забезпечити швидкий перехід до виробництва якісно нового товару чи послуги, прискорити випуск на ринок принципово нової продукції з метою забезпечення попиту на неї залежить від технічного рівня підприємства-виготовлювача інновації.

Забезпечення збуту виробленої продукції є дуже важливим компонентом інноваційної стратегії підприємства. Інноваційні фірми часто застосовують такий вид збутової стратегії, як «стратегія світила», при якій вони надають першим покупцям своєї продукції певні пільгові умови придбання. Світилом у цьому випадку є перші покупці, які своїм авторитетом формують позитивну думку про інноваційний товар і своєю репутацією сприяють підвищенню попиту на нього. Щоб сформувати позитивний імідж власне про саму фірму, необхідно

турбуватися, аби нова продукція була високої якості. Безвідмовність роботи проданої фірмою нової техніки і технології, відсутність очевидних і прихованих дефектів у товарах сприяють зростанню попиту на них. Для забезпечення високої якості розробок і впроваджень нових товарів підприємцеві потрібно турбуватися про висококваліфікований персонал. Високий рівень підготовки персоналу створює позитивний імідж підприємства і дає змогу надати більше гарантій споживачеві щодо того, що виготовлена продукція дійсно відповідає дослідному зразку (за дизайном, матеріалом, іншими параметрами), і що її поставка відбудуватиметься у визначений службою маркетингу час та в обумовленому обсязі.

Всі розглянуті вище чинники попиту на інноваційну продукцію характеризують виробничо-торговельну стратегію поведінки підприємця-новатора. Вони належать в основному до мікроекономічних, але, окрім них, необхідно дослідити також макроекономічні детермінанти попиту на інновації – які пов'язані в основному з особливостями функціонування зовнішнього середовища підприємства.

Зокрема, підприємцеві, що управляє інноваційним процесом, треба завжди враховувати загальноекономічну ситуацію, що склалася в країні напередодні випуску підприємством інноваційного виробу. Якщо існує макроекономічна стабільність, рівень інфляції невисокий, то, як правило, більшість виробничих підприємств, щоб утримати своє ринкове становище чи покращити його, мусять проявляти постійний інтерес до оновлення своєї технічної та технологічної бази, пред'являючи підвищений попит на науково-технічну продукцію. Така ситуація стимулює інноваційну підприємницьку діяльність і загалом сприяє НТП. Тоді як економічна дестабілізація призводить до швидкого знецінення грошових коштів, вкладених у техніко-технологічні інновації, погіршення фінансового стану підприємств-користувачів нововведень, наслідком чого стає спад попиту на інноваційну продукцію, особливо виробничого призначення. Але сприяти зростанню попиту на науково-технічні інновації уряд може навіть за умов помірної інфляції шляхом застосування податкових пільг і створення належного правового середовища для розвитку інноваційного підприємництва, забезпечення умов для нормального функціонування господарських суб'єктів, діяльність яких пов'язана з наукою, науковим обслуговуванням, активним здійсненням технічного пере-

озброєння та оновлення виробництва.

Завжди негативно позначається на розвитку інноваційного підприємництва політична дестабілізація в суспільстві. Політична нестабільність та конфліктна ситуація є сприятливою хіба що для збуту військово-технічної продукції, оскільки продукує зростання попиту на сучасні види військової техніки.

Нинішній процес урбанізації, що супроводжується погіршенням екологічних умов, викликає велику тривогу населення за стан навколишнього середовища і зумовлює застосування жорстких заходів державного регулювання економічних процесів з метою зменшення кількості шкідливих викидів промислових підприємств в атмосферу, заохочення виробництва екологічно чистої продукції виробничого і соціального призначення. Тому, на думку автора, погіршення екологічних умов з часом стає все сильнішим зовнішнім чинником, що стимулює попит, а отже і виробництво інноваційної продукції, зокрема засобів захисту від шкідливого впливу на довкілля міст, мегаполісів.

Отже, розробка інноваційної стратегії, безумовно, передбачає дослідження чинників, що впливають на величину, обсяг і характер попиту на інноваційну продукцію підприємств, які можна ранжирувати за ступенем їх впливу на досліджуваний об'єкт. Аналіз чинників попиту певною мірою допомагає підприємцеві виявити перспективи пропозиції інноваційних товарів та послуг і спрогнозувати розвиток необхідної виробничої бази та розробити план випуску інноваційної продукції, виходячи з реальних виробничих можливостей підприємства. Держава повинна сприяти збільшенню пропозиції необхідної суспільству інноваційної продукції шляхом активізації розвитку інноваційного підприємництва, зокрема, через пряме чи побічне регулювання рівня цін на ресурси, що використовуються для виробництва інноваційних товарів, величини ставки оподаткування підприємств, відсоткової ставки за кредити, що спрямовуються на розробку та освоєння інноваційних проектів, розміру субсидій на впровадження новітньої техніки та технології тощо.

Спрогнозувавши обсяг пропозиції і збуту інноваційної продукції та визначивши приблизний період часу, впродовж якого ця продукція вочевидь користуватиметься попитом на ринку, можна побудувати криві життєвих циклів інноваційної продукції і встановити: скільки

тієї чи іншої продукції підприємство спроможне реалізувати за визначений час і до якого типу інновацій (радикальних чи несуттєвих видозмін) належить ця продукція. Підприємець може провести також порівняльний аналіз основних параметрів інноваційної продукції з тими товарами, що вироблялись на підприємстві раніше і виявити, чи присутні у конструктивній розробці нового виробу принципово інші підходи, нові деталі, вузли або технологічні операції, скільки ресурсів необхідно додатково виділити на створення нового виробу.

З урахуванням чинників попиту та пропозиції обґрунтовується план виробництва і збуту інноваційної продукції, формується інноваційний портфель, на основі чого розробляється система інноваційної стратегії підприємства.

Правильно обрана стратегія розвитку підприємства є запорукою успіху підприємницької діяльності. Адже за нинішніх умов підприємцеві недостатньо просто виробляти товар, що користується попитом на ринку. Аби не відстати від конкурентів, йому треба постійно і уважно стежити за появою нових технологій, обов'язково планувати їх впровадження на своєму підприємстві. Робота над стратегією, формуванням і реалізацією програми, що визначає цілі, наміри і шляхи забезпечення ефективної інноваційної діяльності, є основою стабільного розвитку підприємства.

Необхідність розробки інноваційної стратегії діяльності підприємства зумовлено прискоренням НТП, загостренням економічної конкуренції, ускладненням умов зовнішнього середовища та іншими обставинами. За словами М. Д. Крука, стратегія – це не розкіш, а елемент життєзабезпечення компанії³⁹⁵.

Сутність стратегії, виходячи з визначення американського дослідника Д. Чандлера, полягає у визначенні основних довгострокових цілей і завдань підприємства, обранні напряму дій та розподілу ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей³⁹⁶. Стратегія діяльності передбачає комплекс взаємопов'язаних і виважених дій, спрямованих на зміцнення конкурентоспроможності підприємства та

³⁹⁵ Финансовое положение предприятия (оценка, анализ, планирование): Научно-методическое издание / Под ред. А В. Чуписа. — Сумы: Изд-во «Университетская книга», 1999. — 332 с.

³⁹⁶ Страхование финансовых гарантий (по материалам США) ; [пер. с англ.]. – М. : Общество «АННИ», 1992. – 104 с.

досягнення конкурентних переваг на ринку. Здійснення таких дій повинно забезпечити життєздатність підприємства і виживання в умовах середовища, що постійно змінюється. Стратегія виступає одним з основних засобів ефективної діяльності підприємства і головним орієнтиром його розвитку, відображаючи спонукальні мотиви та інтереси, які визначають діяльну активність суб'єктів, що прагнуть домогтися успіху. Розробка стратегії спрямована на отримання певного уявлення про майбутній розвиток фірми (організації). Активне використання системного підходу при розробці стратегії забезпечує складній організації певну збалансованість і загальний напрямок розвитку³⁹⁷.

Стратегічне планування включає розробку внутрішньої і зовнішньої стратегії розвитку фірми.

Внутрішня стратегія ґрунтується на ретельному аналізі сильних і слабких сторін діяльності підприємства. Розробляючи її в межах фірми, підприємець планує: ефективно використання капіталу, технології, праці тощо; вирішує питання: коли і з ким доцільно підписати контракт, укласти угоду.

Зовнішня стратегія оснований на ґрунтовному вивченні сильних і слабких сторін конкурентів і порівнянні результатів їх діяльності з власними досягненнями. Розробляючи зовнішню стратегію, підприємець повинен також дослідити економічні, політичні та соціальні чинники зовнішнього середовища, що мають вплив на діяльність фірми, включаючи технологічні, екологічні зміни, зміни демографічної ситуації, освітнього рівня та ін.

Виходячи з позиції, що в сучасному світі економічна та політична ситуація швидко змінюються, інноваційна стратегія розвитку підприємства повинна розроблятися так, щоб при необхідності її можна було оперативнo модифікувати чи обрати іншу, не відступаючи від кінцевої мети. Тому формулювання кінцевої мети фірми набуває дуже важливого значення і, як правило, саме з неї розпочинається розробка інноваційної стратегії.

Остаточна стратегічна мета формулюється з урахуванням основного напрямку економічного розвитку підприємства, існуючих традицій, принципів, за якими підприємство буде економічні відносини зі

³⁹⁷ Лихота У. П. Фінансова стратегія управління підприємством // Фінанси України. – 2001. – № 2. – С. 86—88.

своїми партнерами, конкурентами і споживачами. Мета формулюється просто, зрозуміло для всіх і виражається в конкретних економічних показниках. Так підприємцеві буде легше доводити до працівників фірми завдання, виконання яких забезпечуватиме досягнення мети. Хоча головні завдання діяльності підприємства є зрозумілими: це прагнення до рентабельності (принаймні основного виду діяльності) та зміцнення позиції підприємства на ринку. Відповідно до цього планується збільшення продуктивності праці, раціональніше використання людських ресурсів, впровадження нових технологій чи вдосконалення існуючих виробничих потужностей, спорудження виробничих площ, покращення організаційної структури, поліпшення соціальної сфери підприємства та ін. Всі завдання повинні бути конкретними, реальними, не суперечити одне одному. Термін виконання кожного завдання повинен бути визначений певними часовими рамками. Виконання завдань контролюється менеджерами, а при зміні обставин вони знову уточнюються.

Отже, сформулювавши мету і визначивши основні завдання її досягнення, підприємець підходить до вибору типу інноваційної стратегії. Цьому передуює, як було сказано вище, ретельний аналіз ринкової ситуації на основі аналізу чинників попиту та пропозиції, з урахуванням яких обґрунтовується та конкретизується план виробництва та реалізації нової продукції, формується інноваційний портфель. Вибір типу інноваційної стратегії залежить: від кадрового потенціалу підприємства; від частки ринку, яку контролює підприємство; від доступу до сировинних ресурсів; від основних конкурентів підприємства і їх ринкових позицій.

На вибір типу інноваційної стратегії впливає забезпеченість підприємства фінансовими і матеріальними ресурсами. Адже, щоб мати успіх упродовж тривалого проміжку часу, підприємство повинно бути забезпечене у першу чергу фінансовими ресурсами, достатніми для виготовлення виробу, що відповідає потребам ринку. А тому реалізація кінцевої мети підприємства передбачає досягнення таких часткових цілей, як формування та підтримання оптимальної структури капіталу підприємства, стійкого фінансового стану, ефективного розподілу за відповідними напрямками фінансових ресурсів. Все це передбачає розробку фінансової стратегії, яка займає особливе місце в системі інноваційного стратегічного планування. У її завдання вхо-

дить оптимізація основних та оборотних засобів, формування та розподіл прибутку, ведення грошових розрахунків, розробка інвестиційної та інноваційної політики. Основним завданням фінансової стратегії є визначення напрямку здійснення інноваційної діяльності, який найбільше відповідає фінансовим можливостям підприємства. А основною її метою є ресурсне забезпечення та нарощування економічного потенціалу підприємства. І хоча фінансова стратегія є необхідним компонентом інноваційної стратегії, між нею та інноваційною стратегіями об'єктивно існують певні суперечності: інноваційна стратегія завжди пов'язана з фінансовим ризиком, тоді як метою фінансового планування є уникнення такого ризику; розробка фінансової стратегії базується на вивченні тенденцій розвитку ринку капіталів, а розробка інноваційної – на вивченні ринку конкретних продуктів і виявленні споживацьких переваг та потреб. Різні тенденції розвитку цих ринків і зумовлюють існування економічних суперечностей, розв'язання яких можливе лише шляхом синхронної розробки інноваційної і фінансової стратегій та їх узгодження на кожному етапі цього процесу.

Фінансова стратегія безперечно виступає одним з найважливіших елементів при розробці інвестиційної та інноваційної конкурентоздатної стратегії, основою, що визначає поведінку підприємця при виборі ним способу ресурсного забезпечення господарської діяльності.

Процес розробки фінансової стратегії можна поділити на три етапи:

1) ретроспективний аналіз фінансового стану за допомогою системи фінансових коефіцієнтів (коефіцієнти обираються залежно від фінансово-господарських особливостей діяльності підприємства та специфіки структури його фінансової звітності);

2) виявлення сильних (сталий приріст обсягу продажу і прибутковості, позитивний грошовий потік, поліпшення структури видатків при збереженні якісних показників товару тощо) і слабких (зниження прибутковості, від'ємний грошовий потік, виникнення загрози втрати капіталу, інвестованого у венчурні підприємства, появи ознак загального спаду ділової активності) сторін фінансово-господарської діяльності;

3) розробка перспективного прогнозу з урахуванням імовірнісних планових припущень, сформульованих у межах загальноекономі-

чної стратегії, та стратегічного фінансового плану, на основі прогнозних форм фінансової звітності (балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів).

4) Фінансова стратегія має бути адекватною цілям і завданням інноваційної стратегії, але її ефективність залежить також від того, наскільки фінансові стратегічні цілі відповідають реальним фінансовим можливостям підприємства, чи достатньо для реалізації цієї стратегії власних і залучених фінансових ресурсів, чи узгоджена фінансова стратегія з прогнозованими змінами зовнішнього підприємницького середовища тощо.

Отже, основним завданням підприємця є вибір дієвої і конкурентоздатної стратегії, виходячи з виробничих, фінансових і маркетингових можливостей фірми. Сперечатися щодо того, який компонент інноваційної стратегії – фінансовий, виробничий чи збутовий має першочергове значення для успіху компанії, немає сенсу. Адже кожна з цих стратегій служить для забезпечення стабільної діяльності фірми.

Окрім забезпеченості фінансовими і матеріальними ресурсами, кадрами, при виборі типу інноваційної стратегії підприємець повинен врахувати й інші важливі чинники:

– визначити рівень допустимого ризику для кожного прийнятого рішення. При цьому треба брати до уваги і те, як реалізація інноваційного проекту відобразиться на морально-психологічному кліматі колективу. Відбір проектів з високим ступенем ризику, особливо якщо вони потребують великих інвестицій, небажаний у компаніях, де керівництво відрізняється високим рівнем неприйняття ризику. Це стосується в основному ризику комерційного, а не технічного, оскільки останній можна обмежити, наприклад, звуженням сфери НДДКР. Процес планування науково-дослідної роботи обов'язково включає кількісну оцінку усвідомленого ризику, хоч було б помилкою думати, що плануючи можна передбачити будь-яку випадковість. Ризик, що властивий всьому портфелю НДДКР, є головною турботою стратегії НДДКР і часто відображає позицію підприємства: якщо воно дотримується наступальної стратегії, то припускає більший ризик, якщо захисної, то допустимий ризик дещо менший. Але не завжди вибрана підприємством інноваційна стратегія визначає рівень підприємницького ризику, інколи навпаки, ставлення керівництва підприємства до ризику визначає вибір тієї чи іншої стратегії інноваційної діяльності.

Так, хоч наступальна стратегія пов'язана з більшим ризиком, зате обіцяє і великий потенційний прибуток;

– визначити час, який знадобиться для реалізації інноваційної ідеї, включаючи дату початку втілення інноваційного проекту в життя. Виграш у часі дає багато переваг і забезпечує вагомі можливості в умовах інтегрованого розвитку світової економіки.

Виходячи з таких досліджень організовується розробка найефективнішої інноваційної стратегії поведінки фірми.

В економічній науковій літературі переважно аналізуються такі інноваційні стратегії підприємництва: наступальна, захисна, імітаційна, залежна, традиційна, «за нагодою». Ці типи були запропоновані Х. Фріменом³⁹⁸. Інколи до них додають ще авангардну стратегію.

Наступальну (агресивну) інноваційну стратегію поведінки часто вибирають фірми, діяльність яких базується на засадах «підприємницької конкуренції», і які виходять на ринок з товарами, що відрізняються від інших принципово новими споживчими якостями. Такий вибір дозволяє фірмі зберегти своє панівне технічне і ринкове лідерство, але й передбачає проведення інтенсивних самостійних розробок нової продукції, яка повинна відповідати кращим світовим зразкам. Керівництву підприємства при цьому треба бути добре обізнаним з останніми світовими досягненнями у галузі науки і технологій, зокрема тієї сфери, в якій фірма здійснює свою діяльність, щоб бути «найспритнішим серед найкращих».

Агресивна інноваційна стратегія вимагає активної участі підприємства в інформаційному просторі країни і світу, широкої співпраці з провідними консультантами, вченими, організаціями та інституціями, що займаються дослідженнями у тій сфері, в якій діє фірма. Над створенням та впровадженням інновації мають енергійно працювати всі співробітники фірми, адже сподіватися, що вона у завершеному вигляді надійде на підприємство із зовнішнього середовища майже немає сенсу. У кращому випадку інновація з'явиться у вигляді «креслення» чи дослідного зразка.

У більшості випадків наступальної стратегії дотримуються інноваційні фірми та корпорації, що диверсифікують свою діяльність. З метою ефективно реалізації обраної стратегії корпорація часто

³⁹⁸ Freeman C. The Economics of industrial innovation. — The MIT Press, 1982.

створює спеціальний підрозділ, який займається лише дослідженнями та розробками і відіграє в корпорації основну роль. Завдання цього підрозділу полягають у генеруванні необхідної наукової та технічної інформації стосовно сторонніх базових досліджень, а також у здійсненні інтенсивних власних розробок з метою впровадження у виробництво нової технології раніше за інші підприємства. Тому фірми, що дотримуються наступальної інноваційної стратегії, називають локомотивами технологічного розвитку. Але історія науково-технічного розвитку свідчить, що обирати наступальну інноваційну стратегію наважуються головним чином лише окремі високоінноваційні фірми. На заваді цьому стають такі фактори, як випадковість і великий ризик. Прикладами успішної реалізації цього типу інноваційної стратегії є виробництво напівпровідників, синтетичного волокна, телевізорів, комп'ютерів та ін.

Набагато більша кількість інноваційних фірм дотримується захисної (оборонної) стратегії. Цей тип поведінки полягає в тому, щоб закріпити позиції підприємства на уже існуючому ринку і, опанувавши новітні технології, що вперше створені іншими підприємствами, вийти на нові ринки. Але для досягнення успіху фірмі недостатньо при цьому просто імітувати інноваційний продукт, необхідно його істотно поліпшити, додати нові, у порівнянні з базовою інновацією, споживчі властивості. Фірми, що дотримуються захисної інноваційної стратегії, намагаються якнайшвидше запатентувати інновацію, щоб захистити її від конкуренції та появи на ринку товарів-субститутів. Для розширення ринку збуту фірми, що обрали цей тип інноваційної стратегії, активно займаються рекламною діяльністю, формують розгалужений сервіс і технічне обслуговування тощо, багато уваги надають навчанню персоналу. Інколи, щоб не допустити проникнення на існуючий ринок нових фірм з аналогічними товарами, діючі фірми можуть об'єднати свої зусилля у боротьбі з конкурентами, сформувавши олігополістичний ринок з продуктовою диференціацією.

Захисні інноваційні стратегії поширені на підприємствах високорозвинених країн. Для них так само, як і для фірм, що наслідують наступальну інноваційну стратегію розвитку, властива висока дослідницька активність, довгострокове планування діяльності. Інноваційною діяльністю часто займається спеціально створений підрозділ великої компанії. Підприємства із захисною інноваційною стратегією

займають позиції поряд чи трохи позаду наступальних фірм, аналізуючи досягнення і помилки останніх. У більшості випадків захисна стратегія ненабагато відрізняється від наступальної, і фірми, що її дотримуються, також належать до розряду високотехнологічних і високоінноваційних.

Імітаційна стратегія застосовується фактично підприємствами, яким не вдається бути піонерами в просуванні на ринок нововведень. При цьому вони переважно копіюють основні споживчі властивості нововведень інноваційних фірм-лідерів та новаторів. Фірма або купує ліцензію на виробництво продукту, або, якщо має достатньо технологічних знань, імітує таку інновацію. У будь-якому разі для успіху на ринку така фірма повинна мати певні переваги у виробництві аналогічної продукції порівняно з фірмами-піонерами. Такими перевагами можуть бути: зниження вартості продукції, завдяки залученню дешевої робочої сили чи місцевих природних ресурсів, використання вже існуючих виробничих потужностей у новому призначенні та ін. Має суттєве значення також традиційний стан науково-технічної сфери країни.

Міжнародний досвід свідчить, що імітаційна стратегія є вдалою за значної державної підтримки та захисту вітчизняних фірм-інноваторів. Це пояснюється тим, що перші кроки навіть вдалої імітації товару можуть бути економічно неефективними внаслідок малого ефекту від масштабу виробництва. Тому збереження на цьому етапі хоча б національного ринку для таких фірм має велике значення. Проте цей захист не повинен спричинювати підвищення ринкової ціни продукту чи погіршення дизайну та технологічності. Імітаційна стратегія є вдалою лише за умови додавання технічних, економічних та споживчих якостей до оригіналу. Тому для цього типу стратегії основними є такі вимоги: наявність кваліфікованого науково-технічного персоналу, спроможного не тільки опанувати, а й удосконалити технологічну інновацію; знання кон'юнктури відповідних ринків; вміння виявляти успіхи та невдачі фірм-піонерів; можливість виходу до світового інформаційного простору.

Якщо імітаційну стратегію вибирає більшість корпорацій, то залежна здійснюється переважно малими інноваційними фірмами, які мають тісні коопераційні технологічні зв'язки з великою компанією і успіх яких багато в чому залежить від вимог останньої. Характер

технологічних змін у цьому випадку залежить від політики фірм, що виступають як «батьківські» у коопераційних технологічних зв'язках. «Залежні» фірми не роблять самостійних спроб змінити свою продукцію, оскільки її параметри визначаються вимогами, які диктуються головною фірмою. Малі підприємства такого типу поширені у капіталомістких галузях, сфері послуг. Їх ринковий успіх прямо залежить від успішної реалізації на ринку продукту головної компанії. Значна кількість таких фірм зайнята в сервісному бізнесі і у просуванні продукції на нові ринки.

Для України саме тип залежної інноваційної стратегії набуває найбільшого поширення у зв'язку з тим, що багато світових лідерів нової технології приходять до нас саме завдяки створенню місцевих фірм-субвиробників, що постачають комплектуючі вироби для продукції-новинки головної компанії. При цьому «батьківські» фірми можуть бути як агресивними інноваторами, так і «захисниками» чи «імітаторами». У будь-якому випадку через залежну інноваційну стратегію малі фірми отримують нагоду брати активну участь у світовому інноваційному процесі.

Стратегією підприємства без прикметника «інноваційна» називають традиційну стратегію. Дотримуючись її, підприємство зовсім не прагне до технологічних змін. Проте традиційні виробництва стали такими внаслідок закріплення за підприємством певних інноваційних форм на тривалий період його функціонування на ринку. Тому підприємство свідомо дотримується традиційної стратегії, оскільки впевнене у сталості ринку та стабільності споживчих переваг. Однак керівництво підприємства повинно розуміти, що врешті-решт його «життєвий цикл» наблизиться до завершення. Це особливо стосується нашого швидкоплинного часу, коли темп змін у здавалося б найзвичайніших речах просто вражає. Тому, на думку автора, традиційна стратегія може також вважатися інноваційною у сенсі свідомої відмови від оновлення продукції на підставі ретельного аналізу ринкової ситуації та становища конкурентів. Хоча не можна сказати, що вибираючи традиційну стратегію, фірма зовсім позбавляє себе власне інноваційної поведінки, адже вона вдосконалює, наприклад, сервіс реалізації традиційної продукції. Яскравим підтвердженням цього є розвиток ресторанного і готельного сервісу.

Ознакою стратегії «за нагодою» є відсутність власної науково-

технічної діяльності. Ця стратегія характеризує тип поведінки підприємства у довгостроковому періоді діяльності, який пов'язаний з відповідями керівництва фірми на зовнішні сигнали ринку та інституційного середовища. Стратегія «за нагодою» потребує швидкого опанування екзогенних факторів розвитку, тобто використання інформації і тих можливостей, що виникають у зовнішньому середовищі фірми. Таку поведінку підприємства ще називають «стратегією ніші», оскільки при цьому перевага полягає в знаходженні особливого місця на існуючих ринках товарів та послуг, що має свого споживача з нетиповим, але зі значущим різновидом потреб. Саме з цього типу стратегії починають фірми і країни, які намагаються швидко вийти на світові ринки, використовуючи свої традиційні можливості. Можна сказати, що інерційно таку стратегію використовує нині й Україна. Але підприємцеві треба усвідомлювати, що стратегія «за нагодою» має сенс лише тоді, коли за нею будуть кроки до інших стратегій. Без такого розуміння цей тип стратегічної поведінки є, на думку автора, безперспективним.

Нарешті корпорації, що мають сильні ринкові і технологічні позиції, застосовують авангардну інноваційну стратегію. Але її обирають в основному лише ті фірми, які мають дуже гарну репутацію у споживачів, завдяки чому їм не потрібно витратити багато зусиль для забезпечення достатнього попиту на пропоновані ними нові товари.

Реалізувати будь-який тип інноваційної стратегії підприємець спроможний, зрозуміло, лише за наявності достатніх для цього фінансових ресурсів. Навряд чи підприємство, у структурі якого значну частку становлять позичені кошти, матиме змогу обрати наступальну інноваційну стратегію поведінки. Для реалізації як цієї, так і оборонної інноваційної стратегії, потрібно, щоб на підприємстві переважав власний капітал, у структурі власних коштів значну частку займали амортизаційні відрахування. Якщо серед позичених ресурсів суттєва частка належить державному кредиту чи бюджетному фінансуванню, то можна припустити, що підприємство в змозі реалізувати лише імітаційну інноваційну стратегію. Але якщо значна частка позичених коштів припадає на комерційну форму кредиту, то ймовірно підприємство дотримуватиметься залежної інноваційної стратегії діяльності.

Останній тип стратегії часто обирають також підприємства, що здійснюють інноваційну підприємницьку діяльність на основі зовніш-

ньої організації, при якій між сторонами укладаються контракти та розміщуються замовлення на створення чи освоєння інновації, або у випадку, коли для реалізації інноваційного проекту залучається венчурний капітал.

Отже, формування інноваційної стратегії підприємства є дуже складним творчим процесом, вимагає високої кваліфікації усіх виконавців, потребує проведення широкого спектру досліджень і оцінювання альтернативних варіантів рішень, що найбільше відповідають іміджу і завданням організації. Для розробки та здійснення інноваційної стратегії необхідні висококваліфіковані спеціалісти – сучасні менеджери, підприємці, які здатні забезпечувати інноваційний розвиток, працювати на підприємницьких принципах.

7.3 Невизначеність і ризик – невід’ємні ознаки інноваційного підприємництва

Інноваційна підприємницька діяльність, порівняно з традиційною господарською діяльністю, більш ризикова, що спричинено відсутністю гарантій отримання позитивних результатів при освоєнні інноваційних проектів та існуючою відокремленістю витрат від результатів науково-технічних проектів у часі. Тому важливою складовою ринкового механізму виступає система захисту підприємця від різного роду ризиків, що супроводжують інноваційну діяльність. Це передбачає як формування в Україні розвинутого страхового ринку, так і вироблення комплексу заходів з ефективного управління інноваційними ризиками.

Специфіка наукового продукту полягає в тому, що інвестиції, спрямовані на його виробництво, приносять відчутний ефект лише у середньо- і довгостроковій перспективі, а до того, поки продукт не створено, існує небезпека невідоротної втрати авансованих грошових засобів, оскільки характеристики кінцевого продукту можуть дуже відрізнятись від запланованих. Це робить інвестування в наукову діяльність дуже ризикованим для підприємця, особливо в умовах обмежених фінансових ресурсів, що характерно для вітчизняної економіки. У цьому зв’язку однією з проблем управління інноваційною діяльністю є те, що суб’єкти завжди, у тій чи іншій мірі, свідомо чи/і несвідомо намагаються чинити опір інноваціям. Це відбувається на кожній стадії інноваційного процесу, а особливо болісним і майже

завжди важким для будь-якої організації є процес впровадження інновацій.

Економісти виділяють три причини, що зумовлюють небажання здійснювати інноваційну діяльність і взагалі чинити опір нововведенням: економічні, соціальні та особисті³⁹⁹.

До економічних відносять побоювання людини, що через нововведення вона залишиться без роботи, чи зменшиться заробітна плата, чи відбудеться інтенсифікація її праці тощо. Більшість людей прагне не змін, а стабільності, не переносить невизначеності. Так, опитування, проведене в Австрії, засвідчує: будучи безробітною, людина страждає від своєї нереалізованості, а тому охочіше погоджується на помірну плату за працю, аніж на дещо вищу матеріальну допомогу з безробіття⁴⁰⁰. Так само підприємцеві, який отримує стабільний дохід від бізнесу, важко погодитись на радикальні зміни виробничого процесу, викликані інноваційною діяльністю.

Соціальними причинами неприйняття інновацій є: небажання пристосовуватися до нового соціально-психологічного клімату в колективі; прагнення зберегти звичні соціальні зв'язки; побоювання, що у нових соціальних умовах буде менше вдовolenня роботою; переконання в тому, що будь-які нововведення на підприємстві вигідні лише керівнику, а не колективу тощо. Отже, соціальні наслідки інноваційної діяльності перш за все турбують не керівників підприємств, а рядових працівників.

Серед особистих причин, що викликають супротив інноваціям, найчастіше називають такі: небажання витратити час і зусилля на перенавчання чи зміну професії; страх перед невизначеністю результатів нововведень; побоювання того, що набуті вміння і знання виявляться непотрібними, що знизиться власна значущість у виробничому процесі тощо.

Всі ці антиінноваційні бар'єри формують небажання ризику, прагнення не стільки досягти успіху, скільки оминати невдачу, породжують недовіру до нової техніки, технології, заважають займатися

³⁹⁹ Крупка М.І. Праця, зазначена на стор. 37. – С. 103.

⁴⁰⁰ Экономическое чудо или экономическая загадка? (социальное рыночное хозяйство и его применение. Теория А. Мюллера-Армака, обоснованная теологически и политологически, дополненная предложениями по применению. В кратком изложении Г. Бласко). – К. : Світовид, 1992. – 60 с. – С. 10.

підприємництвом взагалі, оскільки останнє – це завжди ризик, адже невідомо чим скінчиться спроба чи ініціатива реалізувати задум, створити справу.

На високий рівень невизначеності і ризикованості інноваційної діяльності одним з перших звернув увагу Й. Шумпетер. Але він у той же час вказував на необхідність вести дослідницьку роботу і патентувати всі оригінальні ідеї і технічні рішення⁴⁰¹. Адже уникнути ризику взагалі, а тим паче в підприємницькій діяльності, неможливо. До причин, що зумовлюють економічні ризики пов'язані саме з підприємницькою діяльністю, дослідники відносять такі, як розмаїтість та численність суб'єктів, що здійснюють цей вид господарської діяльності, спільність договірних відносин, діяльність у конкурентному середовищі, що постійно змінюється⁴⁰². Дійсно, приймаючи будь-яке господарське рішення, суб'єкт зіставляє його зі способом вирішення подібної проблеми іншими суб'єктами, з рішеннями, які ухвалювались авторами інновації. При цьому підприємець завжди порівнює альтернативні технології, намагаючись одержати додаткову інформацію про їх ефективність і надійність. Але в умовах конкурентного ринку одержати таку інформацію досить складно. До того ж, окрема фірма може бути обізнана з досвідом обмеженої кількості фірм і аж ніяк з досвідом безлічі господарських суб'єктів. Все це і зумовлює невизначеність процесів прийняття рішень і дифузії інновацій у ринковій економіці.

Причина невизначеності пов'язана також з самими інноваціями. На ранніх стадіях поширення їх потенційна прибутковість ще невідома. На пізніших стадіях, з нагромадженням досвіду впровадження і використання інновації, ця невизначеність може бути усунута. Однак, разом із зниженням невизначеності і ризику застосування інновації вичерпується і потенціал її ринкового проникнення та знижується прибутковість. У більшості випадків можливість одержання додаткового прибутку від використання будь-якого нововведення тимчасова і знижується з наближенням межі його поширення.

Розгляд проблем, пов'язаних з ризиком та управлінням ним при здійсненні економічної діяльності, постійно перебуває в центрі уваги

⁴⁰¹ Шумпетер Й. Праця, зазначена на стор. 27. – С. 39.

⁴⁰² Васюренко О. В. Ризик як складова економічних процесів / О. В. Васюренко, О. В. Таран // Фінанси України. – 2005. — № 7. – С. 68—74. – С. 68.

вітчизняних і зарубіжних науковців. Підґрунтям їх практичного вирішення слугує теоретична база. Багато робіт з питань управління ризиком присвячено уточненню відповідного понятійного апарату, класифікації ризиків та методам зниження ступеня невизначеності.

Теоретичне узагальнення щодо означеної проблематики дослідження варто розпочати з дослідження сутності таких категорій, як «ризик», «інноваційний ризик». І хоч такі дослідження проводяться багатьма економістами, з огляду на постійні зміни соціально-економічного середовища і породжені цими змінами нові уявлення щодо регулювання економічних процесів, вони повинні бути продовжені. Зокрема це стосується і зазначених категорій, з новими формами прояву яких доводиться мати справу в умовах трансформаційної перебудови економіки. Отже, розвиток загальних економічних процесів об'єктивно потребує узагальнення наявних тлумачень категорій «економічний ризик», «невизначеність», «інноваційний ризик» та ін.

Дослідження ризику як економічної категорії започаткували Дж. Міль та Н. У Сеніор. Причину економічного ризику вони пов'язували перш за все з підприємницькою діяльністю і досліджували його з точки зору відшкодування можливих збитків. Пізніше американський економіст Френк Найт зробив уточнення, що економічний ризик – це не просто матеріальні збитки, а наслідок невизначеності прибутку. У своїй праці «Ризик і невизначеність» Ф. Найт відзначав, що ризик – це об'єктивна імовірність того, що та або інша подія відбудеться і, отже, ризик може бути виражений кількісно, зокрема у вигляді формалізованого математично імовірнісного розподілу доходів. Отже, він пов'язував ризик з ймовірністю настання того чи іншого результату через те, що інформація може бути неповною, неточною, і підійшов до того, що необхідно дати пояснення такій формі прояву ризику, як невизначеність. З непередбачуваністю ринкових цін, надмірністю спрацьованого обладнання пов'язував економічний (зокрема фінансовий) ризик Дж. М. Кейнс⁴⁰³.

Як наслідок ймовірної події розуміють ризик багато сучасних дослідників. Зокрема, вітчизняні економісти Л. Ф. Романенко та А. В. Коротеєва вважають, що «ризик є вартісним виразом імовірної події, яка може призвести до збитків, тобто до відхилення фактичних

⁴⁰³ Кейнс Дж. М. Праця, зазначена на стор. 23. – С. 311—312.

показників від передбачуваних»⁴⁰⁴. На їх думку, ризик як економічна категорія – «це подія, що може відбутися або ні»⁴⁰⁵. Характеризують категорію ризик як можливість і автори підручника «Фінансовий менеджмент: теорія і практика» за редакцією Є. С. Стоянової, тільки в цьому випадку ризик пов'язується не стільки з економічними розрахунками, прогнозованістю події, скільки з талантом людини, що чинить дію, сподіваючись на щасливий результат, за принципом «пощастить – не пощастить»⁴⁰⁶.

Безумовно, будь-яка економічна діяльність так чи інакше пов'язана з необхідністю долати невизначеність в ситуації неминучого вибору, в якій є можливість кількісно чи якісно оцінити імовірність досягнення результату чи зазнати невдачі.

На думку О. В. Васюренка та О. В. Тарана, імовірність відображає кількісне визначення ризику, зокрема його інформаційний аспект, а невизначеність – якісні ознаки ризику: «Якщо розглядати ризик з кількісної точки зору, то досить правильно визначається ступінь його залежності від імовірності здійснення випадкових подій. Однак при розгляді якісних ознак ризику згадують переважно невизначеність настання події і зовсім не розглядають інформаційні аспекти невизначеності, серед яких найважливішими є: недостатність, неточність та надмірність отриманої інформації щодо здійснення певної господарської діяльності»⁴⁰⁷. Звідси випливає, що «ситуація невизначеності» це лише один з аспектів «ситуації ризику» і тому ототожнювати ці дві категорії не можна. Але деякі економісти їх ототожнюють, наприклад, О. Б. Фінкельштейн пише, що ризик – це невизначеність, що виникає внаслідок несподіваних дій⁴⁰⁸. Так само В. В. Глущенко визначає ризик як невизначеність щодо настання тієї чи іншої події у майбутньому⁴⁰⁹. Такі тлумачення ризику, на наш погляд, є дещо спрощеними, вони розкривають лише одну із форм прояву ризику – невизначеність.

⁴⁰⁴ Романенко Л. Ф. Ризики у банківській діяльності / Л. Ф. Романенко, А. В. Коротеева // Фінанси України. – 2005. — № 5. – С. 121—127. – С. 121.

⁴⁰⁵ Там само. – С. 122.

⁴⁰⁶ Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебн. / — [5-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Перспектива, 2000. – 656 с. – С. 439.

⁴⁰⁷ Васюренко О. В. Праця, зазначена на стор. 350. – С. 71.

⁴⁰⁸ Финкельштейн О. Б. Риски и их классификация // Экономика и управление. – 2000. — № 1. – С. 6—8.

⁴⁰⁹ Глущенко В. В. Управление рисками. Страхование. — г. Железнодорожный (Московская обл.): ТОО НПЦ «Крылья», 1999. — 336 с. – С. 11.

Невизначеність може бути пов'язана як з ризиком (наприклад, невизначеність забезпечення підприємства ресурсами, невизначеність виконання договірних зобов'язань, невизначеність у вигляді недосконалості державних регуляторів тощо), так і з простою необізнаністю, недостатнім знанням законів, умов певної господарської поведінки. Такого роду «незнання» хоч і спричинюють ризик, проте є швидше за все виявом безвідповідальності за свої економічні дії. Це причина ризику, а не форма його прояву. Невизначеність як форма прояву ризику більше пов'язана з випадком, якого передбачити чи попередити неможливо за будь-якої наявної інформації.

Отже, при визначенні ризику треба розглядати як імовірність настання подій чи явищ, так і невизначеність їх наслідків. Імовірність і невизначеність – основні форми прояву ризику. Втрати підприємця є наслідком як імовірної природи діяльності в умовах ринку, так і невизначеності ситуації.

Трансформаційні зміни в економіці підсилюють ці характеристики ризику. В умовах ринкових відносин на перший план виходять такі елементи економічного ризику, як непередбачуваність попиту, пропозиції, загальної кон'юнктури ринку, цін, поведінки споживача і т. ін. Всі ці умови невизначеності супроводжують й інноваційну діяльність.

Інноваційний ризик характеризується перш за все ймовірністю одержання збитків, які можуть виникнути у випадку вкладання коштів у виробництво нових товарів, технологій, послуг, попит на які невідзначений, оскільки інновація далеко не відразу сприймається ринком, а буває, що не знаходить споживача взагалі.

На макроекономічному рівні інноваційний ризик можна розглядати у випадках, коли великі асигнування на реалізацію інновацій не забезпечують досягнення поставлених цілей в очікувані терміни. Або, коли програма виконана повністю, в необхідні терміни і в межах встановлених ресурсів, але не досягнуто очікуваного техніко-економічного ефекту. Виходячи з цього, можна виділити такі основні види інноваційного ризику, як *технологічний* – пов'язаний з тим, що інновація не має тих характеристик, на які сподівалися, за якимсь одним чи за кількома параметрами; *ресурсний* – коли сумарні витрати на виробництво і реалізацію науково-технічної інновації перевищують визначену величину, незалежно від того чи відповідає інновація встановленим характеристикам, чи ні; *часовий* – спричинений тим, що

очікуваний ефект від реалізації інновації не одержано в запланований термін, незважаючи на те, що інновація відповідає всім встановленим характеристикам і дотримана величина витрат на її виробництво.

Зміст та причини інноваційного ризику досліджуються у багатьох наукових публікаціях, зокрема у працях Б. Берлімера, В. Вітлінського, П. Верченка, С. Наконечного, В. Черкасова⁴¹⁰. Разом з тим, аналіз публікацій показує, що вчені більше уваги приділяють дослідженню окремих аспектів інноваційного ризику, тоді як цілий ряд проблем залишаються невирішеними, зокрема, це стосується ґрунтовного дослідження причин та чинників інноваційного ризику, методів управління інноваційними ризиками підприємництва.

Повертаючись до аналізу причин виникнення ризику у зв'язку з впровадженням інновацій, треба сказати що всіх їх перерахувати просто неможливо. Адже, коли мова йде про інновацію, то треба допускати, що нового виробу взагалі може не буде створено, або він буде створений пізніше визначеного терміну, або з відхиленням від проектованої якості. Можуть виникнути проблеми з налагодженням безперебійного постачання для виробництва нового товару необхідних матеріалів, комплектуючих виробів тощо. Можуть відбутися зміни ринкової кон'юнктури через негативний вплив зовнішніх чинників, які підприємцеві не вдалось передбачити, а можливо їх і не можна було передбачити при розробці інноваційної стратегії, у зв'язку з чим реалізація інновації виявилася менш прибутковою, або ж навіть збитковою. Причинами інноваційного ризику може бути брак професійного досвіду у сфері інновацій, в управлінні підприємством, недостатні економічні та правові знання, фінансові прорахунки, непристосованість підприємства до змін ринкового середовища. Перелік імовірних причин інноваційного ризику можна продовжувати і продовжувати.

Отже, інноваційний ризик, як вид економічного, носить імовірнісний характер, його можливість присутня завжди, але не обов'язково інноваційна діяльність підприємця матиме негативні наслідки. Зви-

⁴¹⁰ Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику. — К. : Деміур, 1996. — 211 с.; Вітлінський В.В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. — К. : КНЕУ, 2000. — 292 с.; Вітлінський В.В. Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний. — К. : Борисфен-М, 1996. — 336 с.; Страхование финансовых гарантий (по материалам США) ; [пер. с англ.]. — М. : Общество «АННИ», 1992. — 104 с.

чайно, можливість негативних наслідків збільшується із зростанням імовірності ризику, а тому підприємець і сприймає ризик не як абстрактну, а як цілком конкретну категорію. І тому такий великий вплив спричинюється ризиком на заінтересованість підприємця впроваджувати інновації чи використовувати нововведення. Чим більша питома вага нової продукції у загальному обсязі випуску, тим більша ймовірність порушення умов постачання, договірних зобов'язань партнерів, а отже більша імовірність виникнення перебоїв виробничого процесу та плану поставок на ринок нової продукції. Наприклад, розробники інновації, з метою покращення споживчих властивостей останньої, чи з метою зниження виробничих витрат, намагаються використовувати сучасні матеріали. Але коли справа доходить до практичних дій, то підприємцеві не завжди вдається одержати всі потрібні для виробництва нового продукту матеріали і комплектуючі вироби, до того ж вчасно. Тому інколи доводиться використовувати і деякі замітники, в результаті не досягається бажаного ефекту. Все це впливає на зацікавленість займатися інноваційною діяльністю, але не повинно спричинювати повної відмови від неї. Підприємець має розуміти, що відмова від розробки і впровадження інновацій це також ризик, і в багатьох випадках є для нього набагато гіршим варіантом, особливо за наявності конкурентної боротьби на ринку за споживача. Підприємництво взагалі неможливе без ризику, і якщо підприємець не йде на ризик, то врешті-решт банкрутує.

Ризик, на думку автора, не можна сприймати як виключно негативне явище. Зокрема, його позитив проявляється в тому, що наявність фактора ризику є сильним стимулом господарських суб'єктів до раціонального використання виробничих ресурсів, змушує підприємців ретельно аналізувати рентабельність інноваційної діяльності, розглядати інвестиційні кошториси, підбирати відповідні кадри.

Адже підприємцеві треба забезпечувати конкурентоспроможність виробництва і продукції, розширене відтворення виробничого процесу та рентабельність, а досвід високорозвинених країн доводить, що вирішальним чинником економічного процвітання, зменшення залежності від зовнішніх джерел енергоресурсів, що на сьогодні є вкрай актуальним, підвищення ефективності виробництва є постійна розробка і впровадження у виробничий процес технологічних інновацій. Зрештою, коли об'єктом економічного ризику виступає конкретна

інновація, це все ж краще, ніж коли таким об'єктом є явища чи процеси, на ефективність і умови функціонування яких вплинути зовсім неможливо. До того ж суб'єктом інноваційного ризику виступає зацікавлена у позитивних результатах управління об'єктом, тобто інновацією, особа (колектив чи індивід), яка компетентно і відповідально досліджує джерела ризику і приймає рішення, спрямовані на мінімізацію негативного впливу ризику на результат інноваційного процесу. Кожен раз, перед тим як прийняти остаточне рішення господарський суб'єкт – підприємець-новатор, вивчає джерела і чинники ризику, сфери ризику, порівнює різні можливі варіанти своїх господарських дій.

Отже, зважаючи на те, що у будь-якому випадку економічний ризик присутній, головним правилом підприємця повинно бути: «не уникати ризику, а передбачити його, намагаючись знизити до якомога нижчого рівня».

Багатогранність поняття «ризик» зумовлена різноманітністю чинників, що характеризують як особливості конкретного виду діяльності, так і специфічні риси невизначеності, в умовах якої діяльність відбувається. Чинники, що зумовлюють ситуацію ризику та невизначеності, можна розділити на внутрішні і зовнішні.

Під зовнішніми чинниками слід розуміти такі умови функціонування, за яких відсутня будь-яка можливість попередження та впливу інноваційних підприємств на перебіг подій. До них можна віднести загальноекономічні, політичні, законодавчо-правові, соціально-демографічні, екологічні, природно-кліматичні, кримінальні чинники. Підприємець обов'язково повинен їх враховувати, приймаючи рішення з управління ризиком, хоча існування ризиків, викликаних названими чинниками, в кінцевому рахунку не залежить від його волі і свідомості.

Внутрішні чинники, на відміну від зовнішніх, підпадають під сферу впливу підприємця і певною мірою є керованими ним. До них належать організаційні, фінансові, виробничо-технологічні та інші чинники ризику, що часто породжуються процесами суб'єктивного характеру.

Безумовно, всі чинники невизначеності є суттєвими на будь-якій фазі життєвого циклу інноваційного проекту, але в умовах нестабільності соціально-економічного середовища найвагомшого значення

набувають саме зовнішні чинники.

До реального негативного, на думку автора, зовнішнього чинника розвитку інноваційного підприємництва в нашій країні треба віднести мінливість та нестабільність вітчизняної законодавчої бази. Взяти хоча б дію окремих статей Закону України «Про інноваційну діяльність». Одразу після його прийняття низка головних положень цього Закону, у яких мова йшла про надання податкових та митних пільг для інноваційних підприємств була призупинена. Важливі статті (21-22) Закону мали почати діяти з 1 січня 2003 р. Однак, спочатку Законом України «Про державний бюджет України на 2003 р.» їх дія була призупинена до кінця 2003 р., потім, згідно з прийнятим Законом України «Про державний бюджет України на 2004 р.» набрання чинності цих положень Закону було відкладено до кінця 2004 р. Прийнятим Законом України «Про державний бюджет України на 2005 р.» Верховна Рада і на цей рік призупинила дію статей 21, 22 та пункту 3 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про інноваційну діяльність». Нарешті, при перегляді держбюджету у березні 2005 р. статті 21-22 Закону було скасовано повністю, зокрема, це стосується положень у яких мова йде про:

- залишення у розпорядженні суб'єкта інноваційної діяльності 50 % ПДВ, одержаного (нарахованого) від продажу товарів (робіт, послуг), пов'язаних з інноваційним проектом, і його використання за цільовим призначенням;

- звільнення від ПДВ та мита ввезеної сировини, обладнання та інших товарів для виконання пріоритетного інноваційного проекту.

- застосування інноваційними підприємствами прискореної амортизації основних фондів та встановлення щорічної двадцятивідсоткової норми прискореної амортизації основних фондів групи 3 (для основних фондів групи 3, які перебували на балансі підприємства станом на 1 січня 2004 року, нині застосовуються норми амортизації, що діяли до 1 січня 2004 року, а саме: 3,75 %);

- сплату податку на землю у розмірі 50 % діючої ставки оподаткування.

Крім того, на 2004 рік спочатку було призупинено дію п. 7.14 статті 7 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», згідно з яким прибуток від реалізації інноваційного продукту протягом перших 3-х років після його реєстрації повинен був оподатковува-

тися у розмірі 50 % від діючої ставки податку на прибуток⁴¹¹. Це означає, що інноваційна продукція оподатковувалася на загальних підставах – за повною ставкою у 25 %. Потім, на підставі Закону України за № 1957-IV «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 01.07.2004 р. п. 7.14 статті 7 було зовсім виключено із Закону⁴¹².

Хоча, у 2003 р. був ухвалений Закон «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», згідно з яким може бути застосоване положення про залишення у розпорядженні платника податків 50 % податку на прибуток, одержаний від виконання інноваційних проектів. Ці кошти зараховуються на спеціальний рахунок інноваційного підприємства і можуть бути використаними ним лише на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності і розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз. Але для цього суб'єкт інноваційної діяльності повинен у місячний термін повідомити відповідний орган Державної податкової адміністрації про початок реалізації інноваційного проекту, а також за всіма господарськими операціями, пов'язаними з виконанням цього проекту, має вестись окремий бухгалтерський облік.

Однак на практиці зазначені положення реалізувати дуже складно, і тому вони застосовуються вкрай рідко. Причиною цього є перш за все досить непроста процедура узгоджень (рішення про надання проекту статусу інноваційного приймається вищими органами виконавчої влади). Закон також вимагає, щоб для кожного інноваційного проекту велася окрема бухгалтерія, що призводить до зростання витрат на оплату праці працівників бухгалтерської служби, особливо на малих підприємствах.

Підвищений ризик, що завжди супроводжує інноваційну діяльність, спричинений, окрім всього, відсутністю повної гарантії отримання позитивних результатів при освоєнні певного інноваційного проекту, а також відокремленням витрат та результатів НТП у часі. Про ступінь ризикованості інноваційного підприємництва свідчить

⁴¹¹ Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22.05.97 р. № 283/97-ВР (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради/ — 1997/ — № 27/ — С. 181.

⁴¹² Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» // Відомості Верховної Ради. — 2004. — № 52. — С. 563.

той факт, що лише 10—20 % венчурних компаній досягають успіху⁴¹³. Зазвичай такий незначний відсоток ефективного впровадження інноваційних проектів якраз і пояснюється суттєвим впливом факторів невизначеності, які обумовлюють функціонування інноваційної сфери. Зате у випадку успішної реалізації інновації інвестиції повертаються багатократною вигодою. Хто першим впроваджує інновацію, одержує можливість отримати перевагу на ринку і мати надприбуток. Якщо інновація при цьому буде радикальною, підприємець, активно здійснюючи додаткові інвестиції в інновацію, зможе завоювати монопольне становище і утримувати його впродовж тривалого періоду, розширюючи ринок збуту своєї продукції. Якщо інновація буде просто поліпшуючою, підприємець не матиме таких переваг, як у попередньому випадку, однак зможе перемагати конкурентів за рахунок того, що домігся кращих споживчих властивостей свого товару, чи за рахунок економії виробничих витрат і здешевлення товару.

Економічні втрати від ризику через впровадження інновації лягають в основному на плечі підприємця. Але за сучасних умов ті керівники, які всіма способами прагнуть зберегти стабільність і через те намагаються менше ризикувати, діючи за принципом «нехай я мало виграю, зате небагато втрачу», врешті-решт неминуче програють у конкуренції з тими, хто розуміє, що ризик є явищем закономірним і тому не уникає його, а активно прокладає шлях, йдучи, як говориться, тернистою дорогою вперед до заповітної мети.

Отже, інноваційна діяльність та ризик виступають взаємопов'язаними категоріями, тому, взявшись за реалізацією інноваційного проекту, необхідно ретельно працювати над розробкою необхідних заходів, які дозволять попередити, зменшити чи запобігти можливих втрат від імовірного настання ризикових подій. Адже причиною невдачі часто є неефективне управління ризиками в процесі здійснення інноваційної діяльності, відсутність чи недостатність знань основ системи управління ризиками. Аналіз принципів управління ризиками, які наводяться в науковій літературі, показує їх розрізненість, в окремих моментах у спробах систематизації цих принципів містяться

⁴¹³ Филин С. Прогнозирование прибыли венчурных проектов / С. Филин, Ю. Панкратова // Аналитический журнал «РИСК: Ресурсы. Информация. Снабжение. Конкуренция». – 2001. – № 2. – С. 19—28.

суперечливі моменти.

Аналіз досліджень у сфері методології управління економічними ризиками дозволяє сформулювати такі принципи управління економічними ризиками, яких треба дотримуватись під час здійснення інноваційної підприємницької діяльності:

- управління ризиками повинно здійснюватись у межах виробленої інноваційної стратегії і не мати негативного впливу на результати фінансово-господарської діяльності;

- всі прийняті стосовно управління ризиками рішення повинні ґрунтуватися на достовірній інформації, яка повинна бути якомога повнішою;

- при управлінні ризиками прийняті рішення повинні враховувати реальні, об'єктивні описи середовища, в якому підприємець здійснює свою інноваційну діяльність;

- управління ризиками має носити комплексний характер і, в той же час, передбачати послідовність застосування певних дій;

- набір використовуваних способів і методів управління ризиками повинен оперативно корегуватись у випадку, якщо поточний аналіз нещодавно прийнятих рішень показав їх недостатню ефективність.

Автором запропонована модель управління інноваційними ризиками, яка передбачає послідовність поетапного застосування певних дій (рис. 7.3).

Згідно з цією моделлю, перш за все необхідно сформулювати перелік цілей та засобів їх досягнення, або підцілей, вирішення яких вимагає застосування механізму управління інноваційними ризиками. Вони мають безпосередньо стосуватись вибору інноваційного проекту, джерел його фінансування, маркетингових питань, поточного постачання ресурсів та збуту готової продукції, що передбачено інноваційним проектом тощо. Етап постановки цілей управління ризиками характеризується використанням методів аналізу та прогнозування економічної кон'юнктури, виявлення можливостей і потреб підприємства, що не виходить за межі розробленої інноваційної стратегії і поточних планів його розвитку.

Після визначення мети необхідно сформувати інформаційну базу, повнота та достовірність якої є запорукою ефективності подальшого управління інноваційними ризиками. Зважаючи на те, що будь-яка ринкова ситуація є динамічною, інформаційну базу необхідно постій-

но корегувати, враховуючи мінливість умов господарювання, щоб уникнути помилок управління через дезінформацію.

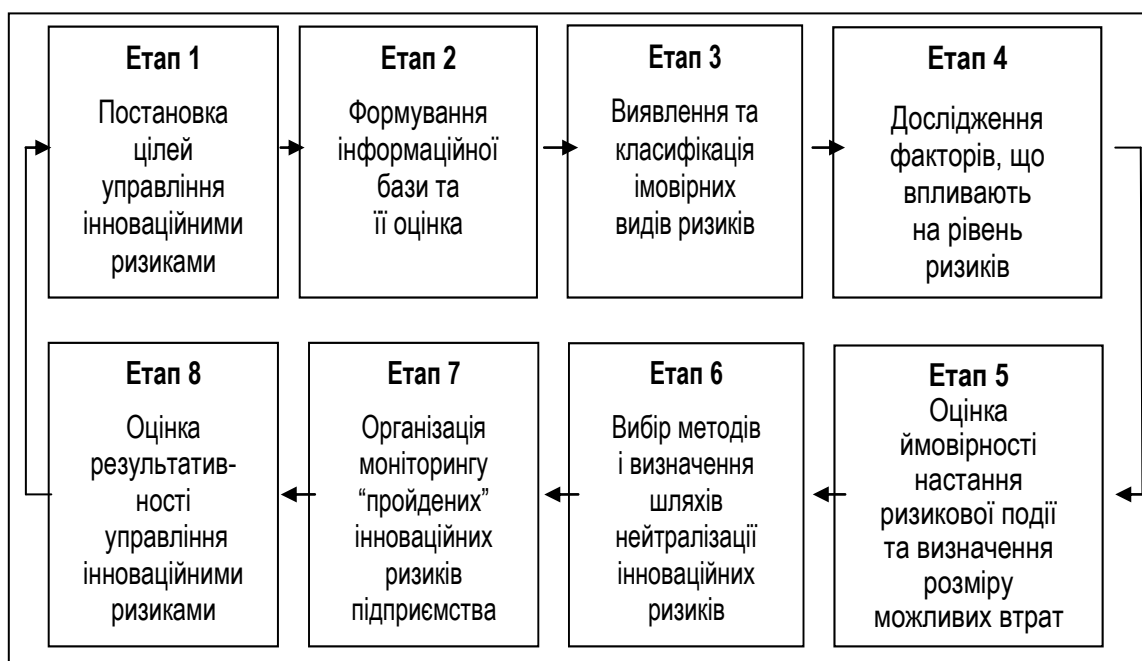

Рисунок 7.3 — Модель управління ризиками інноваційних підприємств

Третім дуже важливим етапом процесу управління ризиковими подіями є виявлення та класифікація імовірних видів ризиків. Саме завдяки виявленню сукупності ризиків, характерних для інноваційних проектів, стає можливим застосування певних програм щодо мінімізації та ліквідації наслідків настання ризикованих подій. Класифікацію ризиків необхідно здійснювати у декілька етапів: спочатку доцільно визначити зовнішні та внутрішні інноваційні ризики, потім, керуючись отриманим результатом, здійснити формування портфеля інноваційних ризиків, який забезпечить ефективне впровадження підприємством інноваційного проекту.

Четвертим етапом є визначення ступеня ефективності управління інноваційними ризиками. Для цього необхідно своєчасно виявити, ідентифікувати, проаналізувати та аранжувати за значимістю або мірою впливу на загальний рівень інноваційних ризиків усі можливі фактори. Але для дієвого управління інноваційними ризиками недостатньо виявити лише потенційно можливі ризики та фактори, які здійснюють вплив на них. Треба ще й оцінити рівень впливу цих

факторів на ризикову ситуацію, ймовірність настання ризикової події та визначити обсяг можливих збитків. Відомий американський експерт Б. Берлімер пропонує, аналізуючи ризикову ситуацію, дотримуватися таких припущень⁴¹⁴:

- збитки від ризику незалежні один від одного;
- збитки за одним напрямком із «портфеля ризиків» не обов'язково збільшують імовірність збитків за іншим (за винятком форс-мажорних обставин);
- максимально можливі збитки не повинні перевищувати фінансових можливостей суб'єктів, які беруть участь у певному виді економічної діяльності.

Залежно від масштабу та складності досліджуваного об'єкта, схильності підприємства до певної групи ризиків, наявності необхідних початкових даних і ресурсів, а також ставлення до ризику особи, що приймає рішення, господарський суб'єкт може використовувати різні методи оцінки фінансової ситуації та інноваційних ризиків. Серед них найвагоміші, на думку автора, є такі, як аналіз чутливості, аналіз сценаріїв, імовірнісний аналіз. Кожен з цих методів має свої особливості.

Так, аналіз чутливості передбачає дослідження впливу змін найважливіших вхідних параметрів на кінцевий результат інноваційного проекту. Звичайно в процесі аналізу чутливості визначається залежність показників ефективності (фінансового результату) проекту від змін одного з обраних параметрів, значення якого варіюється у визначеному невеликому діапазоні (± 5 , ± 10 % та ін.) при фіксованих значеннях інших параметрів. Параметри, що змінюються в процесі аналізу чутливості, поділяють на дві основні групи: ті, які впливають на обсяги надходжень, і ті, що здійснюють вплив на обсяги витрат. У результаті аналізу чутливості будують графік чи таблицю чутливості для всіх неоднозначних факторів, на підставі чого можна зробити висновок про ефективність інноваційного проекту.

Сценарний аналіз передбачає прогнозування висококваліфікованими експертами декількох можливих варіантів розвитку ситуації і пов'язаної з цим динаміки основних показників інноваційного проекту. Вимірювані таким чином імовірності є суб'єктивними імовірніс-

⁴¹⁴ Вітлінський В. В. Ризик у менеджменті. Праця, зазначена на стор. 354.

ними ситуаціями. Адже основу кожного сценарію складають експертні гіпотези щодо напрямку і величини впливу ринкових факторів на вартість інноваційного проекту. Відповідно до зроблених припущень здійснюється переоцінка вартості проекту для песимістичного й оптимістичного варіантів. Головною перевагою сценарного підходу є, на думку автора, те, що він не вимагає знання закономірностей розподілу імовірнісних змін для основних ринкових факторів. Проте недолік полягає в тому, що будь-які сценарні оцінки мають відбиток суб'єктивності.

Імовірнісний аналіз ґрунтується на статистичних методах і передбачає використання досить складного математичного апарату теорії імовірності. Використовуючи вихідні дані для основних відібраних змінних проекту, що мають множинні значення, за допомогою комп'ютера імітують послідовні сценарії дій. Процес імітації проводиться так, щоб випадковий вибір значень із визначених імовірнісних розподілів не порушував відомого чи передбачуваного зіставлення кореляції серед змінних проекту. Аби одержати імовірнісний розподіл потенційних результатів проекту й оцінити різні рівні ризику його реалізації, отримані результати імітації аналізують, вдаючись до статистичних методів.

Оцінивши ступінь інноваційних ризиків, підприємець переходить до наступного, шостого етапу управління ризиками: визначає основні методи і шляхи нейтралізації інноваційних ризиків підприємства. Розробляючи заходи щодо мінімізації інноваційних ризиків, необхідно враховувати наявність необхідних ресурсів для реалізації програми фінансування можливих наслідків ризиків, а також стратегію та основні цілі функціонування підприємства.

До найпоширеніших методів зниження чи нейтралізації фінансових ризиків належать такі, як ухилення від ризику, застосування запобіжних заходів, компенсація ризику, локалізація, диверсифікація ризику, хеджування, збір додаткової інформації, бізнес-планування, підбір персоналу підприємницької організації тощо.

Відмова інноваційної фірми від здійснення операцій, пов'язаних з високим рівнем ризику, тобто ухилення від ризику, є радикальним і найпростішим способом нейтралізації інноваційних ризиків. Це можуть бути такі дії, як відмова від ненадійних партнерів, від ризикових проектів, припинення ризикової діяльності. Такий спосіб дозволяє

цілком уникнути потенційних втрат, але, з іншого боку, не дозволяє і одержати прибутку. До того ж, інколи ухилення від інноваційного ризику може бути просто неможливим, а запобігання одного виду ризику може призвести до виникнення інших ризиків. Тому цей метод слід застосовувати лише у випадку дуже серйозних і великих ризиків. Натомість краще використовувати запобіжні механізми управління рівнем ризикованості проектів, такі як: управління величиною фінансового та операційного левериджу; вдосконалення системи управління оборотними коштами; скорочення переліку форс-мажорних обставин у контрактах з контрагентами; забезпечення компенсації можливих фінансових втрат за рахунок системи штрафних санкцій, обумовлених відповідними контрактами; встановлення граничного розміру позикових засобів, використовуваних у виробничо-господарській діяльності; встановлення максимального розміру комерційного чи споживчого кредиту, що надається споживачеві; встановлення мінімального розміру активів у високоліквідній формі; встановлення максимального розміру депозитного внеску в одному комерційному банку; встановлення максимального розміру засобів на придбання цінних паперів одного емітента тощо.

Такий метод нейтралізації чи зниження економічного ризику, як компенсація використовується у випадку, коли підприємець фактично приймає весь ризик, пов'язаний з його інноваційною діяльністю, на себе, але при цьому залишає можливість відшкодування збитків, заподіяних внаслідок настання ризикової події, шляхом використання заздалегідь зарезервованих фінансових ресурсів, ризикових надбавок («премій» за ризик), застави, застосування штрафних санкцій.

До локалізації ризику підприємець вдається, як правило тоді, коли має можливість перенести частину інноваційного ризику або його наслідків на невеличке дочірнє підприємство, створене спеціально для ризикових проектів, або на венчурне підприємство.

У випадку, коли інноваційна фірма володіє значними фінансовими ресурсами, вона може застосувати такий механізм нейтралізації ризиків, як диверсифікацію – розподіл капіталовкладень між різними інноваційними проектами, розподіл збуту і поставок продукції, розподіл видів діяльності та зон господарювання, розподіл відповідальності між учасниками виробництва, розподіл ризику у часі тощо. Розподіл фінансового ризику – це такий механізм нейтралізації

фінансових ризиків, коли шляхом укладання відповідних угод здійснюється передача ризику від суб'єкта інноваційної діяльності до іншої сторони договору (контракту), наприклад, підрядників, постачальників, комерційних банків, факторингових компаній тощо. Зокрема, такий розподіл ризику використовується при проектному фінансуванні банками інноваційних проектів у яких вони беруть участь. У високорозвинених країнах, а також часто і в країнах, що розвиваються, проектне фінансування використовується досить широко, проте в Україні воно є ще порівняно новим видом інвестиційної діяльності. Принципи такого фінансування полягають у тому, що проект повинен бути ефективним і для його реалізації з боку банків потрібне лише проміжне фінансування. Пов'язані з проектом різні ризики розподіляються (диверсифікуються) не лише між підприємствами, котрі беруть участь у ньому, але й між замовниками майбутньої продукції, постачальниками, державними службами, які надають ліцензії, гарантії, пільги або кредиторами.

При фінансовій диверсифікації відбувається просте переливання капіталу в інший сектор через придбання частки акцій, інших цінних паперів підприємств, або шляхом купівлі цінних паперів чи частки у комерційних банках, інших фінансово-кредитних установах. Проте, якщо підприємець при цьому вкладатиме кошти у сферу діяльності, де його знання і управлінські здібності недостатні для прийняття кваліфікованого рішення, то диверсифікація може не лише не зменшити, але й збільшити ризик.

Окрім фінансової диверсифікації використовують також диверсифікацію виробничу⁴¹⁵. Вона передбачає збільшення асортименту виготовленої продукції (послуг). Залежно від виду і типу інноваційного товару, підприємець може вдатися до вертикальної диверсифікації, яка передбачає розширення асортименту товарів, схожих з тими виробами, які уже випускаються підприємством, або до горизонтальної диверсифікації, при якій товарний асортимент поповнюється новими товарами, які не схожі з тими, що випускаються, і є ніби поліпшуваними інноваціями, цікавими для споживачів. Кращою для інноваційного підприємництва є горизонтальна диверсифікація, оскільки дозволяє розширити діапазон діяльності підприємства за

⁴¹⁵ Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности. — М. : Рефл-бук, 1999. — 288 с.

межі основного бізнесу, проникнути в інші галузі виробництва та на ринок нових товарів, які часто прямо не пов'язані з основною сферою діяльності підприємства. Прикладом такої вдалої диверсифікації виробництва в Україні є ВАТ «Мотор-Січ». Тут окрім авіаційних двигунів виготовляють газонокосарки, керамічну черепицю, металеві віконні рами, млинки для кави тощо. Успішна диверсифікація робить бізнес підприємства збалансованішим, нівелює ризики і вирівнює сезонні коливання продажу, що дає змогу підприємству бути стійким навіть у кризових ситуаціях.

Сутність хеджування, як методу зниження економічного ризику, полягає у страхуванні від ризику ціни товару шляхом створення зустрічних валютних, комерційних, кредитних та інших вимог і зобов'язань⁴¹⁶. Так, при необхідності застрахуватися від імовірних підвищень цін на деякі товари (активи) у майбутньому інвестор може здійснити біржову операцію з купівлі термінових контрактів. Це є хеджуванням покупкою чи на підвищення. Воно дає можливість встановити купівельну ціну на товар набагато раніше за його придбання. І навпаки, якщо потрібно застрахуватися від можливого у майбутньому падіння ціни на товар, інвестор може вдатися до хеджування на зниження, або хеджування продажем, здійснюючи біржову операцію, пов'язану з продажем термінового контракту на який-небудь актив. Страхування від кредитного ризику дозволяє позичальнику убезпечити себе від втрат на весь період дії кредитного договору, тому страхування кредитів Віктор Базилевич називає «так званім супутнім страхуванням»⁴¹⁷. Отже, хеджування використовується інноваційною фірмою з метою страхування прогнозованого рівня доходів шляхом передачі ризику іншій стороні.

На практиці поширене хеджування ризиків з використанням ф'ючерсних контрактів, з використанням опціонів та з використанням операції «своп». Передача ризику може бути здійснена також через пошук гарантій та поручителів. У той же час треба розуміти, що незастрахований ризик – це джерело не лише можливих втрат, але й

⁴¹⁶ Филлин С. Преодоление рискозависимости / С. Филлин, М. Брук, А. Федорова // Аналитический журнал «РИСК: Ресурсы. Информация. Снабжение. Конкуренция». – 2002. – № 3. – С. 39—47.

⁴¹⁷ Базилевич В. Розвиток страхового ринку – стратегічний фактор капіталоутворення // Економіка України. – 1998. – № 3. – С. 13—20. – С. 19.

додаткового прибутку. У розвинених країнах страхування є одним з найважливіших секторів національної економіки і забезпечує перерозподіл 12 % від обсягів ВВП. До бюджетів цих країн від страхової галузі надходить коштів стільки ж, як від банківської системи. Український страховий ринок нині перебуває на стадії формування, однак пропонує дедалі більший асортимент страхових послуг.

Одержання додаткової, більш повної інформації про інноваційний проект чи пропонований продукт дозволяє точніше зробити прогноз, отже також знижує ризик. Інформація – дуже цінний товар, за який підприємці готові платити велику суму коштів, і капіталовкладення з метою отримання додаткової інформації є однією з найважливіших сфер сучасного підприємництва. При цьому вартість отриманої інформації (як товару) визначають як різницю між очікуваною вартістю (чи очікуваним прибутком) якого-небудь придбання, коли інформація про умови купівлі-продажу його є повною, і очікуваною вартістю (очікуваним прибутком), коли ця інформація неповна.

Для підвищення ефективності управління інноваціями треба активніше використовувати зовнішні методи нейтралізації ризиків, як то страхування, яке дозволяє здійснити передачу визначених ризиків від страхувальника до страховика (страхової компанії), та гарантування повернення залучених фірмою кредитів шляхом надання поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб. Доречним є запровадження механізму державного страхування інноваційних кредитів, в тому числі виданих малим підприємствам, що розробляють і впроваджують інноваційну високотехнологічну продукцію і діяльність яких пов'язана зі значним інвестиційним ризиком, та надання державних гарантій комерційним банкам, які здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів.

Завершальними етапами процесу управління фінансовими ризиками є моніторинг інноваційних ризиків (7-й етап), який передбачає встановлення постійного контролю за дотриманням визначених напрямів стратегії управління ризиками, і оцінювання результативності управління інноваційними ризиками (8-й етап), яке здійснюється з врахуванням уже набутого досвіду управління ризиками на всіх попередніх етапах функціонуючого підприємства. Цими питаннями займається створена на більшості сучасних підприємств служба ризик-менеджменту, завданням якої є розробка рекомендацій зі

зниження ризиків на підприємстві шляхом проведення моніторингу господарської діяльності підприємства та аналізу всієї сукупності чинників, що спричинили ризикову ситуацію, і здійснення контролю за виконанням цих рекомендацій.

Результати кожного із пройдених етапів управління ризиками є висхідними даними для наступних етапів, утворюючи модель прийняття рішень із зворотним зв'язком. Така модель забезпечує максимально ефективно досягнення цілей, оскільки знання, що одержуються на кожному з восьми етапів, дозволяють коректувати не лише методи впливу на ризик, але й самі цілі управління ризиками.

Отже, підприємець повинен чітко усвідомлювати сутність ризикових ситуацій, з якими йому доводиться мати справу, розглядаючи їх як невід'ємні атрибути інноваційної діяльності. Ефективне управління інноваційними ризиками, особливо фінансовими, є передумовою досягнення господарським суб'єктом вагомих позитивних результатів у здійсненні інноваційної підприємницької діяльності.

Отже, створенню ефективної системи управління ризиками повинна приділятися велика увага як на рівні підприємств, так і на рівні держави при здійсненні чи регулюванні економічної діяльності, пов'язаної з новаторством. Це є запорукою стабільності функціонування інноваційного підприємництва.

Висновки до розділу

1. Підтримання заданого режиму господарювання суб'єктів та забезпечення цілісності економічної системи відбувається на основі управління, основним суб'єктом якого у ринковій економіці виступає підприємець. Відповідно, дослідження його господарської поведінки є головним завданням управлінської стратегії. Мета поведінки підприємця-господаря полягає насамперед в реалізації ним своїх прав власника, а його дії спрямовані на максимізацію економічної вигоди та встановлення економічного контролю за господарською діяльністю підприємства. Виходячи саме з такого розуміння підприємницької мети державні інститути та інститути підприємницького сектора, від яких значною мірою залежить подальший розвиток не лише інноваційного підприємництва, але й загалом успіх трансформаційних перетворень національної економіки, повинні формувати систему стимулів та мотивів підприємницької діяльності, вдосконалювати

форми та методи регулювання і координації інноваційного підприємництва та ринкової економіки в цілому.

2. Необхідність управління розвитком інноваційного підприємництва спричинена впливом на транзитивну економічну систему численних внутрішніх та зовнішніх чинників, які розладнують взаємодію господарських суб'єктів. До основних таких чинників, характерних для нинішньої вітчизняної економіки, треба віднести недосконалість функціонування державних та ринкових інститутів; невирішеність питань, пов'язаних з приватизацією та перерозподілом власності, створенням умов конкурентного ринкового середовища, розвитком венчурного підприємництва, посиленням інноваційної орієнтації економіки тощо.

3. Система управління інноваційним процесом ґрунтується на розумінні його характеру і закономірностей розвитку, врахуванні особливостей життєвого циклу кожної окремої інновації, виходячи з того, що кожна стадія та вид інноваційного процесу вимагають ефективного і специфічного управління.

З метою вироблення організаційно-економічних принципів, методів і форм управління інноваційним процесом та зайнятими інноваційною діяльністю організаційними структурами і їх персоналом необхідно розробляти та впроваджувати у практику інноваційну стратегію поведінки підприємця-новатора, чи менеджера інноваційної діяльності.

4. Розробка інноваційної стратегії є основою стабільності розвитку підприємства, визначає цілі, наміри та шляхи забезпечення ефективної інноваційної діяльності, включаючи здійснення комплексу взаємопов'язаних і виважених дій, спрямованих на зміцнення конкурентоздатності та досягнення конкурентних переваг на ринку. Процес розробки інноваційної стратегії досить складний, передбачає ретельний аналіз чинників, що впливають на попит і пропозицію інновації, виявлення сильних і слабких сторін конкурентів, порівняння результатів їх діяльності з власними досягненнями, дослідження економічних, політичних та соціальних умов зовнішнього середовища підприємства, освітнього рівня працівників і персоналу тощо.

5. Важливим компонентом інноваційної стратегії підприємства є фінансова стратегія, яка охоплює всі сторони його господарської діяльності. Фінансова стратегія повинна відповідати реальним фінан-

совим можливостям підприємства і бути адекватною цілям і завданням інноваційної стратегії. Розробка фінансової стратегії передбачає здійснення оптимізації основних та оборотних засобів, формування та розподіл прибутку, ведення грошових розрахунків, розробку інвестиційної та інноваційної політики, що дозволяє визначити забезпеченість підприємства фінансовими ресурсами, виявити можливі джерела їх фінансування.

6. Вибір типу інноваційної стратегії залежить від багатьох факторів, серед яких основними є вид інновації, особливості проходження інноваційного процесу, фінансові можливості підприємства, допустимий ризик при здійсненні інноваційного проекту, час, необхідний для реалізації інноваційної ідеї тощо.

Всокотехнологічні та високоінноваційні підприємства, які проявляють високу дослідницьку активність та здійснюють довгострокове планування інноваційної діяльності, обирають, як правило, наступальну чи захисну стратегію розвитку. Підприємці, яким не вдається бути піонерами у просуванні на ринок нововведень, здебільшого обирають імітаційну стратегію, займаючись переважно копіюванням основних споживчих властивостей інновацій фірм-лідерів та новаторів. Для більшості малих інноваційних фірм, що мають тісні кооперативні технологічні зв'язки з великими корпораціями, від яких багато в чому залежить їх успіх, найбільше підходить залежна інноваційна стратегія розвитку. Останній тип інноваційної стратегії в Україні нині найпоширеніший у зв'язку з тим, що багато світових лідерів новітніх технологій приходять на наш ринок з метою створення фірм-субвиробників – постачальників комплектуючих виробів для продукції-новинки головної компанії.

7. Управління інноваційним процесом на рівні підприємств здійснюється інноваційними менеджерами чи підприємцями-новаторами. Традиційно інноваційний менеджер вважався спеціалістом наукової сфери, учасником дослідницьких робіт. Але у зв'язку зі зміною ролі науки, яка нині уже не лише визначає організацію виробничого процесу, але багато в чому сама формує нові потреби людей, інноваційний менеджер змушений також турбуватись і про споживача нових знань. Сучасний інноваційний менеджер повинен вміти управляти не лише розробкою та втіленням інновацій, але й їх соціальними і психологічними аспектами, що передбачає зосередження його уваги на

виявленні, прогнозуванні та задоволенні конкретних ринкових (споживацьких) потреб.

Для підвищення ефективності управління інноваційним процесом в Україні необхідно, щоб питання, пов'язані з підготовкою інноваційних менеджерів, постійно перебували в центрі уваги державних органів управління економікою, керівників підприємств, вищих навчальних закладів, академічних інститутів, які повинні розуміти, що кошти, вкладені в підготовку цих спеціалістів, є сьогодні однією з найефективніших форм інвестицій.

8. Інноваційну діяльність завжди супроводжує ризик, тобто ситуація, яку лише в окремих випадках і з певною мірою точності інколи вдається спрогнозувати, дослідивши можливі наслідки кожної події, проте найчастіше випадків виявляється стільки, що всіх їх, а інколи й жодного результату втілення задумів, з достатньою достовірністю і повнотою передбачити неможливо. Основними проявами ризику є імовірність та невизначеність, причому остання може бути і причиною ризику, як то у випадку необізнаності суб'єкта, недостатніх знань ним законів та умов господарської діяльності, або просто безвідповідального ставлення до своєї справи.

Інноваційний ризик – це вид економічного ризику, що переслідує підприємця при здійсненні інноваційної діяльності, характерною ознакою якого є імовірність одержання економічних збитків. Основними імовірними причинами інноваційного ризику є брак професійного досвіду у сфері інновацій чи в управлінні підприємством, недостатність економічних чи правових знань, фінансові прорахунки, непристосованість підприємства до змін ринкового середовища.

9. Наявність інноваційного ризику не можна сприймати як винятково негативне явище, оскільки фактор ризику є також сильним стимулом підприємця до раціонального і економічного використання виробничих ресурсів, змушує підвищувати рентабельність виробництва, для перемоги у конкурентній боротьбі активно займатись інноваційною діяльністю, забезпечуючи конкурентоздатність підприємства і продукції. Тому головним правилом підприємця має бути не уникнення інноваційного ризику, а прагнення його передбачити та управляти ним.

10. Передумовою досягнення господарським суб'єктом вагомих позитивних результатів інноваційної діяльності є ефективне управлін-

ня інноваційним ризиком, що здійснюється у межах виробленої інноваційної стратегії і не має негативного впливу на результати фінансово-господарської діяльності підприємства.

Ефективною є модель комплексного управління інноваційними ризиками, яка передбачає послідовне поетапне застосування таких дій: виявлення можливостей підприємства та постановка цілей управління інноваційними ризиками; формування повної і достовірної інформаційної бази, що постійно корегується відповідно до змін ринкової ситуації й умов господарювання; виявлення імовірних ризиків, характерних для цього інноваційного проекту та їх класифікація на зовнішні і внутрішні з метою створення умов, що забезпечать ефективне впровадження проекту; виявлення сукупності чинників, які спричинюють інноваційні ризики та оцінювання за допомогою дослідження чутливості, сценаріїв та імовірнісного аналізу рівня їхнього впливу на кінцевий результат інноваційного проекту; визначення методів і шляхів нейтралізації інноваційних ризиків; здійснення моніторингу інноваційної діяльності; оцінювання результативності управління інноваційними ризиками з врахуванням набутого досвіду на всіх попередніх етапах управління ризиками підприємства. Оскільки одержані на кожному з етапів управління знання дозволяють корегувати не лише методи впливу на ризик але й самі цілі управління ризиками, ця модель забезпечує максимально ефективно досягнення мети підприємства.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Підприємництво закономірно виступає одним із наймогутніших факторів інноваційного розвитку, для якого характерна динамічність технічних і технологічних змін, що супроводжуються швидкими змінами споживчого попиту і гостроконкурентною боротьбою в умовах підвищеного ризику господарської діяльності. За таких обставин намагання підприємця забезпечити економічну стабільність та розширення виробництва спонукає його до реалізації свого інноваційного потенціалу, оволодіння інноваційним мисленням, здійснення активної ризикової новаторської діяльності. Отже, підприємницька діяльність в умовах нинішніх ринкових трансформацій невіддільна від інновацій, а інновації є головною умовою ефективного господарювання.

Інновація – результат творчого процесу перетворення новаторських ідей в конкретний продукт, технологію, засіб діяльності чи послугу з їх новими чи суттєво вдосконаленими споживчими властивостями, що здійснюється з метою отримання економічного, соціального, екологічного або іншого ефекту. Наявність суттєвих інновацій сприяє швидким і прогресивним ринковим перетворенням та виходу економіки на новий рівень рівноваги. Разом з тим, інновації виступають основною причиною довготривалих циклічних коливань економічного розвитку і порушення рівноваги економічної системи.

Створення інновації, як правило, передбачає зміну усталених способів діяльності суб'єкта і застосування в процесі виробництва нововведень, які ми розглядаємо як засіб створення не лише інноваційних, але й традиційних благ. Тому під інноваційним підприємництвом розуміємо особливий вид економічної діяльності, спрямованої перш за все на вироблення інновації.

Як економічна категорія інноваційне підприємництво виражає відносини між суб'єктами господарської діяльності, спрямованої на оптимізацію потенціалу прибутковості завдяки застосуванню нових, нетрадиційних підходів, пошуку нових ресурсів та їх комбінацій, нових систем управління, заінтересованості, творчості, новаторства, ініціативи тощо.

Інноваційне підприємництво зорієнтоване на одержання інноваційного прибутку, який в умовах розвиненого ринку і конкуренції є

найнадійнішим джерелом завоювання монопольної влади, дозволяє підприємцеві максимально реалізувати власницьку мотивацію та інтелектуальний потенціал. Це вимагає від підприємця-власника самостійної, ініціативної, творчо-пошукової, ризикової новаторської діяльності, в якій реалізується його підприємливість. Зрештою до інноваційної діяльності підприємця підштовхує складний мотиваційний механізм, що включає різноманітні внутрішні і зовнішні спонукальні мотиви та стимули підприємницької діяльності.

Стимулювання розвитку інноваційного підприємництва з боку держави зумовлено тим, що у підприємця, як правило, відсутні достатні стимули до тієї господарської діяльності, що приносить в основному лише соціальний ефект, та тим, що інноваційна діяльність супроводжується підвищеним ризиком, окрім того в Україні на сьогодні не подоланий монополізм в науково-технічній сфері, який стримує розвиток ринку інноваційних товарів і послуг.

Спричинює активізацію інноваційної підприємницької діяльності в нинішніх умовах процес всезростаючої глобалізації, який сприяє спрямуванню додаткових фінансових й інвестиційних ресурсів у сферу інноваційного розвитку національних економік. Щоб повернути в країну ці ресурси треба зміцнювати її міжнародну конкурентоспроможність, активно й ефективно використовувати інновації як засіб розвитку всіх форм підприємництва, формувати потужні корпорації, що мають великий інноваційний потенціал, підвищувати престижність розумової праці, загалом ефективно використовувати інтелектуальне багатство нації, вдосконалювати інституціонально-правове середовище інноваційної діяльності.

Наближення України до рівня розвитку промисловорозвинених держав і перспектива зайняти пристойне місце у європейському співтоваристві залежатиме від того, наскільки швидко й ефективно буде втілюватися в життя українська модель інноваційного розвитку економіки, на основі якої тільки й можливо здійснити перехід суспільства до нового – науково-інформаційного технологічного способу виробництва.

Модель інноваційного розвитку – цілісна концепція, в якій чітко окреслені соціально-економічні пріоритети, в загальних рисах описані системи управління інноваціями, визначені основні критерії оцінювання рівня інноваційного розвитку економіки. Для якої характерний

випереджаючий розвиток освіти, науки, активна науково-дослідна та конструкторська діяльність, загалом ефективне використання інтелектуального суспільного багатства.

Із врахуванням існуючих нині фінансових обмежень і труднощів із залученням довгострокових інвестицій в середовище інноваційного підприємництва, ми вважаємо оптимальною для України модель інноваційного розвитку, орієнтовану на стимулювання попиту на науково-технічні розробки з боку споживачів інноваційної продукції, перш за все – підприємницького сектора. У цій моделі визначальну роль відіграє інноваційне підприємство і, звичайно, партнерські відносини між ним та державою. На державу ми пропонуємо покласти завдання визначати пріоритетні напрями науково-технічного розвитку, розробляти програми, що забезпечать їх реалізацію, створювати умови для розвитку інноваційного підприємництва. Стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності має здійснюватись спільно: за допомогою державного фінансування і ринкових методів перерозподілу капіталу в пріоритетні сфери та галузі.

Значне відставання України від промислово розвинених держав спричинене насамперед низькою інноваційною активністю вітчизняних підприємств, що, у свою чергу, зумовлено:

- недофінансуванням сфери науки, освіти, фундаментальних і прикладних досліджень;
- недосконалістю системи стимулювання винахідницької діяльності;
- нерозвиненістю законодавчої та інституціональної основи розвитку інноваційного підприємництва;
- браком власних коштів підприємств і незацікавленістю банківської системи у довгостроковому фінансуванні, якого потребує інноваційна діяльність;
- недостатньою загалом увагою до інноваційного підприємництва з боку держави.

Для покращення фінансування інноваційного процесу необхідно:

- активізувати інвестиційну діяльність вітчизняних фінансово-кредитних структур;
- створити сприятливі умови для кредитування інноваційних проектів шляхом розвитку венчурного підприємництва;
- формування фондового ринку;

– використання таких сучасних форм фінансового забезпечення, як франчайзинг, лізинг, факторинг, форфейтинг.

Державні органи влади всіх рівнів повинні більше турбуватися про покращення привабливості національної економіки для високотехнологічних іноземних інвестицій і всіляко сприяти тим закордонним інвесторам, котрі спрямовують свої капітали на модернізацію підприємств, допомагають зростанню їх інноваційного потенціалу. Також треба формувати середовище, сприятливе для інвестування інноваційної діяльності з боку вітчизняних виробників, підвищувати якість підготовки інноваційних менеджерів, розробляти спеціальні програми підтримки розвитку малих венчурних підприємств і водночас розвивати корпоративну основу інноваційного підприємництва, адже лише спільна взаємодія всіх учасників інноваційного процесу забезпечить ефективність інноваційного розвитку в цілому і поступове наближення української економіки до рівня розвинених економік провідних держав світу.

Активізація інноваційного підприємництва великою мірою залежить від ефективності системи економічного стимулювання та моральної заінтересованості господарських суб'єктів у високих результатах своєї діяльності. Найважливішим елементом такої системи є механізм оподаткування, через який, використовуючи різноманітні податкові пільги, диференційовані залежно від наукомісткості виробництва, типу обладнання, рівня розвитку та місця розташування регіону, держава заохочує підприємницьку ініціативу, сприяє притоку інвестиційних ресурсів на розробку і впровадження перспективних інноваційних проектів, підтримує розвиток підприємств, що випускають конкурентоспроможну на світовому ринку продукцію. Цільове використання податкових пільг необхідно закріпити законодавчо. Пільгове оподаткування треба доповнювати прямим державним фінансуванням найважливіших інноваційних програм і проектів, наданням інноваційним підприємствам позичок та дотацій.

Потужним стимулом активної й ефективної інноваційної підприємницької діяльності виступає економічна конкуренція, через перемогу в якій пролягає шлях до монополії. Конкуренція змушує здійснювати науково-технічне оновлення виробництва, впроваджувати прогресивні методи його організації, раціонально використовувати ресурси і виробляти товари, які максимально задовольняють запити споживача.

Важливе місце серед стимулів інноваційної діяльності займає система морального заохочення суб'єктів-носіїв інновації. Спроможність генерувати та реалізовувати інноваційні ідеї залежить від рівня інноваційної культури, який визначається рівнем підготовки наукових кадрів, загальним рівнем освіченості працівників, причетних до інноваційної діяльності, рівнем їх добробуту. Для підвищення рівня інноваційної культури необхідно розширювати освітні програми, постійно вдосконалювати навчальний і науковий процес, більше уваги приділяти фінансуванню наукових видавництв, наукових та науково-популярних видань тощо.

Розвиток інноваційного підприємництва безпосередньо залежить від розвиненості інноваційної інфраструктури, що включає сукупність організацій та інституцій, які, використовуючи новітні досягнення науки, техніки й інформаційних технологій, продукують нові ідеї, забезпечують організаційні, економічні та інформаційні умови освоєння інновацій, сприяють структурній перебудові економіки, оновленню номенклатури продукції, що випускається, створенню нових робочих місць, примноженню науково-технічного потенціалу.

При університетах, науково-дослідних центрах та лабораторіях треба активніше створювати технопарки, виділяючи для них і їх клієнтів – малих інноваційних фірм, приміщення, земельні ділянки; заохочувати діяльність технопарків шляхом надання податкових та кредитних пільг, привернення уваги до їх розвитку іноземного венчурного капіталу. Потрібно також розвивати в Україні різні технопаркові структури, зокрема, бізнес-інкубатори та інноваційні центри, діяльність яких досі залишається законодавчо неврегульованою, що позбавляє їх державної підтримки. В нашій країні фактично поки відсутні технополіси – цілісні науково-виробничі комплекси, здатні розв'язувати весь комплекс соціально-економічних проблем міста. Держава має забезпечити умови для перетворення найбільших технопарків у технополіси, зокрема, розробити заходи, спрямовані на вдосконалення функціонування спеціальних економічних зон. Регіональним органам влади доцільно надати право самостійно приймати рішення стосовно підтримки територіальних інноваційних структур. Отже, розвиток інноваційної інфраструктури – одна з пріоритетних державних програм.

Забезпечення структурної перебудови економіки у напрямі інно-

ваційного розвитку багато в чому залежить від інституціонально-правового середовища: ефективності функціонування економічних, правових і соціальних інститутів, що регламентують господарську діяльність в цілому й інноваційну зокрема, врегульовують питання взаємодії між підприємцями та іншими учасниками ринку, сприяють інтенсифікації процесу забезпечення інвестування масштабних технологічних та інноваційних змін. Наразі повільний розвиток інноваційного підприємництва і навіть деяке зниження й без цього невисокої інноваційної активності свідчить про недосконалість та недостатність створеної в Україні законодавчої і нормативно-правової бази інноваційної сфери. Зокрема, невирішеними залишаються питання забезпечення фінансування з бюджету важливих державних науково-технічних програм та наукових частин цільових програм, заохочення капіталовкладень на розвиток високих технологій, підтримку малого і середнього інноваційного підприємництва, досі належним чином не забезпечено охорону прав власності, недосконало функціонує законодавчий механізм використання і розповсюдження нововведень, не створено загальнодоступної системи державного обліку та поширення інновацій. Для стимулювання розвитку інноваційного підприємництва, збільшення впроваджень високих технологій потрібно перш за все вдосконалити механізм оподаткування та інвестування інноваційної діяльності, зокрема, використовуючи світовий досвід, треба запровадити систему пільг на амортизаційні відрахування, кредитування інноваційних проєктів, підтримку венчурних підприємств, для чого провести експертизу податкового, амортизаційного та митно-тарифного законодавства. Доцільно розробити і прийняти закон про корпорації, здійснити додаткові заходи із захисту інтелектуальної власності.

Для підвищення в Україні підприємницької інноваційної активності, збільшення конкурентоздатності продукції національного виробництва як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, необхідно привести у відповідність вимогам сьогодення інноваційну державну політику. Ми пропонуємо розробити інноваційну політику «технологічного поштовху», що передбачає посилення ролі держави у вирішенні нагальних господарських та науково-технічних проблем. Враховуючи гостру нестачу фінансових ресурсів при здійсненні такої політики, держава повинна опиратися на стратегію «лазерного проме-

ня», тобто не розпорошувати кошти, а навпаки – всі сили мобілізувати для досягнення наміченої мети.

Після створення передумов для швидких і прогресивних змін структури господарського механізму у напрямі зростання ролі ринку, головна роль у регулюванні інноваційного розвитку повинна перейти від держави до ринкового механізму.

Основні зусилля інноваційної політики України потрібно спрямувати на забезпечення випереджувального розвитку високотехнологічних та наукомістких галузей машинобудівного комплексу, що становлять основу розвитку п'ятого і шостого технологічних укладів, на створення високоефективної системи комунікацій, формування єдиної централізованої системи обліку електронних інформаційних ресурсів держави. Пріоритетними напрямками інноваційної політики мають стати: реалізація масштабних міжгалузевих проектів зі створення, освоєння і поширення нових технологій; розвиток фундаментальних досліджень; науково-технічне забезпечення соціальних програм та програм міжнародного співробітництва у сфері інновацій. Урядом повинні підтримуватись у першу чергу інноваційні проекти в яких країна лідирує і базисні інновації, що формують ядро п'ятої інноваційної хвилі.

Загалом підтримка інноваційної діяльності має відбуватись за такими напрямками:

- пряма державна підтримка – часткове фінансування пріоритетних програм з держбюджету та інших фінансових фондів;
- побічна державна підтримка – надання суб'єктам інноваційного підприємництва податкових, кредитних та митних пільг, субсидій, дотацій, патентного захисту, забезпечення правового регулювання і т. ін.;
- застосування санкцій на випуск застарілої продукції та використання неефективних ресурсо- і енергомістких й екологічно небезпечних технологій;
- запровадження держзамовлень на наукові дослідження та інноваційну продукцію з визначенням конкретних виконавців через систему конкурсів і тендерів;
- формування розвиненої фінансово-кредитної системи інвестування малого інноваційного підприємництва та створення інститутів венчурного інвестування.

Дія різноманітних факторів постійно порушує рівновагу економічної системи і розладнує взаємодію між господарськими суб'єктами. Відновлення цілісності економічної системи здійснюється шляхом координування поведінки численних суб'єктів підприємницької діяльності та вдосконалення форм і методів регулювання ринкових відносин на основі управління, основним суб'єктом якого у ринковій економіці виступає підприємець. Тому дослідження його поведінки є головним завданням управлінської стратегії.

Недосконалість функціонування в Україні ринкових та державних інститутів, невирішеність багатьох питань, пов'язаних з перерозподілом власності, розвитком конкурентного ринкового середовища, активізацією інноваційного підприємництва тощо посилює актуальність підвищення ефективності управління інноваційним процесом на мікро-, мезо- та макрорівні.

Система управління інноваційним процесом на рівні первинних ланок ґрунтується на розумінні того, що кожна стадія і вид цього процесу вимагають ефективного і специфічного управління з врахуванням особливості життєвого циклу кожної інновації. Вироблення організаційно-економічних принципів, форм і методів управління інноваційним процесом та зайнятим інноваційною діяльністю персоналом підприємства, розробка та реалізація стратегії інноваційної діяльності на рівні фірми покладається на інноваційних менеджерів – висококласних спеціалістів наукової сфери і повноправних учасників дослідницьких робіт, здатних, діючи на підприємницьких принципах, забезпечити інноваційний розвиток підприємства. Оскільки нині наука визначає не лише організацію процесу виробництва, але багато в чому формує і потреби на створювані інновації, то сучасний менеджер повинен вміти управляти не тільки розробкою і втіленням нововведень, але й передбачати соціальні та психологічні наслідки реалізації інновацій, виявляти і прогнозувати ринковий попит на них, пристосовувати інновації до вимог споживачів.

Нинішня підготовка в Україні інноваційних менеджерів здебільшого не відповідає сучасним вимогам ринкової економіки: потреби в менеджерах, керівниках і службовцях, які б володіли сучасним економічним мисленням та проявляли зацікавленість в організації підприємницької діяльності на інноваційній основі, залишаються незадоволеними. Державні органи управління, керівники вищих навчальних

закладів, академічних інститутів та підприємств повинні ставитись до підготовки інноваційних менеджерів як до найефективнішої форми вкладання коштів. Відбір майбутніх фахівців сфери менеджменту інноваційної діяльності має здійснюватись з врахуванням таланту до творчого мислення, лідерських і організаторських здібностей.

Інноваційну діяльність завжди переслідує інноваційний ризик, який, з одного боку, може завдати підприємству значних економічних збитків, але з іншого – виступає сильним стимулом підприємця до активної інноваційної діяльності, оскільки дозволяє уникнути банкрутства і забезпечити високу конкурентоспроможність підприємства та реалізованої ним продукції. Підприємець не повинен уникати інноваційного ризику, а прагнути передбачити його рівень з тим, щоб знизити його до мінімуму, навчитись управляти ризиком в межах здійснюваної ним інноваційної стратегії.

Ефективною є модель комплексного управління ризиками, що передбачає поетапне здійснення певних дій, використовуючи набутий на кожному з етапів досвід для корегування подальших заходів, спрямованих на досягнення максимальної результативності управління ризиками. Запропонована автором модель дозволяє виявити імовірні ризики інноваційного проекту, здійснити їх класифікацію за певними ознаками, дослідити основні чинники, що спричиняють інноваційні ризики, оцінити рівень їхнього впливу на кінцевий результат інноваційного проекту і на цій основі визначити способи та шляхи нейтралізації виявлених інноваційних ризиків з тим, щоб забезпечити ефективно управління інноваційним процесом і досягнення мети підприємця.

Додаток А

Таблиця А.1 — Питома вага промислових підприємств України, що впроваджують інновації*

Показники	1994	1995	1996	1997	1999	2000	2001
Частка підприємств, що впроваджують інновації, в загальній кількості промислових підприємств, %	26,0	22,9	19,3	17,0	15,1	13,5	15,6
Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Частка підприємств, що впроваджують інновації, в загальній кількості промислових підприємств, %	14,6	12,7	10,0	8,2	10,0	11,5	

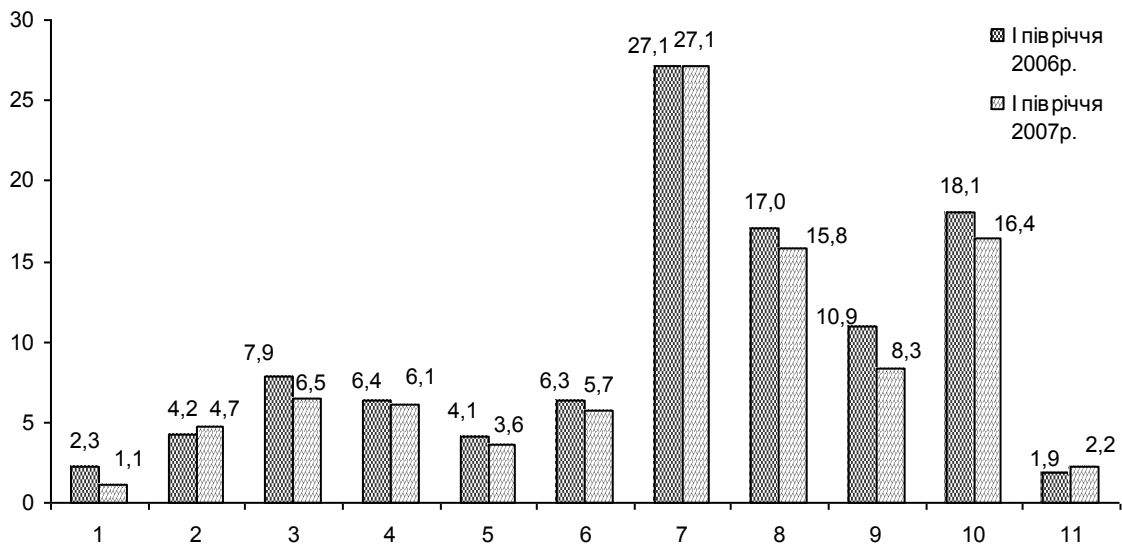
* Джерела: Вінниччина в цифрах у 2005 р. (Короткий стат. довідник). – Вінниця, 2006. – С. 39 ; Державний комітет статистики України — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> ; Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. – К., 2005. – С. 5 ; Україна у цифрах у 2003 році. Державний комітет статистики України. Короткий статистичний довідник. – К., 2004. – С. 189.

Таблиця А.2 — Впровадження інновацій на промислових підприємствах України*

Показники	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість впроваджених нових технологічних процесів	7303	2936	1403	1421	1142	1482	1727	1808	1145	1419
з них: маловідходні, ресурсозберігаючі і безвідходні	1825	1044	430	469	430	606	645	690	424	634
Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	1349	1000	631	610	520	710	769	657	786	881

* Джерела: Державний комітет статистики України — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> ; Міністерство статистики України — Режим доступу : <http://www.state.gov.ua> ; Проблеми і пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України. – К., 2005. – С. 6 ; Україна у цифрах у 2003 році. Державний комітет статистики України. Короткий статистичний довідник. – К., 2004. – С. 189.

Додаток Б

1 – видобуток паливно-енергетичних корисних копалин	7 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки
2 – видобуток корисних копалин, крім паливно-енергетичних	8 – хімічна та нафтохімічна промисловість
3 – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	9 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів
4 – легка промисловість	10 – машинобудування
5 – оброблення деревини, виробництво виробів з деревини, крім меблів	11 – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води
6 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	

Рисунок Б.1 — Інноваційна активність підприємств за видами промислової діяльності у I півріччі 2007 р. порівняно з I півріччям 2006 р., %

Додаток В

Таблиця В.1 — Кількість спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи в Україні (тис. осіб)*

Працівники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Чисельність науковців всього	120,8	113,3	107,4	104,8	106,6	105,5	100,2**	96,82
Зокрема тих, що мають науковий ступінь:								
— доктора наук	4,1	4,0	4,0	4,0	4,1	4,2	4,2	4,4
— кандидата наук	17,9	17,4	17,2	16,8	17,0	17,0	16,9	17,0
Допоміжний персонал	35,6	33,8	35,3	34,6	33,7	32,1	30,2	28,9
Ті, що виконують науково-технічні роботи за сумісництвом	53,9	55,4	57,2	63,4	65,6

* Джерела: Державний комітет статистики України — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> ; Україна у цифрах у 2003 році. Державний комітет статистики України. Короткий статистичний довідник. — К., 2004. — с. 185 ; Україна у вимірі економіки знань / [В.М. Геєць, В. П. Александрова, Ю. М. Бажал та ін.]. — К.: Основа, 2006. — С. 177.

** — починаючи з 2006 р. не звітують організації, які виконували лише науково-технічні послуги.

**Таблиця В.2 — Інноваційна активність промислових підприємств
України у I кварталі 2007 р. у порівнянні з I кварталом 2006 р.
по регіонах***

	Кількість підприємств, що здійснювали інновації, одиниць		Частка підприємств, що здійснювали інновації, в загальній кількості промислових підприємств, %		Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн		Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, %	
	I кв. 2006р.	I кв. 2007р.	I кв. 2006р.	I кв. 2007р.	I кв. 2006р.	I кв. 2007р.	I кв. 2006р.	I кв. 2007р.
Україна	825	739	8,5	7,4	4673,2	7570,2	4,8	5,9
АРК	17	19	6,1	6,7	144,9	132,5	9,0	6,2
Вінницька	15	14	5,1	4,7	9,2	7,4	0,6	0,4
Волинська	8	6	4,8	3,3	245,3	527,7	21,3	35,9
Дніпропетровська	50	50	8,7	8,3	409,8	1281,4	2,5	5,7
Донецька	47	43	6,1	5,5	1106,3	1426,0	5,6	5,2
Житомирська	32	32	9,3	9,3	43,0	44,0	3,7	3,0
Закарпатська	19	16	6,4	5,1	20,3	28,4	2,3	2,1
Запорізька	30	24	8,0	6,5	630,1	629,3	7,7	5,9
Івано-Франківська	28	27	10,0	9,6	28,5	109,7	1,5	4,1
Київська	30	29	7,3	6,8	58,7	76,5	2,1	2,1
Кіровоградська	20	17	8,7	7,3	77,3	49,2	9,8	4,7
Луганська	35	37	5,9	6,4	387,0	760,7	4,5	6,7
Львівська	25	29	3,5	3,7	66,2	126,8	2,3	3,8
Миколаївська	18	15	6,6	5,1	49,7	6,8	2,4	0,3
Одеська	31	21	8,5	5,3	91,2	551,6	3,3	15,9
Полтавська	27	20	6,9	5,0	93,4	194,9	1,6	2,7
Рівненська	5	7	2,0	2,9	0,4	7,9	0,0	0,4
Сумська	11	8	4,2	3,1	97,2	194,1	5,3	8,6
Тернопільська	9	8	3,9	3,3	2,7	5,2	0,6	0,9
Харківська	128	118	18,6	16,4	439,4	522,7	8,5	8,1
Херсонська	21	17	10,8	8,5	32,6	29,1	4,5	3,0
Хмельницька	18	16	5,4	4,8	26,1	71,2	2,1	4,3
Черкаська	20	15	6,7	5,1	32,6	80,6	1,8	3,1
Чернівецька	13	11	7,3	6,3	40,4	20,5	11,7	4,8
Чернігівська	16	15	6,9	6,2	27,7	97,7	2,0	6,3
м. Київ	146	119	27,3	21,8	510,5	585,6	10,1	8,9
м. Севастополь	6	6	7,4	6,7	2,5	2,7	0,8	0,6

* Джерело: Державний комітет статистики України — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

**Таблиця В.3 — Інноваційна активність промислових підприємств
України у I півріччі 2007 р. у порівнянні з I півріччям 2006 р.
по регіонах***

	Кількість підприємств, що здійснювали інновації, одиниць		Частка підприємств, що здійснювали інновації, в загальній кількості промислових підприємств, %		Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн		Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, %	
	I півр. 2006р.	I півр. 2007р.	I півр. 2006р.	I півр. 2007р.	I півр. 2006р.	I півр. 2007р.	I півр. 2006р.	I півр. 2007р.
Україна	926	840	9,4	8,3	12076,3	17126,6	5,8	6,3
АРК	18	21	6,5	7,4	284,7	281,2	8,6	6,3
Вінницька	20	22	6,5	7,3	21,9	18,0	0,7	0,5
Волинська	9	6	5,4	3,3	591,4	1117,1	25,0	36,9
Дніпропетровська	57	56	9,8	9,1	1469,0	2443,8	4,2	5,2
Донецька	52	47	6,7	6,0	2269,6	2877,9	5,4	5,1
Житомирська	36	35	10,4	10,1	90,7	100,9	3,8	3,4
Закарпатська	24	20	7,9	6,3	50,2	52,2	2,6	2,0
Запорізька	31	24	8,3	6,2	1590,8	1190,7	9,2	5,1
Івано-Франківська	32	29	11,3	10,0	68,8	171,5	1,6	3,3
Київська	38	31	9,1	7,2	185,2	161,5	3,1	2,1
Кіровоградська	22	17	9,3	7,1	183,5	157,2	11,4	7,1
Луганська	38	40	6,3	6,8	1509,3	2553,9	8,0	10,7
Львівська	37	37	5,1	4,7	179,4	324,8	3,0	4,6
Миколаївська	21	18	7,5	5,9	156,5	23,1	3,8	0,4
Одеська	37	25	10,1	6,2	183,3	1083,3	3,3	14,2
Полтавська	27	22	6,8	5,4	170,5	392,9	1,3	2,5
Рівненська	6	7	2,4	2,8	2,2	10,6	0,1	0,3
Сумська	11	12	4,1	4,5	376,7	370,6	9,6	8,5
Тернопільська	15	9	6,1	3,5	5,8	8,7	0,6	0,7
Харківська	134	125	18,1	16,5	895,5	1451,5	8,3	10,6
Херсонська	22	19	11,1	9,3	74,7	66,3	5,0	3,4
Хмельницька	19	16	5,7	4,7	49,9	279,5	2,0	7,9
Черкаська	21	17	6,9	5,8	56,7	145,4	1,6	2,8
Чернівецька	17	12	9,2	6,7	48,9	66,4	6,9	7,2
Чернігівська	17	18	7,0	7,3	73,7	188,4	2,5	5,4
м. Київ	157	149	29,6	27,3	1482,3	1584,4	13,7	11,6
м. Севастополь	8	6	8,8	6,5	5,1	4,8	0,8	0,6

* Джерело: Державний комітет статистики України — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток Д

Таблиця Д.1 — Впровадження інновацій на промислових підприємствах Вінницької області у 2000—2007 рр.*

Заходи	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Впроваджено нових прогресивних технологічних процесів	32	23	19	50	33	14	24	79
із них: маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних	10	5	3	20	13	7	9	32
Освоєно виробництво нових видів продукції, (найменувань)	1008	925	1226	313	34	30	37	124
із них: товарів народного споживання	952	866	1163
Придбано нових технологій	10	3	2	15	61

* Джерела: складено за даними Головного управління статистики у Вінницькій області // Вінниччина в цифрах у 2005 р. (Короткий стат. довідник). – Вінниця, 2006. – С. 35, 37, 130 ; Основні показники економічного та соціального розвитку Вінницької області за 2005—2006 роки. – Вінниця, 2007. – 35 с.

Таблиця Д.2 — Впровадження інновацій на промислових підприємствах України у 2000—2007 рр.*

Заходи	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Впроваджено нових прогресивних технологічних процесів	1403	1421	1142	1482	1727	1808	1145	1419
із них: маловідходних, ресурсозберігаючих	430	469	430	606	645	690	424	634
Освоєно виробництво нових видів продукції, (найменувань)	15323	19484	22847	7416	3978	3152	2408	2526
із них: нових видів техніки	631	610	520	710	769	657	786	881

* Джерело: Державний комітет статистики України — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток Ж

**Таблиця Ж.1 — Перелік Законів України, Указів Президента України, Постанов Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, що поклика-
ні стимулювати інноваційну діяльність в Україні**

Назва документа
1. 1991р. Закон України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності»
2. 1993р. Закон України «Про науково-технічну інформацію»
3. 1994р. Указ Президента України «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії»
4. 1995р. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу»
5. 1996р. Постанова Кабінету Міністрів України «Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів»
6. 1998р. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»
7. 1999р. Постанова Верховної Ради України «Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України»
8. 1999-2006 рр. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» (зі змінами до цього Закону, внесеними Законами України від 07.03.2002 р. та від 12.01.2006 р.)
9. 2001р. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди»
10. 2001р. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»
11. 2002р. Закон України «Про інноваційну діяльність»
12. 2003р. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»
13. 2004р. Указ Президента України «Про фінансову підтримку інноваційної діяльності підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави»

Таблиця Ж.2 — Розподіл обсягів фінансування наукових і науково-технічних робіт по Україні за основними джерелами фінансування у 1998—2004 рр.* (у % до загального обсягу)

Джерела фінансування	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Загальне фінансування в тому числі за рахунок:	100	100	100	100	100	100	100
коштів держбюджету	28,8	27,6	30,0	31,6	28,9	29,7	34,1
власних коштів підприємств	3,1	4,0	3,0	8,7	5,6	6,4	6,5
коштів вітчизняних замовників	39,2	38,5	38,4	32,5	35,7	36,7	34,7
коштів іноземних замовників	23,1	23,1	23,3	22,8	26,2	24,3	21,4
інших джерел	5,8	6,8	5,3	4,4	3,6	2,9	3,3

* Джерело: складено за даними: Бизнес. — 2004. — № 17. — С. 43 ; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб.— К. : Держкомстат України. — 2003. — С. 72 ; 2004. — С. 84 ; 2005. — С. 94.

Таблиця Ж.3 — Розподіл обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт по Вінницькій області за основними джерелами фінансування у 2000—2005 рр.* (у % до загального обсягу)

Джерела фінансування	2000	2002	2003	2004	2005
Загальне фінансування в тому числі за рахунок:	100	100	100	100	100
коштів держбюджету	23,2	13,2	14,8	18,1	18,9
коштів позабюджетних фондів	-	1,1	0,4	0,3	3,3
власних коштів	15,2	21,4	41,6	42,6	33,5
коштів вітчизняних замовників	33,9	33,0	16,1	20,2	22,0
коштів іноземних держав	26,6	28,0	23,5	14,2	15,6
Інших джерел	1,1	3,3	3,6	4,6	6,7

* Джерело: складено за даними Головного управління статистики у Вінницькій області // Вінниччина в цифрах у 2005 р. (Короткий стат. довідник). — Вінниця, 2006.

**Таблиця Ж.4 — Джерела фінансування технологічних інновацій
по Україні у 2000—2007 рр.***

	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
		млн.грн.			
2000	1757,1	1399,3	7,7	133,1	217,0
2001	1971,4	1654,0	55,8	58,5	203,1
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10850,9	7999,6	144,8	321,8	2384,7

* Джерело: Державний комітет статистики України — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця Ж.5 — Розподіл обсягів фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств по Вінницькій області за 2003—2005 рр.* (у фактичних цінах)

Показники	2003		2004		2005	
	тис. грн	% до загального обсягу	тис. грн	% до загального обсягу	тис. грн	% до загального обсягу
Всього: в тому числі за рахунок:	28784,9	100,0	15395,8	100,0	55701,0	100,0
держбюджету	30,0	0,1	186,4	1,2	—	—
місцевих бюджетів	—	—	—	—	2254,0	4,0
коштів позабюджетних фондів	—	—	—	—	—	—
Власних коштів	21921,8	76,2	14562,5	94,6	48478,2	87,1
коштів інвесторів:						
— вітчизняних	—	—	—	—	280,8	0,5
— іноземних держав	1331,0	4,6	—	—	—	—
кредитів	5502,1	19,1	646,9	4,2	4888,0	8,4
інших джерел	—	—	—	—	—	—

* Джерело: складено за даними Головного управління статистики у Вінницькій області // Вінниччина в цифрах у 2005 р. (Короткий стат. довідник). – Вінниця, 2006. – С. 132.

**Таблиця Ж.6 — Показники діяльності банківської системи України
(за даними Національного банку України)***

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Грошова маса, млн грн	32252	45755	64870	95043	125801	194071	261063
Грошова база, млн грн	16780	23055	30808	40089	53763	82760	97214
Облікова ставка НБУ (на кінець періоду), %	27,0	12,5	7,0	7,0	9,0	9,5	8,5
Відсоткові ставки банків у національній валюті, %							
за кредитами	40,3	31,9	24,8	20,2	17,9	16,4	15,4
за депозитами	13,5	11,2	7,8	7,1	7,8	8,5	7,6
Вимоги банків за наданими кредитами, млн грн	19574	28373	42035	67835	88579	143418	245226
Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб, млн грн	18738	25674	37715	61617	82959	132745	184234
Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки фізичних осіб, млн грн.	6780	11338	19302	32396	41611	73202	106715
у національній валюті	3481	6566	11601	18875	22116	42176	57837
в іноземній валюті	3299	4772	7701	13521	19495	31026	48878
Офіційний курс національної грошової одиниці до іноземних валют, на кінець року, грн							
100 доларів США	543,45	529,85	533,24	533,15	530,54	505,00	505,00
100 євро	505,68	466,96	553,29	666,22	721,75	597,16	995,09
Середній офіційний курс національної грошової одиниці до іноземних валют, грн.							
100 доларів США	544,02	537,21	532,66	533,27	531,92	512,47	505,00
100 євро	502,89	481,36	503,01	602,44	660,94	638,99	633,69

* Джерело: Державний комітет статистики України — Режим доступу :
<http://www.ukrstat.gov.ua>

Додаток К

Найпоширеніші заходи стимулювання інноваційних процесів у ряді країн світу

Види пільг	Величина
США	
1. Виключення витрат на НДДКР, пов'язаних з основною виробничою і торговельною діяльністю, із суми доходу, який оподатковується	До 20 % витрат
2. Пільгове оподаткування венчурних фірм та фірм, що здійснюють НДДКР	До 20 % приросту витрат на НДДКР порівняно з середньорічним рівнем цих витрат за попередні три роки. До 20 % витрат компаній на програми фундаментальних наукових досліджень, що виконуються університетами за контрактами з ними. Вирахування з доходу, що оподатковується, вартості наукової апаратури та обладнання, яке безкоштовно передається компаніям університетами та науково-дослідними організаціями
3. Відсутній податок на оренду для венчурних фірм	
4. Пільговий режим амортизаційних відрахувань	Строк служби обладнання до 3-х років, а для інших фондів – до 5 років
5. Не підлягає оподаткуванню юридична форма ризикового капіталу	
6. Інвестиційний податковий кредит	Зменшення податку на прибуток в розмірі від 6 до 10 % загальної вартості інвестицій в устаткування
7. Зменшення податку на прибуток для організацій з цінними паперами венчурних структур	60 % доходу не оподатковується взагалі, а 40 % оподатковується звичайними податками
8. Гарантоване повернення приватного капіталу, який вкладається у венчурний бізнес, Адміністрацією у справах малого бізнесу (АМБ)	До 90 % приватного капіталу
9. Надання АМБ субсидій венчурному бізнесу: – на розширення зовнішньоекономічної діяльності; – на різні види управлінської допомоги.	До 100 тис. доларів на 8 років До 1 млн доларів на 25 років
10. Обов'язкове виділення федеральними відомствами із свого бюджету коштів на фінансування венчурного бізнесу.	Не менше ніж 1,25 % бюджету відомства

Продовження додатку К

11. Обов'язкове залучення венчурних фірм до виконання великих інноваційних проектів згідно із законодавством США	Вартість проектів понад 100 тис. доларів
Види пільг	Величина
ВЕЛИКОБРИТАНІЯ	
1. Зменшення податку на прибуток для венчурних фірм	Звичайний податок на прибуток 35 %, а для венчурних фірм – 25 %.
2. Система страхування коштів, які надаються венчурним фірмам	Держава гарантує повернення 70 % середньострокових позик, які надаються на 2–7 років
3. Списання витрат на НДДКР на собівартість продукції (послуг)	У будь-якій сумі
4. Субсидії на проведення досліджень з розробки нових видів продукції чи технологій	75 % витрат фірм на яких зайнято до 50 чол.(але не більше ніж 50 тис. фунтів стерлінгів),
5. Відшкодування витрат на нововведення згідно з державними програмами по субсидуванню малих інноваційних фірм	До 50 % витрат на нововведення
НІМЕЧЧИНА	
1. Дотації на підвищення кваліфікації науково-дослідного персоналу (не більше, ніж 5 співробітників від кожної фірми), а саме: на стажування в університетах, наукових інститутах, інших державних чи приватних науково-дослідних організаціях	На термін до 3-х років
2. Цільові безоплатні субсидії підприємствам, що освоюють нову технологію	Не більше 28 тис. євро для придбання і монтажу нового технологічного обладнання. До 450 тис. євро для впровадження удосконалень на термін до 3-х років
3. Оплата витрат на технічну експертизу проектів, оцінку можливостей патентування результатів проведення НДДКР	До 80 % витрат на інженерні та інші консультації
4. Пільгові кредити фірмам, річна продаж яких не перевищує 150 млн євро, що вкладають кошти в модернізацію підприємства, освоєння випуску нових товарів, а також у заходи щодо раціонального використання енергії	До 50 % коштів, що вкладає власник фірми
5. Пільгові кредити малим і середнім підприємствам, що вступають у промислову кооперацію з іншими фірмами	До 50 тис. євро

Продовження додатку К

6. Пільгові кредити фірмам, що впроваджують ЕОМ	Термін до 15 років
7. Субсидії малим і середнім фірмам для придбання майна для досягнення економії витрат енергії	До 7,5 % від вартості придбаного майна
8. Дотації малим підприємствам на інвестування у НДДКР під час придбання патентів і рухомого майна, а також на час вкладень у нерухоме майно, що використовується для НДДКР	20 % вартості придбаного чи утвореного майна в межах його вартості до 250 тис. євро
Види пільг	Величина
9. Дотації малим і середнім фірмам на наукові дослідження або розробку нової технології для виготовлення продукції	30 % від договірної чи контрактної суми проекту в межах 600 тис. євро на рік
10. Дотації підприємствам з кількістю зайнятих до 1000 осіб на науково-дослідні роботи, що виконуються за їх замовленням у навчальних і науково-дослідних закладах	До 50 % вартості робіт, але не більше 150 тис. євро
11. Система страхування кредитів	Гарантує приватним банкам повернення 80 % вартості позик на 15–23 роки
12. Фірми з обмеженою відповідальністю	Повністю звільняються від ПДВ
13. Прискорена амортизація	10 % від витрат на виробництво нового обладнання
14. Дотації наукомістким підприємствам, що існують не більше двох років і нараховують не більше 10 зайнятих	75 % витрат, пов'язаних з їх створенням чи розвитком, але не більше 7 25 тис. євро на одне підприємство
15. Дотації комунальній владі, навчальним, науково-дослідним установам, торгово-промисловим палатам на створення технологічних центрів	75 % витрат, що виникають на стадії планування і підготовки, але не більше ніж 100 тис. євро, а також на стадії безпосереднього будівництва центру, але не більше 750 тис. євро
16. Податкова знижка на приватні інвестиції у НДДКР	До 7,5 %
ІТАЛІЯ	
1. Пільгові кредити на технологічні нововведення (50 % суми кредиту видається протягом реалізації програми модернізації і до 30 % на її завершальній стадії)	До 80 % вартості проекту на термін 15 років
2. Субсидії малим і середнім підприємствам видобувної і обробної промисловості на купівлю та лізинг ЕОМ	25 % (32 % для південних районів країни) від вартості ЕОМ

Продовження додатку К

3. Зменшення прибуткового податку	До 50 % витрат на НДДКР протягом року. До 100 % витрат на НДДКР (якщо результати досліджень не можуть знайти застосування на практиці протягом року)
4. Прискорена амортизація під час технічного переоснащення	45 % вартості основних фондів (по 15 % на рік), протягом 3 років з моменту придбання устаткування (понад звичайних норм амортизаційних відрахувань)
5. Податкові пільги у випадку купівлі передової технології	До 25 % від суми інвестицій для підприємств з чисельністю зайнятих до 100 чол.
6. Зниження податкових платежів	До 40—50 % витрат на купівлю послуг, що сприяють запровадженню нової технології, у залежності від розміру підприємства
Види пільг	Величина
ФРАНЦІЯ	
1. Державні дотації організаціям, що займаються науково-дослідними роботами за контрактами	До 50 % суми витрат на проведення робіт за замовленнями малих і середніх підприємств
2. Субсидії малим і середнім підприємствам	До 50 % витрат підприємств на наймання наукового персоналу (не більше 27 тис. євро на рік)
3. Податковий кредит на приріст витрат на НДДКР	25 % приросту витрат компаній на НДДКР порівняно з минулим роком
4. Пільговий податок для нових компаній	25 % податку на прибуток протягом трьох років
5. Не обкладаються податками кошти, що вкладаються у ризиковані проекти	
ЯПОНІЯ	
1. Пільговий податок на прибуток венчурних підприємств	Звичайний податок 42 %, а у венчурних фірм 30 %
2. Податкова знижка на приватні інвестиції в НДДКР	20 %
3. Отримання субсидій з державних фондів	До 2 млн ієн
4. Пільгові кредити венчурним фондам	Процентна ставка 5-6 % річних
5. Гарантоване повернення коштів, що були вкладені у венчурний бізнес, урядовими організаціями	До 80 % обсягу коштів

Продовження додатку К

КАНАДА	
1. Субсидії на реалізацію проектів промислових досліджень	До 50 % витрат на заробітну плату науково-дослідного персоналу
2. Зменшення суми корпоративного податку	На суму, еквівалентну частині приросту власних витрат фірми на НДДКР стосовно попереднього рівня
3. Податковий кредит	10–25 % капітальних і поточних витрат на НДДКР залежно від масштабу корпорації та її територіального розміщення
БРАЗИЛІЯ	
Пільгове оподаткування	Скорочення до 50 % податку на прибуток для покриття витрат бразильських та іноземних компаній на наукові дослідження і розвиток технологій в галузі мікроелектроніки. Звільнення продукції цієї галузі від 10–15 %-го податку на промислові вироби.
ІЗРАЇЛЬ	
Дотації на проведення НДДКР	50 % витрат промислових компаній
АВСТРАЛІЯ	
Податкові пільги на інвестиції у наукомісткі галузі	50 % податку, встановленого для інших галузей

Наукове видання

Зянько Віталій Володимирович

**ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО:
СУТНІСТЬ, МЕХАНІЗМИ І ФОРМИ РОЗВИТКУ**

Монографія

Редактор С. Малішевська

Оригінал-макет підготовлено автором

Видавництво ВНТУ “УНІВЕРСУМ-Вінниця”
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114
Тел.: (0432) 59-85-32

Підписано до друку
Формат 29,7x42¹/₄ Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman
Друк різнографічний. Ум. друк. арк.
Зам. №

Віддруковано в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі Вінницького національного технічного університету
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001р.
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114
Тел.: (0432) 59-81-59